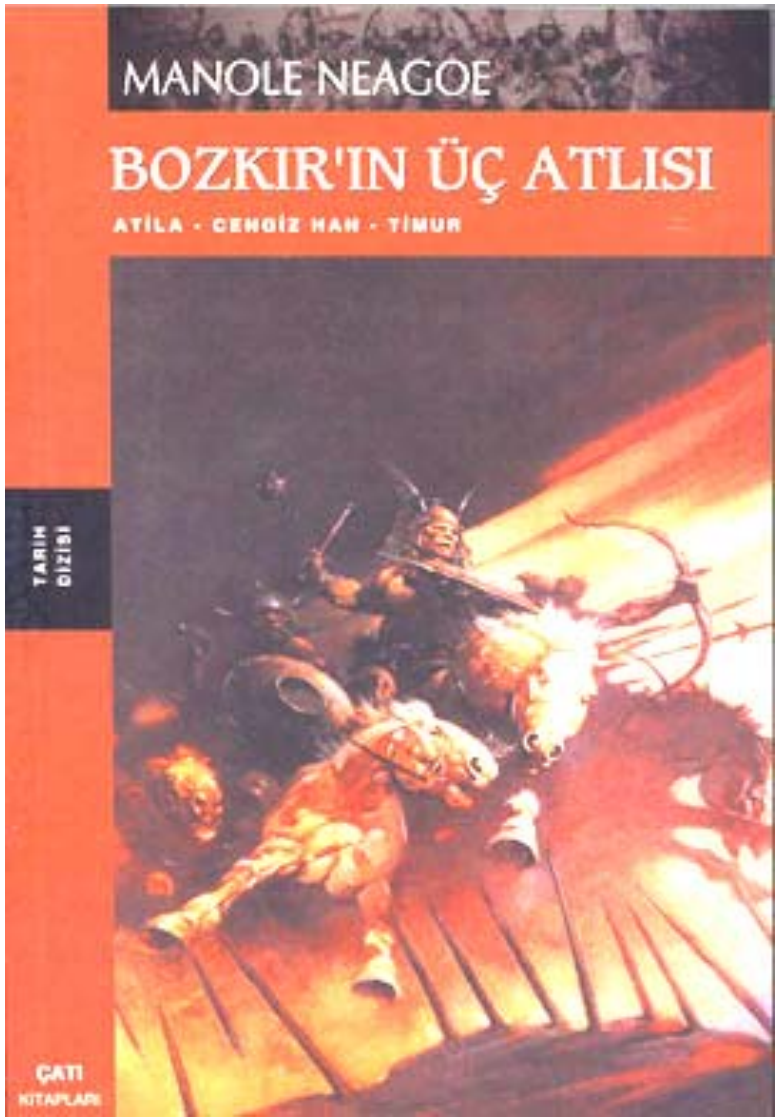

Atila Cengiz Han-Timur _ Bozkır'ın Üç Atlısı
Çatı Kitapları: 9

Tarih: 3 Mayıs 2004

BOZKIR'IN ÜÇ ATLISI Atila-Cengiz Han-Timur

Manole Neogoe

Çev.: Müstecip Ülküsal

Bu kitabın önceki baskıları Burak Yayınevi tarafından "Üç Bozkırlı" adı ile yayınlanmıştır.

Kapak: Yunus Ay Dizgi-Mizanpaj: Aynur Bayır Baskı: İstanbul Matbaa Cilt: İstanbul Cilt ISBN: 975-8845-05-5

İnternet Siparişi umnu.kitapalemi.com

ÇATI KİTAPLARI
Klodfarer Cd. Dostluk Yurdu Sk. 4/1
Çemberlitaş - İSTANBUL
Tel.: 0212-458 97 72
mail: info@kitapalemi.com

BOZKIR'IN ÜÇ ATLISI
ATİLA-CENGİZ HAN-TİMUR

Manole Neogoe

Çeviren: Müstecip Ülküsal
İSTANBUL

İÇİNDEKİLER

Önsöz

ATİLA
Atila, Hunlar'ın Kralı
Doğu Roma İmparatorluğu ile Anlaşmazlık
Atila, Hun Krallığının Tek Sahibi
Elçi Heyetleri
Priscus"un Elçiliği
Atila'nın Sarayı
Tanrı'nın Kamçısı, Atila
Başarısız Suikast
Katalonya Ovasındaki Savaş
İtalya Harekâtı, Atila'nın Ölümü
"Barbarlar" ve Barbar Olmayanlar

CENGİZ HAN
Sanatkâr
Boğorcu ile Çelme Mevki İtibariyle En Üstün İdiler
Moğol İmparatorluğu'nun Kuruluşu
Doğu'ya Karşı
Batı'ya Karşı
Cengiz Han'ın Sonu ve Mirası

TİMUR
Fetihleri ve Kafatası Ehramları (Piramitleri)

ONSOZ

Asya bozkırlarının tabii bir devamı olan Avrupa'nın Doğu bozkırlarında İskitler'in yaşadıkları yerleri, birinci yüzyıllarda ellerine geçiren Gotlar, buraları Kara Deniz'in kuzeyindeki bozkırlarla birlikte Hunlar'a bırakmak mecburiyetinde kaldılar. Asya ile Avrupa arasında irtibatı sağlayan bu geçit, 4. yy.dan başlayarak 18. yy .a kadar Türk-Tatar kavimlerinin hâkimiyeti altında kaldı. İskitleri, Doğu Asya'dan Avrupa'ya akın etmiş olan bozkır kavimleri takip etmişlerdir. Bu iki kıtayı istila edenlerin sosyal benzerlikleri, bunları birleştiriyordu: İskitler de, Türk-Tatarlar da tam manâsıyla çoban, süvari ve okçu idiler.

Türk-Tatarları'nm tarihi, Avrupa'da tanınmalarından çok evvel başlar. Hâdiselerin bilinmesi ve sıralanması bakımından büyük güçlüklerle dolu olan bu tarih, Asya Kıta'sı-mn genişliği ile orantılıdır. Avrupalılarca az tanınan ve onun ruhuna yabancı olan bu hâdiselerin anlaşılması ve hele izahı çok güçtür. Bu kavimlerin dramatik dünyasındaki hâdiseler, başka kanunlar altında ve geniş sahalarda cereyan etmiştir.
Bilinmeyen zamanlarda Karpat-Tuna bölgesinde yaşayan kavimler, evvela Dakyalılar ve sonra bunların torunları olan bozkırların göçebe insanları ile komşuluk veya göçebelik sebebiyle devamlı temas halinde kalarak bir arada yaşadılar veya bunların hâkimiyeti altına girdiler. Karpat-Tuna bölgesinin insanlarını bozkırın göçebe insanları ile binlerce yıl komşuluk yapmak olumsuz etkilemiştir. Dakyalılar, bu insanların baskısına direnebilmek için, askerlik yönünde ve, belli bir ölçü içinde, bunların savaş şartlarına uymak ve onları benimsemek mecburiyetinde kalmışlardır. İskitler ve Doğu'dan gelen kavimlerle Daklar arasında meydana gelmiş olan savaşlar hakkındaki bilgilerimiz, eksiktir. Bununla beraber Daklar'ın, eski yazarları hayranlığa düşüren okçuluk hünerini, o zamanın meşhur okçuları olan Iskitlerle temaslarının neticesine bağlamak mümkündür.

Bizim ortaçağ tarihimize gelince, bu, göçebe kavimlerin 8 tarihleri ile sıkı sıkıya bağlıdır. 4. yy.da Hunlar'ın gelişi ile Türk-Moğol kavimlerinin bizimle teması başlamakta ve 18. yy.a kadar sürmektedir. Rumen halkının şekillenmesi ve devamlılığı, göçebe kavimlerle doğrudan yapılan temaslarla oluşmuş ve gelişmiştir. Feodal münasebetlerin belirmesi, Rumanya ve Moldavya'da feodal hâkimiyetlerin kurulması, Karpat-Tuna bölgesinde bir varlık olan Rumen halkının gelişmesini sağlayan kahramanca savaşların, işaretleridir. Türk-Moğol kavimleri olan; Peçenekler, Kumanlar, Uzlar, Tatarlar bunların komşuları idiler. Bu göçebelerin son akın ve istilaları bizim toplumsal gelişmemizi geciktirdi. Peçenekler ve Kumanlar coğrafi isimlerimizde ve dilimizde izler bıraktılar.

13. yy.daki Tatar istilaları Doğu Avrupa'da derin siyasi etki ve değişiklikler yaptı; Rumen memleketlerinin kurulmalarında önemli rol oynadılar ve bundan sonra bizim bütün ortaçağ tarihimiz, Karadeniz kuzeyindeki bozkırlara sahip olan Tatar kabilelerinin komşuluk etkileri altında oluştu. (Osmanlı İmparatorluğu'ndan ve tarihimiz üzerindeki kötü tesirlerinden söz etmek istemiyoruz.)

Türk-Moğol kavimleriyle bir arada yaşamamız veya komşuluk yapmamız, siyaset ve dil alanlarında oynadığı önemli rol dışında, ortaçağ askerlik bilgimize de etkilemiştir.

İki dünya savaşı arasında yayınlanan ve Kumanlar'dan bahseden mütevazı, fakat faydalı bir kitapla, son zamanda Peçenekler hakkında Fransızca olarak çıkarılan diğer bir eser, bu kavimlerin tarihlerini ve işgal ettikleri yerleri, Rumen tarihçilerinin dikkat ve alâkasını çekecek şekilde, akıcı bir üslûpla anlatıyor.

Kavimler Göçü'nün meydana geldiği devirlerle ilgili memleketimizde yapılan arkeolojik kazıları ve sonuçlan hakkında yazılmış pek çok uzmanlık yazıları ve etüdleri olduğu gerçektir; ama, dünya tarihinin en yakın ve ilgi çekici devirlerinden biri olan bu dönem hakkında bize genel tarih kadrosunu verecek sentez eksiktir. Türk-Moğol kavimlerinin ortaçağda, askerlik düzeyinde Avrupalılar karşısında gerek düşünce ve gerek taktik ve strateji açılarından iyi netice aldıklarını gösteren etüdler yoktur. Bu kavimlerle devamlı savaş halinde olan Rumenler, onların savaş şekillerini öğrendiler; ok ve yaydan daima faydalandılar. Ata binmeyi çok iyi öğrendiler ve savaştan kaçmadılar. Savaş meydanlarında maharetli manevralar yaptılar ve bu sayede kuvvetli feodallerin saldırılarına rağmen, varlıklarını sürdürebildiler. Çünkü bunlar, Batı Avrupa'nın tipik feodal askerî plan ve metodlarmı uyguluyorlardı.

Bu eserde, Moğollar'ın tarihte kıymetli askerî üstünlüklerini belirten dikkat çekici devresinden söz ettim. Bunlar, bizim ortaçağ tarihimizi de doğrudan veya dolaylı olarak etkiledikleri için önemlidir. Bu kitabın amacı, bu kavimlerin dünya tarihi içindeki önemi üzerine okuyucularımızın dikkatini çekmek ve aynı zamanda onlarla halkımız arasında ortaya çıkan ilişkiyi belirtmektir. Bu araştırmamız, bu kavimler ve geçmişimizdeki rolleri hakkında detaylı ve karşılaştırmalı çalışmalar yapmak isteyen uzmanlarımıza bir teşvik olacaktır.
Manole Neagoe

Eski Yunanlılar, kendi dünyalarının dışında yaşayan kavimlere "barbar" diyorlardı. Bunu, diğer milletleri aşağılama veya küçük görme mânâsında değil, kendilerini veya medeniyetlerini onların medeniyetlerinden ayırt etme mânâsında kullanıyorlardı. Platon, Aristoteles, Tucidides yazılarında "barbar" sözünü yabancı mânâsında kullanmışlardır. Yunanlılar, İsa'dan evvel IV-V. yy.da ilimlerin sırlarını keşfetmek için Mısır'a gittikleri gibi, Romalılar da, Auguste zamanına kadar Atina'ya gidiyorlardı. Romalılar, Yunanlıları, silah kuvvetiyle, kendilerine boyun eğdirdiler. Ama, Yunanlılar Romalılara medeniyetlerini kolayca kabul ettirdiler. Bu sebeple Romalılar Yunalılarca "barbar olmayanlar" arasına zorlukla kabul edildiler. Bununla beraber, Romalılar Yunan felsefesinin etkisi altında kalarak, bunların medeniyetine dünya çapında bir karakter ve yücelik atfediyorlardı. Roma vatandaşlarından meydana gelen İmparatorluk orduları, fetih sınırlarını durmadan genişletiyorlardı. Ellerine geçirdikleri toprakların insanlarını Romalılaştırıyorlardı; sınırlarını Batı'da Ren, Kuzey'de Tuna, Doğu'da Fırat ve Güney'de Büyük Sahra'ya kadar götürmüşlerdi. Traian zamanında Ro-ma'nın Kuzey hududu daha da genişledi ve Daklar'm altını, Roma'ya yeni bir ümit verdi. Roma vatandaşlığı zorlukla kazanılıyor; daha doğrusu zor satın alınıyordu.

Latin dilini konuşsan da, Roma kanunlarının hükümleri altında yaşasan da, "barbarlıktan çıkıp dünya kadar yerlere sahip

bulunan Roma şehrinin vatandaşlığını kazanmak zor gerçekleştirilebilmen bir işti. Bir avuç insan, Roma kalkanı altında dünya kadar toprağa sahiplik ediyordu. Yunan dünyasının ilham ettiği kültür ve san'atı, üstün aydınlar tamamlıyor ve yayıyorlardı. Görünüşteki ezici güç ve servetin garantisini Roma kalkanı temsil ediyor, imparatorluk, askerî gücünü ispatladığı müddetçe hudutları içindeki huzur ve barışı hiç kimse bozarruyordu. İsa'dan sonraki III. yy .dan itibaren kuvvet dengesinin ibresi "barbar" dünyasının lehine kaymaya başlıyor. Değişiklik evvelâ zihniyetler planında beliriyor. Caracala (Karakala) 212 yılında bir emirname ile İmparatorluğun bütün ahalisine Roma vatandaşlığını veriyor. Geç ama manâlı bir şekilde askerlik sahasında da değişiklikler yapılıyor. III. yy.da İmparatorluğa dört yönden saldırılar başlıyor. Avrupa'daki hâdiseler bunların en şiddetlisi idi. Bu, belki, "ebedî kale şehir'ln yakınlarında cereyan etmesinden ileri geliyordu. Cermen kavimleri Frizia'dan başlayıp Aşağı Tuna'ya kadar saldırıya geçtiler. Bu, Cermen kabilele-riyle İmparatorluk arasında meydana gelen ilk çatışma değildir. Çimberler'in ve Totenler'in II. yy. arefesindeki bir akını Marius tarafından durdurulmuştu. Bundan sonra Cermenler sistemli bir surette Kuzeye, Doğu'ya itildiler ve yüzyıllarca İmparatorluk hududlarında savaşlar devam etti. Ta-citus, asırlar içinde kaybolan Tubantes, Brukteres, Sikambes-ler'den ve bunların âdetlerinden bahseder.

III. yy.da yeni kavimler ortaya çıktılar: Franklar, Bur-gunlar, Alamanlar, Vandallar, Gotlar. Bazı tarihçilere göre, iklimin soğuması sebebiyle, kavimlerin, dikkati çekecek derecede hareketleri görülüyor. Bu hareketler İskandinavya'dan Uzakdoğu'ya kadar ekilebilen tarlaların ve otlak olan çayırların alanlarını daraltıyor ve güneye doğru göçlerin başlamasına yol açıyor. Bazı tarihçilerse bu toplu akınları, insan topluluklarının çoğalmasına bağlıyorlar.

Franklar ve Alamanlar, Galien'in hükümranlığı zamanında (253-268) Ren'e; Gotlar, Karplar'm Sarmat kabilelerinin kalıntılarıyla birlikte, Dakya'ya saldırıyorlar.

Doğu'da Persler, Yunan kültürünün ince yaldızını silmeyi başararak, eski anânelerinin ruh derinliklerine dönüyorlar. Sasanîler devrinde siyasî sahada yeni bir imparatorluk kurarak, Fırat boylarında egemenlik kurmak için Romalılarla savaşıyorlar. Bir hücum sonunda Güneybatı yönünde çok ileri, Antiohia'ya kadar, gitmeyi başarıyorlar ve burasını talan ediyorlar; Atina Gotlar tarafından yakılıyor; Sarmatlar Efes'i yağma edip yıkıyorlar. Galya ve İtalya istilâ ve yağma ediliyor. Roma'yı dehşet kaplıyor. İlirik kökünden gelen Claudiu, Aurelian, Probus adlarındaki imparatorlar, herşey-den evvel asker olduklarından, taktikleri ve gayretleriyle Roma'yı kurtarıyorlar. İmparatorluğun sınırları daralıyor; ama, bir askerî yenilgi sonunda değil, anlaşmalar gereğince. Dakya (Daçya) Gotlara bırakılıyor; bunlar Tuna'nın kuzeyine düşman olarak değil, federe (müttefik) olarak yerleşiyorlar. Karakal'ın emirnamesinden sonra, 271 yılına kadar geçen zaman içinde, dünyanın diğer kısmı hakkındaki kavrayış ve zihniyet "barbarlar"ın lehine gelişmişti. Yeni katılan müttefikler, batıya ve güneye ilerleyen ve önlerinde durula-mayan diğer kavimlere karşı tampon olarak kullanılıyorlardı. Daha mühimi, "barbarlar" Roma ordularına yardımcı askerler olarak angaje ediliyorlar ve böylece İmparatorluk orduları yalnız Roma vatandaşlarından ibaret kalmıyordu. Diğerleri federe olarak İmparatorluğun sınırları içinde yerleşiyorlardı. İki tarafında yarar-

landığı bir anlaşma şekli bulundu. İmparatorluğun sınır boylarındaki lejiyonları, bu sayede yaşayışlarını sürdürüyorlar. Yeni gelenler Roma medeniyetinin esaslarından birkaç şey öğrenebiliyorlardı.

J. De Goff un düşüncesine göre, bu iki dünya arasındaki rekabet, birinin diğerini önleyerek geride bırakması şeklinde olmuştur. Ma'nen barbarlaşmış ve ruhen çökmüş olan Romalılar, incelmiş ve yontulmuş olan barbarların seviyesine iniyorlardı.

Bu oluşum bir asır sürüyor. Eski ve temiz Romalılar'in savunucuları olan Latin yazarlar, bu iki dünyanın temasından ve karışımından, gelecek felâketlerin işaretlerini görü-16 yorlardı. III. yy.da yıkılmanın başladığı gerçektir. Ama, eski yazıların bize ulaştırdıkları, İmparatorluğun V. yy.da, Cermen kavimleriyle temaslarından sonra, tamamıyla yıkıldığı düşüncesini düzeltmek gerekmektedir. Çünkü 271-375 arasında nisbeten huzur içinde geçen bir arada yaşamadan sonra gerçek akınlar veya kavimlerin göçleri başlıyor. Bu göçleri ne Roma'nın ve Bizans'ın muhteşem zenginliklerinin yarattıkları seraplar, ne de daha sonra, belki, sert ve sisli iklimli memleketlerini terkederek ılımlı Akdeniz iklimine kavuşmak arzusu meydana getirmiştir. Cermen kavimlerinin maddî ihtiyaçlarını gözönünde tutarak görüş yürütsek bile, IV. yy.da daha iyi bir hayat hırsının, onları Roma İmparator-luğu'nu istilâya itmiş olduğunu sanmak güçtür. Modern tarihçilerin hesaplarına göre, göçebe bir kavmin sayısı 200 bin insanı geçmemekte, ortalama, erkek, kadın ve çocuk 60 bin-100 bin üstüne çıkmamaktadır. İki kola ayrılan Gotlar, -Doğu'daki Ostrogotlar ve Batı'daki Vizigotlar- sayılarına, nispette çok geniş topraklar işgal ediyorladı. En çok 300 bin Got Azak Denizi'nden Karpatlara (III. yy.da ve IV. yy. başında Transilvanya'ya sahip bulunmadıkları zannediliyor.) Pri-pet bataklıklarından Tuna'ya kadar olan bölgede kısmen kendileri için çalışan yerli kavimlere hükmediyorlardı. Büyük hazineye sahip olan Vizigotlar'ın Tuna'nın güneyine kabul edildiklerinde çok dar bir bölgede yaşamaya razı olduklarını hatırlamamız yeterlidir. Gotlar'ın göçmesinin en önemli sebebi, İmparatorluğun sınırlarına belki bir düşman gibi değil, fakat barınak arayan insanlar gibi yerleşmeleridir. En azından bu Vizigotlar için de böyle olmuştur. Bunlar, Tuna'nın güneyinde, tahmini olarak, başka birisini aramak amacıyla, Pietroasa'daki hazinelerini gömmüş değillerdir.

Alamanlar Brandenburg'tan çıkıp Elba ve sonra Ren Nehri'ne ulaştılar. Bunların peşinden Burgunlar geldiler. Vandallar Moravia'dan Tuna'ya doğru indiler. Vizigotlar, Gepler ve Ostrogotlar tarafından sürüldüler. İslavlar da Kuzeye ve Batı'ya akıyorlar. Sarmatlar'ın son kolları olan Alanlar, Ostrogotları sürüyorlar. Bu kıpırdamaların itişleri çağdaşlarına sürpriz olmadı. Bu hareketler çok uzaktan, bilinmeyen yerlerden ve insanlardan geliyordu. 35-40 bin Vizi-got pratik olarak 376'da Tuna'nın güneyinde barınak istiyorlar. İmparatorluk topraklarında federe unvanıyla yerleşmelerine izin veriliyor. Bunların peşinden başkaları geliyor. Ayrılan saha dar geldiğinden, yaşayabilmek için, 378'de Va-lenleri yenerek Tuna ile Balkanlar arasına yayılıyorlar. 399 yılında federe olarak İliria'ya yerleşiyorlar. Alarik zamanında Batı'ya akın yapıyorlarsa da Stilikon tarafından durduruluyorlar; kendilerine bırakılan yerlerde oturmaya zorlanıyorlar. Vizigotlar'm Tuna'nın güneyine inmeleriyle Roma İmparatorluğu'nun sis-

tematik çöküşü başlıyor. Çünkü bunların peşisıra durmadan başkaları akın yapıyorlar. Bazı İmparatorların diplomatik kaabiliyetleri, bazı generallerin kıymetli kumandaları ve "barbarlar"m birbirleri aleyhlerine kullanılmaları sayesinde İmparatorluk bir yüzyıl daha hayatını devam ettiriyor. Fakat Vizigotlar'm ve daha sonra İslav-lar'm sokulmaları, Doğu ve Batı İmparatorlukları arasındaki anlaşmazlık yüzünden çıkan ayrılık uçurumunu, daha da derinleştiriyor. Constantin'in kalesi, Yeni Roma, kendi imparatorluğunun kaderini kendi eline alıyor. Eski Roma kendi aczi ve beceriksizliği içinde çırpmıyor. Bir kısmı Constan-tinopol imparatorları tarafından idare ve tahrik edilen göçebe kavimlerin akınları ve hücumları O'nun sınırlarına yöneliyor. Cermen ve islav âlemlerinin bir başka kısmı Polonya Cermanya bozkırlarını meydana getiren tabii geçitten Batı'ya doğru itiliyorlar.

Peki; bu dehşetli seli kim harekete geçirdi?

Bu sorunun tam cevabını alabilmek için yüz yıldan fazla beklemek gerekti. Ancak o. zaman bunun hakiki ve uzak sebebinin etkisi ani olarak anlaşıldı. Saint Ambrozu, istila vakalarının nedenlerini şöyle açıklıyor: "Hunlar Alanlar'ın, Alanlar Gotlar'ın, Gotlar Tayfallar'ın ve Sarmatlar'm üzerlerine atıldılar."

Böylece Roma ufuklarında yeni bir kavim, o zamana kadar İmparatorluğa nüfuz etmeyi deneyen bütün barbarlardan farklı ve tanınmayan bir kavim ortaya çıkıyor. İnsanların dudaklarında yeni bir Hiong-nu adı güçlükle fısıldanıyor ki, bunu Latinler Hun'a çeviriyorlar.

Onlar, Amian Mercellin'in söylediği gibi, "savaş kudurganlığının yarattığı ve görülmemiş bir yangında kül ettiği bütün felâketlerin ve çeşitli bahtsızlıkların çekirdeklerini teşkil ediyorlar."

Bu seferki korku büyük ve dehşetli idi.

Cermenler görünüşte Romalılar'dan çok az farklı idiler. Aralarındaki asırlarca komşuluk, Akdenizlilerle Kuzeyliler arasındaki uçurumu doldurmuş gibi idi. Hunlar, yalnız Cermen soyundan olan barbarlar'dan tamamiyle farklı olmakla kalmıyorlar, diğer bozkır kavimlerinden, mesela Kara De-niz'in batı kıyılarında yaşayan ve İmparatorluğun toprakla-rıyla uzun zaman sınırdaş Sarmatlar'dan da farklı idiler. Zaten Hunlar'm kökleri de efsane ile örtülüdür. Onların Maeot bataklıklarının ötesinde buzlu Okyanusun yanında coğrafya bakımından hudutlandırılması zor geniş bir sahada yaşadık- 19 larmdan söz edilmektedir. Gotlar arasında dolaşan bir efsaneye göre, Hunlar, Gotlar'ın kralı Filimon tarafından boş ve tenha topraklara sürülmüş olan sihirbazların ve buralarda yaşayan devlerin torunlarıdırlar.

(*)* Amian Mercellin, Hunlarla ilk temas ettiği zaman kapıldığı dehşetin altında bunları tarif etmektedir. Köklerinin çok az bilindiğini ifade eden Amian Mercellin, Hunlar'm vahşilikte her türlü ölçünün üstünde olduklarını bildirmektedir. "Erkek

* (*) Amian Mercellin Hunlar hakkında verdiği bilgilerde yanlışlık payının da çok olduğu şüphesizdir, bunun için okuyucunun dikkatini çekeriz.

çocuklarının saçlarını doğum esnasında kızgın demirle dağlayarak kökünden kurutuyorlar ve yüzlerini dağlıyorlar. Böylece meydana gelen dazlaklık ve yara izleriyle çirkin bir çehreye sahip olan erkek çocuklar ölünceye kadar kısırlaştırılmış erkeklere benziyorlar."

Ateşte pişmiş yiyecek yeme ihtiyacı duymayan bu insanlar, yabani otların kökleriyle ve her çeşit hayvan etlerini bindikleri atlarının sırtlarında, ayakları arasında biraz ısıtarak çiğ çiğ yemek suretiyle beslenirler. Evlerde yaşamazlar ve onları hergün kullanmaktan mezardan ürktükleri gibi kaçarlar. Onları üstü otla örtülü kulübede göremezsin. Çocukluklarından itibaren dağlarda ve ormanlarda dolaştıkları için soğuğa, açlığa ve susuzluğa alışıktırlar. Yabancılar arasında bulundukları zaman çok şiddetli ihtiyaç duymadıkça evlere asla girmezler. Çünkü ev içinde kendilerini emniyette hissetmezler. Giysi olarak keten bezini ve vahşi farelerin kürklerini birbirine dikerek kullanırlar. Başlarına geçirdikleri kalpak ikiye bükülmüştür. Kıllı bacakları keçi derisi ile ör-tülmüştür. Ayakkabıları yürümeye elverişli olmadığından serbest adım atamazlar. Bu sebeple savaşa yürüyerek katılamazlar. Çelimsiz fakat kuvvetli olan atlarına âdeta bağlı bulunduklarından üstlerinden inmezler, günlük bütün ihtiyaçlarını onların üstünde görürler. Gece ve gündüz atlarının üstünde yerler ve içerler; alış veriş yaparlar; atlarının ince boyunlarına yatarak derin bir uykuya dalarlar ve rahatlık içinde her çeşit rüyayı görürler. Ciddi ve mühim işlerini at üstünde bir araya toplanarak konuşurlar ve hallederler. Onlar hiçbir kralın sert otoritesine bağlı değillerdir. Gürültücü kabile şeflerinin idaresinden memnundurlar. Her türlü şartlar içinde savaşa hazırdırlar. Ansızın baskına uğradıklarında bile şaşırmadan döğüşürler savaşa çeteler halinde ve kulakları sağırlaştıran gürültüler yaparak giderler. İstedikleri zaman kolayca hızlanır ve şiddetlenirler. Diledikleri zaman hızla dağılarak ve hareket ederek âdeta görünmez olurlar. Ancak toplu, fakat çizgiler halinde korkunç bir katliama giriştikleri zaman fark edilirler. Kalelere hücum etmezler, korunaklı yerleri yağma yapmazlar. (Uçlarına çok hünerlice kemikler bağlanmış mızraklarını maharetli bir şekilde düşmanlarına saplarlar.) Göğüs göğüse geldikleri zaman düşmanlarını gürzle döverler; düşman bu silahın kullanıldığını farkedince, aniden onu bir kayışla sarar, atlı veya yaya olanlar onun karşı harekete geçmesine engel olurlar. Böylece onların bütün savaşçıların en ustaları olduklarını tereddütsüz söyleyebilirsin. Onlardan hiç kimse sabana pulluğa elini sürmez ve ekin ekmez. Belli bir yeri olmaksızın evsiz, kanunsuz, duraksız bir hâlde dolaşır dururlar. Öyle ki, daima içinde yaşadıkları arabaları ile durmadan kaçtıkları intibaını edinirsin. Kadınlar bu arabalarda biçimsiz rubalarını dokurlar, çocuklarını bu arabalarda doğurup büyütürler. Sorulduğu zaman çocuklarının nerede doğup büyüdüklerini söyleyemezler. Barış zamanlarında hiç rahat ve emin değillerdir. En ufak bir yel esişinde kıpırdayan yapraklar gibi en küçük bir endişe karşısında harekete geçerler, derhal bir fırtına halini alırlar. Altına karşı sınırsız bir hırs ve tamah beslerler. Çok çabuk fikir değiştirirler. Aynı günde hiçbir sebep olmaksızın dostluğu bozarlar ve araya hiç kimse girmeden tekrar kurarlar. Her zaman hazır olan ve hiçbir engel tanımayan bu insan soyu, başkalarını soyma ve komşularını yağmalayıp öldürme ateşiyle tutuştuğundan, Alanlara kadar ulaştılar."

Mercellin'in tasvirinde tesbit ettiği iki hususu gözönün-de tutmak gerekmektedir. Bunlar genel olarak, "barbar-lar"ın, özel olarak Asya bozkırlarından gelenlerin elde ettikleri başarıların anlaşılmasında önemlidir. Hunlar, en iyi süvari birliklerini kuran, Mercellin'e göre, en iyi savaşçı olan insanlardır. İkincisi onları savaş meydanlarında en hünerli hareketli yapabilen ve dövüşen savaşçılar olarak görüyoruz. Hunlar, savaş sırasında sürekli hareket halindedirler. Yarattıkları ani durumlardan yararlanmasını iyi bilirler. Mercel-lin'in Hunlar'm askeri özellikleri hakkındaki görüşleri Çin tarihçilerinin beyanlarına tıpatıp uymakla ve süvari milletler hakkındaki diğer kaynakların gösterdikleri ile tamamlanmaktadır.

Bunlar, o zamanki hâdiselerin içinde yaşamış olan birisinin gerçekleri kısmen de olsa, doğrudan görüp tesbit ettiği veya başkalarından dinleyip aktardığı bilgilerdir. Yeni çağ tarihçileri, uzun araştırma ve incelemelerden sonra, göçlerin ilk sebeblerini ancak kısmen çözmeyi başarabilmişler ve Hunlar'm kaynakları hakkında bazı bilgiler verebilmişlerdir.

Hunlar, tarihte ilk kez, İsa'nın doğumundan evvel III. yy.da belirmişlerdir. Çin tarihçileri, Hunlar'm dedelerinin Moğolistan'daki varlıklarını Hiong-nu adı ile ilk haber verenlerdir. Hunlar, "Tanrı'nın oğlu" adındaki hanlarının kumandası altında, Çinliler'in İsa'dan evvel III. asrın sonunda inşasını tamamladıkları Çin Duvarı'ndan güneye aşmayı denediler. Mao-tuen veya Mei-tei (174-209) idaresi altında Hunlar, Yunan kaynaklarına göre, Tokharlar'dan başkaları olmayan Yüce göçebelerini yenerek krallarını öldürdüler ve hanları onun kafatasından, bozkır insanlarının gelenekleri gereğince, altın yaldızlı bir kupa yaptırdı. Yüceler Batı'ya atıldılar. Gobi Çölü'nün batısına geçmiş olan Yüceler, Alan-lar'm dedeleri oldukları bildirilen U-sun kabilesiyle savaşa girişerek yolunu açmak mecburiyetinde kaldı. Kısa bir zaman için galip olan Yüceler, Hunlarla ittifak yapmış olan U-sunlar tarafından kovularak Sır Derya sahillerine geldiler. Batı'ya doğru yürüyüşlerine devam eden Yüceler de İskitleri (bugünkü Afganistan olan) Baktriyana'ya sürdüler. İskitler de Büyük İskender'den beri buralara hükmeden Grekleri OrtaAsya'dan kovdular. İsa'dan evvel 126 yılında Baktriya-na'yı işgal eden Yüceler, İskit kabilelerini sürdüler. Bunlar da Part Krallığı üzerine yürüdülerse de Kral Mitirdat 2 (88-123) zaferi üzerine Seistan'dan Batı'ya gelen kabilelerin akınlarını durduruyor. Hakim askerî kuvvet haline gelen Hunlar, güney sınırları Çin Duvarı'na dayanan Moğolistan'ın büyük parçasına sahiptiler. Bu durum Yüce kabilelerinin Ba-tı'da İran'ın kalbine ve Hindistan'ın kuzeyine kadar göçmelerini gerektirdi. Hunlar'm 50 yıl boyunca durmaksızın Çin'in kuzeyine yaptıkları akınlar ve saldırılar Çin İmpara-torları'nı Hunlara karşı birkaç büyük savaşa girmeye mecbur etti. İsa'dan evvel 119. yy.da bir Çin ordusu Gobi Çö-lü'nü geçerek Dış Moğolistan'a girdi ve savaş sırasında kumlan Hunlar1 in yüzlerine savuran fırtınanın da yardımıyla savaşı kazandı ve Hunlar'dan 19 bin esir aldı.

İkinci bir Çin ordusu Orhon Hunları'nı yenmeyi başararak 24 şeflerini esir aldı. Çinliler, bu savaşlar sonunda Hun-lar'ı Yukarı Moğolistan'a sürdülerse de köklerini söküp atma yeteneğini gösteremediler.

İsa'dan evvel I. yy.da Hunlarla Çinliler "İpek Yolu"na sahip olmak için savaştılar. Hunlar'm iç savaşlarından yararlanan Çinliler onları parçaladılar. İsa'dan evvel 44 yılından, yani

Kaesar ve Buerebista'nm ölümleri yılında Hunlar'm Çe-çe adındaki şefi yerinden atıldı ve kabile halkıyla birlikte Balkaş Gölü civarma yerleşti.

Kuzey Moğolistan'da kalmış olan Hunlar'a karşı I. yy.da savaşları sürdüren Çinliler Sien-pei Moğollarını yetiştiriyorlar. 155 yıllarında Sien-pei'ler Hurdan kovmak ve hükümleri altına almakta başarılı oluyorlar. Güney'de yaşayan Hunlar ise IV. yy. başlarında Çin'i talan etmeyi ve bunun kuzeyini 350 yılma doğru hükümleri altına almayı başardılar. O sırada Sien-pei'lerin de Mu-jong (veya Juan-Juan) adındaki bir kolu Büyük Duvar'm güneyine geçti. Çinlilerle Juan-juanlar arasında sıkışan Hunlar, Batı'ya çekilmek zorunda kaldılar ve Altay Dağları'nı geçerek Balkaş Bozkırlarına geldiler.

Juan-juanlar tarafından kovulan Hunlar, Yücelerin kuvvetli şekilde yerleşmiş bulundukları Ortaasya'da kalamaya-rak Batı'ya doğru ilerlemek zorunda kaldılar.

IV. yy.'da Ortaasya'da yeni bir kavimler hareketi meydana geldi. Hunlar Balamir (yahut Balamber)'in idaresi altında Batı'ya göçerek Avrupa'ya girdiler.

Roma İmparatorluğu, Avrupa'daki hudutlarına Cer-menler'in yaptıkları baskılara IV. yy.a kadar direnebilmişti. Ama Hunlar'ın gelişi Cermenleri dehşete düşürdü ve Tu-na'nm güneyinde veya Batı'da sığınak aramaya sürükledi.

Hunlar'ın saldırılarına ilk uğrayanlar Alanlar oldular. Mağlup olanlardan bir kısmı Hunlara boyun eğdi ve bir kısmı Batı'ya kaçtı. Ostrogotlar Hunlar'ın ilerlemesini durdurmayı denedilerse de, muhtemelen 370 yılında, aralarında çıkan savaşta bozguna uğradılar ve kralları Ermanarik intihar etti. Ostrogotlar'ın bir kısmı Hunlara başeğdi ve bir kısmı Batı'ya sığındı. Ostrogotlar tarafından sürülen Vizigotlar 376 yılında Tuna'yı geçtiler. Hunlar böylece Kara Deniz'in kuzeyindeki bozkırların Karpatlar'dan Urallara kadar olan sahaların sahibi ve hâkimi oldular. Batı'ya ve Güneye doğru sınırlarını genişleten Hunlar, diğer kavimlerin ya başeğmelerini veya göçmelerini gerektirdiler. Kısa bir süre sonra Polonya ovalarında yaşayan halkları da kendilerine tabi kıldılar. Hun süvarilerinin bir kısmı Tuna'yı geçmeyi, diğer bir bölümü Kafkas dağlarını aşmayı denediler. Bir kısmı da 395'te Sürye'ye ulaştı. Nihayet onlar Kafkas Dağları'nın kuzeyinde birleştiler.

Hunlar, birkaç yıl içinde, çevrelerinde elde ettikleri zaferler sayesinde, hâkimiyetlerinin hudutlarını başdöndürü-cü bir hızla ve görülmemiş bir şekilde genişlettiler. Kendilerinin de hayallerinden bile geçirmedikleri ölçüde başarılar sağladılar. Hâkimiyetleri altına girmiş olan çeşitli milletler üzerinde otoriter bir yapı kuracak yeteri kadar zaman bulamadılar. Askeri kuvvetlerinin üstünlük derecesini kavrıyorlardı ve bunu akıllıca kullanmasını biliyorlardı. Hun idarecileri Doğu ve Batı Roma İmparatorluklarının meydana getirdikleri yeni kuvvetlerle çarpışarak kendi kuvvetlerini eritme tehlikesinin doğabileceğini anladıkları anda, durmasını bilecek kadar tedbir ve anlayış gösterebiliyorlardı. Arslan ölüm anında bile henüz hürmet yaratacak kadar kuvvetli idi.

Bununla beraber, Hunlar'ın başarıları nasıl açıklanabilir? Bu kadar çok çeşitli milleti ve halkı, bu kadar geniş bir sahada, bu kadar hızlı bir tempo içinde mağlup etmiş olmalarını in-

sanlık tarihinde en büyük askeri başarılardan biri saymak gerekir. Amian Mercellin, Hunlar'ın o asırda diğer milletlere göre ne kadar güçlü bir askerî teşkilata sahip olduklarını anlatır. O, Hunlar'ın zamanın en becerikli savaşçıları oldukları kanaatindedir. Mercellin şimdiye kadar Hunlar hakkında yapılan tariflerin en kötüsünü verdiği halde onları metheder, daha doğrusu onlann askeri üstünlüklerini itiraf eder.

Cermen kavminin Roma âlemine karşı kazandığı zaferlerin temelinde iki tarafı keskin kılıç bulunduğu söylenir. Aradaki en küçük farkın Roma İmparatorluğu askerlerinin alışık olduğu silahlarla donatıldığı ileri sürülür Cermen-ler'in zafer nedenleri daha karışıktır; bunun üzerinde tartışmanın yeri burası değildir. Ne var ki, şimdiye kadar tanınmamış olan bir kavim Hunlar, çok farklı bir askeri teşkilat sayesinde Ostrogotları tepeliyorlar; Cermen kabilelerine baş eğdiriyorlar; bir an geliyor ki Roma İmparatorluğu'nu tehdit ederek tehlike ile karşı karşıya bırakıyorlar. Bunların askeri teşkilatlarının karakteri ve yenilmelerinin güçlüğünü, zorluğunu sağlayan kuvvetin esası nedir?

Hunlar'ın Avrupa'ya gelmesiyle askeri planda ve usûlde birbirinden tamamıyla ayrı ve farklı iki dünya karşı karşıya geliyor. O çağda gerek Romalılar ve gerek Avrupalı kavimler yaya askerlere dayanan kuvvetlere sahiptiler. Zaferler orduların çoğunluğunu teşkil eden bu yaya askerlerin, harekât ve savaş kaabiliyetine dayanıyordu. Süvarilik tamamıyla ihmal edilmişti. Çünkü süvarilerden değerli savaşçılar çıkaracak teknik bilgilere sahip değillerdi. Avrupa ordularında süvarilere hareketlerinde denge ve emniyet veren özengi bilinmiyordu. Bu yüzden süvarilik bunlarda yüzyıllar boyunca ancak küçük bir rol oynamıştır.

Avrupa ordularının yaya askerlerden oluşması yanında, Roma ordulan, istila sırasında, artık eski Roma askerlerinin insan güçlerine ve değerlerine sahip değillerdi. Etnik bakımdan karışıktılar. Askeri kaabiliyet ve karakter düşmüştü. Zaferlerini kâğıt üzerine yazma ve çizme kaabiliyetini gösteren ve bunların neticelerinden ders almasını bilen ve bunlardan gelecek nesilleri de yararlandırmayı düşünen generaller artık kalmamıştı.

Sözünü ettiğimiz durum ve olayların çağdaşı olan Stili-kon ve Aetius yetenekli ve bilgili generaller olmakla beraber, ne eski askeri yazıları etüd etmeye ve ne de yenilerini meydana getirmeye vakit bulabilmekteydiler.

Hunlar süvari bir millettir. Özengiyi bilmeseler bile -ki bazı tarihçiler bildiklerini sanırlar- mükemmel ve usta binici idiler; kendilerini atlarının üzerinde yerdekinden çok daha emin ve rahat hissediyorlardı. Aynı zamanda çok usta okçu idiler. Avrupahlar'm emniyetle kullanamadıkları ok, bozkırlarda yaşayan insanların çokça alışık oldukları ve kullandıkları silah idi. Hunlar, mızrağı da ustalık ve kolaylıkla kullanıyorlardı. Ama üstünlüklerini sağlayan savaş araçları yay ve at idi. Aralıksız denilecek derecede arka arkaya atılan okların hedeflerini kesinlikle bulması, yaya korkunç bir silah niteliği veriyordu.

Avrupalılar bu gerçeği ancak Yüzyıl Savaşları sırasında, yani tam bin yıl sonra anlayacaklar ve buna inanıp önem verecek-

lerdi. At'ın Hunlara verdiği hareket imkânına Avrupa'nın yaya orduları sahip değillerdi. Bu hareket kaabiliyeti sayesinde onlar düşmanlarını ya hazırlıksız veya eksik hazırlıklı yakalıyorlardı. Savaş meydanında ilk hamlede galibiyeti elde edemezlerse daha elverişli bir zaman ve anda saldırıya geçmek için geri çekilirler. At, Hunlara çabuk ve çeşitli hareketlere geçmek kolaylığını sağlıyor. Onlar bu işde eşsizdirler. Kanatlara hücum ediyorlar, fakat biraz sonra geri çekilmeye başlıyorlar. Karşısındaki düşmanı aldatarak kendisini kovalatıyor ve savaş planını bozduruyor ve tam elverişli anda ansızın geri dönerek saldırıya geçiyorlar. Savaşı taktik ve stratejik bakımlardan ustaca sevk ve idare ediyorlar. Kullandıkları savaş usulleri, durumların ve şartların gerektirdiği kadar çok ve çeşitli oluyor. Kendi arzuları ile boyun eğenlere psikolojik açıdan düşünerek hiçbir şey yapmıyorlar. Karşı koyup direnenlere acımasız davranıyorlar. Bu bakımdan aşırı şiddeti, psikolojik bir silah olarak kullanıyorlar.

Hunlar'm Avrupalılar karşısındaki üstünlüğünü sağlayan avantajlar bunlardır. Amian Mercellin bunlara işaret ediyor, Lordanescu bunları belirtiyor; Avrupalı tarihçilerin tesbitleri, bunları aynı zamanda yazmış olan Çin tarihçilerinin ifadelerine uygun düşüyor. Asya'dan gelmiş olan süvarilerin askeri üstünlükleri başka olaylarda da meydana çıkıyor. VII. yy. başlarında Mauriciu yazdığı bir askeri etüdünde A varlar'm üstünlüğünü hatırlatmakta; diğer vakânü-visler ve seyyahlar daha sonra Türk-Tatarlar'm askeri değerlerini nakletmektedirler.

Hunlar III. yy.m sonunda ve IV. yy. başlarında meydana gelen göçlerin sebepçileri olmuşlardır. Onlar, Dakya ve Panon topraklarına sahip oldukları halde Roma İmparatorlu-ğu'nun hudutlarını aşmamışlardır. Onlar başlangıçta istila ettikleri memleketlerin sayısını, Roma İmparatorluğu'nun zararına olarak, artırmamışlar; yalnız bunun Cermenlere bıraktığı topraklara yerleşmekle yetinmişlerdir.

Hunlar, İmpartorluk sınırlarına yerleştikten sonra, uzun yıllar iç savaşlardan ve sınırları içerisine yerleşmiş olan göçebe halklarla yürüttüğü mücadelelerden dolayı sarsılmış olan Batı Roma İmparatorluğu'na karşı, hiçbir düşmanca harekete girişmediler.

Hunlar bu zamanı, elde ettiklerini düzene koymak, hareket ve değişme halinde olan dünyalarını dengeye sokmak için kullandılar. Aynı zamanda yeni biçim yaşayışa uymaya çalıştılar. Roma âlemi ile temasları çoğaldı. Hunlar'm Avrupa'ya gelmesinden evvel, Roma, hudutlarım korumak ve kendisini tehdit edenlere karşı, savaşa sokmak maksadıyla "barbarlar" ve bilhassa Cermenleri asker olarak angaje etmişti.

Hunlar Panonia topraklarına yerleştikten ve saldırganlıklarından vazgeçtikten sonra, Roma generalleri Hun-lar'dan İmparatorluk hesabına ve yararına asker angaje etmekte başarılı oldular. Bunları imparatorluk hudutları içine yerleşmek isteyen diğer "barbarlara" karşı başarı ile kullanacaklardır.

Dahası da var: Hun idarecileri bazı çocuklarını Roma'ya 29 gönderdiler. Bazı kimseler, gönderilen çocukların rehin olduklarını zannederler. Halbuki onlar, hiçbir zaman Romalılar'm federeleri haline gelmedikleri için, onlara rehin gönderilme şartı konulmamış ve uygulanmamıştır. Hun çocukları-

nın Roma'ya gönderilmeleri, daha ziyade, bunlar vesilesile, yüksek ailelerin Roma medeniyetiyle temasa geçmek ve Roma İmp?ratorluğu'nun siyasi ve askeri gerçeklerini yakından tanımak sebebine dayanmaktadır.

Roma'ya gönderilenler aı asında, V. yy-in kırkıncı yılı başından itibaren Constantinopol (Doğu Roma İmparatorluğu) için sürekli bir tehlike oluşturacak ve o asrın ortasında Roma'nm kudretini temelinden sarsacak olan çocuk da vardı. Bu çocuk, Hunlar'm en büyük askeri, siyasi ve idari başbuğu Atila idi. Bu çocuk, bütün tahminlere göre, 395 yılında dünyaya gelmiştir. Aynı yılda Aetius da Silistre'de

(Durostorum) doğmuştu. Atila'nın babasının adı Mundzuk veya Munduk'dur. Bu, Ruas (veya Rugas yahut Rucila) ve Oktar adlarında iki kardeşiyle birlikte 425 yılı civarında Hun kabilelerine hükmediyordu. Mundzuk'un ölümünden sonra Atila Roma'ya gönderildi.

Atila'nın Roma'da geçirdiği çocukluk yıllarındaki hayatına dair kesin hiçbir şey bilinmiyor. O zamana kadar tam serbestlik içinde büyümüş olan Atila'nm, Roma'nm alışmadığı hayat şartlarına karşı tepki gösterdiğini zannedenler vardır. Bu anlardan en yaygın olanı şudur: Genç Hun, bozkırların bahşettiği genişliğe alışmış ve burada atalarından gelen geleneklere uyarak alabildiğine at koşturmuş olduğundan, Roma'daki yaşayışını çok güçlükle sürdürmüş ve bunu bir çeşit esaret saymıştı. Atila'nın bize kadar gelen hikayelerinden anlayıp öğrendiğimiz, O'nun ruhi ve karakter üstünlüklerini gözönünde tutarak, at yarıştırdığı bozkırlar-daki geniş ufukların hergün biraz daha daralmasından ötürü, ilk zamanlar içinin yurt hasretiyle üzüntü çektiği kabul edilse bile heykellerle süslü muhteşem binalardan, Akdeniz medeniyetinin varlıklı ailelere verdiği konfordan etkilenmemiş olmasının mümkün olmadığıdır. Sert şartlar altında aldığı katı terbiye, parlak zekası ve eğilmez karakteri sayesinde duygularına hakim olabilen Atila'nın gelecekte milletleri sevk ve idare edecek bir kişi olarak kendisini ilgilendiren herşeyi dikkatle incelediğine ve öğrendiğine şüphe yoktur.

Kendi milleti arasına dönen Atila, doğulu insanların karakter özelliği olan sabır ve tevekkülle Hunlar'm idaresini eline alma zamanının ve şartlarının gelmesini bekledi.

ATİLA, HUNLAR'IN KRALI

Priscus'un naklettiği efsaneye göre, sürüsünden ayrılıp topallayarak yürüyen bir koyunun kan izlerini takip eden bir Hun çobanı, toprağa gömülü bir kılıca ulaştı ve onu topraktan çıkarıp Atila'ya hediye etti. Savaş Tanrısı Mars'a ait olduğu tasavvur edilen bu kılıcın Atila'nm eline geçtiği ve O'na Hunlara hakim olma hakkını verdiği, bu kılıcın ilâhi bir kuvvetin sembolü olduğu ve tılsımlı kuvvetler tarafından korunduğu fikri telkin edildi.

Atila'nm amcalarından biri olan Oktar'ın Cermenler'in memleketinde büyük içkili bir ziyafet esnasında kayıp olduğu sanılır. IV. yy. başlarında Burguntlara karşı savaşa giren Oktar, Burgundan Batı yönüne sürdü. Aetius, Burguntları müttefiki olarak Galya'ya kabul etti.

Ruas, Oktar'm kayıp oluşundan sonra, Hunlar'ın tek idarecisi olarak kaldı. Hunlar'm kuvvetleri ve şöhretleri o kadar büyüyüp yayılmıştı ki, 430 yılma doğru, Doğu Roma İmparatoru İkinci Theodosie onlarla bir anlaşma yaptı; Tuna Nehri bu iki kuvvet arasında hudud olarak kabul edildi. Theodosie Hun kralına yılda bir defa barış bedeli olarak 350 altın ödeyecek,- Hun kralı da buna karşılık Theodosie'nin İmparatorluğu'na saldırmayacaktı.

Ruas 434 yılında ölünce Atila ve ağabeyi Bleda, Hun Krallığı'nın sahip ve hâkimleri oldular. Atila hakkında öğrendiğimiz ilk bilgiler, o yıl içinde Doğu Romalılar ile Hunlar arasında yapılmış olan anlaşmalar sonunda ortaya çıkmıştır.

Bu anlaşmalar Aşağı Tuna'da meydana gelen olaylarla ilgili olduğundan bizim için iki kat dikkat çekicidir. Ruas, 434 yılında Batı Romalılar ile ittifak yapan Amild'lere, İti-mar'lara, Tonos'lara, Boişk'lere ve "Tuna sahillerinde yaşayan diğer kavimlere" savaş açmaya karar vermişti. Ruas, Hunlara başeğmeyen bu halkları kedisine tabi kılmak istiyordu. Hun Kralı, bu cezalandırma harekatına girişmeden evvel, Doğu Romalılar ile anlaşma yapmak istiyordu. Bunu yapmak için, iki devlet arasındaki anlaşmazlıkları halletmekte deneyimli olan Esla, yetki verilerek Doğu Roma İmparatorluğu'nun merkezi Constantinopol'a gönderildi. Esla, İmparator'dan Tuna Nehri'nin güneyine kaçıp sığınmış olan "İskitleri" (Hunları ve bunların kölelerini) geri isteyecekti. Hun Kralı'nm bu isteği yerine getirilmediği takdirde barış bozulmuş olacaktı. Bu kaçaklarla ilgili ayrıntılar çok merak uyandırıcıdır. O zaman da birtakım siyasi usûl ve anlayışların yerleşmiş olduğu anlaşılmakta ve bunları Hunlar'ın geniş topraklarında titizlikle uyguladıkları görülmektedir. Hunlar, tebalarınm kendi yurtlarını bırakıp gitmelerine asla göz yummuyor ve izin vermiyorlardı. Bu tutumları insan unsuruna büyük önem verdiklerini gösteriyor. Bundan başka, hükümran oldukları toprakların hudutları çok geniş olmasına rağmen, bunlar üzerindeki hakimiyetlerinin ve idarelerinin istikrarsız ve geçersiz olmadığını da gösteriyor. Hunlar, tebaalarının ferdî durumlarını çok iyi biliyorlar, hatta istatistik niteliğinde diyebileceğimiz derece, gerçeğe yakın nüfus sayılarını da tesbit ediyorlardı. Hun kralları gibi Atila'nm da insan unsuruna karşı şaşmayan bir dikkatle uyguladığı bu usul, ortaçağın yarattığı genel karakterli bir durumun neticesidir: Nüfus hareketlerinde durmadan oluşan bir değişiklik. Ortaçağ başından beri gözle görülecek şekilde dikkatten kaçmayan şey, insan azlığı. Toprak gere-

ğinden fazla idi. Bu nedenle değeri pek yüksek değildi. Onun; kıymeti, onu işleyecek insan bulunan yerde yükseliyordu. İstilacılar, işgal ettikleri topraklarda sadece insan unsuru az olduğu için değil, Hunlar'da olduğu gibi, toprakları kendileri işlemediğinden, sürdürmek ve mahsul elde etmek için de nüfusun artmasını istiyorlardı. Hunlar'ın, işgal ettikleri topraklarda yaşayan ahalinin bu ihtiyaçlarını gidereceğini düşünerek hareket ettiklerini gözönüne alırsak, Dakya sakinlerinin "barbarlar'dan korkup Tuna'nm güneyine kaçtıklarını hayal eden tarihçilerin ne kadar olumsuz fikirlere kapıldıklarını anlarız. Hunlar'ın kendi tebaalarının Roma İmparatorluğu'na kaçıp sığınmaları hususunda gösterdikleri endişeye bakıp abartılı bir şekilde büyütülen korkunun istila edilenlerin yüreklerinden ziyade, bazı modern tarihçilerin hayalinde etki yarattığını görüyoruz.

Esla'nm müracaatı üzerine, İkinci Theodosie, konsül sıfatlarmı taşıyan Plinthas ve Dionysius adlarındaki askeri komutanları anlaşma yapmak için Hun Kralı'na göndermeyi kararlaştırdı. Bu sırada Ruas öldüğünden, İmparator, yetkili heyetin, ölenin yeğenleri olan Atila ile Bleda'ya müracaat etmelerini emretti.

Dönüşünde Esla'nm ve buna yoldaşlık eden İmparator görevlilerinin zamanında gönderdikleri haberi almış olan Atila ve Bleda, İmparatorun elçi heyetini karşılamaya çıktılar. Bu elçi heyeti, hiçbir kötü niyet beslemeden, bir tesadüf eseri olarak, belki başka sebeplerle de, Hun Krallığı ile Doğu Roma İmparatorluğu sınırında durakladı. Karşılaşma Tu-na'nın sol kenarında Margus (Bugünkü adı ile Dubrovitsa) Kalesi önünde oldu. Priscus'un yazdığına göre, Tuna'nm sol kenarında, Margus Kalesi karşısında Hunlar'ın hükmü altmda bulunan Constantsa Kalesi vardı. Bu hususta verilen ayrıntı çok ilgi çekicidir. Çünkü bunlardan Hunlar'ın önlerine çıkan herşeyi tahrip etmediklerini, tersine, Romalılar'ın evvelce terkettikleri kalelere el koyduklarını ve bunları kullandıklarını öğreniyoruz. Şimdi bu kalelerden, su değirmenlerini koruyan ve akarsuları gözetleyen müstahkem mevkilerden ve bizim konumuzda olduğu gibi, "Barbarlara" karşı asker sevkedecek olan bir kale karşısındaki sınırım savunmak için yararlanıyorlardı.
Atila ile Bleda Doğu Roma elçi heyetini şehir dışında karşıladılar. Bunlarla görüşmeyi at üstünde yapacaklarını bildirdiler. Hunlar için at üstünde konuşmak, ciddi ve önemli görüşmeler yapmak ananevi ve tabii bir işti. Elçi heyeti üyeleri, Hunlar'ın kendilerini at üstünde kabul edeceklerini öğrenince, kendilerinin yerde durup konuşmalarının haysiyet ve şereflerine küçüklük getireceğini düşündüler ve at üstünde görüşmeye karar verdiler. At üstünde uzun boylu oturmaya ve hele müzakereye alışmamış olan İmparatorluk heyeti ile Hunlar arasındaki tartışmalar Atila'yı eğlendiren, Doğu Romalıları titreten hakiki bir kâbusa döndü. En büyük İmparatorluğu temsil ettiklerini sanarak ihtişamlı durumlarını muhafazaya çabaladıkça ve atları sağa sola kımıl-dadıkça dengelerini kaybeden görevlilerin, gülünç hareketleriyle yarattıkları komik durumu canlandırmak, zor değildir. Bu şartlar içinde güzel konuşma kurallarına dikkat etmenin ne kadar güç olduğunu anlamak kolaydır. Elçiler, "durmadan kıpırdayan bir düzeyde cümle tertiplemek, sözlerine uygun jestler yapmak, muhatapları üzerinde yaratmak istedikleri olumlu etkiyi mimiklerle kuvvetlendirmek istedikçe, gülünç olmaktan ziyade acınacak hale düşüyorlardı.

Roma'dan ayrıldıktan sonra, Atila ile Doğu Romalılar arasında yapılan ilk temas, ikinciler için küçülme ve sıkılma vesilesi oldu. Gururlarını kurtarma çabası gösterdikçe zayıflıklarının delillerini verdiler. Atila önceden ne istediğini biliyordu ve bunu elde etmişti. Elçilerin kendi arzusuna uyacaklarına inanmıştı. İmparatorluğun askeri kuvveti, zayıflığını maskelemeyi deneyen boş ve protoküler formüllerle ters orantılı olsaydı, elçilerin söz konusu durumu reddetmeleri mümkün olabilirdi. Atila, bu görüşme vesilesiyle, diplomat ve taktiğinin kendisine etki etmediğini isbatlıyordu.

Atila Roma'.da bulunduğu sırada dış görünüşü veya "barbar" hali yüzünden Romalılar tarafmdan hakarete uğramış idiyse, 434 yılında, Romalılara şunu anlatmak istemişti: Bütün üstünlükleri kendilerinde ve bütün kusurları başkalarında gören Romalıları Hunlar yardımcısız kalmış insanlar olarak görme fırsatını bulmuşlar; bazı milletlerin yalnız faziletli ve bazılarının yalnız kusurlu olmadıklarını da görmüşlerdir. Hunlar, Margus Kalesi karşısında Roma elçilerinin atları üstünde müzakere ederlerken iyi bir durum içinde bulunma çabası sarf ettiklerini de görmüşlerdi.

Kişinin takdir ölçülerinin sübjektif bir nitelik taşıması sebebiyle olgun insanın geniş bir hoşgörü ve anlayış sahibi olması gerekir. Atila, atalarından gelen bir tecrübe ile biliyordu ki, insanın her hareketi, sonunda bir hiçliğe dönüşüyordu. O'nun kendisi ve yakınları, Romalılar'ın anladıkları gibi, dünyayı durmadan genişleyen bir kale olarak görmüyorlardı. Atila, kale duvarlarını bunun dışındaki insan için geçilmez bir nesne sayan, yahut bu duvarların himayesi altında bulunup ne olduğunu bilmediği dışardaki kişileri küçük gören insanlardan değildi. Kâinatla temas halinde bulunan bozkırların adamı, hiçbir şey değildir ve aynı zamanda her şeydir. Bozkır insanının çevresinde durmadan yoğunlaşan boşluğun genişliği ve ağaran ufukların ortasında kendisini ezilmiş ve aynı zamanda vücudunun kuvveti ve aklının kudreti sayesinde onu hakim görmesi, belki bu büyük meçhulde karşılaştığı zorluklardan zaferle çıkmasını sağlayan garip bir olaydır. Yenilerek ortadan kalkmış olması ile düşman, içinde bulunulan durumu hiçbir şekilde etkileyemediğinden dolayı küçük görülüyor. Bunun tersine zorlukların üstesinden gelerek, düşmanını ayaklarının altında ezenlere karşı bir hayranlık duyulur. Bir Atila ve bir Cengiz Han'ın şartlara göre eğilip bükülen zihniyetlerinin hayat hakkındaki tabii bir neticesidir bu. Doğu Roma elçileriyle görüşürken pratik olan Atila'yı, kuvvetler dengesine dayanan reel hadiselerden başka birşey ilgilendirmiyordu. Naziklik, ustalık, hitabet becerisi O'nun nazarında önemsiz şeylerdir. O zaman kayıbma üzülüyor; isteklerini açıklıyor. Doğu Roma elçileri, durumları hiç rahat olmadığı halde, Atila isteklerinin tartışılamayacağı hususunu elçilere sert ve emredici bir dille ifade edince, elçiler sulh şartlarını istenilen şekilde kabul ediyorlar.

Atila'nm kaçan tebaalarının ve bunlarla birlikte olan Roma esirlerinin kendisine geri verilmesi isteğinin yerine getirileceğine elçiler söz veriyorlar. Esirlerin, adam başına 8 altın verildiği takdirde, evlerinde kalabileceklerine izin veriliyor.
Bu tutumdan Hunlar'm can yakıcılığının önüne geçilmez bir yaradılışa sahip olmadığını anlıyoruz. İnsanın altın olarak bir diyeti (karşılığı) vardır. Bu sesli paranın değeri, bedava öldürme zevkinden üstün ve değerlidir.

Atila'nın Romalılara dikte ettiği daha önemli birşey vardı: Tuna'nm güneyine Hunları ve bunların tebaalarını kabul etmemelidirler. Bu şart Romalılar'm ordularına Hunları angaje etme ihtimalini ortadan kaldırıyordu. Bu, gerçekte, Roma ordularının süvari birliklerinden mahrum kalmasını ve Hun Kralı'nm bütün savaş kuvvetini kendi eline alması imkânını sağlıyordu.

Atila, barışın devamını sağlamak için, Romalılara, kendisi ile savaş veya düşmanlık içinde olan halklarla anlaşma yapmaması şartını da dikte ediyordu. İmparatorluğun bir "barbar"m kuvvetini kendi kuvvetiyle değil de diğer bir "barbar"m kuvvetinden yararlanmak suretiyle yok etme siyaseti güttüğünü biliyordu. Bu sebeple Atila, kendi Krallığı karşısında bu gelenek halini almış siyasetin terk edilmesini silah tehdidiyle istiyordu.

Barbar akıncıların, istilacıların ve hele Hunlar'm mal alış verişlerinin değerini ve faydasını takdir etmemeleri yüzünden Roma İmparatorluğu iktisadının düştüğü söylenmiştir.

Atila, 434 yılında, Margus Kalesi karşısında "alış verişlerin gerek Romalılar ve gerek Hunlar için eşit şartlar içinde ve emniyetle yapılmasını" istemiştir. "Barbar"m altının kıymetini bildiğine diğer bir delil de, Romalılar'm Ruas'a ödedikleri 350 yerine kendisine 700 lira ödemesini istemesidir. Atila, zengin olan komşusundan bu parayı insan, at ve zaman harcamamak için, yani Romalılar'm büyük bir savaş ordusu hazırlayıp sevkettiklerinde elde edecekleri miktarı savaşa girmeksizin anlaşma yoluyla elde ettikleri kadarını almak istiyordu.

Romalılar, Atila'nm ileri sürdüğü bütün isteklerini kabul ettiler. 434 Anlaşması o tarihte Hun kuvvetinin korkunç olduğunu ispatlamaktadır.

Romalılar, ellerinde bulunan Hun esirlerini geri verdiler. Bunlar arasında Kral soyundan Mam ve Atakam adlarında iki çocuk da bulunuyordu. Hunlar bunları çarmıha gerdiler (astılar). Çok şiddetli olan bu cezayı şöyle açıklamak gerekir: Hun Kralı'nm emirlerine ve düzenine olan hürmet ve itaat o kadar şiddetle yürütülmelidir ki, tebaaları bundan kaçınmayı rüya ve hayallerinde bile tasarlayama-malıdırlar. 434 Anlaşması'ndan bir maksat daha güdülüyordu: Atila'nm İskitya'ya karşı hazırladığı sevkiyatı ve Doğu Roma İmparatorluğu ile olan bütün meseleleri halletmekti. Priscus, şunu kesinlikle yazıyor: "Atila ve Bleda Romalılarla sulh yaptıktan sonra, İskitya'daki kavimlere başeğdirmek üzere gittiler ve Sorog'larla çarpıştılar."

Kuvvet gösterisi yapılmıştı. Bundan beklenildiğinden 38 fazla netice elde ettiler. İkinci Theodosie savaşı önlemek için istenilen parayı ödedi. Doğu Romalılar, kendi menfaatleri bakımından satın aldıkları barışı sürdürmek istiyorlardı.

Batı Roma İmparatorluğu Hunlar için daha az tehlikeli idi. İmparator III. Valentinian henüz küçüktü ve İmparatorluğun bütün işleri anası Palcidia tarafından idare ediliyordu. Her çeşit entrika, hiyanet, kayırma vardı. Her mevki, şöhret ve şan, açgözlü ve hiçbir yetenek ve erdemi olmayan kişilerce satın alınabiliyordu. Bunlar, eski parlaklığından ve korkunç kuvvetinden hiçbir şey kalmayan ve bir gölge haline gelmiş

olan İmparatorluğun ihtişam ve debdebesini sürdürmekten başka birşey düşünmüyorlardı.

Gotlar'm, Vandallar'm yağma ve tahrip ettikleri İtalia, Galia ve İspania'da artakalan iktisadî kaynaklar ve insan enerjisi, bir vakit bu yüzden Roma varlığının bile tehlikeye düştüğü düşünülmeksizin, saray entrikalarında boş yere tüketiliyor yahut israf ediliyordu. Bu tek sahada kaabiliyetini en çok isbat eden oynak karakterli Palcidia oluyordu. ;Birçok kere Galia'yı kurtarmış olan general Aetius, birtakım avantajlı tesadüf ve şartlar sayesinde canını kurtarmayı başarmıştı. Roma'da O'nu savaş meydanlarmdakinden daha çok tehlike gözetliyor ve kovalıyordu. Öyle bir an geldi ki, vaktiyle kendisine Roma üzerine yürümek istediği zaman yardım edeceğini vaad etmiş olan Hun Kralı Ruas'm yanma kaçıp sığınmak zorunda kaldı. Aetius, Ruas'm yardımından yararlanmak istemiyor; ama, Hunlar'm askerî üstünlüklerini takdir ettiğinden, İmparatorluk hesabına mümkün olduğu kadar fazla Hun angaje ediyordu.

Atila, Roma'nın geçirmekte olduğu zor günleri biliyor ve bu sebeble bu ebedi kaleyi güçlü imkân ve kuvvetten, mahrum sayıyordu. O'nu kendi planlarını bozabilecek nite- 39 likte görmüyor ve bu yönden herhangi bir mesele O'na en-dişe vermiyordu.

Atila'dan önceki krallar, fetih hudutlarını genişletmek için daha çok savaşmışlardı. Atila bu fetihleri sağlamlaştırmak arzusunda idi. Hun İmparatorluğu bir milletler mo-zayiği idi. Ren Nehri'nden İtil (Volga) Nehri'ne kadar Germenler, Islavlar, kaynak ve menşeleri bilinmeyen diğer kavimler Hun Krallığı'na tabi idiler ve bunların kralları Ati-la'nın müşavirleri idiler. Bunlar arasında başta gelenler Cep-ler'in kralı Ardarik ile Ostrogot'ların kralı Valarik idiler. Bu krallar Atila'nm emrine çok değerli savaşçılar veriyorlardı. Bunlan gören diğer küçük krallar da askerleriyle Atila'ya katılıyorlardı. Hepsi Atila'nm gönüllü tebası oluyordu. Bunda korkunun rolü olduğu gibi, Atila'nm savaşçı, saygıdeğer, güvenilir insan olmasının, insanları kendisine bağlamasını bilmesinin de büyük rolü vardı. Atila, kral olarak onlardan sadece emirlerine hürmet ve itaat istiyordu.

Orta Tuna havzasında, Karpat-Tuna bölgelerinde, Ren ve Don nehirlerinin arasındaki sahalarda düzen ve sessizlik hüküm sürüyordu. Romalılar'm Hunlara tabi kavimler arasına veya bizzat Hun kabileleri içine sokmak istedikleri fitne ve fesat tohumlarına büyük dikkat ve ihtiyatla bakılıyor. Roma'dan ve Constantinopol'dan gelen altınlar, kuzey Kafkasya'da ve Volga ötesinde yaşayan kavimler arasında çok uzaklarda bulunan hakimlerine karşı zayıf ve geçici kurtuluş kıpırdanışları yaratıyor. Mesafelerin çok geniş olması, Hun Krah'nın güç ve etkisinin küçümsenmesine ve kişiliğinin iyi tanınmamasına yol açıyor. Hükümdarların değişmesi, mevcut düzende de ihtilâller yapılması ümidini doğuruyordu.

Atila, başkaldıranlara yıldırım birlikleri gönderiyor. Kafkasya kuzeyindeki Hunlar, direnmeksizin başeğiyorlar, Akatlar, Volga ötesindeki Hunlar savaşı tercih ediyorlar; fakat mağlup ve perişan oluyorlar; şefleri işkenceler altında can veriyorlar. Bunlardan yalnız bir tanesi, o Romalılar tarafından kendisine, diğer şeflerden daha az para verildiği için kızıp, aleyhine tertiplenen ihaneti Atila'ya ihbar ediyor. Kendisinin çok ihtiyar-

lamış olması sebebiyle savaşa katılıp Kralın parlak zaferine katkıda bulunamayacağını ve bu yüzden dağlara çekilmek zorunda kaldığını bildiriyor. Atila'nm oğlu Ellak, Akatlara kral tayin ediliyor.

Hun kralı yoluna devam ederek Ortaasya'ya kadar geldikten sonra, dönüş yaparak Kara Deniz'in kuzeyindeki ovalar üzerinden Baltık sahillerine iniyor; oradan tekrar, Krallık merkezinin bulunduğu, Orta Tuna'ya geliyor.

Her tarafta yeniden düzen ve istikrarı sağlıyor. Bu "kontrol veya teşkilâtlandırma" işi birkaç yıl sürüyor.

Geçen bu yıllar içinde, Atila'nm tahmin ettiği gibi, Romalılar, Hun Krallığı'nın batı ve güney hudutlarında barışı bozacak hareketlerde bulunmadılar.

Aetlius, Galia'da, buraya önceden yerleşmiş olan Germenler'in düzen ve sessizliği bozmamaları, diğer Cermen kabilelerinin saldırmamaları için tedbir olarak Roma hesabına angaje etmiş olduğu Hun süvarilerinden faydalanıyordu.

Hunlar tarafından sürülmüş olan Burgunt'lar, IV.-V.. yy. başında federe olarak Meynes ve Worms arasına yerleşiyorlar. 430 yılında, artçıları. Hunlar tarafından tekrar saldırıya uğrayan Burgunt'lar yeniden Batı'ya ilerliyorlar. Aetius 435 yılında Hun süvarilerini bunlara saldırtıyor. Mağlup ve perişan edilen Burgunt'larm Kralı bütün ailesiyle birlikte yok ediliyor. Bu olay, XIII. yy.da yazılacak olan Niebelungen destanının esasını oluşturacaktır. Bu destana göre Etzel (Atila) Burgunt kral ailesini mahvetmiştir. Gerçekte ise bu olay Roma İmparatoru'na hizmet eden Hunlar tarafından meydana getirilmiştir. Bu mağlubiyet sonunda, Aetius Burgunt-ları Galia'ya kabul etti ve bugünkü Burgunia'ya yerleştiler. Cermenler'den kopmuş olan Burguntlar, Galia'da Romalı-laşmış olan kavimler tarafından kolaylıkla eritilip karıştırıldılar.

Atila'nm dönüşünden sonra siyasi plan açısından ve bilhassa Romalılarla Hunlar arasındaki ilişkiler bakımından kökü duygusal olan bir anlaşmazlık meydana çıktı. Sarayda sevgilisi ile başıboş ve uygunsuz bir hayat sürdürmekte olan, İmparator III. Valentinian'ın kız kardeşi Honoria, ağabeyinin emriyle, zorla sevgilisinden koparıldı; bu anlatım olayın resmi yönüdür. Başka bir rivayete göre, Honoria, ister ağabeyinden korkması ve ister sarayda gözleri önünde cereyan eden çirkin hadiselerden tiksinmesi, ister tam olarak anlaşılmasına imkân bulunmayan ruhi sarsıntılar geçirmesi sebebleriyle, Atila'ya bir yüzükle bir mektup gönderiyor ve O'nun karısı olma arzusunu gösteriyordu. Atila, bunun kendisini kötü bir duruma düşürecek bir tuzak veya bir şaka olmasından şüphe ederek Honoria'ya cevap vermiyor; ama mektubunu ve hediyesini kabul ediyor ve saklıyor.

Valentinian, herhangi bir siyasî çöküntüyü önlemek için, Honoria'yı Constantinopol'a gönderiyor.

DOĞU ROMA İMPARATORLUĞU İLE ANLAŞMAZLIK

441 yılında Hun Krallığı ile Doğu Roma İmparatorluğu arasındaki münasebetlerde birtakım değişiklikler beliriyor. Bu yıl içinde Roma İmparatorluğu hemen hemen bütün hudutları boyunca "barbarlar"m saldırısına uğruyor. Vandallar İtalia'yı

tehdit ettiklerinden, II. Theodosie Roma'nm yardımına bir ordu gönderiyor. Aynı yılda Persler'in Kralı Sezde-gerd II (438-457), Arap kabileleriyle birleşerek, İmparatorluğun doğu sınırlarına saldırıyor. İmparatorluğun kuzey doğusunda yaşayan İsaur'lar ve Tzani'ler isyan ediyorlar. Mısır'da yaşayan Blemi'ler, Nubat'lar Roma ordularına saldırıyorlar. Böylece her taraftan saldırıya uğrayan Roma İmparatorluğu bu durumu zorlukla karşılayabiliyor.

Atila, Roma aleminin içinde bulunduğu bu zor durumlardan tamamıyla haberdardı. (Hun Kralı'nm haber alma sistem ve teşkilâtını tam bilmiyoruz, ama, Asya bozkırlarmdan gelen büyük fatihlerin, aynı usul ve karakteri taşıyan haberleşme ve casusluk teşkilâtlarını çok iyi kurup yürüttükleri ve bunların komşu ülkelerde meydana gelen olayları günü gününe merkezlerine ulaştırdıkları bir gerçektir). Ro-malılar'm içinde bulunduğu zor durumu iyi bilen Atila, bu elverişli fırsatı kaçırmayarak, Doğu Roma İmparatorluğu'na yeni sulh şartları dikte etme zamanının geldiğine karar veriyor. Hun Kralı bu sefer İmparatorluğun kendisine göndermeyi taahhüd ettiği haracı artırmak için diplomatik müzakerelere gerek görmüyor. Theodosie'nin karşı duramayacağı bir saldırı sonunda çok daha büyük bir ganimet elde edeceğini tasarlıyor. Böyle bir saldırının ve talanın şiddetli ve yıkıcı bir gözdağı olacağını ve bunun yaratacağı psikolojik tesiri bilen Atila, böylelikle, İmparatorlukla ileride yürüteceği müzakereler sonunda, şimdiye kadar elde ettiğinden çok daha büyük avantajlar ele geçireceğine emindi.

İki devlet arasındaki mevcut anlaşmayı bozma sebebini bulmak zor bir mesele değildi. Roma İmparatorluğu ile Hun Krallığı hududunda yapılan bir panayırda Hun süvarileri Romalı tacirlere saldırdılar. Bir kısmını kovdular ve bir kısmını öldürdüler. Bu olayı öğrenen İmparatorluk makamları, Atila'ya bir elçi heyeti göndererek anlaşmanın çiğnenmiş ve tacirlerinin öldürülmüş olmalarından şikayet etti. Atila'nın cevabı şu oldu: "Saldırıdan maksadımız size savaş açmak değildir. Ancak Krallığımın hudutlarını geçip devlete ait malları ve Hunlar'm altınlarını yağma ettirmiş ve dedelerimizin mezarlarını çiğnetmiş olan Margus Piskoposu'nun bu kanunsuz hareketine karşı gerekli bir intikam ve adaleti yerine getirmektir." Bu sebeple Atila, evvelki anlaşmalar gereğince piskoposun ve kaçanların kendisine teslimini istiyordu. Hunlar'm bu iddialarını bir tahrik sayan Doğu Romalılar, anlaşmazlığın müzakere yoluyla hallinde ısrar ettilerse de Hunlar kabul etmediler. Gerçeğin kendi iddiaları gibi olmamasına rağmen haklı olduklarında direnerek isteklerini kuvvet sayesinde elde edeceklerini söylediler.

Hunlar'm bu tutumu açık bir haksızlık ve mevcut anlaşmalara aykırı idi. Ama bozkır kavimlerinin idarecileri tarafından daima tatbik edilen bir sistemdi. Çinliler, Roma İmparatorluğu yahut bunların yıkıntıları üstüne kurulan oluşumlar, bozkır kavimleriyle anlaşmazlığa düştükleri zaman bunları döneklik, hilebazlık, anlaşmalara saygısızlık ve sözlerini tutmamazlıkla suçlamışlardır. Bu yakınmada hukuk meseleleri üzerinde özel bir incelik gösteren eski Romalı-lar'dan gelen bir önyargı alışkanlığı seziliyordu. Step kavimlerinde mühim olan tek şey kuvvet ve başlarındaki yöneticinin bu kuvveti çok geniş topraklar üzerinde zekâ ve maharetle kullanmasıdır. Kendisine tapınılan bir kişi bu kuvvet ve durumundan yararlanmasını bilmelidir. Bu inancın kaynağı bir çeşit Doğu katalizminde

değil, idare biçiminin meydana getirdiği değişikliklere karşı kendisinin şahsi durumuna etki etmeden basit insanın duyduğu umursamazlıktadır. Bu sebeble, böyle bir şefin etrafında hemen toplanılıyor ve muhteşem İmparatorlukların yıkılışı, umursamazlıkla seyrediliyor. Bu inanç ve güveni ortaya çıkaran kuvvetli bir şef bulunmadığı takdirde, bunun kabileleri arasındaki birlik de ortadan kalkıyor. Birlik ve dayanışma herşeyden önce şefin kişisel değerleriyle garanti ediliyor. Onlara hükmeden ve yaşaması gereken siyasî yapı onları ilgilendirmiyor; ilgilendiren şey, toplumun üstünde olanlar, kahramanlardır. Göçebe çoban hayatı, onlara sosyal ve sağlam siyasî yapılanma gerektirmiyordu. Buna ihtiyaçları da yok. Üzerinde ptlak arayarak durmadan hareket halinde bulundukları toprakların sonsuzluğu ve iklimin sertliği onları korumak için tabii engellerdir. Bu engelleri geçmek isteyenler büyük zorluklarla karşılaşıyorlar. Bunun için birleşmeyi ve büyük bir kuvvet oluşturmayı başarmaları kuvvete karşı duydukları sevgi ve hayranlık sebebiyledir. Bin yıldan fazla bir zaman içinde hükümranlık yapılarının defalarca kısa zamanda ortaya çıkıp biraz sonra kayıp olmasının mantıklı açıklaması budur.

Romalılar, 441 yılında, anlaşmaların çiğnenmesinden yakınıyor idiyseler, bu, onlara uygun davranacak kuvvetin kendilerinde kalmamış olmasındandır. Romalılar başkalarını yendikleri sürece anlaşmaları çiğnemekte hiçbir sakınca görmediler. Ancak, "barbarlar"dan şu farkla ki, yaptıklarına hukuki bir sebep ve gerekçe bulup verebiliyorlardı. Anlaş- 45 malara uymayı başkalarına zorla kabul ettirme imkânını kaybedince, yani kendileri uyulmamaktan zarar görünce, adalete, verilen söze hürmet gösterilmesini istediler.

Atila, ne pahasına olursa olsun, verilmeyen hakkını almak için, Tuna'yı geçiyor ve bunun kenarında bulunan pek çok Roma kalesini tahrip ederek Veminacium Kalesi'ni eline geçiriyor. Romalılar, Hunları yatıştırmak için, Margus Piskoposu'nu feda etmeyi düşünüyorlar. Bunu öğrenen Piskopos Hunlara kaçıp sığmıyor ve Hun Kralları tarafından iyi muamele gördüğü takdirde Margus Kalesi'ni kendilerine teslimi vaad ediyor. Atila ve Bleda razı oluyorlar; emrine bir Hun birliği veriyorlar. Gece vakti, anlaştıkları işaret üzerine, Hunlar kaleye girip sahip oluyorlar.

Demek ki, Hun hâkimiyeti, bir Hıristiyan Piskoposu için, Roma hükümranlığına tercih edilecek üstünlükte idi.

Çünkü Hun Krallığında Roma İmparatorluğundakinden fazla can güvenliği sağlanıyordu.

Atila, Margus Kalesi'ni zaptettikten sonra ordularını Tuna yöresindeki bölgeler üzerine yürütüyor. Nehirle Balkanlar arasındaki topraklar istila edilerek yerleşik yerleri yağma ediliyor. Birçok kale Hunlar'ın eline geçiyor. Ratiaria, Singidunum, Sermium ve Naissus kaleleri zapt ve tahrib ediliyor. Saldırıya geçen bu kuvvetler karşısında ikinci Theodosie birşey yapamıyor. Vandallar aleyhine gönderilmiş olan filo geri çağrılıyor ve Valentinian'dan yardım isteniliyor. Bir ordu toplamayı başaran Aetius, Vandallara saldırıya hazırlanmışken, Hunlar'ın Doğu Roma İmparatorluğu'na saldırdıklarını öğreniyor ve Atalia'da kalmayı kararlaştırıyor. Umut-46 suz duruma düşen Theodosie Perslerle anlaşma yapıyor ve imparatorluğun komşuları ile olan bütün anlaşmazlıkları orta-

dan kaldırmayı tasarlıyor. Atila'nın yarattığı tehlikeden Roma İmparatorluğu'nu kurtarmak için bütün askeri kaynaklarını bir yere ve bir kumanda altma toplamak gerekti. Theodosie'nin topladığı ordu Atila'ya yenildi ve Hun Kralı ile barış yapmak zorunda kaldı. Savaş tazminatı artırıldı; esirler, kaçak Hunlar ve bunların köleleri geri verildi.

Hunlar, Roma İmparatorluğu'nun sınırlarını ilk kez çiğniyorlardı. Bu, iki dünya arasındaki birinci şiddetli çatışma idi; ve ancak şimdi bu "İskitler"in yırtıcılığından söz edilebilirdi. Bunların arkalarında tüten harabelerden ölüm ve kan dökücülük hatıralarından başka birşey kalmıyordu. Roma âlemi, Cermen kavimlerinin saldırılarında buna benzer şeyler görmemişlerdi.

ATİLA, HUN KRALLIĞININ TEK SAHİBİ

Doğu Roma imparatorluğu'na yapılan saldırı ve tahrib-lerden kısa bir süre sonra, Atila, ağabeyi Bleda'nın ölümü ile, Hunlar'ın tek Kralı oldu. Bazı rivayetlere göre, Bleda ayyaş olduğu ve Atila'nın dünyayı istilâ için hazırladığı büyük planlarını baltaladığı için kardeşi tarafından öldürülmüştür. Bu, Atila'nın izlediği siyasi gayelerin gerçekleşmesi için işlenmiş olan cinayetin meşru açıklamasıdır. Lordanes'e göre, Atila Bleda'ya tuzak kurdu ve O'nu ortadan kaldırdı. Böylece Hunlar ve diğer kavimler ve halklar üzerindeki hâkimiyetini kuvvetlendirdi. Bu suretle dünyanın iki milletini hükmü altına almayı tasarladı: Romalıları ve Vizigotları. (Lorda-nes Çinlilere dair hiçbir şey bilmiyordu) Bunun inancına göre, Atila dünyaya "yeri titretmek için" gelmişti. Bleda'nın bir av esnasında öldüğü sanılıyor. Bleda hangi sebeple ölmüş 47 olursa olsun, ölümü ile, Atila'nın, büyük parçası Avru-pa'dan oluşan, krallığının tek sahip ve hâkimi olmasını sağlıyordu.

Atila, 446'da ordusunu toplayarak yeniden Tuna'nın güneyine geliyor. Bir Roma ordusunu Utus Nehri kenarında, Dacia Ripuaria'da mağlup ediyor. İkincisini Marciano-polis kalesinin duvarları dibinde bozguna uğratıyor. Güneye doğru çekilen Romalılar Trakya Kersonez'inde yeniden savaşa tutuşuyorlar. Bir berzaha sıkıştırılan Romalılar mağlup ve perişan ediliyorlar. Atila'nın zaferi Romalılar için hakiki askerî felaket şeklini alıyor. Hunlar, İmparatorluğun Avrupa kısmını Termophil'e kadar, hiçbir zorluk çekmeden, tamamen talan ediyorlar. Hun süvarileri Constantinopol'un surlarına kadar geliyorlar. O sırada bir yer sarsıntısı surlara zarar getirmiş bulunmasma rağmen Doğu Romalılar Hunlara direnebiliyorlar. Bu Hun saldırısının getirdiği felaketi anlamak için, bunun sonunda, yetmiş şehrin yeryüzünden tamamıyla silinmiş olduğunu hatırlamak yeterlidir.

Görülmemiş bu tahrip operasyonu Atila tarafından şuurlu bir şekilde dehşet ve şiddetle sevk ve icra edilmiştir. Asya bozkırlarından gelen kavimler, bunu daima ve alışılmış bir psikolojik silah olarak kullanmışlardır. Düşman yalnız mağlup edilmekle kalmamalı, psikolojik bakımdan da çökertilmiş olmalıdır. Edindiği korku o kadar büyük olmalıdır ki, ikinci bir harekete geçmeyi hayalinden bile geçirmemelidir.

446 yılında başlamış olan bu saldırılar ve istilalar, Cengiz Han ve Timurlenk ordularının ileride yapacakları akın ve istilaların ve büyük tahribatın ön gösterilerinden başka birşey değildi.

Atila, kendisine uygun ve elverişli bir zamanda, geri çekilerek, Constantinopol'daki imparator ile müzakereyi kabul ediyor. Hun Kralı tarafından ileri sürülen bütün şartlara, çok ağır olmamalarına rağmen, protestosuz razı olan İmparator, Tuna'nın güneyinde ve Naissus (bugünkü Niş)un güneyine kadar uzanan toprak parçasını bırakmayı kabul ediyor.
Romalılar'm Atila'ya yılda gönderdikleri paranın miktarı hemen hemen üç katına, yani yediyüz altından ikibin altına çıkartılıyor. Bundan da fazla olarak, Atila savaş masraflarının da ödenmesini istiyor. Memleket bitkin halde idi. Bu yüzden "küçültücü" tedbirlerin alınmasına mecburiyeti vardı. Olağanüstü vergi alındı. Bu vergi geleneksel olarak her çeşit vergiden dışta bırakılan kişilerden değil, senatörlerden bile alındı. Yüksek sosyeteye mensup olan kadınlar, nesiller boyunca toplanan mücevherlerinin ve değerli eşyalarının bir kısmını pazarlarda satmak zorunda kaldılar; asilzadeler muhteşem ve lüks saraylarım terkettiler.

Lon Chrysostom'a göre bu vergi asilzadelerin varlıklarına pek dokunmadı. Çünkü bunlardan her birinin evinde nal şeklinde, iki kişinin zorlukla kaldırabileceği, massiv gümüş masa, altın kaplar, altın kupalar ve tavalar vb. gibi değerli eşya bulunuyordu.

Priscus'a göre, Atila'nın bu istekleri sonunda, İmparatorluğun gözde ve kalburüstü kişileri o zamana kadar sürdürdükleri parlak hayatı değiştirmek zorunda kaldılar. Bu olağanüstü vergiyi toplamak üzere görevlendirilenler, halk tarafından hakaretle karşılanıyorlardı. Priscus'un anlattığına göre, "bu savaş sonunda sefalet o kadar artmıştı ki, birçok Romalı açlıktan öldü veya kendilerini asmak suretiyle inti-har etti."

Hun esirleri ve kaçakları Atila'ya geri gönderildi. Hun-lar'ın Romalılar'dan aldıkları esirlerin her birini İmparatorluk oniki altın karşılığı satın aldı.

Yine Priscus'un söylediğine göre, Romalılar Hun Kra-lı'nm bütün isteklerini kendi gönül rızalarıyla kabul ettikleri zannını uyandırmak ve hiçbir kuvvetin etkisi altında kalmayarak, yerine getirdiler. Atila'nın maksadı, askerleri tarafından yapılan maddî tahribat, İmparatorluğun bir kısım halkına karşı uygulanan baskı ve işkence sonunda, gerçekleşmişti. O'nun adı her tarafa dehşet ve korku saçıyor, ordularının görünmesi, şaşkınlık yaratıyordu. İordanes'in söylediği gibi, "Onun geleceği şayiaları, kendisinden evvel, her tarafa korku ve dehşet salıyordu." "Atila'nın ve askerlerinin doğurduğu korku, Romalıları, ne kadar ağır olursa olsun, barışı sağlamak için, yüklenmesi en güç vergileri bile kabule mecbur ediyordu." O çağ insanlarının belirttiği gibi, Romalılar paralarını umumi çıkarlar veya ordular kurmak ve yararlı işler yapmak için değil, boş şerefler ve hiçler için eğlence yerlerine döküyorlardı. Akıllı bir insan bunlar için on para dahi vermezdi. Askeri işler o kadar ihmal edilmişti ki, Romalılar, yalnız Hunlara haraç vermekle kalmıyorlar, bunlardan çok daha az kuvvetli olan kavimlere ve halklara da haraç veriyorlardı. Bu yüzden Atila tarafından yapılan bütün teklifleri kabul etmek zorunda kaldılar. Bu sebeple, kaçakların iade ve teslimi derhal icra edildi. Hun Kralı'na gitmek ve teslim olmak isteyenlere bunlar arasında bulunan, Atila'ya tabi halkların kralları Romalılar tarafından öldürüldüler ve bunu Hunlar'ın düşmanlık ve yeni hücum sebebi yapmamamala-rı, yeni vergiler istememeleri için yaptılar. Bu suretle Roma-- lılar, zalimlik bakımından,

kendilerinin Hunlar'dan geri kal-madıklarmı gösteriyorlar; ama aynı zamanda, kötü şöhretlerini de etrafa yayıyorlar; "barbar" boyunduruğundan kurtulmak ve emin bir sığmak bulmak için Roma'da artık güven ve himaye sağlanamadığını da gösteriyordu.

446-447 savaşları sırasında geçen küçük ve fakat mühim bir macera, Trakya'daki Assimun kalesini Hunlar'ın ellerine geçiremediklerini meydana çıkarıyor. Daha doğrusu, bu kale halkı, becerikli ve cesur yüzbaşılarının idaresi altında, yalnız kaleyi savunmakla kalmadı, bunun dışında döğüşmeyi de başardı. Bu sırada şehir içinde yağmaya dalıp dağılan Hunları ansızın yakalıyorlar, çaldıkları ganimetleri ellerinden geri alıyorlar, esir düşmüş olan Romalıları azat ediyorlar ve bu arada Hunları da esir alıyorlardı. Atila, müzakerelere başladığı zaman, Assimunlular'a kaçıp gizlenmiş olan Romalıların ve esir düşmüş olan Hunlar'ın geri verilmesini şart koştu. Bu şartı yerine getirilmezse ordusu ile geri çekilmeyeceğini ve barış anlaşması yapmayacağını ileri sürerek tehdit etti.

İyi teşkilâtlanmış ve ölümü göze almış birlikler tarafından savunulan bir kaleyi zaptetmek için gerekli bütün teknik aletlere sahip olmayan Hunlar'ın iyi savaşçılık vasıflarının vermediğini bu olay bize anlatmaktadır. Bu durum Ati-la'nm bazı başarısızlığını izah etmektedir. Aynı zamanda V. yy.da Avrupa kuvvetlerinin parçalanmaya başladığını görmek de mümkündür. Merkezi kuvvetler tarafından güven-' liklerinin sağlanamadığını gören tebaları, değerli bir şefin yanında toplanarak saldırganlara karşı bir kalenin barınağında kendilerini koruma ve savunma zorunluğunu hissediyorlar. Şimdi başlangıcı gözümüze çarpan bu olay, zamanla derinleşerek, feodalizmin ortaya çıkmasına büyük çapta yardımcı olacaktır.

Hunları ve Romalıları Atila'ya iade ve teslim etmeleri için Trakya kumandanının Assimunlara bir yazı göndermesi gerekti. Asimunlar Hunları serbest bıraktılar; ama Romalıları çok evvelden salıverdiklerini bildirdiler. Bu arada yalnız iki Hun'u bırakmadılar. Hunlar, bir mola esnasında kale dışında hayvanlarını otlatan iki Asimunlu çocuğu kaçırmışlardı; bu iki Hun'u bu iki çocuğa karşı rehin olarak tutuyorlardı. Atila, kaçırıldığı iddia edilen iki çocuğun Hunlar arasında aranmasını emretti. Bütün aramalara rağmen çocuklar bulunamadı. Hunlar, çocukların kendilerinde bulunmadığına dair şerefleri üzerine söz verince Asimunlar iki Hun'u serbest bıraktılar. Hunlar'ın imparatorluğun sınırları boyunca meydana getirdikleri yağma ve tahribat sahalarında iki Asimun çocuğunun durumunu açıklığa kavuşturmak için gösterdikleri titizlik gerçekten ilgi çekicidir. Asimunlarla ilgili olarak, Hunlar'm, bir kaleyi zaptetmek istedikleri zaman kullandıkları metodu anlamak mümkündür. Bunlar birinci hücumda kalenin duvarlarını geçemezlerse geri çekilip uzaklaşmaya başlıyorlar; bu, bir manevradır. Kale muhafızları, Hunlar'm tekrar hücuma geçmeyeceklerini sanarak müdafaa işini gevşetiyorlar ve günlük işlerine koyuluyorlar. Böyle bir anda Hunlar, atlarının sürekli hareket ve manevra yeteneğinden yararlanarak, ansızın geri dönüp kaleye saldırıyorlar. Ama bu plan Asimunlara karşı tutmadı; ancak sözü geçen iki çocuğun kaçırılmasıyla neticelendi. Tatarlar da bu usulü 800 yıl sonra (1241)'de Orada kalesini zapta teşebbüs ettikleri zaman kullandılar. Görülüyor ki bunlar da süvari milletlerin taktik ve

stratejik düşünce ve usullerini benimsemişlerdi ve icra ediyorlardı.

Atila, barış anlaşması1 yaptıktan sonra, ordularıyla Tu-na'nm kuzeyine geçti. 448 yılı ve sonraki yıl Elçiler Yılı olarak kabul edilebilir. Çünkü iki kuvvet aralarındaki anlaşmazlıkları düzeltmek için bu süre içinde birbirlerine çok elçi heyeti göndermişlerdir. Bunlardan bir heyet olağanüstü bir önem taşımaktadır.

ELÇİ HEYETLERİ

Atila, herşeyden evvel, elçilerden, kendisine yakın olanların varlık sahibi olmaları için bir vasıta olarak faydalanmıştır. Hun Kralı Roma'da iken birçok şey arasında İmparatorluğun zaafını altınların parlaklığı sayesinde örtmeyi bildiğini de öğrenmiştir. Kendi kuvvetine inanan Atila, kendisinin ve yakınlarının yararına, İmparatorluğun bu zaafını istismar etmiştir. Evvelki ve 447'de yer alan barış görüşmeleri sırasında, Romalılar'ın kaçakların zor meselesini halletmek hususunda bütün gayretlerini ortaya koyduklarını gördük. Hunlara geri dönmek istemeyenleri acımasızca öldürdüler; Asimunlar'dan aldıkları esirleri istediler. Bununla bu meselenin ebedî olarak kapanacağı sanıldı. Ama bunu Atila değil, Romalılar sandılar. Atila için kaçaklar ve bunların geri verilmesi meselesi bir gelir kaynağı oldu. Barışın yapılmasından sonra kaçakların geri verilmesini istemek üzere Constantinopol'a bir elçi heyeti gönderdi; ama, ortada kaçak diye birşey yoktu. Olsa bile bunları belirlemek imkânsızdı. Romalılar, Hun elçi heyetini pahalı hediyelere boğdular ve altınla zenginleştirdiler. Bununla heyetin Atila'yı barış şartlarını çiğnememeye ikna ve razı edeceğini umuyorlardı. Heyet hediyeler ve altınlarla yüklü olarak döndüğü anda Atila Constantinopol'a yeni bir elçi heyeti gönderiyordu. Atila bu yoldan kendi hazinesine dokunmadan, yüksek mevkilerde bulunan yakınlarını ve tebaalarını zenginleştirmek yolunu buluyordu.

Priscus, Atila'nm Romalılarla, cömertlikleri sebebiyle, alay ettiğini, içinde bulundukları askerî ve siyasî güçlüklerden yararlandığını açıklamakta ve bunlara dair ayrıntılı bilgiler vermektedir. Vandallar Afrika'ya yerleştikten sonra güney İtalya'yı yağma ve tahrib ediyorlardı. Eski ebedi Roma İmparatorluğu fikri, Batı ve Doğu diye ikiye ayrılmış olmasına rağmen, görünüşte ve siyasî bakımdan bu nedenle en çok saldırılara uğrayan eski Roma yeni Roma'dan, Van-dallara karşı tutunabilmek ve varlığını sürdürebilmek için, yardım istiyordu. Bu, Avrupa'da idi. Küçük Asya'da (Anadolu) ise Partlar savaşa hazırlanıyorlar; ayaklanan İsaurlar

İmparatorluk şehirlerini talan ediyorlar; "Bolluk boynuzu" yönünden Roma province mulhekata tabi olan eyaletlerin komşuları olan Saraklar ve Araplar Sahranın belirsiz sınırlarını durmadan talan ederek kumların ve şiddetli sıcağın himayesi altında, geri kaçıyorlar ve kimse tarafından takip edilmiyor ve cezalandırılmıyorlardı. Afrika'da Habeşliler de isyan etmişlerdi; öyle ki, İmparatorluğun bütün komşuları bunun varlığı aleyhine kalkışmışlardı. Atila, bütün bu zor olayların farkında idi ve biliyordu ki, Romalılar hudutlarını korumak ve kurtarmak için buralara ordular göndermek mecburiyetinde idiler. Bu sebeple Atila, bunlara elçi heyetleri göndermekle yetiniyor; Romalılar da en kuvvetli komşularını altınla doyurup bunların hücumundan ve anlaşmasını çiğnemelerinden

sakınmayı tercih ediyorlardı. Çok pahalıya satın alman bir barış! Ne de olsa, İmparatorluğun bir kısmını kurtarmak için her çareye başvurmak gerekiyordu. Cons-tantinopol'daki saray ileri gelenleri ve siyaset adamları kendi lehlerine işleyeceğini sandıkları zaman unsuruna da ümit bağlıyorlardı. Barışı satm almak, iktisadî bakımdan pek ağır yük olmakla beraber, zaman kazanmak gerekti. Bunlar biliyorlardı ki, Hunlar'm kuvveti sağlam bir yapı değildi ve daha ziyade şefler dahi Atila'nın eseri idi.

Ya Atila ortadan kalkarsa? Bir av sırasında bir kaza veya bir suikastta hayatını kaybederse? Atila'nın peşinden gelenler, O'nun sahip bulunduğu üstünlük kaabiliyetlerini göstermezlerse Hun kuvveti sona ermiş olacaktır. Onlara boyun eğmiş kavim ve kabileleri ayaklandırmak ve desteklemek mümkün olabilecektir. Romalılar bu kuvvetin oradan kalkması ümidinin hemen gerçekleşmesini isteyebilirlerdi. Hatta bu O'nun yıkıntıları üstünde belirecek tehlike pahasına da olsa! Ama, saray adamlarını geleceğin bilinmeyen meseleleri meşgul etmiyor, onların siyasî düşüncelerine hiçbir siyasî öngörüş girmiyordu. Onlar, hepsi elverişsiz, fakat hemen halledilmesi gereken birçok olay ve meselelerin baskıları altında kıvranıp duruyorlardı. Eski kuvvetinden mahrum olan İmparatorluk, şirret, entrikacı, mevkilerini kaabiliyetle-rine değil, ahlaksızlıklarına borçlu olan kişiler tarafından sevk ve idare ediliyordu. Bunlardan birisi, (hadım) Chrysap-hius idi. İkinci Theodosienin karısı Kudüs'te inzivaya çekildikten sonra Chrysaphius, İmparatoru kızkardeşi Pulke-ri'nin etkisinden kurtardı ve Theodosie'nin birinci danışmanı olmayı başardı.

İmparatorluğu çok tehlikeli bir komşudan kurtarmak ve durmadan ona akan zenginliğin önünü almak için Chrysaphius Atila'yı öldürmeyi tasarladı. Bu tasarıyı yürürlüğe koy- 55 mak maksadıyla 448'de Atila'nın Constantinopol'a gönder-diği elçi üyelerinden yararlanmayı düşündü. Bu kişi Skir-ler'in kralı Odoakru'nun babası Alman Edekon idi. Odoakru 476'da Roma'yı zaptederek Batı Roma İmparatorluğu'na son verecektir. Edekon, Constantinopol'a Orestes ile beraber geliyordu. Orestes, biraz evvel Hun Kralı tarafından zaptedil-miş olan Sava Nehri'nin yanındaki bir mahalde doğmuş bir Romalı idi. Buraları, Atila ile Aetius arasında yapılmış bir anlaşmaya göre, Hunlara verilmişti.

Edekon ile Orestes Constantinopol'a elçi olarak gelirlerken Atila'nın İmparator'a bir mektubunu da getiriyorlardı, bu mektupta, evvelkilerde olduğu gibi, kaçakların geri verilmesi isteniyordu. Bu talebin yerine getirilmemesi halinde kuvvete başvurulacağı bildiriliyordu. Bunun yanında, Atila, kılıcının kuvvetiyle zaptettiği 50 günlük yol genişliğindeki toprakların Romalılar tarafından ekilmemesini de istiyordu. Hun Kralı tarafından yıkılan Naissus bundan sonra sınır pazar yeri olmalı, o zamana kadar bu işi görmüş olan Tuna sahili terk edilmeli idi. Anlaşmazlık konusu meselelerin halli için Atila İmparator'dan konsüllük vazifesi görmüş olanlardan seçeceği kişileri, yani parlak ve yüksek mevkileri olanları göndermesini istiyordu.

Atila'mn mektubu İmparator'a okunduktan sonra, Ede-kon kendisine refakat ve tercümanlık eden Bigila ile beraber İmparatorluk saraylarını gezdi. Chrysaphius'a geldiği zaman Edekon sarayların ihtişamını ve Romalılar'ın zenginliklerini

hayranlıkla övdü. Edekon'un bu hayranlığı karşısında, hadımda (kısırlaştırılmış erkek) Atila'mn aleyhine bir suikast tertip etme imkânının mevcut olduğu düşüncesi uyandı. Bunun için evvela Atila ile Edekon arasındaki kişisel ilişkilerle ilgilendi. Skir'in söylediğine göre, Edekon Atila'mn yanma istediği zaman serbestçe girip çıkabiliyor ve Hun-lar'ın önüne geçme hakkına sahip bulunuyordu. Edekon Atila'mn akrabası idi ve O'nun ileri gelen muhafızlarından biri sayılıyordu. Chrysaphius bu bilgileri çok önemli buldu ve Edekon'dan saraydaki müstesna durumu sebebiyle bu iş için ideal bir kişi olarak yararlanabilirdi. Hadım, Edekon'a Hunları terkettiği takdirde İmparatorun sarayları gibi, damları altın parlayan saraylara sahip olabileceğini ima etti. Edekon'un, bir kölenin, efendisinin razılığı olmadıkça, böyle şeylere sahip olmasının doğru olmayacağı şeklindeki konuşması Chrysaphius'un ileriyi düşünerek davranmasına yetmedi. Çok önemli meselelerin yemini altında ve sükunet içinde, Skir için en iyi şekilde halledilmesi maksadıyla, Ede-kon'u yemeğe çağırdı. Hadım Chrysaphius, Edekon'un yeineğe tek başına, elçi heyetinden kimseyi almadan gelmesini istedi. O da anlaştıkları gibi yalnız geldi. İkisinin yanında tercüman Bigila'dan başka kimse bulunmadı. Hadım ile Edekon, herşeyden önce, aralarında konuşulacak şeylerden hiç birisini kimseye söylemeyeceklerine yemin ettiler. Chrysaphius, Edekon'a hiçbir zarar gelmemesi için gerekli bütün tedbirleri alacağına yemin etti. Edekon da aralarında konuşulacak sırları uygulamayı, taahhüd edeceği şeyleri yerine getirmese bile, hiç kimseye ifşa etmeyeceğine dair yemin verdi. Bunun üzerine Chrysaphius, Edekon'a Atila'yı öldürmesini teklif etti. Bunu yaptığı takdirde kendisine çok zengin ve mutlu bir hayat sağlayacağını vaad etti. Edekon, Chrysaphius'un hazırladığı planı uygulayacağını vaad etti. Bu planın tatbik edilmesi için Hadım'dan, kendisine yardım edecek adamlarına verilmek üzere, çok değil, yalnız 50 altın vermesini istedi. Bu parayı hemen vermesini istemiyordu; resmi elçilik görevini bitirdikten sonra alacaktı. Konuşulanlar hakkında Hun Kralı'nın cevabını öğrenmek ve İmparator'a ulaştırmak üzere Bigila'nm kendisiyle birlikte gelmesini istedi. Aynı zamanda ve yine onun aracılığıyla parayı kendisine nasıl göndermesi gerektiğini Chrysaphius'a bildirecekti.

Edekon, dönüşlerinde Atila'mn kendisine ve arkadaşlarına Romalılar'dan ne kadar hediye ve altın aldıklarını soracağını biliyordu ve bunun hesabını doğru olarak verebilmek için ihtiyatlı konuşup ağırbaşlı davranmayı uygun buldu. Atila'mn ve arkadaşlarının şüphelerini uyandırmamak için yanında götüreceği paranın ne pek çok ve ne de pek az olmamasına dikkat etti. Chrysaphius, Edekon'un bu yolda yaptığı açıklamayı yerinde ve makul buldu ve kendisini uğurladı. Hadım, tasarladığı suikastı İmparator'a da bildirdi. İmparator da, sarayın gizli işlerinde ve sırlarında fikirleri alınan, İmparator saraylarının korunmasını sağlayan, sarayın tercümanlarını ve sekreterlerini idare eden ve bir anlamda maliye bakanı olan Martialius'u durumdan haberdar etti. Elçilik heyetine Bigila'dan başka Maximin de katıldı. Dürüst bir insan olan Maximin, efendisi tarafından karışık ve tehlikeli bir suikast planına karıştırıldığını bilmiyordu. O, yalnız İmparatoru tarafından verilen bir mektubu Atila'ya sunacağını sanıyor ve bunun uygunsuz hiçbir yönü bulunmadığına inanıyordu.

Atila, İmparatordan elçi heyetini konsüller arasından iyi aileye mensup kişilerden seçip göndermesini istemiş olduğun-

dan, Theodosie mektubunda Bigila'nın tercüman oldu-58 ğunu ve Maximin'in ise asil bir aileden geldiğini ve kendisinin yakın dostu olduğunu yazıyordu. Maximin'e, Atila'ya şunları da söylemesi tenbih edilmişti: İmparatorluğa saldırmayı gerektirecek hiçbir sebep, anlaşmaya aykırı hiçbir hareket olmadığı hususunda Hun Kralı ile görüşecek ve O'nu ikna edecekti. Kaçaklara gelince, evvelce gönderilmiş olanların dışında bütün İmparatorluk içinde ancak onyedi kaçak bulunmuş ve bunlar da tezelden geri verilmişti. Elçi heyetine dahil kişiler nakkmda Maximin şöyle konuşacaktı: İmparatorluk tarafından gönderilmiş olan elçi heyetleri içinde eski geleneğe göre, her çeşit asker ve tellallar da bulunabilirdi ve bunlara, "İskit" kralları, Atila'ya kadar, asla itiraz etmemişlerdir. Bu nedenle Atila'nm gereğinden ziyade itirazda bulunmaması tavsiye olunur.

Uzun sürecek zaruri yol hazırlığını gören elçi heyeti başkanı Maximin, Priscus adında bir gencin Hun Krallığı seyahatlerinde kendilerine yoldaşlık ve sekreterlik yapmasını rica etti. Yaradılışı itibarıyla meraklı ve mütecessiz olan, çağının en şöhretli adamını yakından görüp tanımak isteyen, "barbarlar"m hayatını ve âdetlerini öğrenmeye heves eden ve bunlar hakkında bilgi toplamayı aklına koyan Priscus bu daveti sevinçle kabul etti.

Maximin heyeti hiçbir başarı sağlayamadı ama, heyet arasında en değersiz sayılan Priscus'un bıraktığı yazılı bilgiler ve belgeler bu yolculuğun olağanüstü ehemmiyet ve değerini ortaya çıkarmıştır. Priscus'un Constantinopol'a döndükten sonra, Hun Kralhğı'na gidişinde ve oradan dönüşünde, bütün gördükleri, Atila'nm sarayında verdiği ziyafetleri hakkındaki intibaları ve düşündükleri ve hele bizim için çok ilginç olarak Hunlara tabi kavimler hakkında yazdıkları gerçekten değerli bilgiler ve belgelerdir.

PRİSCUS'UN ELÇİLİĞİ

Doğu Roma İmparatorluğun'un Maximin'in idaresindeki elçi heyeti, Edekon ve Orestes'ten meydana gelen Hun heyeti ile birlikte Constantinopol'dan yola çıktı. Roma heyeti bütün yolculuğunu "barbarlar"ın elçi heyeti ile bir arada yaptı. Serdika (bugünkü Sofya) da yapılan konaklama sırasında geçen olaylar üzerinde durmak ilgi çekicidir.

Romalılar, Serdika'da bir ziyafet vermeyi ve buna Edekon ile arkadaşlarını çağırmayı kararlaştırdılar. Ziyafet için gerekli öküz ve koyunları Serdikalılar'dan temin ettiler. Ziyafet esnasında, bir ara, Hunlar Atila'yı, Romalılar da kendi imparatorlarını methetmeye ve göklere çıkarmaya başladılar. Bol miktarda içilen kuvvetli şarap her iki tarafı adamakıllı alevlendirmişti. Hunlar'm Atila hakkındaki övgülerinin Romalılar'ın kendi İmparatorları için söyledikleri övgüden aşağı olmadığını gören Bigila bundan memnun olmadı, kendi İmparatorunun daha üstün olduğunu anlatmak için, Ati-la'nın bir insan, ama Theodosie'nin bir İlah olduğunu ileri sürdü. Doğu Roma tercümanı, hoşa gitmeyen ve diplomasi kurallarına uymayan bu acemice çıkışı ile yalnız kalabalığını göstermekle kalmıyor, aynı zamanda, yüzyıldan fazla bir zaman evvel, Hristiyanlığm resmi din olarak kabul edilmiş olmasına rağmen, Mecusilik inanç ve ananelerinin Doğu Ro-malılar'da derin kök salmış olduğunu da gösteriyordu. Bigi-la'nm kabalık ve ahmaklığı, tabii olarak, Hunları kızdırdı ve Romalılara pahalıya mal oldu.

Maximin ile Priscus sözü değiştirip Hunları yatıştırmaya çalıştılar; masadan kalkıp tatlı sözler ve hediyelerle Hunlar'm kavga çıkarmalarını önlediler. Edekon ve Orestes'e Hindistan'ın ipekli kumaşlarından elbiseler ve kıymetli taşlarından hediyeler verdiler. Orestes Maximin ve Priscus ile yalnız kalınca, uygun bir anda Hunları ahmakça tahrik etmiş olan Bigila'nm kaba hareketi üzerine dikkatlerini çekti. Fazla olarak kendisiyle Edekon arasında Doğu Romalılarca fark görülmesinden ve kendisinin ihmal edilmesinden memnun olmadığını, sofraya oturtulma sırasında ve verilen hediyelerde derece ayrılığı yapıldığını, ama bunları hangi sebepler ve şartlar altında yapıldığını be-lirtmeksizin, yüzlerine karşı söyledi.

Priscus, ikinci günü, Orestes'in kızgınlığını Bigila'ya anlattı. Bigila, Edekon'a Orestes'ten fazla önem ve değer verildiğini kabul etti. Fakat, bunun herhangi bir sebeple değil, Atila'nm gönderdiği bu iki elçi arasında sosyal durum bakımından fark olmasından ileri geldiğini söyledi. Ona göre Orestes Hun Kralı'nın basit bir sekreteri, fakat Edekon parlak ve asil bir aileye mensup şöhretli bir general idi. Bigila, Orestes'in kırgınlığından Edekon'u haberdar etmeyi Pris-cus'a vaad etti. Ama, Priscus Edekon ile konuştuğu zaman bu olaydan sözedip etmediğini anlayamadı. Çünkü aralarında Edekon'un anadili ile konuştular ve Priscus bu dili bilmiyordu.

İki heyet Serdika'dan çıkıp Naissus'a geldikleri zaman, bu şehrin Hunlar tarafından yakılıp yıkıldığını gördüler. Her taraf haraptı ve savaşta ölenlerin kemikleri ile dolu idi. Yalnız kiliselerin harabeleri arasında bazı hastalara ve yaralılara rastlanıyordu. Naissus, tahrip edilmesinden sonra, uzun yıllar geçtiği halde, yeniden inşa edilmeyerek öyle kalacaktır. İki heyet çadırlarını Nassius Nehri kenarına kurdular. Burada, İliria ordusu komutanı Agintheus'a rastlayan heyetler onyedi kaçaktan beşini Atila'ya götürmek üzere, komutandan teslim aldılar. Agintheus'un karargâhı, Hun Kralı'nın isteği üzerine, iki memleket arasında tesbit edilmiş olan sınır boyundaki Nassius Nehri kenarında bulunuyordu. Buraya Tuna'nm güneyinden birkaç günlük yol sonunda varılıyordu.

İki heyet Tuna'yı Banat bölgesinin düzlük ve ormanlık bir bölgesinden geçtiler. "Barbarlar" Tuna'nın sol kıyısına ağaç kütüğünden yapılmış sallarla geçtiler. Priscus'un belirttiğine göre, bu sallar Romalılar için değil, Hunlar için hazırlanmıştı. Resmi iddiaya göre, Hunlar avlanmak için Tuna'yı bu sallarla geçerlerdi. Ama Priscus, Hunlar'm yağma ve talan etmek için Tuna'yı geçtiklerinden şüphe etmiştir. İki heyet Tuna'yı geçip yirmi bir kilometre yol aldıktan sonra geniş bir ovada konaklıyorlar. Edekon, buradan Atila'ya haber göndererek geldiğini ve kendisinin emrini beklediğini bildiriyor. İki Hun atlısı, akşamüstü Atila'nın kendilerini kabul etmek üzere beklediği cevabını getiriyor. İkinci günü saat dokuz sıralarında Atila'nın ordugâhına varıyorlar. Çadırlarını yüksek bir tepeye kurmak isteyen Romalılar'a Hunlar engel oluyorlar. Çünkü Atila'nın çadırı aşağıda ovada kurulmuştur. Romalılar bunun üzerine çadırlarını ovada kurdular. Atila'nın davetini beklediler. Maximin ile Priscus, Roma heyetini karşılamak üzere, Edekon, Orestes ve Atila'nın en çok güvenip inandığı adam olan Onegassius'un kardeşi Skotta'nm geldiklerini görünce şaşırdılar. Üç Hun, Roma elçilerinden ne amaçla geldiğini sorunca Doğu Roma heyetinin şaşkınlığı büsbütün arttı. Roma elçilerinin şaşkınlığı Hunları hiç etkilemedi; tersine, elçi heye-

tinin ne için geldiğini öğrenmekte ısrar ettiler. Maximin, nihayet, yalnız Hun Kralı ile konuşmak konusunda imparatorundan kesin emir aldığını söyleyerek cevap verdi.

Skotta, kendisinin ve arkadaşlarının, Atila'nın emriyle burada bulunduklarını söyleyerek elçi heyetinin dikatini çektiyse de, Doğu Romalılar elçilik haklarına dayanarak, amaçlarını ancak gönderildikleri yüksek makama söyleyeceklerinde ısrar ettiler. Her üçünün geri çekilmesinden biraz sonra Orestes ile Skotta geldi ve ne için geldiklerini Doğu Romalılara şöyle açıkladılar: "Söylediklerinizden başka söyleyecekleriniz varsa bize söyleyiniz! Yoksa, geri dönüp gidebilirsiniz." Bu sözler Elçilerin üzerine yıldırım gibi düştü. Maximin o kadar şaşırdı ki Hunlar'ın kendilerine karşı bu kadar alçaltıcı bir tavır takınmış olmalarının sebebini bir türlü anlayamıyor ve açıklayamıyordu. Maximin, söyleyeceği şey ne olursa olsun, huzuruna kabul ettiği takdirde, ancak ve yalnız Atila'ya arzedip O'nunla görüşebileceğini cesaretle tekrar etti. Maximin'in bu inadı karşısında Atila'nın adamları kızdılar ve Doğu Roma elçi heyetinin Bigila'yı alarak hemen geri dönmesini emrettiler. Maximin, söyleyeceği yalanını veya herhangi birşeyin Hun Kralı'na ulaşmasına izin verilmesini tercih edeceğini iddia ediyordu. Böylece Atila'yı, Doğu Romalılara karşı aldığı davranıştan vazgeçmeye ikna edeceğini sanıyordu. Hunlar, Edekon ile olan gizli anlaşmayı Maximin ile Priscus'a şimdi açıklıyorlardı. Ancak bundan sonra Maximin ile Priscus Atila'nm adamları tarafından gördükleri alışılmamış soğukluğun sebebini öğrenmiş oluyorlardı.

Edekon, Roma elçilerinin gizli amaçlarının ne olduğunu Atila'ya anlatmış olmalı idi. Bu yüzden o zamana kadar Constantinopol'dan gelmiş olan bütün elçi heyetleri diplomasi kurallarına göre iltifat, ikram ve hürmet ile karşılandıkları halde bu elçiler çok soğuk ve saygısız bir şekilde karşılanmışlardı.

Başlarına gelen bu acı olaya boyun eğmek zorunda kalan Doğu Roma İmparatorluk heyeti, zaruri dönüş yol hazırlığına girişti. Gece vakti, yola çıkmak üzere iken, Atila tarafından gönderilen iki kişi birkaç gün daha kalmalarına izin verildiğini bildirdi. Kralın müsaadesi havanın birdenbire kötüleşmiş olmasına bağlandı. Hava gerçekten pek fena bozulmuştu; yola çıkmak tehlikeli olabilirdi. Bunu düşünen Hun Kralı, elçilerin yola çıkmamalarını ve kendilerine birkaç günlük yiyecek, bir öküzle bol miktarda nehir balığı verilmesini emretti. Bununla beraber, ikinci günü, Atila'nın öğrenmiş olduklarının dışında, başka söyleyecekleri yoksa, gitmeleri için yeniden emir verildi. Maximin ne olursa olsun, Atila ile görüşmeyi sağlamak endişesiyle, yeni şeyler bildireceğini söyleyerek ikna etmeye çalıştı.

Maximin'in üzüntüsünü ve Bigila'nm gayretini gören Priscus, Roma elçi heyetinin lâyık olduğu saygı ile muamele görmesi hususunda gerekli müdahaleyi tecrübe etmek maksadıyla (Hun dilini bilen ve Aetius tarafından Constanti-us'un sekreterliğini yapmak üzere gönderilen) İtalian asıllı Rusticius'un Ekotta'ya gitmesini (ve yine Aetius tarafından sekreterlik görevini yapmak üzere Atila'ya gönderilmiş bulunan) Constantius'un buna delalet etmesini rica etti. Priscus, Skotta'nm Atila tarafından Doğu Roma heyetinin kabulünü sağladığı takdirde, kendisine Maximin'in büyük hediyeler vereceğini Rusticius vasıtasıyla bildirdi. Bundan başka, bu sa-

yede anlaşmazlıkların ortadan kalkması ile her iki memlekete sağlanacak faydaları anlatmasını rica etti. Bunun için heyetin Atila ile mutlaka görüşüp müzakere etmesi gerekiyordu. İmparatorun Skotta'nın kardeşi Onegessius'un nezdine delege olarak gelmesini istemesi ayrıca büyük bir önem taşıyordu. Bu, gerçekte, Onegessius'un Constantino-pol'dan dönerken zenginliklere boğulması demekti. Pris-cus'un söz verdiği hediyeler ve hele kardeşi hakkında ileri sürdüğü deliller, Skotta'nın iyilik yapma duygusunu o kadar kamçıladı ki, atı ile dört nala Atila'nm çadırına koştu.

Arkadaşlarının yanına dönen Priscus, Maximin ile Bigi-la'yı yeşil çim üzerinde uzanmış buldu; onlara Skotta ile konuşulanları anlattı. Maximin ile Bigila, Constantinopol yoluna çıkmış olan adamlarına haber göndererek hemen geri dönmelerini emrettiler. Skotta'ya verilecek hediyelerle ilgilendiler ve Priscus'un başvuru kabul edildiği takdirde Hun Kralı ile konuşulacak meseleler üzerinde tartıştılar. Doğu Roma elçileri bunları konuşurken Skotta gelip elçi heyetini Atila'nm çadırına çağırdı.

Belki Kralın ordugâhta bulunması sebebiyle olacak, protokuler usul bir yöne bırakılmıştı ama, Krallık çadırı kuvvetli bir şekilde koruma altına alınmıştı. Atila, Doğu Roma heyetini tahta bir peyke üzerinde kabul etti. Maximin, Kralın karşısına gitti ve gerekli selam ve saygıyı göstererek İmparatorun mesajını sundu. Atila'nm ve yakınlarının sağlığı için dileklerde bulundu. Atila, cevap olarak: "Romalılar'a da benim için dilediklerini temenni ederim." dedi. Bundan sonra doğrudan doğruya Bigila'ya hitap etti ve aleyhine tasarladığı alçakça suikasttan sonra hangi utanmaz yüzle ve küstahça karşısına gelmeye cesaret ettiğini sordu. Romalı'nm yüz derisinin yeteri kadar kalın olduğu anlaşılıyor; çünkü, Kral'm hakaretlerini soğukkanlılıkla karşıladı ve çok tartışılmış olan kaçaklar konusunda, Roma İmparatorluğu'nda hiçbir Hun kaçağı olmadığından İmparatoru'nun yapacak bir 65 işi kalmadığını ileri sürdü. Bigila'nm aşırı yüzsüzlüğü Hun Kralı'nı çileden çıkardı. Bigila'yı yeniden hakaretlere boğan Atila, elçi sıfatını düşünerek ve elçilik kanunlarını çiğnememek için onu çarmıha geremiyeceğine (asamayacağına) teessüf etti. Atila sekreterlerini çağırdı ve Roma elçileri karşısında Roma İmparatorluğu'nda bulunan Hun kaçakların adlarını okumalarını emretti. Hun Kralı, bunların tamamen geri verilmesini, bu arzusunun yerine getirilmesi için Bigila'nm hemen dönmesini emretti. "Ekmeklerini yedikleri efendilerinin evlerini koruyabilecek durumda olmadıklarını bilmesine rağmen" tebaalarının kendi aleyhinde silah kullanmalarına asla izin vermeyeceğini bildirdi. Şimdi, diyordu Atila "Evvelce ellerine geçirip yıkmayı kararlaştırdıkları hangi kale onlar tarafından kurtarılabilir?"

Esla, Bigila'ya arkadaşlık ve yoldaşlık yapacaktı. Atila, İmparatorun mektubuna cevap vermek ve O'nun tarafından gönderilmiş olan hediyeleri almak için Maximin'i alıkoydu. Romalılar çadırlarına dönünce Bigila Atila'nın kendisine karşı olan tutumunun sebebini çözemediğini söylüyordu. Daha evvel gelen Doğu Roma elçilerine karşı gösterdiği yumuşaklık ve güleryüzlülük ile şimdiki heyete karşı takındığı sert tutum ve patlama arasında çok büyük fark vardı. Pris-cus, Hun elçüeriyle birlikte gelirlerken, Serdika'nm verdikleri içkili ziyafette Bigila'nın tartışmayı kızıştıran ve Hunları şiddetle tahrik eden, Atila'yı insan ve İmparatoru ilâh yapan sözlerini Hunlar'dan birisinin Atila'ya nakletmiş olması ihtimalini ve

Atila'nın hiddetinin bundan ileri geldiğini açıkladı. Bu açıklama şekli Maximin tarafından da kabule değer görüldü.

Bigila, kendisinin tercümanlığı ile, Atila aleyhinde düzenlenmiş olan cinayet komplosuna katılan Edekon'un bunu herhangi bir kimseye söylediğini sanmadığını, çünkü bunu yaptığı yemine ihanet olduğu gibi, meydana çıktığı takdirde kendisini Atila'nın öldüreceğinden korkacağmı, daha sonra, Priscus'a açıklamıştır. Görülüyor ki Doğu Romalı tercüman büyük bir zekâ delili göstermiyordu. Bu işin kendisi ve elçi heyeti için daha kötü ve zararlı yönü, onun insanlar arasındaki ilişkileri Kara Deniz Boğazı sahilindeki saraylarda gerçekleşen olaylar açısından değerlendirilmesi idi. Bigila, Atila'nın hiddeti, aklını başına toplaması gerektiğini anlattığı halde, Edokon ile konuştu. Edekon, aralarında anlaştıkları paranın kendisine verilmesini istedi Maximin ile Priscus Bigila'dan Edekon ile ne konuştuğunu sordular. O da Edekon'un Atila'yı kızdıran sebepleri kendisine açıkladığını, bu sebeplerin de Hun kaçakları meselesi olduğunu ve İmparatorun elçi olarak en gözde ve yüksek konumda bulunan kişileri göndermiş olduğunu söyledi.

Atila, Constantinopol'a hareket etmeden evvel, elçilere şu kararını bildirdi: İki taraf arasındaki ihtilaflı meseleler halledilmedikçe heyet üyeleri yolda yemek için zorunlu ihtiyaç maddelerinden başka hiçbir şey satın alamazlar; ne köle, ne at. Bu yasağın özel bir açıklaması vardı; Bigila hareket hazırlığı yaparken öteki üyelerin Onegessius'un seferden dönmesine kadar kalıp onu beklemeleri gerekiyordu. İmparator bunun şahsına hediyeler göndermişti. O zaman One-gessius Atila'nın büyük oğlu ile birlikte itil (Volga) boyundaki Akatlar'a gitmişti. Atila, altın ve kıymetli hediyeler konusunda çok titiz idi. Bigila'nın altın getirmek üzere gittiğini biliyordu ve istiyordu ki Onegessius'a gönderilen ve ait olan 67 hediyeler onun aile fertlerine verilsin.

Bigila'nın gitmesinden sonra, Atila karargâhını kaldırıp güneye Danon ovasında bulunan Krallık merkezine doğru hareket etti. Biraz yol alındıktan sonra, Doğu Roma elçi heyetine, Atila'nın izlediği yoldan ayrı, başka bir yol gösterildi. Atila, Eska'nın kızı ile evlenmek için bir köyde konakladı. Atila, bu köyde düğün şenlikleri yaparken, Roma elçi heyeti yoluna devam ederek birçok ırmaktan ve üstünde gemiler yüzen nehirlerden geçti. Bu nehirlerin en büyükleri Drekon, Tigas ve Tiphikas olup üstlerinden Monoxil denilen ağaç kütüğünden yapılan ve yerliler tarafından kullanılan yekpare kayıklarla geçtiler. Küçük nehirlerden, ırmak ve çaylardan "barbarlar"ın arabalarında götürdükleri ve bataklıklarda kullandıkları sallarla geçtiler. Yemeklerini geçtikleri köylerden tedarik ettiler.

Priscus'un yazdığına göre, köylüler bunlara buğday yerine darı, üzüm şarabı yerine bal şarabı veriyorlardı. Bu bilgi bizim için çok önemli ve değerlidir. Çünkü Roma heyetinin geçtiği ve Banat'm bir kısmını ve Crişana'yı teşkil eden bu bölgenin o zaman insanlarla meskûn bulunduğunu bize açıkça göstermektedir. Burada pek çok köy bulunduğu ve ahalisinin yerli halklardan oluştuğu, Priscus'un "barbar" diye adlandırdığı Hunlar olmadığı, Hunlar oraya geldiklerinde bu insanların bu köylerde yaşadıkları kesinlikle anlaşılmaktadır. Bu tesbit, istilaların ve yeni gelenlerin, göç hareketlerinin Dakya halkını yerinden söküp Tuna'nm öte yakasına kaçmaya zor-

lamadıklarını ve son gelenlerin eski yerli halklara karıştıklarını isbatlayan mükemmel bir delildir. Hele Hunlar'm yerli halkı buyrukları altına aldıklarını gözönünde tutarsak yerlilerin Dakka'yı terkedip kaçtıkları konu- sunda ortaya atılan iddianın ne kadar tutarsız olduğunu anlarız. Eski belgeler Hunlar'm gelişini bir kamçı ve bir bela olarak göstermişlerdir. Ama, Priscus Hunlar'm yerli halkı ev ve barklarını bırakıp başka taraflara göçmeye veya kaçmaya zorlamadıklarını inkârı mümkün olmayan bir şekilde meydana koymaktadır. Priscus'un tanıklığı, mükemmel süvari ve hayvan yetiştiricisi olan "barbarlar"m ve özellikle Türk-Moğollar'm ve aynı soydan olan Hunlar'm toprakları işleyip ürün alan ahaliye ihtiyaçları olduğu görüşünü kuvvetlendirmektedir. Böylece çoban-çiftçi işbirliği ve bu sayede "barbarların siyasi oluşum ve gelişmeleri garanti altına alınmış oluyordu. Süzülmüş bal ile dan da bu nazariyenin yardımına gelmektedir. Plinius'un bildirdiğine göre, Kara Deniz'e yakın yaşayan kavimler, yani Pontus halkları, darıyı tercihen besin ve tüketim maddesi olarak kullanıyorlardı. Bunun üzerine yazılan bir arya'da memleketimizin yüzeyinin genişliği de gösterilmektedir. Daklar'm darı ektiklerini kesinlikle biliyoruz. Priscus'un bahsettiği yerli halkların Romalılaşmış Daklar'dan başkaları olmadığı bellidir. Bal şarabı memleket halkının çok eski zamandan beri yapıp içtiği bir şarap çeşidi idi. Priscus'un naklettiği sözün şekli itibariyle de Latin kökünden geldiği ve bununla beraber Romalılaşmış olan bir halka ait olduğu anlaşılmaktadır. Yine Priscus'un belirtmesine göre, Roma elçilerine yoldaşlık eden hizmetçiler yanlarında mısır unu ve bal şarabı götürmekte ve "barbarlar" buna Kamos (kımız) * [†] demektedirler.

Elçi heyeti, uzun bir yolculuktan sonra, akşamüstü, suyu içilebilen bir göl kenarında konakladı. Gece çıkan şiddetli bir fırtına heyetin çadırını devirdi; eşyasını göle uçurdu. Kemiklerine kadar ıslanmış olan elçilik üyeleri, karanlıkta birbirlerini kaybederek yollarını şaşırdılar ve "İskitler"in yasadıkları bir köye vardılar. Felaketzedelerin ümitsiz bağrış-larma uyanıp evlerinden ve çadırlarından çıkıp "İskitler" yaktıkları kuru kamışların ışığı ile feryat edenleri buldular ve büyük misafirperverlikle karşıladılar. Bir tesadüf olarak, Bleda'nm karılarından birisi bu köyde yaşıyordu. Olayı ve kahramanlarının kimler olduklarını öğrenince, onlara yemekler gönderdi.

Elçiler, ikinci günlerini, kaybolan eşyalarını aramak ve gölden çıkardıklarını yellendirip kurutmakla geçirdiler. Ertesi günü, hareketlerinden ve köyü terketmeden evvel, Kraliçe'yi ziyaret ederek kendilerine gösterdiği iyi kabul ve ilgiden dolayı kendisine teşekkür ettiler ve hatıra olmak üzere üç gümüş kupa, (birisini Constantinopol ustalarının işledikleri ve yüzyıllar boyunca dünyaca meşhur) üç tane lüks kırmızı şal, Hint biberi, hurma ve "barbarlar"ca çok beğenilen sıcak memleket yemişleri hediye ettiler.

[†] (*) Kımız, yazarın dediği gibi, mısır unundan ve bal şarabından yapılmaz. Kısrak sütünden yapılır. Bu süt ekşitilir ve deri tulumlar içinde saklanır. (M.Ü.)

Bleda'nın karısının köyünden ayrılıp yedi gün daha Güneye doğru yol alan Roma elçi heyeti, Hunlar tarafından, Atila'nın geçeceği bir köyde durduruldular. Bu köyde Batı Roma İmparatorluğu'ndan gelmiş olan bir elçi heyeti ile karşılaştırıldılar. Bu heyet, Komite derecesine yükseltilmiş olan Romulüs, Norikum bölge valisi Promutus ve "askeri grup şefi" Romanus'tan oluşuyordu. Bu heyetle birlikte, Atila'nın sekreteri olmak üzere, Aetiüs tarafından gönderilmiş olan Constantius da kendi özel işleri için gelmiş bulunuyordu. Constantinopol'a giden Hun elçi heyeti üyesi ve şimdi Edekon ile beraber olan Crestes'in babası Tatulus da Batı Roma elçi heyeti üyesi bulunuyordu. İhmal edilmesi asla doğru olmayan diğer bir durum da şu idi: Orestes, Patavio'nun Norik şehrinden Romulus'un kızı ile evli bulunmakta idi.

Roma İmparatorluğu elçi heyeti Atila'nm sarayına dini ayinlere mahsus bazı altın kaplar meselesini çözmek maksadıyla gelmişti. Atila ve Bleda'nın sekreteri olan Constantius Sirmium kalesinin sarılması sırasında, kale piskoposu tarafından bir takım altın kupa kabul etmişti. Bu kupalar, kalenin düşmesi halinde, esir alınacak piskopusun ve diğer esirlerin Hunlar'dan satın alınmaları için fidye karşılığı olarak verilecekti. Constantius, Sirmium kalesinin düşmesinden sonra, piskopusun ve diğer esirlerin hayatları ile ilgilenmeden, kendisinin özel işleri için, Roma'ya gitti. Constantius, Roma'da kupaları rehin olarak Silvanus'a bıraktı, karşılığmda borç para aldı. Constantius vadesinde borcunu ödemediği takdirde altın kupaları kaybedecekti. Atila'nın sarayına gelen Constantius, hıyanetten şüphe edilerek, Atila ve Bleda'nın emriyle önce işkenceye tabi tutuldu ve sonra asıldı. Constantius, işkence sırasında kupaların varlığını hatırladı. Silvanus'un elinde bulunan kupaların hukuken kendisine ait olduğunu düşünen Atila, Roma İmparatoru'ndan Silvanus'u kendisine teslim etmesini istedi. Hun Kralı'mn karargâhında Roma elçilerine rastlayan Maximin ve Priscus, elçilerin Silvanus'u teslim edemeyeceklerini, çünkü onun sıradan bir hırsız olmadığını, kupaları Constantius tarafından kendisine bırakılan paralar karşılığında elde ettiğini Hun Kralı'na bildirmek üzere geldiklerini öğrenmişlerdir. Bundan başka söz konusu kupalar ancak dinî ayinlerde kullanıldıklarından, Silvanus bunları, fırsat doğduğunda, bunlardan faydalanmaya lâyık olmayan insanlara değil, papazlara satmaya hazırdı. Roma elçileri, bu düşüncelerle, kupaların değerlerini Atila'ya para olarak ödemeyi taahhüd ediyorlardı.

Atila, iki Roma elçi heyetinin konakladığı köyden geçtikten sonra, heyetler yollarına devam edip birkaç akarsudan geçtiler ve Hun Kralı'mn sarayı bulunan çok büyük bir-köye geldiler. Priscus'un buraya kadar yazdıklarından anlaşıldığına göre, Constantinopol'dan gelen heyetin, Tuna'dan sonra, sürüp giden yolu birçok akarsu'dan geçmiştir. Güneyden Kuzeye giderken rastlanan bu akarsuların Tisa nehrinin kolları olduğu ve bunların kaynaklarının Transilvanya'da bulunduğu muhakkaktır. Priscus'un takibettiği yolun bir kısmının Tisa nehrinin doğusunda bugünkü Romanya topraklarında ve büyük bir kısmının eski Dakya sınırları içinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Priscus'un yol boyunca rastladığı yerli halk hakkında verdiği bilgiler bizim için çok önemli ve değerlidir. Bu insanlar ya Romalılaşmış Daklar'dı veya bu topraklara getirilip yerleştirilmiş Romalılar'dı.

ATİLA'NIN SARAYI

Priscus, Atila'ya mahsus sarayın büyük bir köyde bulunduğunu yazıyor. Elçilik sekreterinin iyi niyetinden şüphe etmemize sebep yoktur. Doğu Roma İmparatorluğu'nda pek çok şehir, kasaba ve köy görmüş olan Priscus'un bunlar arasındaki farkları görecek kadar bilgi ve tecrübeye sahip bulunduğundan, beşinci yüzyıl ortasında belirttiği durumların gerçekliğinden asla şüphe etmemek gerekir. Niebelungen türküsünde iki manâlı Etzelburg veya Eçilburg -tipik Cermen usulünce Atila şehri anlamına gelen bir şehir- adıyla büyük bir köyün Panonia ovasına yerleştirilmesi, karşımıza yenilmesi çok güç zorluklar çıkarmaktadır. Bunu bazıları Ti-sa ile Criş arasına, bazıları bugünkü Macaristan'ın merkezi bulunan yere ve bazıları da Kores'e, Tokay'a yahut Taszbe-reny'e yerleştiriyorlar. Priscus'un yazdıklarını esas olarak alırsak, Hunlar'm merkez mahallini kesinlikle tesbite imkân görülmemektedir. Priscus üzerinden geçtikleri nehir ve ırmakların veya gördükleri köylerin adlarını yazıp bırakmakla bize ne paha biçilmez bilgiler bırakmış olacağını düşünmüş olsaydı bunu tereddütsüz yapardı ve o zaman Hun Krallığı'nın merkez yerini bulma şansı büyük ölçüde doğmuş olurdu.

Bakınız, Priscus, Atila'nın hükümet merkezinde gördüklerini nasıl tasvir ediyor: Hun Kralı'nın sarayı kirişlerden, iyi cilalanmış ve kenetlenmiş kerestelerden yapılmış olup çep-çevre kalın tahta perde ile çevrilmiştir. Bu tahta perde güvenlik maksadıyla yapılmış olmayıp, süs ve güzellik içjn yapılmıştır. Kralın sarayından sonra, yine tahta perde ile çevrilmiş olan Onegessius'un sarayı gelmektedir. Ama bununki Atila'nınki gibi değildir ve kulelerle süslenmemiştir. Bu saraya pek uzak olmayan bir yerde Palonlar'ın memleketinden getirttiği mermerden inşa ettirdiği bir hamam bulunuyor. Onegessius İskitler arasında Atila'dan sonra en zengin olan kişidir. Bu bölgelerde yaşayan "barbarlar"da ne mermer ve ne ağaç bulunmaktadır. Keresteleri ve odunları başka yerlerden getirirler. Atila'nın payitahtını büyük bir köy olarak tarif etmekte Priscus haklıdır. Onegessius'un hamamından başkaları, resmi binalar ve Hun büyüklerinin binaları hep keresteden ve ağaçtandır. Ama gerçek olan şey, bunların hepsinin çok ustaca, güzel ve sağlam yapılmış olmaları ve görenlerin dikkatlerini çekmeleridir. Priscus da bunların görüntülerine kayıtsız kalamamıştır. Bunların sayısı pek çok olmadığı gibi, heykellerle de süslü değillerdir. Daha önemlisi, bütün köy, bir kale şehir gibi, duvarlarla çevrili değildir. Taştan ve mermerden inşa edilmiş olan tek bina Onegessius'un hamamıdır. Priscus, yalnız bu binanın varlığından ve bunun da bir esir tarafından inşa edilmiş olmasından söz etmektedir. Sirmium kalesi kuşatıldığı ve zaptedildiği sırada ele geçirilmiş olan Romalı esirler arasında bulunan bu mimar, esirlerin paylaşılmasında, Onegessius'un hissesine düşmüştür. Onegessius, bu kadar güzel bir hamam yapan bir ustanın hamam sahiplerini çok iyi yıkamasını da bileceğini düşündü; mimarı azad etmek şöyle dursun hamamın tellâkı yaptı.

Atila'nın merkezine köy manzarası verilmesinin sebebi, buradaki evlerin birbirinden geniş alanlarla ayrılmış ve uzak şekilde aralıklanmış olmasından idi. Mesela, Constantinopol'dan gelmiş olan elçi heyetinin çadırları Atila'nın sarayına yakın bir yerde kurulmuştu. Bu da, Maximin'in, Atila'nın huzuruna kabul edileceği bildirildikten sonra hemen yetişebilmesi maksadına dayanıyordu.

Hun Krallığı'nın merkezi olan bu köyde saray hayatı sürdürüldüğünü yine Priscus'un yazdıklarından öğreniyoruz. Yine bunun bildirdiğine göre, Atila bir krala lâyık olan şerefle karşılandı. İnce tüllerle örtülü, yedişerlik sıralara dizili ve "İskit" türküleri söyleyen kızlar gruplar halinde idiler. Onegessius'un karısı, evinin karşısında, ellerinde üstleri çeşitli yemek ve şarapla dolu gümüş tepsiler bulunan hizmetçileri ile Kralı karşıladı ve büyük saygı nişanesi olarak bunları O'na sundu. Atila, karşılanmasına teşekkür makamında ve bir arkadaşının ve işbirlikçisinin değerini takdir mânâsında, sunulan yemeklerden ve şaraptan tattıktan sonra kendi sarayına doğru ilerledi. Atila, köye geldiği andan itibaren, krallığını ilgilendiren meseleler hakkında danışmanları ile hemen konuşmaya başladı. Evvela Onegessius'u kabul etti ve görevini yaptığı sırada olup geçenleri ve olaylar hakkındaki raporunu dinledi. Akatlar'm isyanının nasıl bastırıldığı, bunların hâkimi olan büyük oğlunu nasıl karşıladıkları konusunda bilgi aldı. Atila, böylece, siyasi meselelere ve bunların sonuçları bakımından iyi olup olmadığına öncelik ve önem verdiğini gösteriyordu. Onegessius'un görevi ince ve nazik bir nitelik taşıyordu. Atila'nm oğlu bir kaza geçirmiş ve bir kolunu kırmıştı. Bu nahoş olay sebebiyle Kralı nasıl memnun edebileceğini düşünüyordu. Atila'nm gelişinden iki gün sonra Priscus, saraya girmeyi başararak, Hun Kra-lı'nm karısı ve büyük oğlu Ekam'ın anası Kreka'ya hediyelerini sundu. Onegessius, Ekam'ı "Denize kadar bütün İskit-ya'ya sahip olan kavimlerin" ve Akatlar'm Kralı ilan etmişti. Tahta perdelerle çevrilmiş avlu içerisinde de bazıları üstüne örnekler oyulmuş ve iyi kenetlenmiş kerestelerden, bazıları uzunlamasına ustaca yontulmuş ve işlenmiş ağaç gövdelerinden yapılmış ve uçları çenber şeklinde kıvrılmış odunlara yerleştirilmiş evler bulunuyordu. "Atila'nm karısı Hunlar tarafından korunan bu evlerden birisinde yaşamaktadır. Priscus, bu Hunlar'ın yardımı ile Kraliçe'nin huzuruna çıktı. Bu evin içi ve özellikle kabul odası tamamıyla Doğu geleneğine göre döşenmişti. Kraliçe'nin tutum ve davranışı da tipik Doğu özelliği taşıyordu. Kreka, Priscus'u yumuşak bir battaniye üzerine uzanmış olarak kabul etti." Yerde üzerine basıla-bilecek halılar döşeli idi. Bu tarz kabul Priscus için bir yenilik ve süpriz oldu. Evin içi tıpkı bir çadırın iç döşenişini andırıyordu. Göçebelik hayatından yerleşik hayat tarzına geçen Hunlar, içinden geldikleri step insanının aile çevresini ve hayatını da büsbütün unutmuyor ve terketmiyorlardı. Kraliçe'nin yanında bulunan çok sayıdaki nedime ve hizmetçilerinden bazıları yerde ve O'nun ayakları dibinde, Hunlar'm elbiselerine ekledikleri canlı renklerle işlenmiş çiçekler ve örnekler yapıyorlardı.

Hunlar, bilhassa yaşlıları, yerleşik hayata geçiş başlangıcında step insanları olduklarını ve âdetlerini unutmuyor ve koruyorlardı. Bunu, Kralları'nm hüküm ve adaleti uygulama biçimi de gösteriyordu.

Kraliçe'nin sarayından çıkan Priscus, Kral sarayının avlusunda birçok insanın toplandığını ve gürültü içinde Kral'm gelişini beklediğini gördü. Sarayından çıkan Atila, ağır adımlarla ve gözlerini her tarafta gezdirerek sarayın karşısında Onegessius ile birlikte durdu. Davaları olan birçok insan kalabalıktan ayrılarak Kral'm önüne geldiler ve yargılanmalarını istediler." Muhakeme açık havada, Hun-lar'm zihinlerinde meydana getirdiği ilâhi bir duygu içinde yapılır. Yani adalet inandıkları büyük bir kudretin önünde, ruha sıkıntı veren dar

bir odanın içinde değil, ferahlık getiren mavi gök kubbe altında dağıtılır.

Atila, sarayında elçileri ve kendisine bağlı olan "barbar" halkların temsilcilerini kabul eder. Bu suretle Roma ile temas sonunda edindiği yeni âdetlere saygı gösteriyor, yeni şartlara uyma çabası sarfediyor. Yabancılara ve Kralın yakınlarına verilen ziyafetler sarayda tertipleniyor. Bu ziyafetlerden birisine Priscus'un da dahil bulunduğu elçi heyeti de davet edildi. Ziyafet öğleden sonra saat üç sıralarında başladı. Sofraya oturulmadan evvel Atila'nm önünde saygı duruşu yapıldı. İçki dağıtıcılar, sofraya oturulmadan evvel, şerefe içilmek için, kupaları dağıttılar. Misafirler, kupalardaki şaraptan tattıktan sonra, duvarlar boyunca iki sıra halinde dizilmiş olan iskemlelere oturdular. Orta yerde bir sedir üstünde Atila oturdu. Kral bunu Romalılar'dan öğrenmişti. Bu sedirin arkasında, Romalılar'ın ve Yunanlılar'ın düğünlerde kullandıkları şekilde, ince tüller ve halılarla örtülü başka bir sedir vardı. Atila'nm sağındaki masalara önemli davetliler oturtuluyordu. Solundaki masalar bir derece küçük olan misafirlere ayrılıyordu. Roma misafirleri ikinci sıraya oturdular. Bunların önünde Hun ileri gelenlerinden Berikus oturtuldu. Kral tahtının sağındaki sedire Onegessius ile Atila'nm iki oğlu oturdu. Atila'nm en büyük oğlu babasının sedirinde fakat babasının biraz aşağısında oturuyor ve babasına saygı işareti olarak gözlerini yere dikiyordu. Bütün davetliler yerlerine oturduktan sonra Atila'nm şarap dağıtıcısı içeri girerek Atila'ya bir kupa şarap sundu. Atila kupasını yanında bulunanların şerefine kaldırdı. O da ayağa kalkarak kupasını tamamıyla boşaltmcaya kadar içti. Kupayı boşaltmadan oturmak ve onu içkiyi sunana vermek yasaktır. Atila oturduktan sonra karşısındakiler kupalarını aynı şekilde O'nun şerefine kaldırdılar ve şaraplarını bitinceye kadar içtiler. Her misafir için bir içki dağıtıcı vardı. Atila'nm dağıtıcısı çıkınca ötekiler sıra ile giriyorlardı. Atila, sıra ile, herkesin sağlığı için kupasını kaldırdıktan sonra, iskemle sırasına göre bizim sağlığımız için de kupasını kaldırdı. Herkesin sağlığına kupa kaldırıldıktan sonra içki dağıtıcılar çekildiler. Bundan sonra yemek masaları kuruldu v£ bir sıra yemek getirildi. Bunun üzerine birer kupa şarap daha içildikten sonra diğer yemekler getirildi. Yemekler durmadan yeniliyor ve herkes istediği kadar alıp yiyordu. Ama içki oldukça yorucu bir âdete bağlı idi. Her kupa ayakta ve belli bir disipline bağlı olarak ve sistemli bir biçimde Atila'nm sağlığına içiliyordu. Yemek ve içki akşama ve ışıklar yakılmcaya kadar devam etti. O anda Atila'nm kahramanlıklarını manzum şekilde ve makamla öven İskit ozanları ortaya çıktılar. Priscus, "O zaman bütün davetliler gözlerini onlara çevirdiler. Bunlardan bazıları yırlayanlara uyarak neşeleniyor, bazıları savaş hatıralarıyla karanlıklara dalıyor ve bazıları da ihtiyarlık sebebiyle vücutları zayıflamış gözyaşı döküyordu." diyor. Ozanların övgüleri, yırcılarm yırları sona erdikten sonra Moritanialı hokkabaz (soytarı) Zerkon, hünerlerini göstermeye başladı. "Sesini, yüzünün şekillerini (mimiklerini) ve giysisini öyle değiştirip ve acayip kılıklara girip, konuşmasına Asonlar'm lehçesine Hunlar'm ve Gotlar'm sözlerini karıştırıp öyle olaylar anlatıyordu ki, herkesi güldürmekten kırıp geçiriyor, kimse kendisini tutamıyordu." diyor Priscus. Görüldüğü gibi bir soytarının çeşitli kılık ve maskaralıklarla insanları güldürmesi büyük bir marifet sayılmıyor; ama bizim için önemli olan şey Zerkon'un o bölgede yaşayan çeşitli kavimlerinden söz ve lehçelerini karıştırıp konuşmasından çıkartacağımız neticedir.

Atila'nın sarayındaki eğlence geç vakitlere kadar sürdü. Priscus'un yazdıklarından anladığımıza göre, sabah açılıncaya kadar devam eden zevk ve şenlikten Roma elçileri daha önce ayrıldılar.

Ziyafet sebebiyle içilen içkinin çokluğu, Atila'nın sohbet toplantısının ve saray faaliyetinin aksamadan ve düzen içinde cereyan etmesini engellemedi. Hatta ikinci gün Atila'nın Theodosie'nin mesajına vereceği cevabın kaleme alınması için bir danışma heyetinin toplantısı bile yapıldı, gerekli cevap yazıldı. Bu iş için toplanmış olanların başında, yazı işlerinin idarecisi olan bilgili ve tecrübeli, Latin dilini okuyup yazan Yukarı Moesia'lı Rustius bulunuyordu.

Bundan sonra Maximin Priscus Atila'nın karısı Kreka tarafından Kraliçe'nin saray nazın olan Adamis'te ziyafete çağırıldılar. Büyük ilgi ve iltifatla karşılandıkları bu ziyafete Hun büyükleri de davet edilmişlerdi.

Ertesi günü Atila Roma elçilerine yeni bir ziyafet verdi. Taht-ta Atila'nm yanında amcası Obarsius bulunuyordu. Atila, Romalıları teveccüh ve iltifat göstererek karşıladı ve Aetius'un kendisine kâtip olarak göndermiş olduğu Constantius'un evlenmesi hususunda onlarla sohbet etti. Ziyafet akşama doğru sona erdi. Priscus'un Atila'nın saray haberleri hakkında yazıp bize naklettikleri de böyle kapanmış oluyor.

Bu haberler çok az bilinen bir devirde bir "barbar" kralın sarayına ait alışılmış olaylar üzerine biraz ışık tutması bakımından bizim için önem ve değer taşımaktadır.

TANRI'NIN KAMÇISI, ATİLA

Geçmiş tarihi olaylardan esinlenmiş olan birisinin mutlu hayalinin fazla incelemeye gerek görmeden bulup ifade ettiği bir yakıştırmadan sonra gelenler, Hunlar'm kralı hakkın-daki bu sözü şekillendiriverdiler: Atila, insanların günahları için Tanrı tarafından yeryüzüne gönderilmiş bir cezadır. O, bir vahşi, ama bütün hayal gücü yetenek ve kuvvetinin tasavvur edemeyeceği bir vahşidir. _O'nun adı her tarafa korku ve dehşet salmaktadır. Atının bastığı yerde ot bitmemekte-dir. O'nun yapraklar ve otlar kadar çok -Yordanes'in yazdığına göre 500 bin süvariden oluşan- muazzam ordularının arkasında sadece ölüm, yıkıntı, çöl kalmaktadır. O tabiatın hiç kimse tarafından kontrolü mümkün olmayan bir çeşit kükremiş ve yerinden oynamış kuvvetidir. O, korkunun hayalinden esinlenmiş bir dehşettir. O hurafelere ve batıllara inanan Ortaçağ insanının, orta zamanların "Karanlık çağ"ma hor bakan yeniden doğuş (Rönessans) devrinin gelecek nesillere naklettiği, hayalin doğurduğu bir yaratıktır.

Yordanes, Atila'yı ölümünden yüzyıl sonra kibirli bir insan olarak tasvir ediyor. Gözlerini sağa ve sola atan bir av kuşu gibi kuvvetini vücudunun biçim ve çalımında gösteren bir kişi olarak hayalleniyor. Priscus'un yazdıklarına inanan Yordanes, Hun Kralı'nın diğer tabii istidat ve eğilimlerini de naklediyor. Atila savaşı seviyordu, ama harekât sırasında kendine hâkim oluyordu. İşte bu "barbar"m askeri dehasını belirten bir yarıtılış özelliğiydi. Amian Mercellin Hunlar'ın diğer kavimlere askeri bakımdan üstün olduklarını yazmıştı. Hunlar'ın üstünlüğü Yordanes'in abartılı şekilde yazdığı gibi sayısının çokluğuna değil, şahsi değerlerine ve özellikle Kralları'nın elinde

bulunan yüksek tecrübeli ve disiplinli büyük komutanların özelliklerine dayanmaktadır. Hemen hemen bütün Ortaçağ boyunca cereyan eden savaşlarda görünenin tersine Hunlu bir kumandanın elinde, modern mânâda, ideal bir alet olarak şuurlu bir manevra yeteneğine sahip olduklarını gösteren bir orduyu temsil ediyorlardı.

Roma İmparatorluğu'nun düşüşü askeri sahalarda da oluşmaktadır. Romalılar'ın düşünen generalleri olmuştu. Onların eserlerinden askerlik sanatını öğrenmek mümkündü. Bunlar zamanla Avrupa dünyasından kayıp oldular. Ortaçağ şahsi değerler yetiştirdi. Ordu birlikleri arasında yardımlaşma zihniyeti ortadan kalktı. Ordu, rastgele toplanan savaşçılardan meydana geldi. Ronceveaux'da Fransız ordusunun arkasını korumakla görevlendirilen Rolland, ödevini Ortaçağ savaşçısının idealine uygun olarak yerine getiriyor. Düşmanın sayısı çok olduğu için canını kurtarma şansı bulunmamakla beraber Büyük Şarl'ı yardımına çağırmıyor. Şahsi mânâda anladığı şerefi pahasına kabul ettiği savaşı kayıp ediyor; ama, onu ilgilendiren bu değildi. Onun için önemli olan şey vücudunun ve ruhunun değerini meydana çıkarmaktı. Mümkün olduğu kadar çok düşman öldürmek ve bir kahraman gibi canını elinde silahı ile teslim etmekti. Bu ideal peşinde olan Ortaçağ ordu kumandanları birer kahramandan başka birşey değillerdi. Onların hepsi, şefinden erine kadar, savaşlarda şahsi nam için döğüşen insanlardı.

Atila, askerlik sanatı tahsil etmediği halde, doğusundaki yetenek ve dedelerinden gelen tecrübe ile ordulara kumanda edecek değere sahipti. Kumandan, savaş esnasında ordusunu zafere götürecek bütün çare ve planları düşünmelidir. Nefsine ve sinirlerine hâkim olmalı, yalnız zekâ ve aklını kullanmalıdır. Atila'nm bu üstün kişisel yetenekleri yanında askeri dehası da Hun Krallığı'nın bu kadar genişlik ve kuvvet kazanmasını sağlamıştır. Yordanes, kahramanımızın kumandanlık değerleri yanında, tarih el kitaplarındaki önyargılarla ters düşen faziletlerini de belirtiyor. Atila, Krallığı'nın meseleleri üzerine tartışılıp karar verildiği zaman büyük zekâ ve kaabiliyetini isbat etmektedir. O; ricalar karşısında duygulu ve hakkından vazgeçmeye hazır, birisinden himayesini esirgemediği zaman iyi ve açıktır. Yordanes'in çizdiği portreden şu esaslı izlenim meydana çıkıyor: Atila, birden köpüren ve karar veren bir şef olmayıp, karar ve harekete geçmeden önce düşünen bir şeftir. O, düşünce ve hükümlerini başkalarınki ile karşılaştırıp ölçen ve kıyaslayan bir hükümdardır. Bu özellik, kesin otoriteli despot bir hükümdar için seyrek rastlanan bir karakterdir. Priscus, Atila'nm bu karakterini, bize doğrudan doğruya edindiği izlenimlerle te-yid etmektedir. Roma elçilerinin katıldıkları birinci ziyafetten sonra, Constantinopol'daki Imparator'a verilecek cevabı hazırlamak üzere, Krallığın ileri gelenleri ile bir danışma toplantısı yapılmıştır. Kararlar kesin olmamakla beraber Krallığın iyi veya kötü durumuna ve arzusuna bağlı olmayarak Atila'nm danışmanlarından istediği ve beklediği fikir ve düşüncelere göre alınmıştır. Kralın özellikleriyle ilgili olarak Yordanes'in şu halini de hatırlatmak faydalıdır: Atila, karısı Sylla ve oğullarına da danışmayı faydalı bulmuştur. Ratiaria kalesinin alınması sırasında esir düşenlerin serbest bırakılması için Maximin, bunların evvelce sahip bulunduklan parlak mevkileri gözönünde tutarak, esarete düşmenin bir tesadüf olduğunu ileri sürerek, Onegessius'tan rica eder. Onegessius çok para ister. Bu meseleyi Kral ile müzakere ettiği zaman Atila

her kadının diyeti olarak 500 altın istedi ve erkekleri de İmparatora hediye etti. Bu hareket kendisini ortadan kaldırmak için plan hazırlayana karşı hoş bir tutum idi. Atila, Bigila'ya karşı takındığı sert ve alçaltıcı tavır yanında, Roma elçiliğinin bir komplo tertiplemiş olmasına rağmen, hiddet ve gazabını yenmesini de bilmiştir. Bunun öyle olduğunu ziyafet esnasındaki davranışı da isbatlamaktadır. Bütün davetlilere, ister "barbar", ister Romalı olsunlar hepsine gümüş tabaklar içinde seçkin yemekler verildi. Atila'nm kendisi ağaç tabakta ıskara yapılmış etten başka birşey yemedi. Keza davetlilere altın ve gümüş kupalardan içki sunulurken Atila ağaç kupadan içti. Bunu gözleriyle görmüş olan bir şahit yazmamış olsaydı, yüzlerce yıl sonra, Makedonya Kralı Lysimah'ı aynı şekilde ağırlamış olan Dakya (Daçya) kralı Dromiketes'in bu hareketini halk efsaneleri arasında uydurulmuş bir hayal ürünü sanırdık.

Soytarı Zerkon, ziyafet sırasında çeşitli maskaralıklarıy-la bütün davetlileri güldürmekten perişan ederken Atila'nm "yüzü hiç değişmedi; ne sözlerin, ne gülüşlerin tesiri altında kalmadı, kılını bile kıpırdatmadı." O, savaş meydanlarında kendisine tam manâsıyla hâkim olduğu kadar, insanın iradesini avlayan içki zamanında da tamamıyla sahipti. O ölçülülüğünü daima koruyan bir insan olarak, dış sebeplerin etkisinde kalmıyor; dengesini ve aydın muhakemesini her zaman koruyor. Davetlilerine bol ikramda bulunuyor, kıymet veriyor, gerekli itibar ve saygıyı gösteriyor; bunları belirten kimsenin gurur ve haysiyetine dokunmuyor; bütün aklî melekelerini topluyor; kendisini olduğu kadar başkalarını da kontrol ediyor. İçkinin ölçüsünü kaçıran ve aşırı derecede içen kişi, kötü danışmandır. Aklı ve zekâsı uyanık kişi, gerçeği şarapta bulanlardan neler öğrenmez ki!

Atila, zenginliğin ve kuvvetin dış şekillerine karşı tam bir değersizlik atfeder. Priscus, O'nun her şeyde çok ölçülü olduğunu yazıyor: "Elbiseleri çok sade idi. Onların temizliğine titizlik gösteriyor. O'nun ne kılıcı, ne ayakkabıları ve çizmeleri ve kundura tasmaları diğer barbarlarınkinden farklı değildi. Atlarının dizginleri diğer İskitlerinki gibi ne altın ne gümüş ve ne diğer kıymetli mücevheratla süslü değildi."

Hunlar'm Hakanı, iki savaş sırasında ve diğer bazı olaylarda davrandığı gibi, kendisine karşı direnenlere veya ihanet edenlere karşı çok sert davranırdı. Bununla beraber sertliği de alışılmış olan sınırı aşmazdı. Bigila'ya hakaret etti ama, elçilik kanunlarını çiğnemedi, onun fizik bütünlüğüne saygı gösterdi, işkence yapmadı.

Atila kardeşini öldürmekle suçlandı. Bu cinayeti siyasi sebeplerle işlemiş olabilir; ama o halde amcası Obearsus'u neden sağ bıraktığı açıklanamaz. Bu da, "İskit'lerin miras kanununa göre, krallık hakkı iddia ederek tacı kendi başına koyabilirdi. Atila'nm babası kardeşleri ile birlikte ve beraber Hun Krallığı üzerinde hükümran olmuşlardı. Bununla beraber Oebarsus Atila'nm sarayında her türlü itibar ve saygıyı görüyor, Atila'nm oğullarından fazla şerefe nail oluyor; resmikabullerde ve törenlerde Atila'nm yanıbaşmda tahta oturuyordu. Bu şartlar altında Atila'yı kardeşinin ölümünden dolayı suçlamak zordur.

Atila düşmanlarına karşı acımasız davranırdı, ama kendine baş eğenlere karşı iyi ve yumuşaktı. İyi mevkide bulunan Romalılar'ın O'na gelerek hizmette bulunmayı tercih etmeleri, O'nun üstün vasıflarını isbatlayan delillerdir. O'nun faziletleri ve iyi karakteri tebaalarını O'na sadakatla bağlamaktadır. Edekon bu mânâda parlak bir misal oluşturmaktadır. Constantinopol'daki İmparator saraylarında gördüğü servet ve ihtişamdan hayrete düşen bu yabancı, kaderinin bir cilvesi olarak Atila'ya boyun eğmiş ve o kadar bağlanmıştı ki Chrysaphuius'un bol miktarda sunduğu servetleri reddetmiş ve Hakan'a olan sadakâtından zerre kadar fedakârlık yapmamıştır.

Tebaların krallarına karşı besledikleri bağlılık duygusuna çok parlak bir misalini Onegessius da vermiştir. Maximin 84 II. Theodosie'den Kralın danışmanı için özel bir görev de almıştı. Priscus, Maximin için Hakanın huzuruna kabul edilme izni aldıktan sonra, Maximin Onegessius'a İmparato-ru'nun gönderdiği altınları verdi. Ve Constantinopol'a gelip Hunlarla Romalılar arasındaki anlaşmazlığı halle ve iki memleket arasındaki barışı sağlamaya muvaffak olursa insanlar arasında büyük şöhrete ulaşabileceğini söyledi. Bu barıştan bütün insanların faydalanmaları yanında Maximin Onegessius'un dikkatini çekerek kendisinin ve bütün ailesinin de büyük mülkler kazanacaklarını ve İmparatorun dostluğuna sahip olacaklarını bildirdi. Onegessius, İmparatoru memnun etmek ve iki taraf arasında anlaşmayı gerçekleştirmek için ne yapması gerektiğini Maximin'den sordu. Roma elçisinin cevabı şaşırtıcı oldu: Onegessius, bütün ihtilaflı meseleleri iyice araştırma bahanesiyle ve Atila'nm sarayından bu tetkikleri yapmaya kalkıştığı takdirde buna imkân ve zaman bulamayacağını ileri sürerek Roma İmparatorluğu'na geçecek ve İmparator'un güven ve teveccühünü kazanarak Atila'ya ihanet edecekti. Atila'nın Onegessius'un bu ihanetinden dolayı son derece kızıp kırılarak, O'nun kendisine geri verilmesi için İmparatorluğa yapacağı uslandırma ve yıldırma saldırısına girişeceğini söylemeye elbette gerek yoktur. Bu korkunç olduğu kadar alçakça tertip, Onegessius'un Constantinopol'daki siyaset adamlarının gözündeki büyük değeri hakkındaki kanaati artırmaktan başka birşey yapmamaktadır. Bunlar, akıllarınca Onegessius'u aldatıp alıkoyacaklar ve Atila'yı en değerli ve gözde danışmanlarının birisinden mahrum edeceklerdi. Onegessius'a verilen önem ve değer, Atila'nm danışmanları seçmekte ne kadar akıllıca davrandığını ve onların düşüncelerine ve tavsiyelerine ne kadar değer verdiğini isbatlayan bir delildir. Herşeyin satıldığını ve satm alındığını zanneden bir zihniyete karşı Onegessius'un verdiği cevap sert bir red ve hakaret olmuştur. Priscus, kendi büyüklerinin lehine olmamakla beraber, Onegessius'un cevabını şöyle nakletmektedir: "Romalılar acaba kendi Kralı'na ihanet edecek, İskitya'da aldığı terbiye ile, karıları ve çocukları ile alay edecek, Romalılar'ın verecekleri zenginliklere Atila'nın esirliğini tercih etmeyecek kadar ap-tallaşacağını mı sanıyorlar?" İmparator-'un altınları ve dostluğu en üstün şerefi vermesi Edekon ve Onegessius nazarında Hun Kralı'na hizmet etme şerefi kadar benzerlerinden ayrı ve değerli değildir.

Atila'nm tebalarmda yarattığı sarsılmaz güven onlara kolaylıkla varlık sahibi olma fırsatı da veriyordu. Gördük ki bunlardan birisi, Constantinopol'a elçi olarak gönderdiklerinin, Hun Krallığı'nda kazanılmasına imkân bulunmayan, hediyeler ve bahşişlerle hakiki bir servet yaparak dönmeleri idi. Maximin

idaresindeki elçilik dönerken Atila bunun yanına, Romalılar hesabına zenginleşmesini arzu ettiği, Hun Krallığı'nın ileri gelenlerinden Brichus'u kattı. Bu vesile ile Priscus, Berichus'un birçok köyün sahibi olduğuna işaret ediyor.

Atila, elçilik sistemi dışında, adamlarının başka şekillerde de varlık sahibi olmalarını istiyordu. Maximin'in ve Priscus'un katıldıkları ikinci ziyafette Atila Roma elçilerine hitap ederek ve tatlı sözlerle dostluk göstererek İmparator nezdinde girişimde bulunmalarını, Aetius'un kendisine sekreter olarak gönderdiği Constantius'a vaad edilen kadını vermesini rica etti. Söz konusu olan şu idi: Constantius Atila tarafından Constantinopol'a gönderilen elçiler araşma katılmıştı. Constantius Doğu Roma İmparatoru'na iki memleket arasındaki barışın uzun zaman sürdürülmesi hususunda Atila'yi ikna edeceğini söylemiş; İmparator, bu iyiliğine karşı ona zengin ve asil bir aileye mensup olan Saturnin'in kızını büyük bir servetle eş olarak vermeyi vaad etmişti. Fakat Saturnin Theodesie'nin karısı tarafından öldürtüldü ve kızı hapishaneye atıldı. Bir müddet sonra Saturnin'in kızı Cons-tantinopol valisi ve Doğu Orduları Komutanı olan Zenon tarafından hapishaneden çıkarıldı ve bir akrabası ile evlendirildi. Constantius, kendisinin Saturnin'in kızı veya servet getirecek başka bir kız ile evlendirilmesi hususunda girişimde bulunmasını Atila'dan rica etmişti. Atila, bu sebeple, Roma elçilerinden Constantius'a vaad edilen eşin verilmesi için İmparator nezdinde aracılıkta bulunmalarını rica etmişti. Priscus'un söylemesine göre, Hun Hakanı'nın bu meseledeki ısrarının makul bir sebebi şu idi: Constantius zengin bir kızla evlenebildiği takdirde Atila'ya bir miktar para vermeyi vaad etmişti. Atila kendisine bağlı adamların kaderiyle meşgul olurken Krallık hazinesini de unutmuyor ve ihmal etmiyordu. Kendi gelirlerini ve bilhasa altınlarını artırmak için her fırsatı elverişli sayıyor ve kaçınmıyordu. Kralın elbiseleri, yemekleri ve diğer eşyası hususundaki sadeliklerini düşündüğümüzde altına karşı duyduğu hırs ve açgözlülüğü garip bulmak mümkün olabilir, ama O'nun için altın, kendisine ve İmparatorluğuna hatırı sayılır hizmette bulunan adamlarını mükâfatlandırmak için kullandığı en iyi vasıta idi, bu sayede siyasi hükümranlığını garantiliyordu. Yine bu sebepledir ki Roma'dan gelmiş olan elçilik heyetiyle, Silva-nus'un elinde bulunan altın Jkaplar üzerinde ısrar ettiği ve hiç caymadığı bir tartışmaya girişmişti. Atila, ne pahasına olursa olsun bu altın kapları eline geçirmekte şiddetle direniyor, verilmezse Roma'yı savaşla tehdit ediyordu.

Priscus, Roma'dan gelmiş olan elçilik heyeti ile yaptığı münakaşalar sırasında Atila'nm siyasi kişilik kudretinin de ortaya çıktığını anlatıyor. Atila, Roma İmparatorluğu'na karşı duyduğu güvensizliğe ve beslediği intikam hissine rağmen, onunla temasını kesmedi. Batı Roma İmparatoru tarafından kendisine verilen Magister Militum-ordu komutanı unvanını bir şeref ve aynı zamanda İmparatorluğun esaslı bir tazminatını elde etmek için bir vasıta olarak kabul etti. Atila 434'ten 438'e kadar Hun devleti üzerindeki hükümranlığını sağlamlaştırmak ve kuvvetlendirmekle meşgul oldu.

Priscus'un ifadesine göre, Roma elçilik heyetinde bulunan çok tecrübe sahibi Romulus, Atila'nm sarsılmayan tutumunu ve kuvvetini talihine borçlu olduğunu iddia ediyordu. "Çünkü hiç kimseye ne İskitya'da ve ne diğer bir memlekette bu kadar kısa bir zamanda bu kadar çok olayı başarmak,

İskitya'nın sınırlarından taşıp okyanus adalarına kadar geniş topraklar üstünde hâkimiyet kurmak nasip olmamıştır." diyordu. Ama, Atila o zamana kadar gerçekleştirdiği işlerden tam olarak memnun değildi. O İran'ı istilâ ve zaptetmeyi planlıyordu ve bunu gerçekleştirecek öyle büyük bir kuvvete sahip bulunuyordu ki, Romulus'un kanaatine göre dünyanın en büyük kuvveti idi ve buna hiçbir millet karşı duramazdı. O Roma'dan şimdi haraç istiyordu ama, Med'le-ri ve Pers'leri kendisine tabi kıldıktan sonra Roma Imparatorluğu'nu da zaptetmeyi düşünüyordu. Tüm İskitya'yı hükmü altına almış olan Atila Magister Militum unvanıyla tatmin olmuyor, hatta bunu kendisi için küçültücü bir unvan sayarak, kuvvetine uygun düşen imparator unvanını almayı tasarlıyordu.

Roma İmparatorluğu ile Hun Krallığı arasında sessizlik ve barış içinde geçen yıllardan, İskitya'yı baştanbaşa geçip bu geniş ülke üstündeki hükümranlığını sağlamlaştırmak ve bundan sonra İran üstüne yürümek ve son olarak da Roma İmparatorluğu'nu buyruğu altına almak için faydalandı. Bu muhteşem ve geniş siyasi planı basit düşünceli bir adamın kavramış ve tasarlamış olması düşüncesi kabul edilemez. Bunu düşünüp gerçekleştirmek, bunu kavrayan ve meydana getiren kişinin dâhi olduğunu isbatlıyor. Askerî bir dâhi, teşkilâtçı bir dâhi, insanları idare eden bir dâhi ve siyasi bir dâhi! Constantinopol'daki orta çaplı siyaset adamları, Ati-la'nm İran'a karşı harekete geçeceği sevinci içinde şölenlerde eğlenirlerken, çok daha uzağı görebilen Aetius, bundan sonra, büyümüş bir kuvvetle Roma İmparatorluğu'nun her tarafından, Doğu sınırları Fırat't'an, Batı sınırları Ren Nehri'ne kadar saldırıya ve istilaya uğrayabileceğini iyice kavrıyordu. O bu büyük tehlike ve tehdidi önsezişle görüyor ve meydana gelmesi muhtemel bu büyük felaketi önlemek için gerekli tedbirleri hazırlamayı düşünüyordu.

BAŞARISIZ SUİKAST!

Atila Bigila'nın Constantinopol'a hareketinden evvel, yabancıların Hun Krallığı'nın sınırlarında at ve esir satın almalarını yasaklayan kesin ve şiddetli emirler vermiş ve bunlar Roma elçilerine bildirilmiş, bundan Bigila'nın da haberi olmuştu. Gördüğümüz gibi bu durum Roma tercümanının şüphesini ve endişesini uyandırmıştı. Edekon'un isteği üzerine Bigila, Atila'nm aleyhine düzenlenmiş olan cinayet karşılığı verilecek parayı getirmek için Constantinopol'a gitmek üzere yola çıkmıştı. Bigila'nın para ile birlikte Hun Kral- §9 lığı'na dönmesi sırasında oğlunu da yanma katıp getirmiş olması anlaşılması çok güç bir tedbirsizlik idi. Atila gibi kişiliği olan bir insana karşı düzenlenmiş bir cinayet plânına karışmış bir kimsenin taşıdığı sorumluluğun ne kadar büyük olduğunu kestirmek kolay olsa gerektir. Bigila, oğlunu, sanki alışılmış zevkli bir geziye getiriyormuş gibi davranmıştı.

Elçi heyeti Atila'nm bulunduğu yere yaklaştığı zaman Hun Kralı, Roma elçilerinin ne maksatla geldiklerini öğrenmek ve yüzlerindeki maskeyi düşürmek maksadıyla hazırlanmış adamlarını göndermişti. Bigila'nın üstünde bulunan büyük para miktarı suçlama sebebini oluşturuyordu. Atila 'nın önüne getirilen Bigila bu miktar parayı makul gösterecek sebebi açıklamaya çalıştı. Evvela, tedbirli davranarak, bu paraları yolculuk boyunca ölecek veya kaybolacak atlarının veya diğer yük hayvanlarının yerlerine başkalarını satm almak maksadıyla yanma aldığını söyledi. Misyonunu tam ve iyi şartlar

altında yerine getirebilmesi için önüne çıkacak her çeşit engeli önlemek ve ortadan kaldırmak en önemli görevi idi. Bundan sonra, Hunlar'ın elinde esir bulunan Roma vatandaşlarını diyetleri mukabilinde satın almak maksadıyla para getirdiğini de açıkladı. Ama Atila bu paraların niçin getirildiğini bildiği için şu cevabı verdi:

"Sen, alçak hayvan, hiçbir kurnazlıkla yargılanmaktan kurtulamayacak, ceza görmekten hiçbir bahane ile kaçamayacaksın! Çünkü getirdiğin paranın toplamı at, yük hayvanları ve nakil vasıtaları satın almak ve hatta esirlerin diyetlerini ödemek için gerekli olan miktarlardan ve yapacağın yol masraflarından çok fazladır." Atila, Maximin ve bütün Romalılara kendisinin özel bir izni alınmadan herhangi bir esiri satın almalarının yasaklanmış olduğunu Bigila'ya hatırlattı. Ona asıl maksadını itiraf ettirmek için, babasının gözleri önünde, oğlunun kesilmesini emretti. Bu emirle Bigila'nm dili çözüldü. Priscus, Bigila'nm gözyaşlarını tutamayarak düzenlenen suikast planını bütün ayrıntısıyla ve tereddütsüz açığa çıkardığını, yüksek sesle, kendisinin her çeşit cezayı çekmeye hazır olduğunu ve bütün tertiplerin Chrysaphius tarafından hazırlandığını açıkladığını bildirmiştir. Bigila'nm yalan söylemediğini anladı ve ceza olarak onu zincirle bağlatarak zindana attırdı. Oğlu Constantinopol'dan ayrıca elli gümüş para getirdiği takdirde kendisini zindandan çıkarıp serbest bırakacağım vaad etti.

Atila, Bigila'nm oğlu ile birlikte Orestes ve Esla'yı da Constantinopol'a yolladı. Orestes'in görevi Bigila'nm içine para koyup getirdiği torbayı İmparatora göstermekten ve bu torbayı tanıyıp tanımadığını Chrysaphius'a sormaktan ibaretti. Esla, Atila ile İmparator arasındaki tabii ve gerçek yakınlığı sağlayacak hakiki olayları öğrenmekle görevlendirilmişti- Öncelikle Theodosie'nin de Atila gibi asil bir aileden gelen bir babanın oğlu olduğunu hatırlattı. Her ikisi asaletli soydan geldikleri halde Theodosie'nin bu asaletini, Atila gibi, korumasını bilmediğini, kötü duruma düştüğünü, Ati-la'ya haraç ödediği için O'nun kölesi haline geldiğini anlattı ve: "Bu sebeble O'nun gibi iyi ve kaderin kendisine hakim kıldığı bir kişi aleyhinde, bayağı bir esir gibi, gizli bir tuzak kurması yakışık almamaktadır." diyerek O'na ibretli bir siyasi ders verdi. Bunun üzerine Esla İmparator'dan Chrysaphi-us'u istedi. Doğu orduları kumandanı Zenon da bu isteğe katılıp İmparator'dan Chrysaphius'un Atila'ya teslimini isteyince hadımın durumu çok kötüleşti. Zenon'un kızgınlığmm kaynağı Saturnin'in kızını kendi adamlarından birisiyle ev-lendirdiği zaman İmparatorun kıza ait bütün zenginliğe el koymasında idi. Atila'nm yanından Constantinopol'a dönen Maximin, İmparatora Hun Kralı'nm Constantius'a vaad edilen kadının gönderilmesinde ısrar ettiğini bildirdi. İmparator Theodosie, kendisine sormadan Zenon'un kendi adamlarından birisini Saturnin'in kızı ile evlendirmiş olduğu için çok kızmış ve bunun öcünü almak ve kudretini göstermek maksadıyla kızın bütün varlığına el koymuştu. Zenon bunu İmparatora yaptıranm Chrysaphius olduğuna kanaat getirerek ondan intikam almak için hadımın Atila'ya teslimini Theodosie'ye tavsiye etmişti. Zenon'un tavsiyesi tutulmamış bile olsa Hun Kralı'nm isteği Constantinopol'da büyük endişe doğurmuştu. İmparator'un güven ve sempatisini kazanmış olan hadımın Atila'ya teslimi söz konusu olmamakla beraber Hun Kralı'nm öfke ve gazabını yatıştıracak başka çareler düşünüldü. Atila'ya İmparatorluk sarayında yüksek mevki ve önemi olan

kişilerden kurulu bir elçi heyeti gönderilmesi uygun bulundu. Bu heyete -evvelce Atila ile müzakere yürütmüş olan- general ve patrisiyen Anatolius ile Im-parator'un dostu ve patrisiyen olan ve Chrysaphius'a karşı iyilik ve dostluk hisleri besleyen Nomus seçildiler. Elçi heyeti Atila ile barış anlaşması üzerinde görüşme yapacak ve Constantius'a Saturnin'in kızından daha az varlığı olmayan bir kadının eş olarak gönderileceğini taahhüd edecekti. Chrysaphius da ayrıca başının karşılığı olarak bol miktarda para ve bahşiş gönderdi. Bu heyetle birlikte Bigila'nın oğlu da para ile babasını kurtarmaya gidiyordu. Atila bu heyeti Tuna Nehri'nin kuzeyinde bir yerde karşıladı. Priscus'un bildirdiğine göre "paranın ve hediyelerin çokluğundan ve elçilerin tatlı ve övücü sözlerinden yumuşayan Atila" Bigila'yı serbest bıraktı ve bununla suikast dosyasını kapatmış oldu. Bu davranışla iki şey isbat edilmiş oluyordu: Atila'nın tebaaları hükümdarlarına son derece sadık ve bağlıdırlar; hiçbir zaman para ile satın alınamazlar; başarısız kalan bir komplo çok pahalıya mal olmuştur.

Atila İmparatora karşı hiçbir intikam hissi kalmadığını belirtmek maksadıyla birkaç Roma esirini serbest bıraktı ve Tuna'nm kuzeyine çekileceğini vaad etti. Tuna'nın güneyinde işgal ettikleri bir parça toprak, bozkır insanları için bir kıymet taşımıyordu. Bunun yanında yıllardan beri Constantinopol'un büyük yekûn tutan altın ve mücevheratını sızdırmış olan Atila, artık Theodosie ile iyi komşuluk ilişkileri kurmak niyetinde idi. Bununla beraber, O'nun bu niyeti askeri ve siyasi zorunluluk doğuruyordu. Atila, bir yıl sonra, Galya üzerine saldırmak istiyor ve bu sebeple sırtını güvence altına almayı düşünüyordu. Bu arada Constantius'u Tuna'nm güneyine gönderip karısı olacak kadını aratmayı da unutmadı. Arzusu yerine getirildi. Libya'da ölen Roma generallerinden birisinin "hem asil ve hem zengin" olan dul karısı İmparator tarafından evlenmeye razı edildi. Bu evlilik, Constantinopol'un yüksek muhitinde yaşamış bir kadın için Hunlar arasında yaşamanın zor ve tiksindirici bir durum yaratmadığını gösteren bir delildir.

KATALONYA OVASFNDAKİ SAVAŞ

Theodosie, Chrysaphius'un dostluğu ve hatırı için hakaret gördükten ve pek çok altın ve mücevherat ödedikten sonra, bir av sırasında atından düşerek bel kemiğinin kırılması yüzünden 450 yılının 28 Temmuzunda dünyaya gözlerini yumdu. Chrysaphius tarafından çevrilen entrikalar yüzünden vaktiyle saraydan koğulup uzaklaştırılmış olan Thedosie'nin kızkardeşi Pulkeria İmparatoriçe ilan edildi. İmparatoriçe'nin ilk icraatı, hadım Chrysaphius'u yargıla-masız olarak öldürtmek oldu. Bu işi hadımın entrikaları sebebiyle canlarını kaybetmiş olanların evlatlarından birisi yaptı. Pulkeria, iddia ettiği bakireliğine saygı göstermesi için, Trakya'da doğmuş olan (60 yaşındaki) ihtiyar senatör Marçian ile evlendi.

Constantinopol'da meydana gelen değişikliği öğrenen Atila, borçlu olduğu haracı ödemesi için İmparatoriçe'ye haber gönderdi. Aynı zamanda Roma'ya da elçi göndererek Honoria'yı karısı olması için resmen istedi ve Roma İmparatorluk tahtına da O'nun getirilmesini istedi. Valentinian'm kızkardeşi olan Honoria Constantinopol'a gönderilmiş ve orada esir olarak tutulmakta idi. Atila bu durumu beğenmiyordu. Romalılar, Honoria'nın haklarını tanıyıp O'na iade etmedikleri takdirde kendisine bunları elde etmesi için yardım

edeceğini bildiriyor ve ihtarda bulunuyordu. Atila elçilerinin dilekleri, hem Batılı hem Doğulu Romalılarca reddedildi. Honoria ile ilgili olarak, D'nun kadın olması sebebiyle, Roma geleneklerine göre, İmparatorluk tahtına oturamaya-cağmı ve O'nun haklarına mirasçı olamayacağını ileri sürdüler. Diğer taraftan Honoria'nın, zaten evli bulunması nedeniyle, Atila ile evlenmesine imkân olmadığını da iddia ettiler. Romalılar Honoria'yı Constantinopol'dan çabucak Ra-venna'ya getirtmişler, tanınmayan birisiyle evlendirip İtalya'nın bilinmeyen bir yerinde esir olarak gözaltına almışlardı.

Marçian, Theodosie'nin tersine karakterli, cesaretli bir asker ve diplomat idi. Doğru bir barışın ancak kuvvetle sağlanabileceğini biliyor ve takdir ediyordu. Bu sebeble Atila tarafından istenilen haracı ödemeyi reddetti. Bununla beraber barışı bozacak bir harekete geçmediği takdirde Atila'ya hediyeler göndereceğini vaad etti. Kabul etmeyip savaşa girdiği takdirde Hunlara karşı başarı ile savaşacak yeterli silah ve askere sahip bulunduğunu bildirdi. Atila her iki cevabı da beklemiyordu. Daha düne kadar kendisinin yakınlık ve iyiliğini kazanmaya gayret eden kişilerin şimdi yalnız cesaretle değil, küstahça verdikleri cevaplara inanası gelmiyordu. Atila bu cürette savaş ilân etmek mânâsını görüyordu. Ancak "tahrik"in iki taraftan birden geldiğini gören Atila, tereddüde düştü ve evvela hangisinin aleyhine yürümenin daha iyi olacağını düşündü. Yordanes'in söylemesine göre, O'nun arzusu ve niyeti evvela Roma'yı zaptetmek olabilirdi. Ama, danışmanları ve dostları O'nun bu arzusuna karşi koydular. Gösterdikleri sebepler askeri ve siyasi değildi. Vi-zigot Kralı Alerik'in "ebedi kaleyi" zaptettikten sonra esrarengiz şartlar altında ölmüş olduğunu söylüyorlardı. Ro-ma'nın eski şöhreti, O'nu elegeçirme hırsını gösterenlere garip ve batıl bir korku ilham ediyordu.

Atila bu hususta hiçbir karar vermedi. Ama, düşmanlarını şaşırtarak tereddüde düşürmek için iki İmparatora birer elçi gönderdi ve onlara şunları söylemelerini emretti: "Benim ve senin hâkimin olan Atila, gecikmeden bir saray hazırlamanı ve oraya kendisini kabul etmeni emir buyurdu."

Hunlar, nihayet, Galya'nm üstüne yürüdüler. Atila'nın bu kararı Doğu Roma İmparatorluğu'na karşı duyduğu değersizlikten doğuyordu. İmparatorluğun Avrupa bölgesini iki kez yağma ve tahrib etmiş olan ordularına karşı İmparatorluk hiçbir direnme hareketi göstermemiş, nesini buldularsa Tuna'mn kuzeyine taşıdıkları halde kılını kıpırdatmamıştı. Bu şartlar altında, yağma bakımından, Doğu Roma İmparatorluğu Hun Kralı'nm gözünde fazla bir değer ve önem taşımıyordu. Buna karşılık, Batı Roma İmparatorlu-ğu'nun büyük bir savaşa değecek zenginlikleri olduğu ümidi vardı. Ganimet edinmek görünüşü yanında Atila'yı bu kararı almaya götüren başka sebepler de yok değildi.

Evvela, Vandallar'm kralı Genzerik'in verdiği hediyelerdi. Bunun oğlu Hunerik, Pirene'nin iki tarafına yayılmış Vi-zigot Krallığı'nın Kralı II. Theodorik'in kızlarından birisi ile evlenmişti. Hunerik, karısının kendisini öldüreceğinden şüphelendi ve onu, burnunu ve kulaklarını kestikten sonra, babası Theodorik'e yolladı. Böyle vahşice bir hareketin tabii olarak Vizigotlar Kralı'nı üzeceği belli idi. Romalılar bu olaydan yararlandılar ve Theodorik'i Afrika'ya geçip Genzerik'e karşı savaş açması için kışkırttılar. Bu maksatla O'na para ve asker

verdiler. Böylece Theodorik'in kızının intikamını almak üzere savaşa tutuşacağını ve tehlikeli bir düşman olan Genzerik'ten kurtulacaklarını umdular. Romalılarla daimi anlaşmazlık içinde olan Genzerik, Vizigotlar'm intikamından korktu ve Atila'ya pahalı ve değerli hediyeler göndererek Vizigotlar'm üstüne saldırmasını teşvik etti.

Atila, aynı zamanda, Franklar Kralı Klodion'un oğullarından birisi tarafından Galya'ya çağrıldı. Franklar, Aeti-us'un bütün muhalefetine rağmen, Galya'nm Kuzey-Doğu-sunu işgal ediyorlar. Klodion'un ölümünden sonra oğulları, Frank âdetlerine göre, kral hazinesi üzerinde eşit pay ve haklara sahip oldukları gibi, bunun siyasetine de sahip çıka-biliyorlardı. Bunun oğullarından herbiri kendi başına ve yalnızca hükümran olmak istediğinden, en küçüğü olan Valentinan Merovew'nun ve en büyüğü, Atila'nm yardımını istediler. Roma İmparatoru, kendisini yardım dileğinde bulunanı desteklemeye borçlu sayıyor, bunu Franklar arasındaki savaşlara karışmak ve müdahale etmek için iyi bir fırsat olarak değerlendiriyordu. Böylelikle onları kendisine tabi kılacağını da umuyordu. Atila Klodion'un oğlu ile ittifak yaparak Ren Nehri'nin batısına geçmeyi sağladı ve orada Gal-ya'yı zaptetmek için kuvvetlerini emrine koyacak bir müttefik buldu.

Atila'ya Galya'yı zapt ve istila için kesinlikle karar verdiren sebepler bunlar oldu. Kral Batı'ya saldırmaya karar verdiği anda tellallar Volga (İtil) Nehri'nden ta Orta Tuna'ya kadar geniş ovalarda dağılmış bulunan Hun süvarilerini krallarının emri altına çağırmak üzere dağılmış bulunuyorlardı. Atila'nm hükmü altında bulunan Cermen kabileleri de taahhüd ettikleri birlikleri O'nun emrine verdiler. O zamanın vakanüvisleri tarafından adlarına işaret edilmiş olan "İskit" kabileleri de aynı şekilde hareket ederek Hun Kralı'na katıldılar. Tarihin o zamana kadar görmediği muazzam ordu birlikleri, en savaşçı ve usta komutanların kumandası al-tmda Avrupa'yı geçerek Ren Nehri sahillerinde toplandılar. Nehrin karşı tarafında, dâhi bir kişi, Aetius, üstünde koruyucu kanatları açılmış muhteşem Roma lejiyonlarını ve federe olmaya zorladığı "barbarlar"ı toplamayı deniyordu.

Bir vakitler Hunlarla Aetius arasında kurulmuş olan iyi ilişkileri hatırlayalım: Sarayda meydana gelen entrikalar yüzünden Atila'nm amcaları yanına kaçan Aetius'un Pano-nia'da vakit geçirirken Atila ile dostluk bağlan kurduğu sanılmaktadır. Aetius İmparator sarayına tekrar kabul edilerek yüksek mevkiler verilmek suretiyle ödüllendirildikten sonra, oğlu Karpilio Atila'nm yanma gönderildi. Hun Kralı, Aetius ile arasındaki geçmiş yakın dostluktan faydalanma yolunu aradı. Atila, Roma generalinin dikkat ve şüphesini uyutmak için, Roma sarayına ve Aetius'a adamlarını göndererek, Kralları'nın Hunlarla İmparatorluk arasındaki barış ilişkilerini ve bağlarını koparmak niyetinde olmadığını, savaş hazırlıklarını Vizigotları cezalandırmak maksadıyla yaptığını bildirmelerini söyledi. Aynı zamanda, pek çok kez savaştığı Romalılarla olan ittifakını bozup kendi tarafına geçmesi için Theodorik'e mektup gönderdi. Atila'nm ileriki düşmanlarını birbirine düşürecek oyunları hakkında Yorda-nes şunları yazıyor: "Bu kurnaz adam savaşta silahını kullanmadan evvel yalan ve hileyi kullanıyordu." Bundan anlaşılıyor ki (Divide et imperal: Parçala ve hükmet!) kuralı yal-nız Roma siyasetinin kullandığı bir araç değildi.

İçinden çıkılmaz bir uçurumda bulunduğu sanılan İmparatorluğu kurtarmayı başaran general Aetius, askeri ve siyasi işler içinde adamakıllı yetişmiş ve tecrübe edinmiş bir kişi olarak, eski dostunun kendisine gönderdiği güzel sözlerden şüphelenmesini bilmeyecek kadar saf değildi. Bunun için O ilk iş olarak, Theodorik'e bir elçi heyeti gönderdi ve Vizigotlar'ın yardımını sağladı. Elçi heyeti Krala, bütün dünyayı hükümranlığı altına almak isteyen Atila'ya karşı savaşacak olan Roma İmparatorluğu'nun her adım ve hareketinde tedbirin en büyük rehber olacağını söyledi. Kralın huzurunda söylenen nutuklarda despotlara ve antlaşmaları pervasızca çiğneyerek karşı savaş açan İmparatorluğun gayretlerini, Vizigotlar'ın yardımlarıyla desteklemeleri istenildi. Onların kuvvetli orduları, büyük acılar ve tehlikeler içinde bulunan Cumhuriyet'i yardımlaşmaya çağırıyorlardı. Sabık vali Aetius tarafından, Latince bilen ve Virgilius'u okumayı öğrenmiş olan Kral Theodorik'e hitap edilerek söylenen içli ve etkili sözlerin bir "barbar" kralın yüreğini sarsmaması ve heyecana getirmemesi mümkün değildi. Yalnız Roma İmparatorluğu'nun değil, kendi şahsının ve milletinin kaderini pusuda bekleyen tehlikeyi sezen Vizigotlar Kralı Aetius'a yardımını vaad etti. Krallığı'nın merkezi Toulouse'da dört oğlunu bırakıp, yanına en büyüğü Torismund ile Theodo-rik'i alan Kral, ordusu ile birlikte, Aetius ile buluşma yeri olarak kararlaştırdıkları Kuzey'deki bir mahalle hareket etti. Aetius, Romalılarla Vizigotlar'dan başka, Franklar'ın, Bur-gontlar'm, Sarmatlar'ın veya Alanlar'm, Armur ikanlar 'm, Saksonlar'ın, İbrionlar'ın, Litienler'in de yardım vaadlerini almıştı. Birçok milletlere mensup olan bu askerler, homojen olmamakla beraber, sayı bakımından çok ve göz doldurucu idiler. Bir kişi ve siyasi bir sembol onun birliğini gerçekleştiriyordu: Aetius ve İmparatorluk.

Ren Nehri'ni geçen Atila, sistemli bir surette, Galya'nın Kuzey-Doğusu'ndaki şehirleri zaptetmeye başladı. Bunlardan yalnız ikisi, Paris ile Troyes kurtulmayı başardılar. Halicin zihninde, inanılmasına imkân bulunmayan bu kurtuluşun ancak bu iki şehri himaye eden azizlerin mucizeleri sayesinde meydana gelmiş olduğu inancı uyandı. Atila, Metz şeh irini zapt ve yangınla tahrip ettikten sonra Orleans şehrine doğru yürüdü. Alanlar'ın kralı ve bu şehrin sahibi olan Sangiban, Hunlar tarafından katılmayı ve şehri Atila'ya teslimi kararlaştırdı. Orleans şehrinin işgali Loire'ın güneyine geçmeyi sağlamak üzere acele olarak askeri birlikler gönderdiler. Atila şehri zaptetmeyi denedi ise de askerler ve halk tarafından cansiparane bir gayret ve direnişle karşılandı. Bu 99 tutum Aetius ile Theodorik'in bütün ordularıyla şehrin savunmasına katılmalarını sağladı. Atila, bu orduların görünmesiyle, askerlerinin de bir kısmı ganimet yağmasına düşmüş ve dağılmış olduğundan geri çekildi. Aetius'un yakın mesafeden izlediği Atila, Chalons-Şalon'a kadar geri çekildi ve burada Katalon yahut Mauriacus denilen ovada düşmanlarını bekledi. Atila, süvarilerinin iyi savaşmalarına imkân verecek yeri iyi seçmişti. İki düşman ordusu şu vaziyeti almışlardı: Aetius ordusunun sağ kanadını Theodorik'in ordusu teşkil ediyordu. Aetius Roma askerleriyle sol kanadı meydana getiriyordu. Merkezde, Aetius'a sadakatiyle tanınan Sangiban'm Alanlar'dan oluşan değerli birlikleri bulunuyordu. Atila'nm ordusunda ise, merkezde Hunları ile kendisi, iki kanadmda buyruğu altında bulunan çok sayıdaki milletlerin orduları yer almışlardı. Bunlar arasında Ostrogotlar'm kralla-

rı, Valamir, Theodemir, Videmir adlarındaki üç kardeş; Cepitler'in kralı olan ve Yordanes'in övdüğü ve kendisi gibi Got soyundan gelen Ardarik bulunuyorlardı.

Bu ovada savaş alanının kilit noktasını oluşturan bir tepe vardı. Taraflardan hangisi önce bu tepeyi eline geçirirse bütün savaş meydanına hâkim olacaktı. Bu yüzden hem Atila, hem Aetius bu tepeyi ele geçirmeye çalıştılar. Ama Theodorik'in oğlu Thorismund ilk olarak askerlerini bu tepeye yerleştirdi ve burasını işgale çalışan Hunları kolayca geri püskürttü. Bu başarısızlık ilk anda Hunlar'm maneviyatını biraz sarstı. Yordanes, Atila'nın söylediği eski stil hitabeti sayesinde askerlerinin maneviyatını düzeltmiş ve savaşma gayret ve cesaretlerini arttırmış olduğunu yazmıştır. Atila, 100 Hunlara dedelerinin değerlerini, yeteneklerini, bütün savaş-lardaki talih açıklığını, karşılarındaki derme çatma birliklere, düzenli ve mükemmel süvarilerinin üstünlüklerini ve bu şartlar karşısında düşmanlarının daha ilk anlarda savaş meydanlarından nasıl kaçtıklarını anlatmıştır.

İki tarafta savaşa bütün hızı ve şiddetiyle başladı. Yordanes, bu kanlı savaşa katılıp sağ kalanlarından birisiyle konuşmuş olan Canssidor'dan şunları nakleder: "Savaş korkunç, sonu belirsiz, hiçbir yerde ve hiçbir zaman görülmemiş şekilde kanlı ve kızgındı." Deniliyor ki, savaş ovasının bir yerinden akan küçük bir derenin suyu savaşta ölenlerin ve yaralananların kanları ile o kadar dolup rengi değişmişti ki "susamaktan içleri yanıp ağızları kuruyan yaralılar derenin kenarına geldiklerinde onu ölenlerin cesetleriyle dolmuş buldular ve dudaklarını ancak yaralıların kanlarıyla ıslatmak zorunda kaldılar."

Atila, birliklerini Aetius ordusunun merkezine saldırtıp onu yarmayı, başardıktan sonra, Vizigotlar'dan meydana gelen sağ kanada yüklendi. Vizigot ordusu, Theodorik'in hayatı pahasına, akşam karanlığı çökünceye kadar savaşı sürdürdü. Bazılarının söylediklerine bakılırsa, Vizigotlar kralı Theodorik atından düşmüş ve kendi süvarilerinin atları tarafından ezilmiştir. Bazılarının ifadesine göre, Ostrogot Andaks tarafından mızrakla öldürülmüştür. Savaş meydanının diğer taraflarında askerler birbirleriyle o kadar karıştılar ve çarpıştılar ki, şefleri onlara komuta ve disiplin verebilme imkânını kaybettiler. Hunlar, gecenin düşmesiyle, arabalarıyla çevrilmiş olan karargâhlarına çekildiler. Şaşkınlık ve karışıklık o kadar artmıştı ki bir kaos halini almış, Aetius bile Hunlarla müttefikleri arasında kalarak yolunu şaşırmış, Vizigotları zorlukla bulabilmişti.

İki tarafın ordu komutanları, gecenin karanlığında, çok büyük olan kayıplarının bilançosunu yapmakla uğraştılar. Yordanes, iki tarafın ölü sayısının 162.000 olduğunu, diğer kaynaklar ise büyük bir tutar olan 300.000 olduğunu söylemektedirler. Bu rakamların abartılmış olduğu muhakkaktır. Bunlar, iki tarafın da çok kayıp verdiklerini anlatmak maksadıyla verilen rakamlardır. Bu kayıplar yüzünden ne Atila ve ne Aetius ertesi günü yekdiğerine karşı saldırmaya cesaret edememiştir. Hunlar da, Romalılar da müttefikleriyle birlikte kendi karargâhlarında kalmışlardır. Vizigotlar, kralları Theodorik'i savaş meydanında gömdükten sonra, büyük cesaret ve yiğitlikle döğüşmüş ve başından yaralanmış olan oğlu Thorismund'u Kral ilan ettiler.

Savaş olayları ve bunun sonucu, ne yazık ki, yalnız Yordanes tarafından verilmiş değildir. Yordanes savaşın galibi olarak Romalıları ve Vizigotları görmekte, Atila'nm kendisini galip saymasına kızmaktadır. Savaşın durmasından sonra Hunlar'm sağlamlaştırılmış kamplarına çekilmelerini, Yordanes felaketli bir mağlubiyet olarak yorumlamaktadır ki, doğru değildir. Bununla beraber, Hunlar'm ikinci günü savaşa hazır olduklarını ve geçen olaylardan hiçbir korku alameti göstermediklerini yine Yordanes nakletmektedir. Atila'nm bu ağır ve kanlı günlerin şartlan altında ruhunun yükseklik ve dayanaklığmı isbat ettiğini yazmakta ve savaşı kaybettiği takdirde, kendisini yakmak suretiyle, intihar etmek için bir odun yığını hazırlattığına işaret etmektedir.

Yordanes'in ifadesine göre, Aetius, danışma sonunda, Hunlara karşı savaşı sürdürmeyi arzu etmemiştir. Aetius, Atila'nm tam mağlubiyete uğraması halinde Vizigotlar'm kuvvetlenip cesaretlerini arttıracaklarını düşünmüştür. Bu nedenle Thorismund Roma kumandanının karşısına gelip öğütünü ve bilhassa savaşa devam emrini almak istediği zaman Aetius O'na derhal savaş meydanını terkedip payitahtı Toulous'e dönmesini, rakip kardeşlerinin göz diktikleri tahtını kuvvetlendirecek tedbirleri acele almasını, geciktiği takdirde Krallığı'nm tehlikeye düşebileceğini öğütledi. Thorismund bu öğütlere uydu ve aralıklarla gerçekleştirdiği çalışmalar sayesinde büyük askeri işler yaptı. Thorismund'un gidişini ilk sırada bir manevra sanan Atila, nihayet zaferin kendisine ait olduğuna kanaat getirdi. Bunun dışında başka bir düşünce ve yorum olmadığını anlayan tarihçiler, Yordanes'in söylediklerine inanmak gerektiği sonucuna vardılar. Ama, biz, Yordanes'e inanmamak için Atila'nm en azından orta derecede bir general olduğunu kabul etmemiz gerekeceği kanaatindeyiz. Vizigot askerleri Aetius'un kumandası altında bulunanların en mükemmelini oluşturuyorlar ve sanıldığına göre Roma ordusunun en kalabalık birlikleri idiler. Aetius, savaş başlamadan önce, Thorismund'u askerleri ile birlikte kendi memleketine yollamak tedbirsizlik ve gafletini göstermiş olsaydı, elinde bulunan ve kalan birlikleri ile Ati-la'nın eline düşecek kolay bir av olacaktı. Bunun yanında, V. yüzyılda İmparatorluk için en büyük tehlikeyi yaratan Hun-lar'ın karşısında büyük bir zafer kazanmak Aetius'un çıkarına idi. Bu açıdan bakıldığında Aetius'un kendi zaferine inanması halinde savaşı bırakması değil, devam ettirmesi gerekli idi. Hunlara geri çekilme ve başka zaman İmparatorluğa saldırma imkânı vermemesi gerekirdi.

Bu düşünceler dikkatle gözden geçirilince şu durum açıkça ortaya çıkar: Ne Atila'nm ve ne Aetius'un savaşı sürdürmek istememeleri sebebiyle Katalon ovasmdaki çarpış-malar neticesiz kalmıştır. Olayları Hunlar'm taktik ve strate-jik kavrayışları açısından düşünürsek bu savaşın her halükârda Hunlar için bir mağlubiyet olmadığını kabul etmemiz gerekir. İlk karşılaşma ve çarpışmada başarı sağlamadıkları takdirde geri çekilmek ve elverişli fırsat ortaya çıktığında yeniden saldırıya geçmek Hunlar'm eski gelenekleri idi.

İTALYA HAREKÂTI

Katalonya savaşı ile başlayan harekât 450 yılında kapandı. Atila 451 yılında ordularını toplayarak İtalya aleyhinde harekâta girişiyor. Saray entrikaları yüzünden Ravena'da kalmak mecburiyetinde olan Aetius, vakit ve imkân bulup Hun Kralı'nm harekâtiyle meşgul olamamıştı. Şu sebeple Atila,

İtalya yolunu kapatan bir kale-şehir olan Aquilia'nın surları altına kadar kolayca gelmişti. Bu şehir, İmparatorluğun doğu sınırlarını savunmaya yarayan bir mevki idi. Bu kale-şehir çok sağlamlaştırılmıştı. Koruyucuları, Gotlar'dan seçilen değerli askerler idi. Prensleri Alarik ile Antala'nm kumandası altında idiler. Bu kale-şehir Hunlara üç ay direndi ve hiçbir zaman teslim olmayacak izlenimini doğurdu. Bu biçim bir savaşa rastlamamış, Aquilia çevresindeki yerleşim yerlerini yağma etmiş olan Hunlar, yiyecek şeylerin azalmasıyla memnuniyetsizliklerini açıkça belirtmeye başladılar. Atila, bu durumun sakıncalı bir maceraya dönüşebileceğini düşündü ve böyle kalabalık ve kuvvetli bir kaleyi gerisinde bırakıp ilerlemeyi uygun bulmadı. Geri çekilmeyi de, İmparatorluğun karşısında, kendisinin aciz ve beceriksiz görülmesini kabul edemedi. Böyle bir durum ve tereddüt içinde bulunan ve ne karar alacağını bilmeyen Hun Hakanı, Yorda-nes'in naklettiğine göre, bu sırada, bir leyleğin yavruları ile birlikte Aquilia'yi bırakıp gitmekte olduğunu gördü. Atila, askerlerini cesaretlendirmek için bu olaydan yararlanmayı fırsat bildi ve askerlerine hitap ederek: "Üstün bir önsezişle yaratılmış olan bu kuş, bu şehrin kendisine güvenlik sağlamadığına kanaat getirerek yuvasını bırakıp gitmektedir. Bu, kaleyi koruyanların artık şehri savunabilecek kuvvetten ve imkândan mahrum olduğunun kesin bir işaretidir. Demek oluyor ki, düşmanlarımız artık kuşatmamıza uzun zaman dayanamayacaklardır." dedi. Kralın bu sözü askerleri üzerinde elektrik gibi bir etki yaptı.

Hunlar, koçbaşları ile taş atan mancınıklarla, artan bir heyecan ve şiddetle saldırıya geçtiler. Duvarda buldukları küçük bir çatlağı geniş bir yarık haline getirdiler ve buradan duvarın öte tarafına süzüldüler. Bunu müthiş bir katliam izledi. Affedilen ve bundan kurtulan kimse olmadı. Şehir yağına edildikten sonra her tarafından verilen ateşle yakıldı. Bu vesile ile İmparatorluğun en meşhur şehirlerinden birisi haritadan silindiği gibi, İmparatorluğu doğu sınırından koruyan kapı da ortadan kalkmış oluyordu.

Aquilia şehri düştükten sonra Atila İtalya'ya girdi ve sıra ile Altinum, Podovıa yahut Concordia gibi şehirler harabeye çevrildi. Vicenza, Veronna ve Bergam şehirleri de aynı akibete uğradı. Pavia ve Milan razılıkla boyun eğdiler ve birçok zengin hediyelere karşılık insanlar ve evleri her türlü zarar ve ziyandan korundu. Bununla Hunların kendilerine yalnız baş eğmeyenlere acımasız oldukları bir daha doğrulanıyordu. Deniliyor ki, Atila Milan'daki saraya girdiği zaman İmparatorun tahtında oturup "barbar" kralların O'na üzgün ve ezgin bir şekilde hediyeler verdiklerini tasvir eden bir fresk gördü. Hun Kralı bir ressam çağırarak, kendisini tahtında oturur ve iki İmparatoru, küçülmüş ve yere kapanacak şekilde bükülmüş, ayaklarının ucuna, yılda ödedikleri haraçları sembolleştiren, paraları çuvallardan boşaltır halde resim yapmasını emretti. Hunlar'm yaptıkları tahribat karşısında bütün İtalya'yı dehşet ve korku kapladı. Aetius, kaçıncı kez, İmparatorluğun uçurum kenarında bulunduğu şu zamanda, daha düne kadar onun ölümünü isteyenleri gelip ordusu ile kurtarması için yeniden ısrarla çağrılıyordu. Mar-çiyan'dan da yardım istenildi. Fakat bunun askerlerini toparlayıp İtalya'nın yardımına gelmesi için uzun zaman geçecekti. Galya'ya yerleşmiş olan "barbar'lar federe sıfatıyla Ro-ma'yı savunma için oraya asker göndermeyi reddediyorlardı. Durum ümitsizdi. Valentinian Ravena'dan Roma'ya kaç-nuştı; ama, burada da

kendisini emniyet içinde hissetmiyordu. Ordusunda çok az asker kalmış olan Aetius ise, zafer ihtimali görmediğinden, Hunlarla savaşı kabul edemiyordu.

Bu şartlar altında Roma'nın ve İmparatorluğun kurtulmasını sağlamak için danışmanlarından bazıları İmparator'a bir elçi heyeti göndermesini, bu heyetin en yüksek mevkideki ve değerli kişilerden oluşmasını, bunların zengin hediyeler ve güzel sözlerle Hun Kralı'nı yumuşatıp, İtalya'yı bırakıp gitmeye ikna etmeyi denemesini tavsiye ettiler. Bu plan sakıncalı idi ama, daha bir yıl evvel Troyes, Saint-Loup'un yalvarmaları sayesinde, Milan ve Pavia baş eğerek ve ezikliği kabul ederek kurtulmuşlardı. Bütün toplumun canını kurtarması uğrunda birkaç kişinin hayatını kaybetmesi veya sağ kalması asil bir gaye için denemeye değerdi.

Atila'mn danışmanları arasında Roma üzerine yürüyüş 106 yapılmasına karşı çıkanlar vardı. Başlangıçta az çok tehlikeli görülen Roma teşebbüsünün, iki taraf çekingenliğinin aynî paralelde oluşu sebebiyle, sanıldığı kadar sakıncalı olmadığı anlaşılıyordu. Roma elçiliğine -konsül ve en gözde senatörlerden biri olan- Avienus, konsül ve sabık vali Basilius ve papa Leon dahil bulunuyorlardı. Roma heyeti Atila'yı Acroventus Mamboleius (bugün Peskiera) denilen mahalde buldular. Roma elçi heyeti o kadar heybetli ve hızlı geliyordu ki, Hunlar ufukta yükselen kalın toz tabakasını görüp düşman ordusunun ilk (öncü) birlikleri sanarak korktular. Atila ve adamları, Minçio Irmağı kenarında, önlerinde ağarmış sakalı göğsüne dökülmüş parlak dini elbise giymiş bir ihtiyar bulunan silahsız insanları görünce şaşırdılar. Piskoposlar piskoposu ve Aziz Petre'nin halefi, Gök Tanrısı adına, cemaatini barış içinde bırakmasını Atila'dan talep ediyordu. Yanlış itikat ve bilhassa altm, Atila'mn İtalya'yı terk etmesini gerektiren sebepler oldu. Kuzey İtalya'dan topladıkları ganimet ve Roma'dan getirilen altınlar, Atila'mn 45İ İtalya harekâtını ve yorgunluğunu karşılamaya yeterli bulundu. Atila'mn arkasında bıraktığı boşluk ve tenhalıktan kaçıp Adriyatik adalarına yerleşmiş olanların gayretleriyle, sular içinde değersiz ve önemsiz gibi görünen bir yer, yüzyıllar sonra, muhteşem Venedik, meydana çıkacaktır.

İtalya bu sefer de kurtulmuştu; ama, Hun ordusu sapasağlamdı ve yeni bir saldırı ve istila tehlikesi şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da bütün dehşet ve azametini koruyordu. Atila İtalya'yı bırakıp gitmeden önce, Honoria kendisine gönderilmez ve İmparatorluk hazinesinin yarısı kendisine verilmezse, İtalya'ya tekrar döneceğini ve bu sefer çok acımasız davranacağı tehdidini savurdu.

ATİLA'NIN ÖLÜMÜ

İtalya'dan dönen Atila, Constantinopol'a yolladığı elçiler aracılığıyla, Doğu Romalılar'dan Theodosie zamanından kendisine borçlu kaldıkları haraçları göndermelerini istedi. Hun Kralı 453 yılında başkaldırmış olan Alanları sindirip, yeniden kendisine tabi kıldıktan sonra, başkaldırmış olanlardan birinin güzel kızı İldiko ile birlikte Krallığı'nm payitahtına döndü. Atila, önemli sayıda kadına sahip olduğu halde, İldiko için parlak bir düğün yaptı. Geniş Krallığı'nm her köşesinden sayısız hediyelerle gelmiş olan misafirlerine, sarayında büyük ziyafetler verdi. Mutluluğunun verdiği veya İldiko'nun güzelliğinin yarattığı neşe ile Atila, alışık olduğu tedbir ve temkini

bir tarafa bırakarak, pek çok yemek yedi ve içki içti. Gündüzünü ve gecesinin bir kısmını bu düğün şenliğinde geçirdikten sonra zifaf odasına girdi. Yordanes'in yazdığına göre, midesi yemek ve içki ile dolu olduğu halde sırtüstü uyuyan Atila'nm "pek bol olan kanı normal olan burun deliklerinden çıkmayarak şeametli bir yol aldı ve akciğerlerine dolarak boğulmasına sebep oldu." İkinci günü Kralın kapısında muhafaza nöbeti tutanlar, O'nu rahatsız etmek endişesiyle, akşam karanlığı basıncaya kadar hiçbir hareket yapmadılar. O zaman kötü birşey olduğuna kanaat getiren hizmetçiler kapıları kırarak içeri girdiler; Atila'yı ölmüş ve İldiko'yu gelinliği içinde bir köşeye çekilmiş ağlar ve korkmuş halde buldular. Yakınları Kralın vücudunda hiçbir yara ve bere izi olmadığını ve eceliyle ölmüş olduğunu gördükten sonra tebaalarını büyük Kralın ölümünden haberdar ettiler. Hunlar, derin acılarının alâmeti olarak, saçlarını kestiler ve yüzlerinde derin yaralar açtılar. Yordanes, erkekler, büyük savaşçı için, kadınlar gibi gözyaşlarıyla feryat ederek değil, kanlarını akıtarak acılarını belirtiyorlardı. Yordanes, Priscus'tan naklederek Atila'nın öldüğü gece Constantino-pol'da Tanrı'nm Marçian'a Hun Kralı'nın yayının kırıldığını rüyasında göstermiş olduğunu yazar.
Hakanın cansız bedeni, herkesin görebileceği şekilde, bir ipek çadırın altına konuldu. En seçkin Hun süvarileri, Atila'nın kahramanlık hikâyelerini birlikte yırlayarak, çadırın çevresinde at koşturdular: "Hun krallarının en büyüğü Munzuk'un oğlu Atila idi. O, en cesur ve kahraman milletlerin hâkimi oldu; tek başına İskitya ve Cermanya'ya sahip oldu; bayrağı altında o zamana kadar görülmemiş bir kuvvet topladı. Roma'nm iki İmparatorluğu'na dehşet ve korkuyu O saldı... Bu kadar büyük ve muhteşem işler yaptıktan sonra düşman elinden değil; O'na ihanet eden kendi adamlarının elinden de değil; ancak acı çekmeden, şenlik ve zeyk içinde ve mutlu, milleti ortasında eceliyle öldü." dediler.
Kralın cesedi önce bir altın tabuta konuldu; bunun üstüne bir gümüş tabut ve bunun da üstüne bir demir tabut geçirildi. Bunun mânâsı şu idi: Atila, demir ile milletlere baş eğdirip onları hükmü altına aldı. Altın ve gümüş iki İmparatorluğun O'na verdikleri kıymetin sembolü idi. Mezarına düşmandan aldığı silahları ile kıymetli taşlardan yapılmış kolyeleri ve diğer mücevherleri konuldu. Bu muazzam serveti insanların aç gözlülüklerinden ve kötü ellerinden korumak için, O'nun mezarını kazmış olanlar da Hakan ile beraber gömüldüler.

Atila'nm kaybı Hun Krallığı'nm da ortadan kalkması demek oldu. Asya bozkırlarından gelen bir kavmin meydana getirdiği ilk büyük siyasi oluşumun kolayca yıkılabildiği görüldü. Onun varlığı, dehası ile ona kudret ve birlik verebilecek olanın kişiliğine bağlı idi. Atila'nm ölümünden sonra, oğullan hakimiyet ve taht için aralarında kavgaya başladılar. Aralarından birisinin kral seçilip tahta oturması hususunda anlaşmaya varamayınca, babalarının bıraktığı mirasın aralarında sayıları kadar eşit surette paylaşılmasına karar verdiler.

Cepitler'in kralı Ardarik, Atila'nm çocuklarının, sanki milli müttefikleri değil de, pazarlarda satılan esirlermiş gibi halklar üzerinde bu kadar pazarlık yaptıklarını öğrenince, aleyhlerine isyan etti. Ardarik ile beraber diğer halklar da ayaklandılar. Atila'nm oğulları, adamlarını -ne kadarsa- az kalan müttefiklerini toplayarak Panonia'daki Netad Nehri kenarında Ardarik ile karşılaştılar. Bu gösterişli karşılaşmadan Ardarik ve müttefikleri galip çıktılar. Bu savaşta Atila'nın sevdiği, askeri ve siyasi değer ve yeteneğinden dolayı takdir ettiği büyük oğlu

Ellak öldü. Bunun ölümü üzerine diğer oğullan evvelce Gotlar'm yaşadıkları Kara Deniz sahillerine kaçtılar.

Tuna'nın kuzeyindeki kavimler, Hunlar'm boyunduruğundan kurtulunca, her biri kuvvet kullanarak bir yurda sahip olmayı denediler. Bütün Dakya'yı işgal eden Cepit'ler, İmparatorlukla dostluk kurmak için Constantinopol'a elçi gönderdiler, imparatorun göndereceği yıllık bir hediye karşılığında sulhu koruyacaklarını taahhüd ettiler, imparatorun bu şartı kabul etmesi ile 453 yılında anlaşma yapıldı ve bu, tam yüz yıldan fazla aksamadan yürürlükte kaldı. Yordanes eserini yazarken Cepit'leri İmparatorluğun hizmetinde saymıştır. Ostorgotlar Panonia'yı işgal ettiler. Sarmatlar ve birkaç Hun'un katıldığı Çemand'lar İliria'ya yerleştiler. Skirler, Satagirler ve Alanlar'ın kalıntısı Dobruca'ya, Aşağı Moe-zia'ya ve Rug'lar da Tuna'nın güneyine yerleştiler. Atila'nın en genç oğlu Hernak Dobruca'nın bir köşesinde bir barınak buldu. Amca çocukları Emnedzar ve Uzindur, Rıpusr Dak-ya'sında kaldılar. Hunlar'm Avrupa'nın doğusunu ellerine geçirmesi için bir çeyrek asır gerekti. Hükümleri yarım yüzyıl Ren ile Tuna arasındaki bütün topraklan kapsayan Batı'ya yayıldı. Hun-lar Atila'nın hükümranlığı altında kuvvetlerinin en yüksek noktasına ulaştılar. Bunun ölümünden sonra Hun Krallı-ğı'nın haritadan silinmesi için yalnız birkaç gün yetti. 453'ten çok kısa süre sonra Hunlar'm kendileri de tarihten kayboldular.

"BARBARLAR" VE BARBAR OLMAYANLAR

Priscus, Atila'nın sarayında kaldığı günlerde, Hunlar arasında yaşamakta olan bir Doğu Romalı ile olayların Roma âlemi ile "barbar" âlemine yaptığı etkiler ve getirdiği faydalar üzerinde bir tartışmaya girişti. Kendi içinde değerli olmaktan başka, bizim açımızdan farklı bir bilgi taşıyan bu mesele üzerinde biraz durmamız yerinde olacaktır.

Vopiscus, Eutropius ve Ruffus Dakya'mn terkedilmesin-den söz ettikleri halde, Roma (province)'ya bağlı yerleri kimlerin bırakıp gittiklerini tespit etmemektedirler. Bunların geniş ve dereden tepeden denilecek ifadeleri, Dakya'yı bütün insanların terketmiş olduklarını iddia edenler için bir belge niteliğini almaktadır. Bunun başka türlü olmayıp öyle olduğunu isbat etmek kolay ve basittir. Bu tarihçiler: "Barbarların saldığı dehşet ve korku bütün halkı kaçmaya zorladi, diyorlar. Bunu diyenler, bu korkunun Roma toplumunun çok küçük bir bölümünde yaşayan bir his olduğunu; esirci medeniyetin bütün nimetlerinden faydalanma imkânı bulunan ancak çok küçük bir tabakanın "barbar'lara karşı duyduğu nefret hissinden doğduğunu nazarı dikkate almıyorlar. Bu küçük tabakanın duyguları, aynı sosyal kategoriye mensup yazarların eserlerinde bulunmaktadır. Aydın olan bu insanlar, bilinen bütün aleme sahip olan hakimiyet kudretine tapan ve eski zamanların hasretini çeken insanlardı. Spiritual ve materyel planlarda gerçekleştirilmiş olanlar karşılaştırılınca iki dünya arasındaki fark muazzamdı. Roma, sanatta şaheserler yaratmıştı. "Barbar"lar çok kez basit bir teknikle yaptıkları, fakat XX. yüzyılın son yarısında bizim hoşumuza giden, ama o çağda Romalılar'm büyük bir nefretle baktıkları mücevherler ile geliyorlardı.

Romalılarla "barbar'larm hayat seviyeleri karşılaştırılır-sa aradaki uçurumun kapatılması mümkün olmayacak kadar derin olduğu görülür. Gerçekten Romalı'nın fresklerle, hey-

kellerle, çeşmelerle vb. süslerle donatılmış olan villasını barbarın çadırı ile mukayeseye kalkışmak için ölçü his ve şuurundan tamamıyla mahrum olmak gerekir.

Roma kültürü arınmıştı. Şaheserleri yüzlerce yıldan beri yaşamayı ve zamanın yıkıcı şartlarına göğüs germeyi başarmıştı. "Barbarlar" ise ancak şimdi yazı yazmayı öğreniyorlardı. Gerçekte bunu da öğrenenler birkaç tane idi. Ötekilerin taşlar üstüne tereddütlü çizgiler kazmaya veya papirusa işaretler dökmeye vakit ve fırsatları bile yoktu. Çünkü onlar başka işlerle uğraşıyorlardı.

İşte Roma tarihçilerinin bir medeniyetle öteki arasında ayrıntılı planlara göre gerçekleştirildiğini tesbit ve tescil ettikleri apaçık nisbetsizlikler bunlardır. Roma ise, bunların yazılarıyla, "barbarlar"a olan nefretini; hayatlarını ve varlıklarını sürdürebilmek için çırpman göçebe kavimlerin gürültülü ve enerjik hareketlerle orijinal kaosu hatırlatan düzensizlikler içinde parçaladıkları siyasi binanın yıkılışını; asalet pelerini giyinen asillerin uğrayacakları sefalet, üzüntü ve korkusunu, kendilerinden sonra gelecek nesillere nakletti. Romalılaşmış "barbarlar"dan veya doğrudan doğruya "barbarlardan meydana gelen ve -insanın tabii eğilimi olarak-spiritüel ve siyasi bakımdan üstün ideallere ulaşmak isteyen nesiller arasında bizzat kendi şöhretlerini karartılmasına hizmet edenler bulundu.

Bu, herhalde, idareci tabakanın insanlar hakkındaki tasavvuru ve hayalidir. Roma'nm düşüş ve yıkılışını yalnız bu açıdan muhakeme edersek sonu gelmeyen bir kahra ve eleine kapılmış; Dakya'nın -bazılarının söyledikleri gibi- gerçekten bırakılıp gidildiğine inanmış oluruz. Ama Dakya-Roma Cemiyeti yalnız varlıklılardan meydana gelmiyordu. Zengin olanlar III. yüzyılda Tuna'nm güneyine gidip sığın-dılarsa, Dakya'nın bütün halkının bunu örnek aldığını iddia etmek doğru olamaz. Bunun büyük çoğunluğu "barbarlardan kaçmamıştır. Çünkü bu çoğunluğun dünya hakkındaki düşünce ve tasavvuru bir senatörünkinden veya bir konsülünkinden tamamıyla ayrı idi. İçinde çırpındıkları yoksulluk ve kötü hayat, taşınması imkânsız olan aşırı vergiler, onlara kurtuluşlarının "barbar" dünyasında olduğunu anlatıyordu. Olaylarla çağdaş olan Salvian, bu mânâyı nakl ve telkin ediyor: "Fakirlerden neleri varsa alınmış, dullar feryad ediyorlar, yetimler ayaklar altında çiğneniyor; sefalet o dereceye varmış ki, aralarında asil olarak doğmuş ve çok iyi terbiye görmüş olduğu halde, insanlar kurtuluşlarını düşmanlarına kaçıp sığınmakta buluyorlar. Devlet otoritelerinin işkencelerine kurban gitmemek için, Romalılar insanlık duygularını "barbarlar"da arıyorlar. Çünkü artık Romalı-lar'm içlerindeki barbarların insanlık dışı davranışlarına sabır ve tahammülleri kalmamıştır. Onlar, sığındıkları kavimlerden ayırdediliyorlar ve tanınıyorlardı. Bunlarla ortak ve benzer hiçbir kılık ve kıyafetleri yok; dilleri ayrı; hatta şunu da cesaretle söyleyebilirim: "Barbarlar"m vücutlarında ve elbiselerindeki ağır kokudan eser yok. Bunlar Romalılar'ın haksızlıklarına ve işkencelerine uğrayarak yaşamaya, barbarlar arasında kendi hayatlarına benzemeyen bir şekil içinde hayatlarını sürdürmeyi tercih ediyorlar ve bundan memnunlar. Onlar, böylece bütün ülkelere hâkim olan Gotlar'a, Bagauzlar'a veya diğer "barbarlar"a sığınıyorlar ve bundan hiç de pişmanlık duymuyorlar. Şimdi, esirlik görüntüsü altındaki bir hürriyet içinde yaşamayı, hürriyet görüntüsü içindeki bir esirlik altında yaşamaya tercih ediyorlar. Bir

vakitler çok kıymetli olan ve hatta yüksek bedellerle satın alınan Roma vatandaşlığı, bugün artık kendiliğinden terkedi-len ve hatta yalnız değersiz değil bayağı bir nesne olarak sayılmaktadır. Bundan şu netice çıkmaktadır: "Barbarlar"a kaçmayanlar da birçok İspanyollar ve büyük bir kısım Gal-yalılar gibi, barbar olmaya zorlanıyorlar; Roma İmparatorlu-ğu'nun geniş ülkelerinde yaşayan Romalılar da Roma'nın haksızlık ve adaletsizlikleri yüzünden Romalılık'tan vazgeçiyorlardı. Şimdi, kötü ve kanlı hâkimler tarafından döğülen ve öldürülen, Roma hürriyetine olan hakkını kaybettikten sonra Romalılık unvanı da elinden alınan Bagauzlar'dan söz edelim: Birer cani olmaya zorla sürüklediğimiz bu insanları biz, asiler veya kaybolmuşlar diye adlandırıyoruz.

Zavallılar, Roma hâkimiyetinden yalnız üzüntü duymakla kalınıyorlar, İmparatorluğun günden güne daha göze batan biçimde düşmesiyle bundan bir an evvel kurtulmak istiyorlardı. Bunların arzuları izah edilebilinirdi. Roma İm-paratorluğu'nda sürdürdükleri yaşayış ile "barbar" hâkimiyeti altındaki yaşayış biçimi arasında hiçbir fark yoktu. Basit bir Romalı'nın durumu, hâkimiyete karşı olan borçları bakımından temelli biçimde değişiyor. Sıradan gelen basit insanlar "barbarlar"ın hakimiyetinde aşırı vergiler ödemeye zor-lanmamakta ve bu yönden Roma hakimiyetine tercih etmektedirler. Bir medeniyet çöküyormuş, sanat eserleri yok oluyormuş, şehirler düşerek köyleşiyormuş, bir vakitler çok yüksek olan maneviyat zayıflıyormuş, bütün bunlar esiri veya göçmeni ilgilendiren şeyler değildir. Bunların Roma medeniyetinin nimet ve servetlerinden hiçir zaman faydalanmamış olduklarını düşünürsek, bu medeniyetin yıkılışı ve yok oluşu karşısında hissiz ve nemelazımcı kalmalarının sebebini anlarız.

En hayret verici ve hatta izahı çok güç olan şey, Roma İmparatorluğu'nda ayrıcalıklı bir duruma sahip olan insanların gönül rızalarıyla Atila'ya hizmet etmiş olmaları; daha ilginci, Hunlar tarafından esir edilen Romalılar'ın azad edildikten sonra Hun hâkimiyetinde kalıp yaşamaya devam edip Roma İmparatorluğu'na dönmemiş olmalarıdır. Pris-cus, bir tesadüf olarak, bunlardan birisiyle konuşuyor. Yüzünün çizgilerinden barbar olduğunu anladığı muhatabının Grekçe (Yunanca) konuştuğunu gören Priscus hayret ediyor ve şunu belgeliyor: Hun Krallığı'nda birçok kavim karışık olarak yaşamaktadır. Herkes kendi kavminin anadilini ko- n5 nuştuğu gibi, hâkimlerin dili olan, Hun dilini öğrenip ko-nuşmaya gayret ediyor. Sabık Dakya'da Hunlar'm üstünde çoğunlukta yaşayan Gotlar'm, Ostrogotlar'm, Cepitler'in ve diğer Cermen kavimlerin dillerini de az veya çok konuşuyor. Netice olarak Priscus, "Romalılarla iş ilişkisi olanlar Au-sonlar'ın da dilini öğrenmeye çalışıyorlardı." diyor. İşte Latince konuşup Hunlar'm hakimiyeti altında bulunan bir halkın bulunduğuna yeni bir delil daha. Priscus, karşılaştığı diğer bir adamın kendisini Grekçe selamlamasını hayret ve ilgiyle karşıladı. Çünkü bu adam, yüz çizgilerinden, bir "İskit'e" benziyordu. İyi giyiminden hali vakti yerinde olduğu anlaşılıyordu. "Başı çepeçevre kırkılmıştı." Hunlar tarafından esir alman Ege Denizi ve Trakya bölgeleri halkından olmadığı görülüyordu. Bu esirlerin halleri acınacak derecede hazindi: Giysileri paçavra, saçları alabildiğine uzamış ve traş görmemiş idi. Priscus, merakının sürüklemesiyle, "barbarın hangi şartlar altında Grekçe öğrenmiş olduğunu anlamaya çalıştı. Ama, muhatabı gülerek kendisinin Grek soyundan olduğunu söyledi. Ticaretle uğraştığı için Viminaçi-um (Yugoslavya'da Kostalatz) şehrine yer-

leştiğini, burada zengin bir kadınla evlenip uzun zamandan beri yaşadığını anlattı. Hunlar Viminaçium'u zaptedip yaktıkları zaman kendisini esir almışlardı. Ganimetlerin paylaşılmasında kendisi çok zengin olduğundan, Onegessius'un hissesine düşmüştü. Çünkü, diye hikayesine devam eden tacir, "esirler arasında en zengin olanları Atila kendisine ayırır, kalanları "İskit" asilleri paylaşırlar." diyor. Grek tacirinin ifadesine göre, Hunlar'm ellerindeki esirlerin ve kölelerin durumları bizim zannettiğimiz kadar kötü değildir. Bunlara savaş meydanlarında kendilerinin diyetlerini ödemek suretiyle serbest bırakılmak fırsatı veriliyordu. Kahramanca döğüştükleri yahut savaşta ellerine geçirdikleri ganimetleri sahiplerine verdikleri takdirde özgürlüğe kavuşabiliyorlardı. Bizim tacir de böyle olmuştu. Şunu da belirtelim ki, bu açıdan Hun idarecileri ve şefleri, çok uyanık davrandıklarını isbat ediyorlardı. Hürriyetlerinin bedelini ödeme şartlarını koyuş şekliyle askerlik bakımından da büyük faydalar sağlıyorlardı. Esirleri üstün savaşçılar haline getirip kahramanca döğüşmelerini sağlamak için, bundan daha etkili bir teşvik yolu düşünülemez.

Romalılar ve Akatlar ile yapılan savaşlarda sabık Grek taciri üstün bir cesaretle döğüşmüştü. Onegessius bundan ötürü onu azad etmiş, zengin bir barbar kadınla evlendirmiş ve bundan bir çocuğu olmuştu. Bunları Priscus'a anlattığı sırada Onegessius tarafında, yemeğe çağrılmış bulunuyordu.
Kölelikten sabık sahibinin masasına davet edilecek kadar itibar ve saygı görmeye. İşte Roma aleminde asla rastlanmayan bir olay! Bunları anlatmış olan tacir, şimdiki durumunun öncekinden çok daha iyi olduğunu söylüyor. Bu şahitlik evvelden var olan barbar hakimiyetinin baskıyla ve Roma düzeniyle alışkanlık peyda etmiş olanlar için kabulüne imkân olmayan şiddetle eşit olduğu kanaatini ortadan kaldırmaktadır. Konuşmasını sürdüren sabık kölenin sözleri büyük önem ve mânâ taşımaktadır. "İskitler'de savaş zamanından kalmış olanların her biri sakin bir yaşayış sürdürüyor; hiç kimsenin elindeki varlığı gasbedilmiyor; hiç kimse zulüm ve işkenceye uğramıyor. Roma İmparatorluğumda ise savaş zamanında kolayca mahvolunabilir. Çünkü herkesin silah taşıması mümkün olmadığından ve bu imkân efendilerin iznine bağlı bulunduğundan, esirlerin kurtuluş ümidi efendilerinin arzusuna kalmıştır. Silah taşıma izni bulunanlar ise savaş zorluklarını yüklenmek istemeyen kumandanların kötülükleri yüzünden daha da bahtsızdırlar. Barış zamanında savaş vaktindekinden daha ağır şartlara ve bahtsızlıklara boyun eğmek zorundadırlar. En ağır vergiler bunlardan alınır. Haksızlıkları, kanun karşısındaki eşitsizlikleri bunlar çekerler. Kanunu çiğneyenlerden birisi zengin ise ceza görmeden kurtulmak imkânma sahiptir; fakir ise hakkını nasıl koruyacağını bilmediğinden, kanunun bütün şiddetiyle aleyhinde uygulandığını görür. Yargılama çok uzun sürdüğünden ve büyük masraflar gerektirdiğinden, karar verilmeden evvel ölenler ancak cezadan kurtulabilirler. Bütün bunlar arasında tahammülü en güç olanlardan biri kanunu para ile satın alabilmektir." Çok şiddetli bir iddianame ama bizim "barbar" âlemine olan yanlış bakışımızı ve özellikle Hunlar'ın vahşilikleri hakkındaki fikrimizi değiştirebilir, Hunlara esir düşen birisinin bunlar hakkındaki tanıklığa Hunlarla doğrudan doğruya temas etmemiş olan Amian Mercellin'in bunlar hakkında çizmiş olduğu tabloyu parçalamaktadır. İki dünya arasındaki paralel açıkça Hunlar'ın lehine görülmektedir. Meselâ medeniyet, kültür ve manevi hayat açısından değil, insanlar arasındaki ilişkiler ve bu ilişkilerin

nasıl tesbit ve ne şekilde halledildikleri açısından araştırılmalıdır. İki dünyayı açık ve kesin surette ayıran nitelik, adaletin her ikisinde dağıtılma sistemindeki farktır. Roma dünyasında adaletsizlik, ahlâk düşüklüğünü belirleyen halin ve toplumdaki sosyal sınıf farklarının göze çarpan belirtileridir. Bu iki dünya arasında bir uçurum ve barışmaz bir zıtlık vardır. Adalet doğrulukla dağıtılmamakta, fakir sistemli olarak haksızlığa uğramaktadır.

Zalimler, mazlumlardan korktukları için bunları silahtan arındırarak "barbar" kavimlerin kolayca avları olabilecek duruma sokuyorlar. Bu yüzden smır boylarındaki bölgelerde bulunan insanlar can güvenliğinden mahrum halde yaşıyorlardı. Priscus'un tesbit ettiği bu manzara ahalinin Dak-ya'yı bırakıp gittiği hakkında ileri sürülen görüşü temelinden yıkan bir belgedir. Bu belgeyi Petru Maior, dedelerinin topraklarında "barbar" hâkimiyeti altında bile güvenlik içinde yaşayan bir halkın sistemli bir biçimde "barbarlar" tarafından istila edilip yağma ve talan edilen Roma provensleri-ne (kenar bölgelerine) gidip yerleşmesinin mantığa sığmayacak bir olay olduğunu dâhiyane bir şekilde açıklamıştır. "Barbarlar"ın hâkimiyeti altında bulunan topraklardaki insanların huzur içinde yaşadıklarına Priscus'un yazdıkları parlak delillerdir. Bu gerçek durumu ve münasebetleri iyi tanıyan ve bu sebeple bu yaşayışı seçmiş olan birisinin şehadetidir.

Pricsus, beklenildiği gibi, Roma toplumunu savundu ve deliller getirerek uzun bir konuşma ve açıklama sonunda Roma kanunlarının çok iyi olduğu, ama hâkimlerin bunları iyi uygulamadıkları konusunda şimdi "barbarlar" arasında yaşamakta olan Grek'i ikna etti. Bu, bir tavizdi; çünkü durum, biraz önce konuşulan gerçekleri ortaya çıkarıyordu. Romalılar Atila'nm sarayına gelerek O'na hizmetlerini sunuyorlardı; bu hakikat meydanda idi. Norik şehrinden bir asilin kızı ile evlenmiş olan Orestes, İmparatorlukta yaşamaktan ise Atila'ya hizmeti üstün tutmuştu. Aetius'un Atila'nm yanma başka Romalılarımda göndermesi, Honoria'nm bir ara Atila ile evlenmeyi düşünmüş olması Hunlar'ın "vahşilik ve yırtıcıhğı"nm diğer barbarlarınkinden ve hatta Ro- 119 malılannkinden pek fazla olmadığını isbatlamaktadır. "Bar-barlar" ve bunların hareketleri acıma açısından düşünülmüştü. Acıma, işkenceler karşısında bizi yumuşatan ve kendilerinin uğradıkları ve kurbanlar verdikleri zamanda Hıristiyanlar tarafından telkin edilen bir histir. Yüzyıllar boyunca kararlılıkla vaaz edilen ve adalet duygusu ile ortak kılman ve fazilet haline getirilen bu his, Cennet'in kapılarını açarken, vahşilik ve insan öldürme af edilmeyen günah sayılıyordu. Merhamet bu yüzden mazlumların ruhlarında gittikçe yerleşecek, insan ruhunu değiştiren, karşılıksız kabalık ve ölüm karşısında insanı hassas yapan bir savaş silahı olacaktır. "Barbarlar" ve özellikle Hunlar, bunları temasla tanımayan kişiler tarafından, bu duygunun etkisi altında kalarak nitelendirilip değerlendirildiler. Bunun böyle olduğunu Priscus'un ortaya koyduğu şehadetler açıkça göstermekte ve aynı zamanda bu düşünce ve hayalleri yıkarak bir gerçeği meydana çıkarmaktadır: İnsanlık düzeyinde "barbar" dünyası ve bilhassa Hunlar, Romalılara üstün idiler. Hunlar'm hâkimiyetlerine başkaldıran esirlerine, düşmanlarına ve Roma İmparatorluğu'ndan gelen casuslara karşı acımasız davrandıkları doğrudur. İmparatorlukları'nın genişliği içinde çok küçük bir azınlık halinde bulunmaları sebebiyle herhangi bir zaaf göstermeleri kendileri, için korkunç sonuçlar doğurabilirdi.

Sosyal yapılanma tarzları patriarkal (pederşahi) sistemdir. Toplumlarında, esirci toplumda olduğu gibi, aşılması imkansız uçurumlar yaratan çeşitli sınıf ve tabaka farkları yoktur. Bu yüzden insanlar arasındaki ilişkiler, geçilmesi güç smıf sınırlarıyla ayrılmış değildir. Bir köle hür olabilir 120 ve dünkü efendisi ile dost ve şerefli hale gelebilir. Roma çevresinde olduğu gibi sosyal entrikalar ve çekişmeler tanımaz. Bir köle olan Rustikus Krallık sekreterliğinin şefi olabilmiştir. Şahsi değer hesaba konuluyor, sosyal köken değil. "Barbar" krallar ve bilhassa Atila, adamları hiç bilmedikleri yeni bir dünya ile temasa geldiklerinden, geniş İmparatorlu-ğu'nu idare etmek ve komşularıyla ilişkiler kurmak ve İm-paratorluğu'nun kuvvetini yaymak imkânı aramak için yetenekli insanlara muhtaç idiler.

"Barbarlar"ın insaniyetliği onların başarılarının sırrını izah etmekte ve Priscus'un işaret ettiği gibi, onların insaniyetliğidir ki, kişileri Roma İmparatorluğu'nda mutlu durumda olanların bazılarından söz edildikçe bile Hunlar'ın hakimiyetini tercih etmeye itmektedir.

Ruh sertliğine ve hatta yırtıcılığına gelince, "barbar" ile Romalı arasındaki fark sıfıra yakındır. Pleblerin zevki için düzenlenen sirk eğlencelerini hatırlatmak yeterlidir. Bunlara İmparatorluğun en yüksek makam ve mevkilerinde bulunanlar katıldıkları gibi bizzat İmparatorlar da iştirak ediyorlardı. Hıristiyanların vahşi hayvanlar tarafından parçalanmaları en çok zevk ve haz veren sirk numaralarından birisi idi. Yenik düşen gladyatörün öldürülmesi imparatorun ve seyircilerin onayıyla yapılıyor ve kalabalık seyirci kütlesinde heyecan patlaması doğuruyordu. Yenilen ve yere düşen karşısında acıma ve hoşgörü göstermek, bahtsız gladyatörün son çırpınışlarını ve damarlarından fışkıran kanlan nefesleri kesilerek büyük bir heyecanla seyreden kalabalığı bundan mahrum kalması sebebiyle şiddetli protesto ile karşılanıyordu. Kalabalığın heyecanını doğuran kana susayış ve tiyatro sahnesine dönüştürülmüş cinayetler "kuvvetli" gösteri, "barbarlar" için yeni ve görmedikleri şeyler idi. Onlar, bu biçimdeki "armmışlığa" henüz yükselmemişlerdir.(!)

Fark insanlık düzeyinde değildi; o, medeniyet düzeyinde ve maneviyatın arınmışlığmda idi. Hunlar'm gelişi ile "barbarlaşma" derinliğine başlıyor; ama, bu derinliğine "barbarlaşma" yalnız göçebe kavimlerin eseri değildir. Hıristiyanlık, eski Roma'nın manevi değerlerini içinden yıkıyordu. Yeni dinin erdemleri yeni bir değerlendirme görüşü ve ölçüsü ile geliyordu. Dogmalaşmış Hıristiyanlık, kendi dogmalarının çerçevesi içine alınmamış olanlara hoşgörüsüzce karşı çıkıyordu. Eski medeniyet eserlerini ve izlerini tahrib etmek sadece "barbarlar"m işi değildir. Bir "barbar" kralın anasının VII. yüzyılda oğluna şu öğüdü verdiği gerçektir: "Sana şöhretli bir isim bırakacak olan bir macerayı yerine getirmek istiyorsan, senden evvel başkalarının yaptıkları her şeyi yok et! Mağlup edeceğin kavmi bütünüyle öldür! Zira sen, öncekilerin yaptıklarından daha iyisini ve muhteşemini yapamayacaksın. Senin Tanrı'ya bundan daha güzelini yapacak kudretin yoktur!"

450 yılında, yani ebedi şehrin düşmesinden önce, Ro-ma'da dünyaya gelmiş olan Papa Büyük Greguar, Batı Avrupa'nın ruhani reisi olarak, kitapsız -mecusi-lerden kalan eser artıkla-

rından ne varsa hepsinin yok edilmesi gerektiğini tavsiye ediyordu.

İki dünya arasındaki karışım işi derinlemesine yapılmıştı. Bundan yeni bir alem doğmuş ve yüzünü Avrupa'nın eski Akdeniz medeniyetinden çevirmişti. Diğer İslamcıların büyük çapta yarattıkları sosyal ve siyasi istikrarsızlığın oluşturduğu manevi profilin belirmesi uzun ve işkenceli olmuştur. Ancak, yeni gelenler Roma mirasını sembolleştiren bütün varlığı hemen hemen tamamıyla yıktıktan sonra istikrarlı bir düzenin, Avrupa toplumunun devamını sağlayan kadronun bazı siyasi formülünü oluşturup geliştirmesine güçlükle başlayabildiler. Uzun bir gebelik devresinden sonra Karolencaler ve özellikle Büyük Şarl zamanında ve O'ndan sonra feodal cemiyetinin kesin çizgileri belirmeye başladı. Macarlar'm akınları ve Normanlar'ın saldırılan IX. yüzyılda yeniden sosyal ve siyasi kaos doğurmuş gibidir. Yani sosyal düzen X. yüzyılın ortasında kendisine özel teşkilatlanmada tekrar dağılma ve bölünmeyi önleyici yeterli kaynaklar bulmuştur. 955'te Lech Savaşı'nda mağlubiyet ve hezimete uğratılan Macarlar'm bundan sonra yağma akınlarına son verilmiştir. Batı feodalizminin dıştan tehdid edilmediği çağın başlangıcı olmuştur. Bin yılının korkusu geçtikten sonra ruhani düzeyde yeni bir dünya beliriyor. Büyük ve muhteşem katedralların ve kiliselerin süslenmeleriyle ilgili heyecan ve hayranlık yaratan, artistik değeri yüksek olan yeni bir mimarlık stili meydana çıkıyor ve sanat tarihi buna Roma Sanatı adını veriyor.

Doğu Avrupa'da güvensizlik çağı birkaç yüzyıl daha uzayıp gidiyor. Bulgarlar'ın, Macarlar'm, Peçenekler'in ve Kumanlar'm son göç akınları normal bir sosyal gelişmeyi sağlayacak sosyal ve iktisadi kadronun sağlam temelli bir teşkilata bağlanmasını imkânsız kılıyordu. Ancak XIII. yüzyılın başında, nihayet, bu güvensiz ve kuşkulu devreye son verilebildi. İstilâcıların son dalgası olan Kumanlar yerleştiler ve Hıristiyanlığı benimsediler. O yüzyılın ilk yarısının ortalarında Asya'dan gelen Tatarlar, Avrupa'nın doğusuna akın ettiler. Bunlar tarihin tanıdığı en büyük fâtihlerden birisinin, Cengiz Han'm torunları olarak dünyayı fetih hareketlerine geçtiler.

CENGİZ HAN

Bir ara Asya'da İmparatorluk kurma hayaline kapılmış olan Napoleon, Avrupa'nın, Asya ile mukayese edildiğinde, çok küçük ve dar bir sahayla sınırlı kaldığını söyleyerek, burada alışılanından daha büyük işler gerçekleştirmenin mümkün olmayacağını ileri sürmüştür. Asya, aksine, tükenmez insan kaynağı, sonsuz toprak genişliği bakımından büyük imparatorluklar kurmaya elverişli bir kıtadır.

Avrupa generallerinin olşuturdukları silahlı parlak hareketlerle (Napoleon bunları kastediyor) Asyalı askerlerin ve kumandanların oluşturdukları işler karşılaştırılırsa, açık orantısızlığmm sonuncular lehine olduğu anlaşılır.

Avrupa, gerçekte birçok yarımadaya bölünmüş, Asya'nın bir yarımadasından başka birşey değildir. Avrupa'nın Ortaçağı yüzyıllarca Asya'da meydana gelen siyasî oluşumlardan etkilenmemiştir. Bu iki kıta arasında aşılamayacak tabii bir engel mevcut değildir. Asya'nın bozkırları Avrupa'da hayli genişleyerek Kafkas dağlarının ve Kara Deniz'in kuzeyinden, Batı'ya doğru uzamaktadır. Polonya ve Almanya ovaları ise bu tabii geçidi Avrupa'nın kalbine kadar sürdürmektedir. Hunlar'ın bu geçitten Avrupa'ya girişleri Roma Imparatorluğu'nun siyasî ve sosyal kadrolarmdaki bunalımı Şiddetlendirmiş ve Batı kısmının yıkılışına büyük ölçüde sebep olmuştur.

Urallar'dan Amur'a kadar yayılan bozkırlarda ve çöllerde gelişen diğer olaylar ve akınlar, Doğu Avrupa'da yeni süvari kavimlerin belirip türemelerine yol açmıştır. Moğollar ve Prototürkler (Bugünkü Türkler'in dedeleri) Altay^ dağlarının ötelerine uzanan bozkırlara hâkim idiler. Hunlar Türkler'in dedeleridirler. Juan-Juanlar Moğollar'ın dedeleridirler. Türkler, (ilk kez bu ad altında) VI. yüzyılda ortaya çıkıyorlar; Türkistan'a ve Moğolistan'a hâkim oluyorlar. Bunları VIII. yy.da Uygarlar tâkib ediyorlar. Bunların arkasından gelen Kırgızlar 9. yy.da bu yerlerin sahipleri oluyorlar. 924 yılından sonra Türklerle Moğollar arasında Moğolistan'a sahip ve hâkim olma savaşı tekrar başlıyor. Şimdi Moğol-Ki-tay halkı ortaya çıkıyor; Moğolistanı, Çin'in kuzeyinden bir parçasını, o devirde ikinci derecede önemli olan Pekin şehrini istila ve zaptediyor. XII. yy.da Tunguz halkı Moğolistan'ın ve Çin'in birer parçasını fethediyor. Kitaylar Batı'ya doğru çekilerek Türkistan'ı ellerine geçiriyorlar ve Karakitay adı ile bir İmparatorluk kuruyorlar.[‡] (*)

Bu sırada İslam dini Orta Asya'daki kavimlere kabul ettiriliyor. Böylece Hz. Muhammed'in yeşil bayrağının gölgesinde XI. ve XII. yüzyıllarda Sir-Derya ve Amu-Derya boylarında yeni bir kültür gelişiyor. Yine tam bu sırada, Hıristiyan Avrupa'da ruhani planda, Roma sanatında ilk materyal-leşme hareketi şekillenip belirleniyor. İslâm dünyası birliği her ne kadar taze idiyse de Avrupa kavimlerinin enerjileri her ne kadar dağılıp parçalanmış idiyse de (ki kilise bunları bir araya

[‡] (*) Bazı tarihçiler Türklerle Moğolları, ırk bakımından akraba saymakla beraber, ayrı telakki ederler. Bazıları ikisini de aynı etnik gruptan sayarlar: Turko-Tatar grubundan. Moğollar küçük bir kabiledir; buna önem ve değer verdirmiş olan kişi Cengiz Han'dır. Bunun sayesinde Moğol adı diğer kabilelere de izafe edilmiştir.

toplayıp birleştirmeyi ve dağılmayı önlemeyi tecrübe ediyordu) XI. yy. sonlarında ve XII. yy. başlarında, bu kuvvetler dünya üstünde hegemonyalarını kurmak için bilinen haç ve ay (hilâl) işaretleri altında karşı karşıya gelmişlerdi. Akdeniz havzasında doğmuş olan medeniyetler arasındaki ebedî karşılaşmayı yeniden meydana getirsin ve kuvvetlendirsin.

Asya bozkırlarının derinliklerinde Moğollar'ın bilinmeyen bir kabilesinden tanınmayan birisi, kabilesinin şefi, bütün halkının şefi olmayı, Moğollar'ın hepsini kendi bayrağı ve buyruğu altında toplayıp birleştirmeyi ve dünyayı fethetmeyi aklına koydu. Bu kişi tarihin tanıdığı ve bildiği en büyük fâtih ve istilacı Cengiz Han'dır. Bunun yarattığı büyük olaylar, herhangi bir istikrar ve yerleşme şekli arayan dünyayı temelinden sarsmış ve titretmiştir. Bu sefer söz konusu 129 olan, kendi reel ölçeğine vurulmuş, bugün bildiğimiz daha büyük bir dünya idi ki, bundan henüz bilinmeyen, ancak Amerika kıtası müstesna idi. Atila, sınırlarını kesinlikle yalnız kendisinin bildiği ve başka hiç kimsenin bilmediği büyük bir imparatorluk kurmuş ve idare etmişti. Ancak Roma İmparatorluğu ile Hun Krallığı'nm Avrupa'daki sınırlarını ayıran yerler biliniyordu. Kalanını şöyle böyle biçimde buz Okyanusu'ndan bahsederek harita üzerinde tarif ve tesbit etmek zordur. Cengiz Han İmparatorluğu Asya'nın büyük bir parçasını kapsar. Kuzeyde ve Güneyde medenî milletlerle sınırlanmıştır. Bu milletler bize bir fâtihin kendi ömrü içinde gerçekleştirdiği en büyük İmparatorluk hakkında yazılı belgeler bırakmışlardır. Napoleon'un imparatorluğu Cengiz'in imparatorluğu ile karşılaştırılırsa genişlik bakımından çok küçük kalır. Yalnız küçük İskender tek Avrupalı olarak ancak Asya'da imkân olması sebebiyle büyük bir İmparatorluk kurmayı başarmıştır. Bu bakımdan Napoleon'un yukarıdaki şekilde ifade ettiği şey bir gerçektir.

Cengiz Han'ın hareketlerini ve başarılarını kolayca takip edebilmek için bu büyük fâtihin ortaya çıktığı zamanki Moğollar'ın sahip bulundukları topraklar hakkında kısa da olsa bilgi vermek gerekir ve bu zorunludur.

Moğolistan'ın doğusunda, Kerulen Irmağı'nm ötesinde birçok kabilelere bölünmüş olan Tatar toplulukları dolaşıp duruyorlardı. Kerulen ile Onon ırmakları arasındaki epeyce dar alanda, Moğollar'ın Bordigin (Bortaçin) kabilesi yaşıyordu; Cengiz Han bu kabiledendir. Hayvan yetiştiren ve avcılık yapan Moğollar Güney'de bozkırlarda, Kuzey'de ormanlarda vakit geçiriyorlardı. Baykal'ın batısında Oyrat adında başka bir Moğol kabilesi yaşıyordu. Bunun daha güneyinde de Merkit adında başka bir kabile bulunuyordu. Moğollar'ın batısında Orhon ve Tula'da Türk kökeninden gelen kabilelerin, sanıldığına göre, Kerayt adında bir konfederasyonu vardı. Kerayt kabilesi, bu konfederasyonu oluşturan kabilelerin en mühimi idi ve bunun hanı konfederasyon başı idi. Ke-raytlar Hıristiyan Nasturi idiler. Bunların Avrupa'da "Papas Yoan" adında bir İmparatorluğu olduğuna inanılıyordu ve bunu aramak üzere Haçlılar yola çıkmışlardı. Keraytlar'ın batısında kısmen Hıristiyanlaşmış olan Nayman adındaki Türk kabilesi bulunuyordu. Naymanlar Altay dağlan ile İriş arasındaki toprakları işgal ediyorlardı. Bunların güneyinde Tarım'm yeşil ovalarına sahip olan Uygur Türkleri yaşıyorlardı. Bunlar aynı zamanda Çin ile İran'ı birbirine bağlayan en önemli ticaret yolunu kontrol ediyorlardı. Uygurlar, Türkistan'da bir imparatorluk kurmuş olan Karakitaylar'ın hükümranlığı altında idiler.

Cengiz Han dünyaya geldiği zaman Moğollar ne politik ve ne de sağlam bir sosyal birliği olan bir teşkilâta sahip değillerdi. Cemiyetin temeli aileye dayanıyordu; birkaç aile bir (Uruv) Klan, birkaç Klan-Uruv kabileyi meydana getiriyordu ve bunu da bir Han idare ediyordu. Cengiz Han'ın dedeleri birçok Moğol kabilelerini birleştirmeyi denediler ama bu birlik uzun sürmedi. Tatarlar ile müttefik olan Kin sülâlesine karşı yaptıkları savaşta çok kez yenildiler. Bu mağlubiyetler, Moğol kabileleri arasındaki itişme ve çekişmelerin daha da derinleşmesine sebebiyet verdi.

Cengiz Han'ın dedeleri hakkında az şey bilinmektedir. Moğollar arasında korunan efsaneye göre, Cengiz Han'ın sülalesi, birçok Moğol kabilesinin kökü sayılan Alango'ya dayanmaktadır. Alango ve kocası Dohun Margan iki çocuk sahibi idiler. Dul kalan Alango, söylentilere göre, Gökten gelen bir ruh tarafından gebe bırakıldı ve üç erkek çocuk da-ha doğurdu. Bunların en küçüğünün adı Bodonçiyar olup Cengiz Han'ın mensup bulunduğu Uruv-Klan bunun torunlarından meydana gelmiştir. Böylece, Büyük Fâtih, Gök Tan-rısı'nm oğlu sayılan Bodonçiyar'dan türemiştir. Diğer bir efsaneye göre, Cengiz Han'ın dedesi, bir savaştan döndüğü zaman karısını gebe buldu. Karısı bu olayı şöyle anlattı: Çadırına giren bir ışıktan sarışın ve mavi gözlü bir delikanlı çıktı, elleriyle göğsüne dokundu ve hemen gebe kaldı. Bu, Biblin (mukaddes kitabın) iyi haber veren efsanesine benziyor. Geleneklerin yaşamasından gelen bir efsaneye göre, Çin İmparatoru hesabına savaşan bir dedenin şu hatırası söylenir: İmparator, bir zaferinden sonra, müttefiklerine ve seçkin askerlerine bir ziyafet verdi. Sarhoşlanan bir Moğol, Çin İmparatorluk sarayının çok karışık olan geleneklerinin en eski kurallarını çiğnedi ve, Gök Tanrısı'nın oğlu, İmparator'un sakalını çekti. Dine saygısızlıkla bir sayılan bu hareket, Çin İmparatoru'nun sakalı aracılığıyla, Moğol ile Gök arasında temas yaptı ve Moğol'un şöhretini arttırdı.

Cengiz Han'ın babası Yesugey, Bortaçin uruvunun bağlı bulunduğu Kıyat kabilesinin şefi idi. Yesugey, Ulun ve İlun ile şu şekilde evlendi: Moğollar'da aynı uruvdan olan erkekle kızın evlenmesi yasaktı. Evlenme yaşma erişen delikanlının kendisine başka bir uruvdan kız araması gerekiyordu. Bu maksatla iki uruv arasında anlaşma yapılarak evlenmeden doğan akrabalık ortaya çıkıyordu. Merkit kabilesinden olan Ceke-Çildu adındaki bir genç, başka bir kabileden olan İlun adındaki kızı kendisine eş olarak seçti. Eşiyle birlikte evine gitmekte olan delikanlı, Onon Suyu kenarında mola verdi. O sırada o civarda avlanmakta olan Yesugey, İlun'u gördü ve çok beğendi; hemen kardeşlerine koştu ve onlarla birlikte gelerek İlun'u kaçırdı. Çildu ve İlun, üç kardeşi görüp onların niyetini anlayınca, kendilerini bekleyen tehlikenin büyüklüğünü sezdiler. İlun, aşkının bir delili olarak, gömleğini Çildu'ya verdi ve canını kurtarmasını öğütledi. Çildu kaçtı ve canını kurtardı. İlun Yesugey'in karısı oldu. İkisinden bir çocuk dünyaya geldi; buna Temuçin adını verdiler. Sonradan bunun adı Cengiz Han'a çevrildi. Çocuğun adını babası koydu. Yesugey, savaşa tutuştuğu bir Tatar kabilesinin iki şefini öldürdü. Bunlardan birisinin adı Temuçin idi. Tam o sırada doğan ilk oğluna öldürdüğü Tatar şefinin adını verdi. Bazılarına göre Temuçin 1155'te, bazılarına göre 1162 veya 1167'de dünyaya geldi. Öteki kardeşlerinden uzun boyu, geniş alnı ve gri-mavi gözleriyle ayırt ediliyordu. Dokuz yaşma

bastığı zaman Yesugey O'nu dayılarına götürdü. Yolda Kongrat kabilesinin şefi Day Seçen'e rastladılar. Çocuğun parlak gözlerinin ve ışık saçan yüzünün etkisi ile hayran kalan Day Seçen, Yesugey'i çadırına çağırdı ve O'na Bordu adındaki kızını takdim etti; O'nu Temuçin ile evlendirmek istediğini açıkladı. Yesugey, oğlunu müstakbel kayınbabasmm evine bırakıp kendi evine döndü. Ayrılmadan önce, oğlunun köpeklerden korktuğunu söyleyerek Day Seçen'in dikkatini çekmeyi unutmadı. Yesugey yolda birtakım Tatar'a rastladı; karnı acıkmış olduğundan bunların sofrasına oturdu. Tatarlar Yesugey'i tanıdılar; şeflerini öldürdüğünü hatırlayarak intikam almak için, gizlice yemeğine zehir koydular. Bu olaydan üç gün sonra Yesugey kendi çadırında öldü. Ölmeden önce, oğullarının en büyüğü olan Te-muçin'i çağırtmış, ölümünden sonra ailenin bütün yükünün O'nun omuzlarına yükleneceğini ve çok dikkatli olmasını vasiyet etmişti.

SANATKÂR

Babasının ölüm haberini alan Temuçin, derhal atına atladı; bayırlar ve ovalar aşarak babasının çadırına geldi. Anası İlun'u yalnız buldu. Bordigin kabilesine bağlı uruvlarm başları İlun'u ve oğullarını kendi hallerine bırakıp gitmişlerdi. Çadırlarını ve hayvanlarını götürmüşlerdi. Bunlardan çoğu Taycuut uruvu ile birleşmişti. Bu uruvun şefi olan Targu-tay'ı kabile Han'ı seçtiler. İlun kabile şeflerinin kendisini bırakıp gitmemelerini çok istedi ise de sonuç alamadı. İlun ve buna katılan ve bağlanan birkaç kişi ile Targutay'a katılanlar arasında anlaşmazlık ve çatışma oldu. Bu çatışmalar sonunda İlun, buna yardım edenlerle yanındakiler zarara uğradılar.

Düne kadar korktukları ve itaat ettikleri bir Han'ın oğlu olan Temuçin, henüz dokuz yaşında iken, Yesugey'in adamları tarafından yalnız bırakıldı. İlun, kendisine bağlı ve sadık kalan birkaç adamı ile çocuklarını alarak, Onon Nehri'nin kaynaklarına doğru gitti. Burada hep birden, nehir balıklarını ve orman hayvanlarını avlamakla ve beraberlerinde getirdikleri birkaç ineğin verdiği ile hayatlarını sürdürdüler. Ağır şartlar altında büyüyen Temuçin, sert ve eğilmez bir karakter kazanıyordu. Temuçin, üvey kardeşlerinden birisi olan Bektar'ı kendisine iki kez haksızlık yaptığı için, hiç tereddüt etmeden, bir köpeği öldürür gibi, öldürüyor. Anasının -"dışarıda gölgelerimizden başka hiçbir arkadaşımız yok"- şeklindeki sözleri ve Bektar'm yalvarmaları ve af dilemeleri, Temuçin'in sert ruhu üzerinde hiçbir etki yaratmıyordu.

Moğol kabilelerinin idaresini eline almış olan Targutay Kirlituk Temuçin'i unutmuyor. Onbeş yaşma geldiği zaman, Taycuut süvarileri gelip O'nu arıyorlar. Temuçin'in kardeşi meşhur okçu Kasar, gelen süvarilere karşı durmayı deniyor; küçük kardeşleri gizleniyorlar. Targutay süvarileri bunlarla ilgilenmeyerek Temuçin'i arıyorlar; Temuçin kaçmıştır. Targutaylar tarafından izlenen Temuçin, bir fundalığa gizlenmiştir. Aç kalan Temuçin gizlendiği yerden çıkıyor ve düşmanlarının eline düşüyor. Targutay, Temuçin'in boynuna bir boyunduruk geçirilmesini ve kollarının buna bağlanmasını emrediyor. Temuçin gecenin karanlığından yararlanarak ve bir tek kişi tarafından gözetlendiğini görerek, boyunduruk ağacı ile bekçinin kafasını kırarak kaçmayı başarıyor. Peşinden gelenlerden kurtulmak için bir akar suya atlıyor; şansına, O'nu Suldu kabilesine mensup olan Sorkan-Kiray'dan başkası görmüyor ve düşmanlarına teslim etmiyor. Temuçin'i, kendi-

sini takip edenlerin gözden kaybolmalarından sonra sudan çıkarak doğruca Sorkan'm çadırına gidiyor. Sorkan, iki çocuğunun ısrarı üzerine Temuçin'i çadırına kabul ediyor ve boyunduruğunu kırıp yakıyor. Taycuutlar, Temuçin, birkaç gün arayıp bulamayınca, Sorkan'ın çadırına geliyorlar. Sorkan, Temuçin'i büyük bir arabada yüklü olan yapağıların arasına gizlemiştir. Sorkan, bu kadar şiddetli bir sıcakta insanın yapağılar arasında kalmaya dayanamayacağına arayanları ikna ediyor. Temuçin'i bu tehlikeden de kurtaran Sorkan, O'na bir at, bir yay ve iki ok hediye ediyor ve hemen gitmesini öğütlüyor. Onon Nehri kenarına giden Temuçin orada anasını, kardeşlerini ve adamlarını buluyor ve hepsiyle beraber Burkan Kaldun dağlarına çekiliyor. Kahramanı barındıran ve koruyan bu dağlar, kutsal dağlar olarak atanılıyor.

Dağlarda hayat güç ve sert idi. Bütün ailenin yalnız dokuz atı vardı. Hırsızlar bir gün sekizini çaldılar. Dokuzuncu at, küçük kardeşleri Belgutay onunla avlanmaya gitmiş olduğu için, ellerinde kalmıştı. Belgutay döndükten sonra Temuçin bu tek ata binerek hırsızları aramaya çıktı. Dört gün aramadan sonra atı hiçbir şeye yaramaz hale gelmişti. O zaman Temuçin bir gencin, Borcu veya Bogorcu'nun, gütmekte olduğu bir at sürüsüne rastladı. Bogorcu, kişiliği dikkatini çeken Temuçin'e bir at bağışladı; hatta kendisi de O'nunla birlikte hırsızları aramaya çıktı. Tekrar üç gün aramadan sonra hırsızları buldular ve üzerlerine saldırarak atları kurtardılar. Hırsızlardan birkaçı, Temuçin ile arkadaşını yakalamayı denediler ama, Temuçin bunlardan en cüretlisini bir ok vuruşu ile atından yuvarlamayı başarınca ötekiler kaçtılar. Bogorcu'nun babasının evine giden iki genç, cesaretlerinin ve başarılarının karşılığını, iyi donatılmış bir sofrada gördüler. Temuçin, gösterdiği yardıma karşılık olarak dört atını Bogorcu'ya bağışladı. Bogorcu bunları almayı reddetti. İki arkadaş ölünceye kadar dost kalacaklarına yemin ettiler ve (kan kardeş) oldular. Bundan sonra Bogorcu, Temuçin'in en yakın ve vefalı arkadaşlarından biri olarak kaldı.

Temuçin'in adı şimdilik kimseye birşey ifade etmiyordu. Evlenme O'na bazı müttefik ve yardımcı sağlayabilirdi. Bu sebeple yanına küçük kardeşini alarak Day Seçen'e gidiyor ve kızı Bordu'yu eşliğe istiyor. Day Seçen Temuçin'in kuvvet ve cesaretini takdir ediyor ve kızını uygun kalın (drahoma) ile O'na veriyor. Bordu'nun anası, Temuçin'in anası İluna'ya hediye olarak bir vizon kürk veriyor.

Kendisini günden güne kuvvetlenmiş gören Temuçin, kuvvetini arttıracak ve kendisini hanlığa kadar yükseltecek ve Moğollar'ın idaresini eline almasına yardım edecek müttefikler arıyor. Babasının yakın dostu olan Kerayt şefi Toğ-rul'u hatırlıyor. Kral olmasına, Avrupalılar'm yardım etmiş oldukları efsane papazı Lolan gibi, Temuçin Toğrulun yardım ve desteğini düşündü. İki kardeşi ile birlikte, Bordu'nun düğün hediyesi olarak getirdiği eşya arasında bulunan bir vizon kürkü de alarak, Tula'da bulunan Toğrul'a gitti ve O'nun bir baba gibi yardımını istedi. Temuçin'in ziyaretinden ve hediyelerinden çok memnun kalan Toğrul, O'nu terk eden kabilesinin O'na bağlanıp tâbi olmasını sağlamak hususunda yardım vaad ediyor.

Temuçin ve yanındakiler Barkon dağlarına döndükleri zaman Uryangat kabilesinden bir ihtiyar, oğlu Celme'yi göstererek: "Bunu büyüttüm, sana veriyorum. O'nun her gün senin atını

eğerlemesini ve çadırının kapısını açmasını rs-tiyorum." dedi. Çelme de Bogorcu ile birlikte Temuçin'in en sadık ve sebatlı arkadaşı ve dostu oluyor. Ağır günler henüz geçmemiştir. Bir gece sabaha karşı İlun'un hizmetçisi ihtiyar kadın, hanımını uyandırıyor ve: "Kalk! atların ayakları ile yer nasıl ses veriyor; çabuk kalk!" diyor. İlun, aile fertlerini uyandırıyor. Bunlar, ancak, atlarının üstüne atlayabilecek kadar vakit bulabiliyorlar. Atların sayısı aile fertlerinin sayısından az olduğundan, Bordu, Yesugey'in ikinci karısının idare ettiği ve bir ineğe çektirdiği bir arabaya binmek zorunda kaldı. Temuçin'in iki arkadaşı ve ailesi Bogorcu ve Çelme ile birlikte Burkan dağlarına gizlendi. Karısı Bordu'yu düşmanları ellerine geçirdiler. Baskını yapanlar Merkitler idi. Yesugey'in kaçırdığı İlun'un kocası Çildu'nun intikamını alıyorlardı. Güzel ve genç Bordu'nun bunların ellerine düşmüş olması bir tesadüf ve talihsizlik eseri idi. Baskıncılar bu genç ve güzel av ile yetindiler ve Kilko Nehri'nin sahillerine döndüler. Bordu, Çildu'nun küçük kardeşi Çilcer'e hediye edildi. Merkitler gittikten sonra, kendisini kurtarmış olan dağlara teşekkür eden Temuçin, karısının intikamını almak için Toğruldan yardım istedi. Temuçin, yardımına gelen Camu-ga Seçen ve diğer birkaç arkadaşı ile birlikte, gece vakti ay ışığında Merkitler'in çadırlarına baskın yaptı ve karmaşalık esnasında karısı Bordu'ya seslendi. Merkitler'in bindirdikleri arabadan hızla yere atlayan Bordu, kocasının sesini tanıyarak O'na doğru koştu ve atının dizgininden yakaladı. İki eş ay ışığında birbirine mutlulukla sarıldılar. İranlı tarihçilere göre, Bordu, Toğrul'un diplomatik girişimi sonunda Temu-çin'e geri verilmiştir. Onon Nehri kenarındaki yurduna getirilen Bordu, "beklenmeyen" bir çocuk, Cuci'yi doğurdu. Temuçin, bu çocuğun kendisinden olduğuna pek emin değildi. Bununla beraber karısına kızmıyordu. Çünkü, Merkitler geldiği zaman kendisi merhametli bir oğul gibi davranmış, fakat dikkatli bir koca gibi hareket etmemişti.

Toğrulun yardımı ile Merkitlere karşı kazandığı zafer Temuçin'in şöhretini arttırdı. Kendisinin vücut yapısındaki üstünlüğü ve kuvvetli şahsiyeti, başka arkadaşlarının da yanında savaşçıların ve serbest kişilerin toplanıp O'nu kendilerine önder saymaları, O'na hizmet etmeleri, talih ve kaderlerini O'nunkine bağlamaları âdet idi. Onlar şeflerinin etrafında bir çeşit muhafız ve üstün savaşçı alayı oluşturuyorlar ve bunların sayısı, şefin şöhreti ile orantılı olarak büyüyordu. Temuçin'in savaşçı değerini gören, aynı zamanda O'nun diğer vasıflarını (doğruluğunu ve namusluluğunu vb.) anla-138 yan ve buna inanan gençler O'nun etrafında toplanmaya ve çoğalmaya başladılar.

Otlak meralarında kendisiyle anlaşmazlığa düşen Camuga'dan ayrılması Temuçin'in kuvvetini azaltmadı. İkisinin ayrılması ile adamlarının bazıları Camuga ve bazıları da kendisinin tarafına geçtiler. Dört Moğol prensi Temuçin'e katıldı. Bunlar, amcası Darıtay, yeğeni Kucar, uzak akrabası Saçıyabeği ve Curki veya Yurki kabilesinin şefi, son Moğol Hanı'nın oğlu Altan idiler. Temuçin, bu katılmalar sonunda, en azından babası kadar otorite kazandı. O babası Yesu-gey'den çok daha fazla iş yapıp şöhret ve nam kazanmak ihtirasını besliyordu. O'nun hareketleri ihtirası oranında yüksek idi. Müttefiklerine karşı samimi, tebalarına karşı lütufkâr (o zaman Moğol cemiyetinde yürürlükte olan gelenekler zaten pederşahi=patriarkal) idi. Ama düşmanlarına karşı merhametsiz ve eğilmez karakteri vardı. Moğollara karşı bazen

hoşgörülü davranıyor idiyse, bunun bütün Mo-ğollar'm hâkimi olduğu zaman, kendisine getireceği yararları içgüdüsel şekilde kavramış olmasındandır. Hainleri takdir etmiyor. Birisi, kendisine hizmet etmek için efendisini terke-dip gelirse onu reddediyor. Ama, efendisine yani şefine karşı sadakatla hizmet edip, ihanet sebebiyle olmayarak, sonradan onu terkedeni kabul ediyordu.

En namlı Moğol prenslerinden olan Altan, Kucar, Saçi-yabeği ve Dantay danışma meclisi (Kurultay) kurarak Temuçin'i, Cengiz unvanıyla, kendilerine Han seçtiler. Çinliler, bu sözü kendi dillerine "Gök Tanrısı'nm Oğlu" diye çevirdiler. Fakat bu söz Moğolca'da (Kuvvetli Han) anlamına gelir. Bu seçim 1189 yılında yapıldı ve Temuçin'in kuvvet yolunda ilk adımı oldu. O'nun hâkimiyet sınırı şimdilik oldukça dardır ve ancak Kiyat Moğolları'nı içine almaktadır. Cengiz 139 Han yaradılışında olan birisinin, yetenekleri sayesinde, 1189'da Kurultay'dan aldığı sağlam güvene dayanarak elde ettiği kuvvet ve otoritesini, dünya hegemonyasını kurma yolunda kullanmasını bileceği muhakkaktı. Kararlılık ve sabrı ile Kiyat kabilesinin ve uruvlarmm birliğini gerçekleştirmeyi başaran Temuçin'in, savaş ve siyaset dehasının ne ölçüde yüksek olduğu böylece kısa zamanda anlaşılmış bulunmaktadır. Temuçin han seçildiği andan itibaren kuvvetini teşkilâtlandırmaya girişmiştir. O'ndan evvelki hanlar böyle bir şeye girişmemişlerdi. Kabileler ve uruvları hanların çevresinde toplanıyorlardı ama, sonsuz olarak, hanm otorite ve buyruğundan istedikleri zaman ayrılıp başka birisinin hâkimiyeti altına girebilirlerdi. Temuçin, Moğol tarihinde ilk kez, disiplinli ve devamlı bir teşkilât kurmayı gerçekleştirdi ve kabilelere bir tek kuvvet halinde toplanmayı kabul ettirdi. Dört okçu, başlarında Han'ın kardeşi Kasar olduğu halde, O'nun şahsî muhafız bölüğünü kurdular. O'na yürekten inanan üç kişi, besin ve içki meseleleri ile görevlendirildi. Bir kişi koyunlar için otlak aramakla meşgul oluyordu; bir kişi arabalarla ilgileniyordu; başka birisi hizmetçiler üzerinde kontrol hakkına sahipti. Atlar için otlaklar sağlayan kişiler seçiliyordu. Han'ın emirlerini taşıyan bildirileri hazırlayanlar tayin ediliyordu; Han'ın küçük kardeşi atların eğitim ve terbiyesi ile uğraşıyordu; yüksek makam sahibi iki kişi Kurultay toplandığı zaman düzeni korumakla görevlendiriliyordu. Subutay süvarilerin komutanı tayin edildi. Han'a sadakatla hizmet edeceğine yemin etti. O'na arılar gibi faydalı olacağına, yolunda kuş gibi uçacağına, O'nu çadırı gibi koruyacağına namusu üzerine söz verdi. Esasen hepsi O'na sadakatlarına dair güvence veriyorlardı: "Seni Han seçtik.

Savaşlarda senin önünde gideceğiz. Elimize geçireceğimiz kadın ve kızları sana hediye edeceğiz. Avlara ön saflarda katılacağız. Yakalayacağımız ve vuracağımız avları sana bağışlayacağız. Savaş zamanlarında senin emirlerini dinlemez veya barış zamanlarında sana köstek ve engel olursak, kadınlarımızı ve varlıklarımızı al ve bizi tenha çöllere at!"

BOĞORCU İLE ÇELME MEVKİ İTİBARİYLE EN ÜSTÜN İDİLER

Temuçin, han seçilince Toğrul'a bir elçi heyeti göndererek O'nu haberdar etti ve Keraytlar'm hanı bu seçimi kabul ederek, Temuçin'in himayesine girdi.

Cengiz'in bütün bunları oluşturup gerçekleştirmesi sonunda bir devlet ve iyi teşkilâtlanmış bir kuvvet karşısında bulunduğumuzu düşünmeyelim. Cengiz Han'ın idare ettiği kabilesini tam bir istikrara kavuşturması ve sarsıntısız bir hale getirmesi için, daha çok şey yapması ve çok gayret sar-fetmesi gerekiyordu.

Eski dostu Camuga, bozkır kavimlerinde alışılmış olan kavgalardan biri sonunda Cengiz'in düşmanı oldu. Camu-ga'nm kardeşi bir gece Cengiz'in adamlarından birisinin güttüğü at sürüsünü çaldı. İzlendi ve okla vurularak öldürüldü. Bu olay, Camuga'nın bazı arkadaşlarıyla birlikte eski arkadaşı Cengiz'e karşı ayaklanmasına yol açtı. Aralarında meydana gelen çarpışmada Cengiz yenildi ve Onon sahillerine doğru çekildi. Camuga O'nu kovalamadı, ama O'na bağlı ve sadık olan yetmiş asil adamını diri diri suda kaynattı. Camuga'nın bu vahşice işkencesi o zamana kadar Camuga taraftarı olan Moğol asillerini şiddetli hiddet ve heyecana getirdi, hepsinin Cengiz tarafına geçmesine sebep oldu. Bu olay sonunda Cengiz'in savaştaki mağlubiyeti siyasî ve manevî zafere dönüştü. Curçeday ve Kuyuldar adamlarıyla birlikte Cengiz Han'a katıldılar. Cengiz Han'a babasının ölümünü haber vermiş ve nihayet İlun'u bırakmış olan Mung-lik, önceki şefinin oğluna katılıyor ve O'na ayrıca tosun gibi yedi delikanlı veriyordu.

Cengiz Han, kendisine yeni katılanlar ve sadakatla yemin etmiş olanlar şerefine bir ziyafet verdi. Kadınlar, kendilerine lâyık oldukları itibar ve saygı gösterilmediğinden yakınarak kavga ettiler. Erkekler sarhoşlanarak bir otorite karşısında terbiye ve saygılarını korumak gerektiğini anlamış olmaktan henüz uzak olduklarının delilini verdiler. Cengiz Han'ın kardeşi Belgutay birisini bir atın dizginini çalmak isterken suçüstü yakaladı. Hırsızı savunan Curkinler'in şefi Belgutay'ı omuzundan yaraladı. Cengiz Han olaya hemen müdahale ederek bir sırıkla hırsız Curkin'i iyice dövdü. Bu müdahale, kendilerini seçtikleri Han ile eşit sayan şefler arasında alışılmamış bir otorite ve disiplin cezası idi. Curkinler bu cezayı unutmayacaklardır.

Cengiz Han, kendisine tabi olanlara karşı takındığı davranış ve tutumu sayesinde diğer Moğol kabilelerinin de kendisine katılmalarını sağlıyor. Moğollar kendi aralarında: "Bizim Temuçin efendimiz, bize vermek için üstündeki elbiselerini bile çıkarır. Bize vermek için atından da iner. Bir memleketi gerçekten idaresi altına alıp hükmedebilecek bir kişidir. Savaşçılarını besleyecek, milletini güven içinde yaşatabilecek şeftir." diyorlardı. Zorbalığın ve şiddetin hakim olduğu bir toplumda birbirlerini vahşi hayvanlar gibi parçalayan insanların, güven ve huzur içinde yaşamak ihtiyacını duymaları gayet tabiidir. İşte böyle çevre içinde yaşamakta olan Moğollar'm çoğu, bu his altında Cengiz Han'ın himayesine giriyorlardı.

XII. yüzyılın son yıllarında Cengiz Han'ın idaresi altında yeni bir siyasî yapı şekillenip gelişmeye başlıyordu. 1197, 1198 yıllarında Cengiz Han'ın Toğrul'un atıldığı Hanlık mevkiini yeniden eline geçirmesini sağlaması, kuvvetinin hatırı sayılır dereceye geldiğini gösterir. Toğrul, kardeşlerine ve bazı maiyetlerine karşı takındığı haşin ve sert tutumu sonunda, Hanlık'tan atılmış ve Cengiz'in himayesine sığınarak yardımını istemiştir. Yeni Moğol Hanı, böylece, ilk kez, kendi

Hanlığı'nm dışında kalan Hanlıklar'm ve tebası olmayanların işlerine müdahale ediyordu. Ama, O'nun askerî kuvvetinin milletlerarası bir düzeyde tanınması, Çinliler ile Tatarlar arasında meydana gelen savaşlara karışması sırasında olmuştur. Tatarlar şimdi Pekin'e sahip ve hâkim olan Kin sülalesini bu yolda başarı elde etmesi için desteklemişlerdi. Sonradan Çin'e baskınlar yapıp yağma ve talana başlayınca, bu sülale erkânı ve tebaları ile bozuşmuşlar ve düşman olmuşlardı. Çin İmparatoru Tatarlara karşı Cengiz Han'dan kendisine yardım etmesini istedi. Cengiz Han, iki bakımdan yarar sağlayacak olan bu dileğin doğurduğu fırsatı kaçırmak istemedi; askerlerinin savaşa katılmasıyla askerî kuvveti tanınmış olacaktı. Tatarlar'm yağma ve talandan elde ettikleri varlıklar, bunların iktisadî durumlarını sağlamlaştırıp kuvvetlendiriyordu. Bu sebeple Keraytlar'ın Hanı Toğrul'u Tatarlara karşı savaşa çekti. İki yönden saldırıya uğrayan Tatarlar yenildiler. Bu zaferin sonunda Toğ-rul'a Tatarlar'm ellerindeki ganimetler bağışlandıktan sonra, İmparatorluğun prenslik unvanı da verildi. Bundan sonra O'nun Ong-Han adını taşıması kabul edildi. Cengiz Han, mütevazı sınır yüzbaşısı unvanını aldı.

Cengiz Han Tatarlara karşı harekete geçmeden önce, Curkin prenslerini askerleriyle birlikte kendi savaşçılarına katılmaya çağırdı. Cengiz Han bunları günlerce bekledi. Fakat Curkinler Han'ın bayrağı altında toplanmaya gelmediler. Tersine, Cengiz Han'ın kadınları, ihtiyarlan ve çocukları bıraktığı kampa baskın yaparak bunlardan on tanesini öldürdüler. Cengiz Han, döndükten sonra Curkinleri izleyerek mağlup etti ve ele geçirdiği iki şefin kafasını kendi eliyle kesti. Büyük Han, bu kararı ve davranışıyla, kendisini seçenlere emirlerini dinlemelerini anlatmak istedi. Cengiz Han, yine bu sırada diğer Moğol prenslerini de itaati altına aldı; kardeşi Belgutay'ı Onon Nehri kenarında verilen ziyafette yaralamış olan Curkin şefi ile güreşmeye zorladı. Bel-gutay, kendisinden daha kuvvetli olmasına rağmen Curkin şefini yıktı ve sırtını yere getirdi. Han'ın bir işareti üzerine Belgutay Curkin'in boynunu kıvırdı. Cengiz Han, Ong-Han ile birlikte bir baskın ile Merkitleri mağlup etti. Bu olay sebebiyle Cengiz Han ile Kerayt Hanı arasında bir anlaşmazlık ortaya çıktı: Alman ganimetler aralarında paylaşılırken Ong-Han Cengiz Han'ı haksızlık yapmakla itham etti; ama Cengiz Han bunu duymamazlıktan geldi.
Şimdi Cengiz Han, milletlerarası plan ve düzeyine paralel olarak kendisini Han seçmiş olan Moğol prenslerine karşı devamlı savaşmayı zorunlu gördü. Çünkü bu prensler, Cengiz Han'ın kendileriyle eşit derecenin başında değil, onların hâkimi olmak istediğini kavrayamıyorlardı.

1199 yılında Cengiz Han ve Ong-Han, birleşik kuvvetleriyle Naymanlara karşı harekete geçiyorlar. Nayman Kralı Yançiyabilge ölünce oğulları Tayang ve Buyruk bir fahişe yüzünden kavga ettiler. Cengiz Han, bu kardeşler arasındaki kavgadan yararlanarak, Ong-Han ile beraber, Buyruk'a saldırdı ve O'nu yenerek Altaylar'm ötesine kaçmaya mecbur etti. Tekrar yerine döndüğü zaman, Buyruk'un kumandası ve tabiyeti altında olan önemli prenslerden biri O'nu kuvvetli birlikleri ile, iyi seçilmiş bir yerde karşıladı. Akşam olunca Cengiz Han ve Ong-Han savaşı ertesi güne bırakmayı kararlaştırdılar. Fakat, gece vaktinde, Ong-Han, yaktığı ateşleri söndürmeden savaş meydanını terketti ve Cengiz Han'ı nazik bir durumda bıraktı. Bu hiyanetin Ong-Han'm askerleri arasında kendi adamları ile bulunan Camuga tarafından düzenlendiği sanılmaktadır. Tek başına ve yalnız kendi askerleriyle

kaldığını gören Cengiz Han acele geri çekildi; hiçbir zarara uğramayan alışık olduğu ve kampının devamlı olarak bulunduğu bozkıra döndü. Kerayt askerlerinin artçılığını yapan Ong-Han'ın iki oğlu Naymanlar'ın âni saldırısına uğradılar ve mağlup edildiler. Yanlarında bulunan kadınlar, hayvanlar ve konvoylar Naymanlar tarafından esir alındılar.... Bu yenilgiden sonra Hanlık tahtının tehlikede olduğuna inanan Ong-Han Cengiz Han'ın yardımını diledi. Bunun en değerli komutanlarının sevk ve idaresine verip gönderdiği askerleri, bozguna uğramak üzere olan Ong-Han askerlerine uygun bir zamanda yardıma koştu ve O'nu muhakkak bir yenilgiden bir kez daha kurtardı. Ong-Han bundan sonra Cengiz Han'a bu kadar iyiliklerinden dolayı daima bağlı ve minnettar kalacağına ve ömrü boyunca Ondan ayrılmayacağına yemin etti.

Bundan sonraki yıllarda ve bilhassa 1202'de Cengiz Han, Camuga'nın girişim ve aracılığı ile meydana çıkan koalisyonlarla savaşıyor. Camuga, Taycuutları, Naymanlar'ın 145 şefi Buyruk'u, Oyratlan ve Merkitleri kendi bayrağı altında toplamayı ve bir birleşik kuvvet meydana getirmeyi başarıyor. 1201 ve 1202 savaşlarında Cengiz Han, Ong-Han'ın da yardımı ile, koalisyon kuvvetlerini yenmeye muvaffak oluyor. Sonunda Camuga Ong-Han'ın oğluna kaçıp sığınmak ve buna tabi olmak zorunda kalıyor. Yapılan savaşlardan birisi sırasında, Camuga'nın yenilmesi üzerine, Cengiz Han Taycuut, şeflerinden birisini takib etti. Şef kendi kabilesine ulaştıktan sonra, Cengiz Han'ın saldırılarına akşama kadar direndi. Bu sırada, Cengiz Han, boynuna isabet eden bir okla yaralandı ve acısından bayıldı. Yarasından akan kan pıhtılaşmaya başlamıştı; Çelme, Han'ın yarasını emerek tedavi etti. Gece yarısı Cengiz Han ayıldı; susuzluktan içi yanıyordu. Çelme kendi elbiselerini çıkarıp Han'ın üstüne örttü. Taycuutlar'm kampına gizlice girdi ve oradan bir çömlek ayran çalıp getirmeyi becerdi. Bol bol ayran içen Cengiz Han, tamamıyla kendisini toparladı. Kendisine ne olduğunu soran Han'a Çelme olup bitenlerin hepsini bir bir anlattı. Anlatılanlar Han'ı hayrete düşürdü. Han Celme'ye sordu: "Düşman seni yakalamış olsaydı ne söylerdin?" Çelme şu cevabı verdi: "Onlara kaçtığımı söylerdim. İnandırmak için senin giysilerimi aldığımı, bu yüzden kendilerine sığınmış olduğumu bildirirdim. Bana inanırlardı. Sonra bir ata atlar, tekrar sana gelirdim." Celme'nin bu davranışı adamlarının Cengiz Han'a ne kadar vefalı ve sadık olduklarını ve O'na nasıl candan severek hizmet ettiklerini isbatlamaktadır.

Ertesi sabah Cengiz Han atma bindi ve adamlarını topladı. Fakat Taycuutlar kamplarını terketmişlerdi. Kırmızılı bir kadın, bir tepenin üstünde Cengiz Han'ın adamlarına 146 işaret ederek yardımına gelmelerini istiyordu. Bu kadın, vaktiyle Cengiz Han'ı kurtarmış olan Sorkan Kira'nm kızı idi. Taycuutlar kadının kocasının Han'ın adamları ile olduğundan şüphelenerek, Cengiz Han'ın yardımına gelmesinden evvel kadının kocasını öldürdüler. Sorkan Kira Cengiz Han'ın maiyetine girdi ve O'nunla beraber, Taycuutlar'ın himayesinde olan bir kabileden Cerkuday adında bir genç de katıldı. Han, Camuga ile olan bir savaşta gencin okla atını yaraladığını kendisine hatırlatınca Cerkuday Han'a şu cevabı verdi:

- Evet, olayı biliyorum. Bunun için beni öldürebilirsin; çünkü hansın! Benim kanım bir elin avuç içi kadar, çok önemsiz bir toprak parçasını ıslatıp lekeleyebilir. Ama bana canımı bağışlarsan sana ölünceye kadar sadakatle hizmet ederim. Senin için nehirlerin yataklarını değiştirir, kayaları parçalarım."

Taycuutları izleyen Cengiz Han onları yakaladı ve şeflerini öldürdü; sağ kalanları Han'ın idare ve tebalığını kabul ettiler. Cengiz Han, 1202 yılında Tatarlara karşı yeni bir yürüyüş hazırlıyor. Tatarları kesin şekilde bozguna uğratıp mağlup edinceye kadar hiçbir şefin savaş meydanını terketme-mesini ve ganimet peşinden gitmemesini çok sıkı biçimde emrediyor. Tatarları mağlup ediyor. Bunlardan bir kısmı savaş meydanında öldürülüyor, bir kısmı tutsak almıyor ve pek azı da canını kurtarabiliyor. Cengiz Han tutsak Tatar-lar'ın kaderi hakkında karar vermek üzere topladığı savaş meclisinde şunları söyledi: "Tatarlar bizim intikamımızı hak ettiler. Zaferimizden yararlanalım; onların erkeklerini öldürelim. Kalanları (çocukları) tutsak olarak aramızda paylaşalım." Belgutay, bu kararı Tatarlar'dan Yekeçeren'e duyurdu. Tatarlar dağlara kaçtılar ve savunma tedbirleri aldılar. Cengiz Han, yeni bir savaşa girmek zorunda kaldı, Tatarları bu sefer de yendi. Ama, bu zaferi çok yaralıya ve ölüye mal oldu. Çünkü Yekeçeren, her Tatar'ın yanında bir bıçak bulundurmasını ve düşmana onunla saldırmasını tavsiye etti. Belgutay savaş meclislerinde konuşulan ve kararlaştırılan sırları saklamasını bilmediği için bir daha bu meclislere alınmadı. Yekeçeren'in güzel kızı Yesujen MoğoUar'm eline tutsak düştü. Tutsaklar paylaşılırken kızı Han aldı. Han'ın bu kıza âşık olduğu söylenir. Yesujen, kendisinden çok daha güzel ve bir hana lâyık Yesui adında bir ablası olduğunu ifşa eder. Han, O'nu arattırdı ve bir ormanda nişanlısı ile gizlendiği yerde buldurdu. Karşısına getirildiğinde gerçekten çok güzel olduğunu gördü ve O'nunla evlendi. Deniliyor ki, bir-gün, Han çadırının önünde oturup kardeş olan iki karısı ile kımız içerken bu aşk sahnesini Yesui derin bir iç çekmesiyle bulandırdı. Şüpheci olan Cengiz Han, çeşitli kabilelere mensup olan erkeklerin ayrı sıralar halinde bir hizaya dizilmelerini emretti. Han'ın şüphesinin gerçeğe dayandığı anlaşıldı. Sayım sonunda bir kişinin fazla olduğu ve bu kişinin Ye-sui'nin nişanlısı olup, sevgilisini görmek için kampa geldiği meydana çıktı. Delikanlının bütün ailesi öldürülmüş olmasına rağmen, casusluk yapmak maksadıyla geldiğini ileri süren Cengiz Han, Yesui'nin gözleri önünde, gencin başını kestirdi.

Savaş meydanında çarpışılırken hiç kimsenin meydanı terketmemesini ve yağmaya düşmemesini şiddetle emretmiş olan Han'ın bu buyruğuna rağmen, amcası Darutay, yeğeni Kucar ve prens Altan yağmaya giriştiler. Bunların di-148 siplinsizliği Cengiz Han'ı kızdırdı ve Cebe ile Kubilay'a emir vererek onların ellerindeki ganimetleri toplattırdı. Her üçü Han'ın bu tutum ve davranışını kendilerine hakaret sayarak Cengiz Han'dan ayrıldılar ve Ong-Han'a katıldılar.

1203 yılında Cengiz Han ile Ong-Han arasında kopma meydana geldi. Ong-Han, Camuga'nm teşviki ile Cengiz Han'a ihanet etti ise de, Moğol Hanı ile Kerayt Kralı arasında iyi ilişkiler tekrar kuruldu. Moğol tarihinde belirtildiğine göre, Ong-Han, Cengiz Han'ın yetenek ve başarılarını gözö-nüne alarak, kan kardeşi Yesugey'in bu oğlunu halefi olarak bırakmak istedi. Fakat, bu niyetine oğlu Sengum, Camuga, Kucar ve Altan karşı çıktılar. Bunlar evvela, mevcut olan ilişkileri kuvvetlendirecek olan evlilik akrabalığının oluşmasını engellemek istediler. Ong-Han'm bir kızı Cengiz Han'ın ilk oğlu Cuci ile evli idi. Cengiz Han bir kızını Sengum'un oğluna vermek isteyince, Sengum bu teklifi ailesi için bir hakaret sayarak reddetti. Bu red olayı Cengiz Han'ı kızdırdı.

Camuga, Kucar ve Altan, Sengum'e baskı yaparak babası Ong-Han'ın Cengiz Han ile olan ilişkilerini kesmesini istediler. Moğol Hanı yalnız Kerayt Kral sülalesi için değil, bütün Moğolistan bozkırlarındaki prenslerin egemenlikleri için de bir tehlike oluşturuyordu. Tatarları yenmiş olan Cengiz Han korkunç bir kuvvet halini almıştı. Şimdi birleşmiş kuvvetlerle O'nun aleyhine geçmenin tam sırası idi; sonra pek geç kalınmış olurdu. İhtiyar Ong-Han oğlu Sengum'e şöyle yakındı: "Camuga sözüne değer verilecek bir adam değildir. Cengiz Han ise bizim kan kardeşimizdir ve bize çok yardımı dokunmuştur; ama siz beni dinlemiyorsunuz." Gerçekten oğlu ve bunun akıl hocaları artık ihtiyar Kralı dinlemiyorlardı. Camuga ve adamları gidip Cengiz Han'ın otlaklarını ateşe verdiler. Sengum ise Han'a karşı düşmanlığını açıkça belirtmedi. Onlar, Cengiz Han'a bir tuzak kurup O'ndan kurtulmayı tasarladılar. Bu tuzağı başarı ile uygulamak için şu planı tasarladılar: Cengiz Han'ın kızını Sengum'un oğlu eşliğe almayı kabul edecek ve bunun için bir düğün yapılacaktır. Düğün şenlikleri sırasında Cengiz Han kolayca öldürülecektir. Cengiz Han bu teklifi kabul ederek on adamı ile yola çıktı; bir gece ihtiyar Muglik'te konakladı ve misafir oldu. İhtiyar Konakbay Sengum'un davranışından kuşkulandı; Cengiz Han'a geri dönmesini, Sengum'a haber göndererek ilkbahar olması sebebiyle atlarının zayıf olduğunu ve gelemeyeceğini bildirmesini öğütledi.

Sengum, Cengiz Han'ın kendisine inanmadığını ve iyi niyetinden emin olmadığını anladı ve O'nu ansızın yapacağı bir baskınla ortadan kaldırmayı düşündü. Şeflerini toplayarak tasarladığı planı açıkladı. Bunlardan birisini çadırına dönünce karısına Keraytlar'm ikinci günü Cengiz Han'a baskın yapacaklarını anlattı. Süt getiren iki hizmetçi bunu duydular. Bir kuzuyu kızarttıktan sonra atlarına atlayarak bütün gece Cengiz Han'ın çadırına doğru yol aldılar. Cengiz Han hazırlanan planları öğrenince, adamlarına alarm işareti vererek Doğu'ya çekildi. Celme'yi artçılık yapıp arkada kalanları korumakla görevlendirdi.

Cengiz Han'ın daha önce Tatarları yenip bozguna uğratmış olması, şimdi kendisi ile düşman arasında uzun mesafe bulunmasını sağlamış ve daha önemli olarak, artık Tatarlar tarafından saldırıya uğramak tehlikesinin ortadan kalkmış olması idi.

Nihayet Cengiz Han vakit kazanarak savaş hazırlığı yaptı. Deniliyor ki, Camuga, Cengiz Han savaşı kazandığı takdirde, kendisine açık bir kapı bırakmak için, Keraytlar'm yaptıkları savaş planlarını Cengiz Han'a bildirdi. Keraytlarla Cengiz Han arasındaki savaş bir gün sürdü. Han'ın subayları ve askerleri bütün cesaretleri ile çarpıştılar ve iki taraf da pek çok yaralı ve ölü verdiler; netice belirsiz kaldı, ikinci günü askerlerini yoklamadan geçiren Han, pek çok değerli arkadaşının eksildiğini üzüntü ile tesbit etti. En çok sevdiği oğlu Oktay yoktu. Çok kıymetli iki savaşçı, Bogorcu ile Bo-rok görünmüyorlardı. Cengiz Han, sabahın alaca karanlığında, bunların yokluğundan duyduğu acı ile ağlarken, Bogor-cu'nun bir araba atma binmiş olarak geldiğini gördü. Binek atı okla vurulup öldürülmüştü. Kendisi, okla yaraladığı Sen-gum'un çevresinde toplanmış olan Keraytlar'm bir anlık gafletinden yararlanarak kurtulmuştu. Biraz sonra yanında

eğere yüzüstü olarak uzatılmış bir kişi ile bir süvari belirdi. Bu, Oktay'ı getirmekte olan Borok idi. Han oğlu/okla boynundan yaralanmıştı. Borok'un ağzı, Moğol âdetince, Oktay-'ın yarasındaki kanı emmiş olduğundan, kanla dolu idi. Cengiz Han, oğlunu yaralı görünce kendini tutamayarak ağlamaya başladı. Moğol tarihi O'nun böyle bir zaaf anını ilk kez tesbit ediyordu.

Birgün evvelki savaşta kuvvetleri zayıflayan iki taraf da savaş meydanlarından gerilere çekildiler. Cengiz Han, sağ kalan 2600 kadar süvarisi ile kuzeybatıya Buyunor Gölü'ne doğru çekildi. Burada adamlarını yeniden hazırladı ve aynı zamanda karısı Bordu'nun mensup bulunduğu Kongrat kabilesinden ya kendisine tabi olmasını yahut savaşa hazırlanmasını istedi. Kongrat kabilesi kendi isteğiyle tabi olmayı kabul etti. Cengiz Han kampını Tunca Nehri sahillerine nakletti. Adamlarını burada dinlenmeye çekti. Atlan da burada bereketli ve bol otlu otlak buldular. Cengiz Han, ordusu burada dinlenip yeni kuvvet toplarken, Ong-Han'a, Sengu-me'ye Camuga'ya, Altan ve Kucar'a elçiler gönderdi. Elçiler şairane ve manzum sözlerle aralarında geçen savaşların bir bilançosunu yaparak, Keraytlarla Moğollar arasında yeniden dostluk ilişkilerinin kurulması hususunda tekliflerde bulundular. Cengiz Han'ın bu "başvurusu" (Cengiz Han'ın ölümünden kısa bir süre sonra kaleme alınmış olan) gizli Moğol tarihinde yazılmıştır. Bu tarih XIII. yüzyıl başında Moğolistan'ın siyasî ilişkilerini öğrenmek hususunda çok kıymetli bir belge niteliğini taşır.

Cengiz Han 1203 yılma kadar Moğol kabilelerinin büyük bir çoğunluğunu kendi otoritesi altına almayı başarmıştı. O, Atila gibi, emrine insan ve malzeme kaynakları koyan bir İmparatorluk miras almış değildi. Atila gibi seçkin bir yetişme tarzı da görmedi. Hun Kralı delikanlılık çağını Romalılar arasında geçirdi; Latin dilini öğrendi. Roma Medeni-yeti'ni tanıdı. Cengiz Han ise en çok ikiyüz kilometre kare genişliği olan bir çember içinde kendisinin ve hayvanlarının besin maddelerini arayan bir göçebe idi. İmparator saraylarında yetişmiş olduğu için Atila'nın bir sarayı vardı. Cengiz Han ise çadırda yaşıyor ve karıları ile dinlenme anlarını çadırının önünde geçiriyordu. Atila bir Kraldır ve Krallığı muazzamdır. Temuçin bir kabilenin şefi olmak ayrıcalığından bile mahrum edilmiştir. İşe pratik olarak sıfırdan başlamıştır. O; amansız bir savaşa girişmiştir. Yıllar boyunca herkesle ve herşeyle savaşmak zorunda kalmıştır. İlk sırada alaya alınmış, ama yavaş yavaş etrafına seçkin savaşçılar toplamaya başarmıştır. Bunların yardımı ile komşularına karşı koyabilmiştir. O'nun ilk savaşları küçük ve önemsizdir; adamı azdır; bu savaşların hedefi ya at çalmak veya bir kadın kaçırmaktır. Şahsi intikam almak, hiçbir önemli siyasî amaç gütmeyen çatışmalardır. Temuçin bütün bunlardan başarıyla çıkma şansını elde etti. Yavaş yavaş komşu kabileleri, daha sonra daha uzaktakileri emri altına almayı becerdi. Ke-rayt Türkleri ile işbirliğini sürdürmeyi bildi; bunların yardımı ile aralarında üstünlük iddia eden Moğol şeflerini birer birer kendisine bağlamayı başardı; Moğollar'm düşmanı olan Tatarları yendi. Bu sebeble Cengiz Han "Başvurma-sı"nda Ong-Han'm dikkatini çekiyor ve O'nun ve kendisinin bir arabanın iki tekerleği olduklarını (Moğol arabaları iki tekerlekli idiler), iki tekerlekten birisi kırılırsa ötekisi ile arabanın yürümeyeceğini anlatıyordu. Cengiz Han Keraytlarla olan işbirliğinin değer ve önemini çok iyi kavrayan ve bu suretle bir siyasî zekâ gösteren insan ol-

duğunu ispatlıyordu; ama, O'nun sabık müttefiki bu zekâ ve dirayeti gösteremiyordu. Bunun yanında Cengiz Han, birçok diğer siyasî amacı gerçekleştirmek için başka müttefik kuvvetlerin yardımına ihtiyacı olduğunu takdir ediyordu. Moğollarla Keraytlar arasındaki dostluk ilişkilerinin ve bağlarının kopmuş olmasından Camuga'yı suçluyordu. Soy bakımından prens olduklarını ve kendilerinin şeflik iddialarından vazgeçip kendisini Han seçtiklerini, Kucan ile Altan'ı hatırlatıyordu. Cengiz Han bu ikisi ile kendisini Moğolistan'ın üç büyük nehrine -Onon, Kerulen, Tula'ya- benzeterek ve onlarla kıyaslayarak, otlaklarını zaptetmiş olan Keraytları buradan atmak için ikisini kendi bayrağı altma'çağırıyordu. Ong-Han, evlat edindiği oğlu aleyhine yaptıklarından pişmanlık duyarak, barış işareti sayılması için, kestiği parmağından bir parça kanı Cengiz Han'a gönderdi. Fakat Cengiz Han'ın babasını ¦ öldürüp tahtına geçmekle suçladığı Sengum bu barışmaya engel oluyordu. Sengum: "O'nunla savaşmalıyız. Kaderlerimizi kılıçlarımız tayin etsin! Galip gelen mağlubun kabilesini idare etsin ve en büyük han olsun!" diye bağırdı.

Bu tehdit karşısında Cengiz Han'ın daha doğuya, bataklık bölgesi olan Balcuna taraflarına çekildiği sanılmaktadır. Burada kendisine sadakatle bağlanıp emrine uyanlara karşı daima minnettar kalacağına yemin eden Cengiz Han, daha sonra bunları hediyelere ve ayrıcalıklara boğmuş ve bunlara Balcunlular admı vermiştir. Burada Korolas kabilesinin bir şefi O'nu Han olarak tanıdı. Bu arada düşman kampında anlaşmazlıklar ve çatlamalar başgösterdi. Ong-Han'a kaçıp sığınmış olan Moğol şefleri O'nu evvela tahtından düşürmeyi denediler, daha sonra O'nu terk ettiler. Cengiz Han, kendisine bağlılık bildiren amcası Darıtay'ı affetti. Altan ve Ca-muga Naymanlar'm Kralı Tayang'a sığındılar. Keraytlara karısı ve çocukları ile tutsak düşmüş olan Cengiz Han'ın meşhur okçu kardeşi Kasar, ağabeğinin Balcuna'daki kampını bulup oraya gitti. İki kardeş yapıp uyguladıkları plan gereğince Keraytları mağlup ettiler. Kasar Ong-Han'a iki elçi gönderdi. Elçiler, Ong-Han'a Kasar'ın kardeşi Cengiz Han'ı her tarafta aradığını fakat bulamadığını söyleyeceklerdi. Kasar karısının ve çocuklarının yanında bulundukları Krala gelmek ve birkaç gününü onun sarayında geçirmek istiyordu. Elçiler, Kerayt Kralını sakinleştirdikten sonra Kerulen Nehri kenarında evvelden tespit edilmiş bir yere gelmek ve Kerayt kampının bulunduğu yeri, Moğollara kesinlikle göstermek göreviyle gelmişlerdi. Ong-Han Kasar'a inandı ve güvendiği adamlarından birisini Moğol elçileriyle birlikte göndererek Kasar'ı davet etti. Düşmanının kaybolduğunu öğrenerek çok memnun olan Ong-Han, altın yaldızlı çadırını kurdurdu ve eğlence yapılmasını emretti. Ong-Han'm kampının nerede olduğunu öğrenen Cengiz Han süvarileri ile âni bir baskın yaptı ve kuşatma üç gün sürdü; sonunda Ke-raytlar yenildiler. Ama, Ong-Han ile oğlu Sengum kaçmayı başardılar. Ong-Han bir ırmaktan su içerken bir Nayman tarafından öldürüldü. Sengum, Güneye doğru kaçarak Gobi Çölü'ne ulaştı. Burada yolunu kaybeden Sengum Orta As-ya'daki Türkler arasına düştü ve sonunda bir Uygur prensi tarafından öldürüldü.

Tutsak düşen Keraytları Cengiz Han subayları arasında paylaştırdı. Bunları Tatarlar gibi toptan öldürmedi, Moğol kabileleri içine dağıttı ve bu suretle halkların saysını arttırdı. Ong-Han'm kardeşinin kızlarını ailesi arasında paylaştırdı; birisini kendisi aldı; birisini en küçük oğlu Tuli'ye verdi. Ku-bilay Tuli'den olmuş ve bu kızdan doğmuştur. Bu ailenin mensup

olduğu uruv kişilerini artık subayları arasında paylaştırmadı. Keraytlar'm kendisine saldıracağını haber vermiş olan Baday ve Kiçilik adlarındaki çobanlara da Ong-Han'ın altın yaldızlı çadırını hediye etti ve resmî ziyafetlerde okları ile yaylarını kuşanmaları ve kendi kupalarını taşımaları ayrıcalığını bağışladı.

Cengiz Han'm ne karakterde olduğunu daha iyi anlamamız için Keraytlarla yaptığı savaşlar sırasında geçen iki olayı belirtmemiz gerekir: Tutsak düşen Keraytlar arasında bulunan Kadak-Batur adında birisi Cengiz Han'ın huzuruna çıkarılır. Esir şöyle konuşur: "Vazifem, beni, efendim olan Ong-Han'ı savunmaya mecbur etmişti. Bu sebeple, O'nun yanında üç gün durmadan savaştım ve kendisine kaçma 155 imkânı verdim. Şimdi ölmemi emrederseniz ölmeye hazı-rım. Eğer canımı bağışlarsanız, size sadakatla hizmet ederim." dedi. Cengiz Han, tutsağı samimiyetinden dolayı övdü, ona yalnız hayatını bağışlamakla kalmadı onu yüz kişilik birliğin komutanlığına da tayin etti. O'nu iyi bir aileye mensup bir kız ile de evlendirdi.

Diğer bir Kerayt, Kokotcu, Gobi Çölü'nde yoldaşlığını yaptığı efendisi Sengum atından inip su içerken, onun atını alıp kaçtı ve Cengiz'e geldi. Kokotcu'nun bu hareketine Cengiz Han çok kızdı ve derhal başını kestirdi ve şunları söyledi: "Bu adam çölde meşru efendisini terketmiştir; bundan sonra buna kim inanabilir?"

Keraytlar'm yenilgisinden sonra Cengiz Han Orta Moğolistan-'ın sahip ve hâkimi oldu. Otoritesini oldukça geniş ve önemli bir toprak parçasına yaymıştır. Ama çevresindeki devletlerle kıyaslanınca Cengiz Han'ın gerçekleştirdiği kabileler birliği henüz küçük ve zayıftı. Komşu devletleri arasında Türk olan Naymanlar'm Krallığı, Moğollarmki ile kıyaslandığında, daha çok nüfuslu daha geniş topraklı ve seviye bakımından daha medenî olmakla beraber en zayıfı idi. Naymanlar arasındaki anlaşmazlık ve ayrılık krallığın kuvvetini zayıflatmıştı. Naymanlara hâkim olan ve aralarında savaşlar cereyan eden Tayang ve Boyruk kardeşlerden Ta-yang Cengiz Han'dan ve Keraytlar'dan yardım gördü. Ke-raytlar Cengiz Han'a boyun eğip tabi olduktan sonra Naymanlar Moğol tehlikesini kavradılar.

Cengiz Han'ın barışmaz düşmanı olan Camuga Ta-yang'ın yanma kaçıp sığınmıştı. İnsan sayısının üstünlüğü henüz kendisinde bulunduğu şu sırada Cengiz Han'a saldır-156 masını öğütlüyordu. Tayang, girişim ve hareketinde başarı sağlanması için, Naymanlar gibi Nasturi Hıristiyan olan ve Çin Duvarı boylarında yaşayan Omgut Türkleri'ne haber göndererek kendisiyle beraber "pis" ve "yıkanmamış" Moğol-'a karşı savaşa girmelerini istedi. Ongutlar'ın şefi Alkışte-gin, Cengiz Han'a karşı açılacak bir savaşı reddetmekle kalmadı, Cengiz Han'ı Nayman Kralı'nın bu girişiminden haberdar etti. Bunun üzerine ileri gelen adamlarını toplayan Cengiz Han, buna karşı yapılması gerekli ve alınması zorunlu olan tedbirleri ve hareketleri görüştü. Toplantıda bulunan birisi çatışmayı atların beslenip kuvvetlenecekleri sonbahara kadar ertelemek gerektiği fikrinde olduğunu söyledi. Han'ın amcası Darıtay ise savaşa mümkün olduğu kadar erken başlamanın faydalı olacağını ileri sürdü. Küçük kardeşi Belgu-tay da aynı düşüncede olduğunu söyledi ve: "Bizi tehdid eden Naymanlarla, beklemedikleri bir zamanda, baskın şeklinde

bir savaşa girmeliyiz." dedi. Moğollar cesaret göstermiş olsalardı, onları yener, bozguna uğratır ve ellerindeki varlıkları ganimet olarak alabilirlerdi. Naymanlara karşı harekete geçen Cengiz Han, ordu teşkilâtını iyileştirmek üzere bazı tedbirler aldı. Hazırlığını tamamlayan Moğol ordusu Batı'ya doğru yürüyüşe geçti. Ön akıncıları Cebe ile Kubilay idare ediyorlardı. Moğol ordusunun yürüyüşü epeyce yavaş ve uzun sürdü. Bu Han'ın emriyle ve atların yorulmaması ve iyi beslenmeleri amacıyla yapıldı. Moğollar Naymanlar'm sınırlarına ulaştıkları sırada bir Moğol izcisi tutsak düştü. İzcinin atı çok zayıftı. Naymanlar buna bakarak bütün Moğol atlarının zayıf ve güçsüz ve bundan dolayı savaşa elverişsiz olduklarını sandılar. Naymanlar'm bu fikirleri, Cengiz Han generallerinden birisinin öğütü üzerine faydalanılan stratejik hareket sonunda ters bir etki yaptı. Cengiz Han, atlarının ve askerlerinin dinlenmeleri için çok geniş bir cephe üzerinde dizilmelerini emretti. Gece olunca her süvarinin diğer süvariye kadar olan mesafe üzerinde beş ateş yakması kararlaştırıldı. Böylece, Moğol askerlerinin mevcudundan beş kat fazla görülmesi imkânı elde edildi. Cengiz Han'ın tasarlayıp umduğu netice sağlanmıştı. Yakılan ateşleri gören Nayman gözcüleri ve askerleri: Zamanında tespit edilen olay hakkında: "Yükseklerde Gökteki yıldızlar kadar çok Moğol ateşleri var!" diyorlardı.
Nayman Kralı Tayang, aldığı haberler üzerine, oğlu Küçülük'e şöyle dedi: "Moğollar'ın atları zayıf ama, düşman askerlerinin gökteki yıldız kadar ateşi var. Moğol askerleri o kadar cesurlar ki, gözlerine vurmak istesen kırpmazlar bile. Altaylar'm ötesine geçelim ve onları peşimizden sürükleyelim. Bizi takip ederek zaten zayıf olan atları büsbütün kuvvetten düşecektir. Biz, formunda olan atlarımız sayesinde onları ezeriz."

Taygan'ın aynı zamanda subaylarından biri olan oğlu ve Camuga, Kralı gevşeklikle suçladılar ve Moğolları karşıla-¦ maya karar verdiler. Nayman ordusu, ilk saldın hareketinden sonra çekildi ve Moğollar tarafından kısa mesafeden izlenmeye başlandı. Camuga'ya askerlerini kimlerin bozguna uğrattığını soran Kral, Moğollar'ın gizli tarihine göre, şu cevabı aldı: "Benim kan kardeşim olan Temuçin'in dört köpeği." Bunlar insan eti ile beslenmekte ve demir zincirde tutulmaktadırlar. Bunların alınları bakırdan, dişleri kayalıkta bilenmiştir; dilleri bir hançer gibi, yürekleri demirdendir. Kılıçları kamçı gibi kıvrıktır. Susuzluklarını kırağı ile giderirler. Yel gibi koşarlar. Savaş zamanında insan eti ile beslenirler. İşte, şimdi zincirlerinden kurtulmuşlar; salyaları ağızlarından akıyor, mutlular. Bu dört köpek: "Cebe, Kubilay, Çelme ve Subutay'dır."

Naymanlar'ın geri çekildiklerini gören Camuga, onlardan ayrıldı ve Moğol bozkırlarına kaçtı. Naymanlar, bir kısım dağları geçemeden mağlup ve perişan oldular. Tayang, vücudu yaralarla dolu olarak savaştan çekildi. O'nu takip e-den birkaç şefi tekrar savaşa sokmak istediler. Kraliçenin ve karılarının O'nu karşılamak üzere süslenmiş olduklarını boşuna hatırlattılar. Tayang yerinden kıpırdamıyordu. Arkadaşları savaşa devam ettiler. Bunların cesaret ve kahramanlıkları Cengiz Han'ı heyecanlandırdı ve hayran bıraktı; canlarını bağışlamak istedi. Ama, bunlar ellerinde silah, ölünceye kadar döğüşmeyi daha iyi saydılar ve Han'ın övgü ve takdirini kazandılar.

Nayman Kralı'nın oğlu Küçülük, Altaylara çekildi ve burada sağ kalan adamlarını toplayarak Moğollara karşı koymayı de-

nedi. Naymanlar'ın büyük çoğunluğu Cengiz Han'a boyun eğip idaresini kabul etti. Son Moğol kabileleri de aynı şekilde hareket ettiler. Naymanları mağlup eden Cengiz Han bütün Moğolistan'ın sahip ve hâkimi oldu.

Nayman Krallığı'nın medeniyet düzeyi ve Devlet teşkilâtı ile Cengiz Han'ın kabileler topluluğu arasındaki farkı belirtmek için, görünüşte çok küçük önemi olan bir olayı hatırlatalım: Savaşta tutsak alman Naymanlar arasında Kralın mührünü taşıyan adamı Tatatonga'da bulunuyordu. Cengiz Han'ın huzuruna getirilen Tatatonga'nın elinde Han'ın bilmediği birşeyi tuttuğu dikkatini çekti. Han, elindeki şeyi neden bu kadar sıkı tuttuğunu sordu. Tatatonga şu cevabı verdi: "Bana emanet edilen bu değerli şeyi ölünceye kadar saklamak istiyorum." O'na Kralın öldüğü ve Nayman Krallığı'nın Han'ın idaresine geçtiği bildirilerek elindeki şeyin ne olduğunun açıklanması istenildi. Tatatonga şu açıklamayı yaptı: "Hükümdarımız, halktan para veya buğday toplanmasını istediği zaman memuruna bu yolda emir verir ve bu emri yazarak altını bu mühürle damgalar. Böylece, emrin Kral tarafından verildiği isbat olunur." Cengiz Han bu işin değer ve önemini anladı ve kendisi için de böyle bir mühür kazılmasını emretti. Tatatonga'yı da Moğol çocuklarına yazmayı öğretmekle görevlendirdi. Cengiz Han'ın 1204 yılında Nayman Krallığı'nı fethedinceye kadar, Moğol kabilelerine ait bir iş bürosu bulunmadığı açıkça anlaşılmaktadır.

Naymanlar üzerindeki zaferi Cengiz Han'a bir kadın daha kazandırdı: Gurbesu. Bu kadın Tayang Han'ın karısı idi.

Cengiz Han, Moğolistan üzerindeki hâkimiyetini sağlamlaştırmak için, o zamana kadar Naymanlar ve Keraytlar ile müttefik olan son Moğol kabilelerinin direnişlerini de kırdı. Tayang'm kardeşi Buyruk'a Nayman Krallığı'ndan kalmış olan kısmı da kendisine bağlı kıldı.

Cengiz Han öncelikle Merkit şeflerinden biri olan Tok-tao'yu takip ve mağlup etti ise de, bu, Tayang'm oğlu Küçü-lük ile birlikte, Buyruk'un yanına kaçmayı başarmıştı.

Başka bir Merkit kabilesi kendi rızası ile Cengiz Han'a tâbi oldu ve sadakatinin delili olmak üzere, kabile işi güzel kızı Kulan'ı Han'a gönderdi. Kızın güzelliği Moğol folklorunda söylenmeye başlandı. Fâtih'in yeni, genç ve güzel eşini koruma ile görevli olan subay Naya, kadını, düşman eline düşmekten korumak için, üç gün gizledi. Bu gecikmeden 150 kuşkulanan Cengiz Han, subayı, bütün protestolarına rağ-men, ihanet suçundan astırmaya karar verdi. Naya, bundan ancak, Kulan'm araya girmesiyle kurtulabildi. Kulan, Na-ya'nın güvenilir insan olup olmadığını anlaması için, Cengiz'in O'nu denemesini istedi. Cengiz Han, Naya'yı imtihan sonunda, hakkında, "O'na önemli işler emanet edilebilir" kararını verdi Cengiz Han gider gitmez Merkit kabileleri ayaklandılar. Fakat yeni Moğol savaşları ile zaferleri onları yeniden boyun eğmeye mecbur etti.

Cengiz Han, 1205 yılında Tokato'yu takip ederek Altay Dağları'nı aştı. İrtiş Nehri'nin kaynağı yanında yapılan savaşta Tokato öldürüldü. Naymanlar'dan ve Merkitler'den sağ kalanların büyük çoğunluğu İrtiş suyunda boğuldu. Canlarını kurtarabilenler Karakitay Krallığı'na sığındılar. Kuzey Moğolis-

tan Merkitleri'nden bir kısmı dağıldı; bir kısmını kılıçtan geçirildi; sağ kalanlar Cengiz Han'ın hâkimiyetini kabul ettiler. Bu suretle, gençliğinde küçümsenerek hakarete uğrayan Cengiz Han Merkitler'den intikamını almış oldu. Bu sefer Camuga da yakalandı. Yemek sırasında beş arkadaşı tarafından yakalanan Camuga bağlanarak Cengiz Han'a götürüldü. Han, şeflerini teslim etmek suretiyle O'na ihanet eden beş arkadaşını öldürttü ve Camuga'yi eski arkadaşlık hatırı için affetti. Moğollar'm gizli tarihine göre, Camuga, Han'a şunları söyledi: "Kan kardeşi olduğumuz günlerde yemeklerimizi birlikte hazırlıyor, birlikte yiyor ve birbirimize unutamayacağımız şeyler anlatıyorduk. Sonra bize katılan insanlar bizi birbirimize düşman yaptılar. Bunu hatırlayarak yüzüm kızarıyor ve sana dosdoğru bakacak cesaretim kalmıyor, sevgili kardeşim. Bana tekrar arkadaşın olma fırsatını veriyorsun, ama böyle bir şeyin bir daha olamayacağmı hissediyorum. Şimdi sen bu kadar kabileleri kendi bayrağın altına topladıktan sonra ikimizin arasında arkadaşlık olması söz konusu değildir. Beni öldürmezsen, daima senin elbisende yaşayan bir bit, boğazında bulunan bir kılçık olacağım. Benim yüzümden hiçbir zaman huzur içinde uyuyamayacaksm. Senin annen çok akıllı bir kadındır. Sen kendin bir kahramansın. Kardeşlerinin üstün vasıfları var. Arkadaşların birer kahramandır. Yüksek subayların senin için talim görmüş atın gibidir. Ben, çocukluğumdan beri ne ana ve ne baba gördüm, ne de kardeş. Arkadaşlarım bana sadakat göstermediler. Sen, benim kan kardeşimsin, beni her sahada geçtin. Şimdi, kan kardeşimin kalbinin huzur içinde çarpması için, ben derhal ölmeliyim. Ama, kanım dökülmeden ölmeliyim. Böylece benim ruhum, ölümümden sonra, seni ve torunlarını koruyacaktır." Bu sözler, ince gurur ve yüksek ağırbaşlılık sayfalarından birisi karşısında bulunduğumuzu gösteriyor. Kahraman, bu sözleriyle ancak değerler derecesinin ilk sırasında veya en kötü halde iyilerle eşit olmak istediğini anlatıyor. O, ölüm istiyor, fakat Moğol inançlarına göre, kendisine sabık düşmanının koruyucusu olma imkânını verecek ölümü tercih ediyor. Ruhu kanının içinde bulunduğundan, öyle ölmek istiyor ki akacak kanı ile beraber ruhu dağılıp gitmesin. Camuga ezilerek öldürüldü, toprağa büyük dikkatle gömüldü. Camuga'nın epik ölüm hikâyesi budur; bu, gizli Moğol tarihinde korunmaktadır. Arap tarihçisine göre, Camuga'nın ölümü uzun bir işkence cezası olmuştur. Cengiz Han, Camuga'ya nasıl bir ceza verilmesini istediğini sorduğu zaman, Camuga, hiç çekinmeden cesaretle şu cevabı verdi:

"Ben galip olup seni elime geçirmiş olsaydım, sana şu cezanın verilmesini isterdim: Ölünceye kadar vücudunu yavaş yavaş parçalardım."

Camuga'nın ortadan kalkmasıyla Cengiz Han Moğolistan'ın sahip ve hâkimi oluyor. Buna hiç kimse itiraz ve muhalefet edemiyordu.

MOĞOL İMPARATORLUĞUNUN KURULUSU

Nayman Krallığı'nı ortadan kaldıran ve Merkitler'in son kabilesini kendisine tabi kılan Cengiz Han bütün Moğolistan'ın sahip ve hâkimi oldu. Hingan Dağları'ndan Altay Dağları'na kadar, Baykal GöhTnden Çin Duvarı'na kadar olan bir milyon kilometre kare genişliğindeki toprak üzerinde otoritesini kurdu. Asya kıtasının genişlik ölçüsünü gözö-nüne aldığımızda bile bunun mühim bir kıymet taşıdığını kabul etmek gerekir.

Bununla beraber, bu alanlardaki insan kaynaklan henüz mahsul vermemektedir. Bu bakımdan, silahların bütün Moğolistan'ın bir kişinin eline geçmesine yardım etmiş olması pek büyük bir nisbet değeri taşımamaktadır. 1206 yılma kadar Moğolistan'ın tamamına otoritesini kabul ettirmiş olan Cengiz Han'm fiilen kullandığı askerî kuvvet çok küçüktü ve Merkitleri tabiiyetine alıncaya kadar bir askerî teşkilât kurulması meselesi ortaya çıkmamıştı. Ancak Merkitleri kendisine bağladıktan sonradır ki Cengiz Han bir askerî teşkilât meydana getirme ihtiyacını duydu ve bunun çekirdeğini bin kişiden oluşan bir kuvvete dayandırdı. Bu, Cengiz'in Naymanlarla savaşa tutuştuğu zaman elinde bulunan askerinin en çok birkaç bin, herhalükârda o zamana kadar 2800 olandan birkaç bin fazla olduğuna işaret etmektedir. Her ne hal ise, Nayman ordusuna sayı bakımından üstün olmadığıdır. Naymanları mağlup edip Krallıklarımı ortadan kaldırdıktan sonra ancak Cengiz Han ordularının epeyce insan toplamış olduklarını ve bu sayede yeni fetihlere kalkıştığını kabul etmek gerekir.

Düşmanlarına sayı bakımından üstün olmadığı halde, nasıl oldu da Cengiz Han bütün savaşlarında daima zafer kazandı? Kuvvetinin sistemli bir şekilde durmadan arttığını nasıl izah edebiliriz? Tatarları yok ettiği gerçektir ama, başka kabilelerin O'na tabi olduklarını sırasıyla gördük. Bunların ayaklanmaları veya Cengiz Han'ın düşmanları ile birleşmeleri, Cengiz Han'ın başlangıçta henüz zorlukla gelişmekte olduğu kuvvetini toz duman edebilirdi. Cengiz Han'ın başarıları O'nun yalnız bir askerî şef yeteneklerine sahip olmasıyla değil, aynı zamanda akıllı bir siyaset adamı olmasıyla 164 da izah edilebilir. Arap ve Çin yazarlarının Cengiz Han hak-kmda bize naklettikleri bilgiler, O'nun hareketlerini hangi temellere dayandırdığını göstermektedir. Mağlup ettiği düşmanlarından bazılarına uyguladığı sert ve zalim metodunun (mesela Tatarlar'm yok edilmeleri yahut daha sonra Orta Asya'daki topluluklara karşı uyguladığı zulüm ve işkenceler sebebiyle) bütün düşmanlarına karşı her zaman ve değişmeyen bir karakter niteliğinde olduğu söylenemez. Mağlup ettiği düşmanın kendisine ancak hiçbir çıkar ve fayda sağlamayacağını bildiği zaman öyle hareket ediyordu. O kuvvetini arttırmaya veya sağlamlaştırmaya yarayacağına inandığı bir topluluğa veya bir kabileye karşı çok anlayışlı davranıyordu. Marco Polo'nun bu mânâdaki şahitliğini burada zikretmenin değeri olduğu kanaatindeyim. "Bir bölgeyi fethettiği zaman insanlarının ve bunların varlıklarının hiçbir zarar görmemeleri konusuna dikkat ediyordu. Zaptettiği memlekette adamlarından birkaçını bıraktıktan sonra, orduları ile başka memleketleri fethetmeye gidiyordu. Cengiz'in idare ve otoritesi altında kendisini güvenlik içinde gören ve başkalarına karşı korunduğuna ve neticede bundan hiçbir zarar görmediğine inanan kabileler, Temuçin'in ne biçim asil bir prens olduğunu anlıyor ve O'na canla başla bağlanıyor ve O'nun en sadık taraftarı oluyordu. Kendilerine karşı acıma ve yumuşaklıkla davranıldığını gören yeni tebaaları Cengiz Han'a sadakat ve içtenlikle bağlanıyorlar ve ordularının sayılarını zaptettiği memleketlerin sayılarıyla orantılı olarak çoğaltıyorlardı. Cengiz Han bu sayede muazzam ordular kurmak ve Moğolları sosyal bakımdan teşkilâtlandırmakta başarılı oldu. Gelişme sırasında ve bilhassa İmparatorlu-ğu'nu kurduktan sonra Moğol toplumu tam manâsıyla gelişme imkânını bulmaya başladı ve kabile ilişkilerinden hiyerarşik feodal cemiyet sistemine girdi. Moğol feodalizmi Avrupa feodal sistemi ile aynı olmadığından, bun-

dan ve özellikle Cengiz Han'ın yükselme devrinden söz ederken, birçok ihtiyatî kayıt ileri sürmemiz gerekmektedir. Eski asillere mensup olanlara bir çeşit senyor mânâsına gelen (noyan) unvanı veriliyordu. Cengiz Han'a bağlı olan noyanlar, birçok yurt (çadır) halkının efendileri idiler. (Noyan'ın çoğulu noyand'dır). İyi aileden gelen gençler, yahut çok yetenekli savaşçılar, üstünlük elde etmek istedikleri zaman, Han'ın yanında olduğu gibi, noyanlarm yanında toplanıyorlardı. Bunlara Nokud (tekili nokur) unvanı veriliyordu. Nokudlar bir noyanm yanında yaşıyorlar ve bunun tarafından besleniyorlardı ve yetiştiriliyorlardı. Noyan'ın askerî birliklerini meydana getiriyorlardı. Ama, Avrupa feodalizminde olduğu gibi, bunun vasalları (himayesine bağlı) değillerdi. İşlerine gelmediği zaman noyanı bırakıp ayrılabiliyorlardı. Bunlar noyana bazı vergiler ödemek ve hizmetler yapmakla sorumlu idiler. Bunların hepsinin bozkırlarda göçebe hayatı sürdürdüklerini iklim ve yöre sertliği, fakirlik sebepleri ile aynı hayat biçim ve şartlarına tabi olduklarını gözönünde tutarsak, şefle emrindekiler arasında, Avrupadakilerde olduğu gibi, göze çarpan büyük bir fark bulunmadığı anlaşılır. Bunun böyle olduğunu bizzat Han'ın kadınlara, Gök'ün yıldırımla çarpmaması için, elbiselerini yıkamamasını tavsiye etmesi ispatlar. Demek ki bir elbise hiç temizlenmeden paçavra haline gelinceye kadar giyilirdi. Bu, koyu fakirliğin bir delilidir. Bozkırların sert hayatının zaruretlerine yalnız basit ve fakir insanların değil, soylu kişilerin de boyun eğmek zorunda olduklarını göstermektedir. Şöyle ki, Moğol ,,, feodalizminden 1206'ya kadarki Moğol senyorlarmdan söze derken Doğu modaları ile giyinen prens ve prenseslerin saraylarını hayal etmeyelim. Moğollar'm prensip itibariyle, serbest yaşayan insanlar olduklarını söylemek lüzumlu olmamakla beraber, yaşayış şartları sebebi ile bir şefin etrafında toplanmak mecburiyetini duydukları da bir gerçektir. Bu sebeble ordu meydana getirme işine hepsinin katılma zorunluluğu vardı. Bir İranlı yazarın ifadesi, Moğol toplumunda belirli sosyal farklar olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Sözkonusu edilen, Cengiz Han'ın 1206 yılında Moğol toplumunda oluşturduğu düzendir. Bakınız Cengiz Han ne diyor: "Beceriklileri ile cesaretlileri askerlere baş yaptım. Çabuk ve kıvrak hareket edenleri at koruyucuları yaptım. Beceriksiz olanları, ellerine birer kısa kamçı verdim, çoban yaptım." Bu sözlerden Moğol asillerinin hayatlarını sırtlarına dayandırdıkları çobanlardan oluşan sömürülen bir sınıf yaratılmış olduğu zannına ve eğilimine kapılabiliriz. Bu, kısmen böyle olabilirse de asillerin de birer çoban (Cengiz Hari misali bu hususta kesindir.) olduğunu ve idare ettikleri insanlar arasında yaşadıklarını da unutmamalıyız.

Onlar çadırlarını kıymetli eşya, mücevher ve ipeklerle süslemişler; ama, bunlar çobanları sömürme neticesi olmayıp Cengiz Han'ın Çin'e, İran'a ve fethettiği diğer yerlere yaptığı akınlar sırasında ele geçirdiği çeşitli ve bol ganimetlerden meydana gelmiştir. İklim sertliğinin ve doğurduğu fakirlik ve göçebelik şartları birisinin huzur ve refahını çoğunluğun zarar ve hesabına yapılmasına müsait değildir. Hepsi aynı zorlukları karşılamak ve göğüslemek mecburiyetindedir. Elde edilen avdan eh iyi parçası şefin hakkı ise, O mükemmel şekilde yiyip içip, beslenecek, sömürülen de hiçbir şey almayacak veya pek kötü beslenecek mânâsına alınmanialıdır. Sömürüleni veya esiri efendisinin yanında süva-rilik yapabilmesi, hayvanları yalnız vahşi hayvanlardan değil, insanlardan da koruyabilmesi ikiyüz km2 bir saha içinde devamlı olarak hareket halinde olabilmesi için kendisine hiç birşey almasa

bile efendisinin yemeklerinden yiyor ve besleniyor olması gerekiyordu. Hayatın sert şartları pederşahi geleneklerden pek çok şey koruyan eden sade hayat Moğol toplumunun feodal kadrosundaki farkların, Avrupa feodalizminde olduğu kadar, büyük olmasını önlemiştir. Tabiat, Gobi Çölü'ndeki insanlar arasında, Champagne (Şam-pan)dakinden daha sıkı bir yakınlaşma ve dayanışma mecburiyeti yaratmıştır. Bir Fransız baronu bir serf ile aynı sofrada yemek yemeyi kendisine en büyük hakaret sayar. Çünkü o bir şatoda doğmuştur; onun aklına bir efendi, bir hâkim olduğu ve böyle olmak için yaratıldığı inancı ve zihniyeti yerleşmiştir. O kendi vasıfları olup olmadığını düşünmez; yüzyılların ürünü olan bu inanç ve zihniyet, insanlar arasında aşılamayacak derecede derin bir uçurum meydana getirmiştir. Avrupalı bir feodal işkence yapmayı, ırza tecavüz etmeyi, şiddetli olmayı kendisine bir hak olarak tanır; çünkü o, şatosunun duvarları arkasında kendisine ulaşılamayan ve dokunulamayan bir kişidir. Bir Moğol senyoru-nun şatosu yoktur ve hizmetçisine karşı derin bir değer vermeme duygusu da yoktur. Delil: Cengiz Han düşmanının hizmetçilerinden ikisini imparatorluğu'nun bakanları yapıyor. Çölde esen bir fırtına sırasında coşan ve kuduran tabiat karşısında aradaki eşitsizlik kayboluyor; ancak aralarında mevcut olan dayanışma sayesindedir ki bu insanlar tabiatın felaketlerine karşı koyabiliyor ve hayatlarını sürdürebiliyorlar. Moğol senyorunun pratik olarak esirini veya hizmetçisini hakir görecek vakti de yoktur ve onu ölesiye sömürmekten çıkarı da yoktur. Moğol cemiyetinde en zavallı ve hakir insan olarak tanınan köle, Orta Doğu'daki kölelik gibi, bir eşya veya bir hayvan değildir. Cengiz Han'ın köleleri ihtiyaç zamanında O'nun sır küpleri idiler ve Han onların sadakatı-na güveniyordu. Sosyal ve insanlık bakımlarından tamamıyla haysiyetsizliğe mahkûm edilen bir kişiye güvenilemez. Moğollar'da kölelik, Hunlar'da olduğu gibi diyeti verilmek suretiyle içinden çıkılabilen bir durum idi. Yaptığı hizmetlerden dolayı hürriyetine kavuşan bir köle büyük bir devlet adamı olabilirdi. Çünkü Moğol toplumunda aşılamayacak sınıf veya derece barikatları yoktur. Büyük sosyal ayrılıklar, yüzlerce yıl sürmüş olan yerleşik toplumlarda meydana gelmiştir. Cengiz Han, her ne kadar dâhi olarak yaratılmış ise de, yukarıdan vereceği bir emirle aralarında ilişki kurulamayacak zıt sınıflar teşkilâtı kuramazdı. Sosyal sınıflar tepeden inme emirlerle hemen doğuvermez; birçok yüzyıllar içinde gelişen eserlerdir. Moğol toplumundaki sınıflar XIII. yüzyılın arefesinde doğmuştur ama, bunların aralarındaki ilişkiler ile Avrupa feodal toplumundakilerin ilişkileri arasında derin farklar vardır.

Cengiz Han'ın 1206 yılında Moğolistan'ın hâkimi olduğu zaman çözümlediği meseleler sosyal cinsten değildir. O, bunu hallederken, Moğol toplumunun özel teşkilât şartlarını gözönüne aldı ve bundan lüzumlu bütün faydaları sağladı. Evvela, askeri bakımdan yararlandı. İradesini kabul ettirmek için emir ve hüküm edici kuvvetlerle cihazlanması gerekiyordu ve bu kuvvetferi 1206 yılında elde etti. Bu yılın ilkbaharında Onon Nehri sahilinde topladığı Kurultay'a bütün Moğol kabilelerinin ve kendisine tabi kıldığı toplulukların temsilcilerini çağırdı. Kurultay yeni Hanı'nı seçecekti. Moğolların Şaman din adamlarının başı, Cengiz'e bağlı ve akraba olan Gsuçük'ün telkini sebebiyle, Moğollar'da en büyük ilâh sayılan ebedî mavi Gök'ün Cengiz'i büyük Han olarak tavsiye ettiğini söylemesi gerekecekti. Cengiz de, büyük Han seçildiği takdirde, şükran alameti olmak üzere, kendilerine birleştiril-

miş Moğol kabilelerine Moğol unvanını vereceğini "Moğolları temiz ve berrak bulduğunu ve onları dünyaya hâkim kılacağını" vaad etti. Kurultay'ı oluşturan Moğol kabilelerinin ve Cengiz'e tabi diğer toplulukların temsilcileri Cengiz Han'ı Büyük Han seçtiler. Mütevazı bir kabile adı olan Moğol sözü bundan sonra birlik sembolü ve büyük bir devlet adı oluyor ve seçkin bir milleti temsil ediyordu. Bu millete "Mavi Moğollar" yani Mavi Gök'ten inen Moğollar denilecekti. Bu isim devlet kuran Moğolları, Cengiz tarafından henüz vatandaşlığa alınmayan Moğollar'dan ayırd edecekti.

Cengiz Han, Büyük Han seçildikten sonra İmparatorluğun teşkilâtlanması hususunda gerekli tedbirleri aldı. Evvela silah arkadaşlarını, devamlı şekilde kuvvetinin artmasını desteklemiş ve geliştirmiş ve kendisine sadakatla hizmet etmiş olanları ödüllendirdi. Cengiz Han'ın çok yükseleceğini önceden haber vermiş olan Mukali'yi memleketin kralı tayin etti. Cebec'i, Nayman Kralı'nın oğlunu takib edecek ordunun kumandanı yaptı. Çicikutucu yüksek hâkim atandı ve O'na: "Şimdi, kuvvetimin bütün hükmü kabilelere uygulandığından, sen benim gözlerim ve kulaklarım olacaksın! Kimse senin kararlarına karşı çıkmasın. Bütün hırsızlık ve dola-dırıcılık suçlarını yargıla. Suçlulara ölüm cezası, suçsuzlara 170 beraat kararı ver! Bu olaylar hakkında vereceğin her kararı mavi defterlere yaz!" dedi.

Cengiz Han, hâkimi olduğunu söylediği kabileler Moğolistan'da yaşayan kabileler olup, bundan sonra kurulacak temel kurumların teşkilâtlanması meselesini ortaya koymaktadır. Bundan sonra kendisini zorlukla geçindirecek gıdasını toplayan çoban, hiçbir kırtasiyecilik gereğini duyurmayan ufak kabilelerin şefleri karşısında "Mavi Moğolistan'ın kesin hâkimi olan Cengiz Han'ın kurduğu devlet teşkilâtının bir mühüreyeni bir yazı işleri teşkilâtına, bir yargı kurumuna ve birtakım "arşivlere" ihtiyacı bulunduğu beliriyordu. Bu arşivlerde İmparatorlukla ilgili kararlar saklanacaktı. Evvelce az olan insanlar, kendi aralarında tanışıyor ve biliniyorlardı. Ama şimdi bunların sayısı çok artmıştı.

Munglik İmparatorca ödüllendirildi; ama Bogorcu kasten ihmal edildi. Akşam Cengiz'in karısı Bordu, kocasına, bunun en sadık bir adamına karşı nankörlük olduğunu söyledi. Ama Cengiz Han Bogorcu'yu unutmakla kendisini kıskananların sadakatları hakkında bir ders vermek istemişti. Cengiz Han Bogorcu'nun düşüncelerini öğrenmek için casuslar kullandı. Casuslar, Bogorcu'nun Han'ın karısına bu olay hakkında şu cevabı verdiğini öğrenip Han'a bildirdiler: "Ben, Han'a ödül almak için hizmet etmedim. Han, beni açlıktan ölmeye mahkûm etmiş olsaydı, yine O'na bütün kuvvetimle hizmet ederdim. Benim için en büyük ödül, İmparatorun altın evinin ayakta devam etmesidir." İkinci günü Cengiz Han Bogorcu'yu Kurultay'da şu şekilde ödüllendirdi: "Ey arkadaşım Bogorcu! Zor günlerde sen benim sadık arkadaşım idin. Savaş meydanlarında karşımıza dikilen ölüm, bir çoğumuzun kalplerini titretirken, sen hiçbir zaman korkmadm! Senin için ölümün de hayatın da hiçbir kıymeti yok. Kimsenin seni kıskanmaya hakkı da yok."

"Prensler, asiller beni dinleyiniz! Milletim, beni dinle! Hepiniz şahit olunuz! O'nu, Bogorcu'yu, hepinizin üstüne çıkarıyorum." Kendisinin ileride çok yükseleceğini müjdelemiş olan Bogorcu'ya vaad etmiş olan otuz kadını, mağlup ettiği kabi-

lelerden seçmesine müsaade ederek vaadini yerine getirdi. Şunlar da ödüllerle ve yüksek mevkilerle lütuf-landınldılar: Kubilay, Çelme, Cebe ve Subutay, Sorkan-Ki-ray'a ve Seleng'e geniş otlaklar bağışlandı. Yine bu Kurultay'da Cengiz Han "YASA"larını §(*) dikte etti. Bunlar, birisinin ifade ettiği gibi, bir günlük emirname karakterini taşıyorlardı. Birinci Yasa, Büyük Han'ın kahredici kuvvetini seslendiriyordu: "Han'ın emirlerini dinlemeyenin başı kesilecektir." ikinci Yasa, Cengiz Han'ın dünyayı feth etme maksadını açıklıyordu: "Benimle olmayan, bana karşı demektir. Ben yenilmez savaşçılarımın önünde savaşırım. Bütün dünya bana baş eğmedikçe savaşı bırakmayacağım." Devam eden yasalar, bu muhteşem programın gelişmelerini sağlayacak vasıta ve yol-

---

§ (*) Cengiz Han Yasası şudur:

Madde (1)- Kâinatın yaratıcısı tek Tann'dır bu Tanrı'ya tapılacaktır.

Madde (2)- Cengiz Han'ın erkek soyundan olmayan hiç kimse kendini "Han" ilân edemez. Erkek soyundan gelenleri ise ancak Kurultay kararıyla "Han" olabilirler.

Madde (3)- Düşman teslim olmadıktan sonra onlarla barış antlaşması imzalanamaz.

Madde (4)- Ordu yüz, bin, onbin kişilik kıtalar halinde olacaktır. Silahları muhafazaya görevli subay; askerlere silahlarını kendi eliyle teslim eder, bir de askerler silahlarını kışın ava gitmek için alabilirler.

Madde (5)- Saray ve orduya, kışın yiyecek bulabilmek için halk, Mart ayından Mayıs öncesine kadar ceylan ve benzeri av hayvanları avlarlar.

Madde (6)- Hayvanların kanı ve bağırsakları yenilebilir.

Madde (7)- Savaşa gitmeyenler bayındırlık işlerinin bütününe katılmak zorundadır. Ayrıca haftada birgün Han'ın hizmetinde çalışırlar.

Madde (8)- Çaldıkları eşya kıymetli ise hırsızlar idam edilirler, fakat eşya önemli değilse, yedi veya yediyüz deynek vurulur. Çalınan malın dokuz katı kadar mal verenler deynek cezasından kurtulur. Madde

(9)- Moğollar ve Tatarlar kendi milletlerinden köle edinemezler. Başkasının kölesini -velisinin izni olmaksızın- kendi hizmetinde kullananlar idam olunurlar. Kaçak bir köleye rastlayan onu velisine getirmeye memurdur. Getirmeyen idam cezasına çarptırılır.

Madde (10)- Erkek birinci ve ikinci derecede akrabasından olmamak şartıyla zevcesini satın alacaktır. Herkes idare edebileceği kadar kadın ve cariye alabilir.

Madde (11)- Zina yapanlar idam olunur. Zina yapanı suç üstü yakalayan şahit onları öldürebilir.

Madde (12)- İki aile ölen çocuklarını, yine onlar, için düğün yaparak ev-lendirebilir.

Madde (13)- Casuslar, yalana şahitler, homoseksüeller, sihirbaz ve büyücüler idam olunur.

Madde (14)- Zimmetine para geçiren mal memurları idam olunur. Eğer ihtilas küçük ise Han'ın huzuruna çıkarılacaktır.

Madde (15)- Tarkan (asilzade)ların aynı kusurları dokuz defaya kadar bağışlanır.

Madde (16)- Gök gürlerken suya girmek yasaktır. (Moğollar gök gürle-mesinden çok korkarlardı ve gök gürledigi zaman suya girmek âdetleri vardı. Cengiz Han bu âdetin önünü almak için bu yasağı koymuştur).

ları açıklıyordu ki, bunlar belki, ilk kez, dünya çapında tarihî şekil alıyorlardı. Evvela: "Moğollar'm Han'ı yer'in sahibidir. O, kılıcının kuvvetiyle hükmediyor."

"Moğollar'm vazifesi, benim emrime hazır olmakjtır. Buyruklarıma itaat etmektir. Benim istediğim kişiyi öldürmektir." "Vazife ve zenginlik uğrunda düşmanlarınızı daima mahvediniz ve dostlarınızı bahşişlerle doyurunuz!" "Moğol'un en büyük mutluluğu düşmanını yenmektir; varlığını gas-betmektir; ırgatlarını ulutmak (bağırtmak)tır; iyi beslenmiş atların dörtnala gidişleri ile kurtulmaktır. Kadınların ve kızların karınlarından bir yuva gibi yararlanmak ve güzelliklerinden zevk almaktır."

Dünya tarihinde Cengiz Han'ın Yasaları'ndan daha sert bir kanun mecmuası (Külliyatı) yoktur. Tebaalarının bunlara körükörüne itaati, hareketlerindeki birlik şartının temelidir. Ölümü ve insanı hiçe saymak, en büyük ahlâk esası olarak öğretilmekte ve benimsetilmektedir. Doğruluk okun veya mızrağın ucundadır. Hakk'm kuvvetli olana ait olduğu tereddütsüz ve kesin biçimde ifade edilmektedir. Ölüme ve yağmaya teşvik etmek, ilkel temayülleri kışkırtmak anlamına geldiği gibi, başkalarının varlıklarından yararlanmayan insanın boğulmuş açgözlülük ve hırsını da uyandırmak anlamını taşır. Aynı zamanda Moğol sınırlarının ötelerine sal-dırtmak için mükemmel bir telkindir. Cengiz Han'ın yağmaya teşvik ettiği insanların ruh hallerini daha iyi anlayabilmek için Yasa'nın kapsadığı kaidelerden bir tanesini hatırlatmak yeterlidir: "Herşey temizdir; hiçbir şey pis değildir." Bir akar suda yıkanmaya cüret eden veya çamaşırını yıkayan kişi başını kaybetmek tehlikesiyle, karşılaşıyordu. Deriden dikilen rubalar, sahibinin sırtından parçalanıp dökülün-ceye kadar giyiliyordu. Bu fakirlik içinde yaşayan insanlara abadan şehirleri olan zengin memleketlere saldırabilecekle-rini, bol ganimetlere sahip olabileceklerini vaad etmenin, yerleşik medeni milletlerin yüzlerce ve binlerce yıl boyunca biriktirdikleri varlıklardan faydalanma imkânının elde edilebileceğini söylemenin ne kadar ihtiras ve heyecan vereceğini ve buna Moğol çölünde yaşayan bütün göçebe toplulukların şevkle katılacaklarını tahmin etmek zor değildir. Bu, aynı zamanda, Cengiz gibi, bir devlet adamının kullandığı ince psikolojik bir araçlar toplamı idi. Bizzat kendi tecrübesiyle bir hususu tespit ediyordu: Küçük bir otlak parçası veya birkaç baş hayvan için yapılan çatışmalar, Moğol hayatının günlük bir tablosu idi. Ölümü basit bir şeymiş gibi karşılamaya alışmış bu insanların savaşçı insiyakını kanalize etmenin kabileler veya aileler arasındaki çekişmeleri daha geniş bir şekilde teşkilâtlanmanın daimî hareket halinde olan toplumlarda aksiyon birliği sağlamak ve enerji fazlalığını fetihler yolunda kullanmak olduğu bir gerçektir.

Sertliğine az alışılmış olan bu kanunlar yanında, temizliği ve hoşgörürlüğü hayretler uyandıran yumuşak yasalar da vardı. İnsan sözü kutsal birşeydi. Bir insan, kendisi bizzat suçlu olduğunu itiraf etmedikçe, suçlanamazdı. Doğruluk Moğollar'ın başlıca vasıfları idi. Çoğunlukla suçluların kendileri Han'ın huzuruna çıkarak suçlu olduklarını kabul ve itiraf ederlerdi. Yalan yere yemin edenin veya küçük bir kıza tecavüz edenin bir eli veya bir ayağı kesilirdi. Hırsız çaldığı şeyin değerini dokuz katıyla öderdi. Hayvan çalan hırsız idam edilirdi. (Bu ceza ilk çağlarda biz -Rumenler'de- de uygulanırdı.) Günün-

den evvel çocuk doğmasına veya düşmesine sebebiyet veren, çocuğun ay süresi kadar hayvan ödemeye mecbur tutuluyordu. Misafir kabul etmeyen veya kavga eden iki kişi arasına sebepsiz giren kişi ölümle cezala-nabilirdi.

Komşuları tarafından hakaretle muamele görmüş olan Moğollar, ırk bakımından kendilerini diğer milletlerden üstün gördükleri halde, dindar olduklarından şaşılacak derecede hoşgörülü idiler. Çeşitli dinler büyük bir kudretin varlığını kabul ettiklerine göre, bu inanış, Cengiz Han ve umumî olarak Moğollar için esastır. Ayin, inancın dış şeklini yansıtan bir görüntü olduğundan hiçbir önemi haiz değildir. Bu sebeple Moğollar, hiçbir millete veya halka kendilerinin Tanrı anlayışlarını zorla kabul ettirmeyi düşünmez ve denemezler. Bunun gibi diğer milletlerin ve halkların geleneklerine de saygı gösterirler. Dünyanın aynı hizaya ve düşünceye getirilmesi, birçok sebeble, mümkün olmadığına göre, Han birtek şey talebediyordu: Şahsına itaat edilmesi, buyruklarına kayıtsız, şartsız boyun eğilmesi. Bu dilek ve şartlar kabul edilince gerisi hiçbir önem taşımaz. Cengiz Han hükümdarlığının ikinci yarısında O'nun veya çocuklarının zamanında Moğolistan'ın merkezine varmış olan Marco Polo veya diğer Avrupalılar, yukarıda hatılatılan Yasalar'ın dikkat ve titizlikle yürütüldüklerini tesbit etmişlerdir. Bunlardan biri şunu yazıyordu: Onlar -Moğollar- hâkimlerini herhangi diğer bir milletten daha fazla ve daha büyük bir güvenle dinliyor ve sayıyorlar. Hiçbir zaman ne sözle ve ne işle yalan söylemiyorlar ve aldatmıyorlar. Aralarında pek seyrek kavga ediyorlar. Münakaşaları, çatışmaları ve hele cinayet yaptıkları hemen hemen hiç görülmemiştir. Hiç bir yerde hırsız, yankesici yoktur ve bu sebepten zenginliklerinin ve eşyalarının bulundukları çadırları, evleri ve arabaları hiçbir zaman kapalı ve kilitli değildir. Sürüsünden ayrılıp başka taraflara giden bir hayvanı bulan kişi, ya kaybolan hayvanları bulmakla sorumlu subaya getirip teslim eder, yahut ona elini sürmez. Moğollar kendi aralarında naziktirler. Besin maddeleri az olduğu halde bunları aralarında cömertlikle paylaşırlar."

1206 yılında çıkarılmış olan yasalar, Moğollar arasındaki ilişkileri düzenleyen örf ve âdetlerden alınmış kanunlar olduğundan Moğollar ve Moğol Devleti tarafından kutsallıkla saygı görüyordu. Bunların nakil ve tasvirleri Moğollar'ın doğruluğunu ve ahlâkî sağlamlığını göstermek bakımından hayranlık ve heyecan uyandırdığı gibi, hayatı feodal ilişkiler açısından anlayan Avrupa toplumlarında günlük işlerden sayılan sosyal kötülüklerin yokluğunu da göstermektedir. Fetihler kıymetli eşya, ipekliler, mücevherat vb. zenginlikler sağladı ise de bol besin maddeleri getirmemişti. Bunların eksikliği o bölgeye ait daimî bir kıtlık olarak kalmakta ise de 176 hak üzere paylaştırılması sayesinde çeşitli sınıflar ve tabaka-lar arasında kapatılması imkânsız uçurumlar meydana gelmemiştir. Bu sebeple Moğolistan'ın 12. ve 13. yüzyıllardaki feodalizmini sözkonusu ettiğimiz zaman Avrupa'nın başıboş feodalizmini anlamamalıyız.

1206 Kurultayı toplandığı zaman, Cengiz Han Moğol Devleti'nin askerî teşkilatlanması hususunda özel bir dikkat ve titizlik göstermişir. Her Moğol'un doğuştan asker olduğu düşüncesinden hareket edilerek Yasa'da açıkça şu madde belirtilmiştir: "Moğol çadırda doğar; ama atı üstünde öldürülür (yahut eceliyle ölür)" Bu temel maddeden kesin olarak şu sonucu çıkarmak gerekir: Bütün Moğollar, sosyal durumları-

nın şartları ne olursa olsun, orduya asker olarak katılmak zorundadırlar. Bu bakımdan Avrupa feodal askerî teşkilâtları ile Moğollar'mki arasında esaslı farklar vardır. Han buyurduğu zaman bütün Moğollar'ın orduya katılmalarının zorunlu olduğu Moğol askerlerinin meydana getirdiği sayıdan da anlaşılmaktadır. Cengiz Han, kuvvet ve genişlik faktörlerinin kuvveti ile, askerlerini yeniden teşkilâtlandırdığı zaman eski durum ve şartlara uymak zorunluluğunu duymadı. Eskiden Moğollar aile ve kabileleri ad ve hesabına, aynı zamanda, askerî şefleri olan büyüklerinin komutası altında orduya katılırlardı. Cengiz Han, kabileler ve aileler arasındaki iletişim ve ilişkilere göre oluşmuş birlikler sistemini ortadan kaldırarak ve bunları dikkate almayarak, bağımsız askerî birlikler meydana getirdi. Temel birlik bin kişiden oluşturulmuştur. 1206 Kurultayı'nda herbirine bin kişilik birliğin kumandası verilen 93 kumandan tayin edilmiştir ki, bu, o tarihte Cengiz Han'ın 100.000 kişiye yakın büyük bir orduya sahip bulunduğu fikrini vermektedir. Han, bu arada, kendisinin korunması konusuna da büyük bir önem vermiş ve muhafız birliğinin sayısını binden onbine çı-kar-mıştır. Bunlardan her bin kişiye büyük bir dikkat ve itina ile üstün bir savaşçı seçilmiş ve tayin edilmiştir. Doğrudan Han'ın buyruğu altında bulunan muhafız birliği, ayrıcalıklı ordu sayılmaktadır. Bu orduya mensup birisi doğrudan doğruya şefi tarafından değil, ancak Han tarafından cezalandırılabilirdi. Savaş meydanında muhafız birliği Moğol ordusunun merkez çekirdeğini teşkil ediyordu.

Bin kişilik birliğin büyüğü on bin kişiden oluşan bölümüne (Tümen) deniliyordu. Orduların onar bin kişilik ru-rumda bölünmüş olanları, Cengiz Han'ın askerlik teşkilâtında en ince düşünülmüş tedbir ve kararlardan birisidir ki yalnız bu O'nun askerî dehası hakkında bir fikir vermeye yeterlidir. Onbin kişilik bir tümen, o çağ için, düşman büyük ordulara sahip olmadığı zaman, bağımsız bir kuvvet halinde kendi hesabına savaşma yeteneğine sahipti. Bu bölümler, aynı zamanda, savaş meydanında birliklere büyük bir esneklik ve yüksek kumanda heyetine kolaylıkla manevra imkânı sağlamaktadır. Moğol ordusu üç büyük bölüme ayrılmıştır: Han'ın muhafız ordusu merkezî kuvveti oluşturur; Mukali'nin komutasında bulunan sol kanat 62.000 kişiden meydana gelir; Bogurcu'nun komutası altında bulunan sağ kanat 38.000 kişiden oluşur. Bu, kalabalık insan kütlelerinin harekete geçmesi olup bunu Avrupalılar, başka mecburiyetler sebebi ile, daha sonra benimseyeceklerdir. Üç parçaya ayrılan ve onarbin kişilik tümenlerden oluşan ve ideal bir askeri düzeni olan Moğol ordusu, savaş meydanında temel özellik sayılan manevra yeteneğine sahipti. Moğollar'ın XIII. yüzyılda dünya-178 nm en iyi teşkilâtlanmış ordusuna sahip bulunduklarını söylemekte hiçbir abartma olmasa gerektir. Gerek Asya'da ve gerek Avrupa'da kazandıkları başarıların bu kanaati sağlamlaştırdığı bir gerçektir. Hun askerlerinin dünyanın en iyi askerleri olduklarını Avrupalılar'm kabul ettiklerini kaydettik. Mauricius, "Strategicon" adlı eserinde Avar askerlerinin teşkilât ve savaş yeteneklerini övmektedir. Asya'nın bozkırlarından bunların peşi sıra gelen kavimler, küçük topluluklar oldukları halde, askerî açıdan kendilerini kabul ettirmişlerdir. Küçük bir kabile olan ve kendilerine boyun eğmiş kavimler arasında çabucak eriyip karışan Bulgarlar büyük bir İmparatorluk kurdular. Yirmi binden fazla savaşçı topla-yamayan (9 bin 15 bin kişi arasında değişen savaşçı kuvvet) Macarlar Batı Avrupa'ya dehşet ve korku saçtılar ve harekât alanlarını Fransa ve İtalya içerilerine kadar genişlettiler. Bu olaylar bir

hususun kabulünü gerektirmektedir: Yukarıda sözünü ettiğimiz ordular süvarilerden oluşmuşlardır. Bunların hızlı ve yıldırım akınları, sistemli şekilde hazırlıklı bulunmayan veya buna vakit ve fırsat bulamayan düşmanlarını teşkilâtlı bir direnmeden mahrum olarak bastırmaktadır. Süvari ordularının sahip bulundukları bu büyük avantajlar yanında, sayı bakımından da feodal Avrupa birliklerine üstün olmalarıdır. Fransa ve Roma-Cermen İmparatorluğu gibi büyük devletler, ortaçağdaki feodal askerî teşkilatlara güvenerek, XIII. yüzyılın eşiğine kadar, 500'den fazla asker toplamayı başaramamışlardır. Avrupa memleketleri vasallık ilişkileri dışında birlik oluşturamıyorlardı. Bu, kralın büyük senyorları tarafından hükümdar olarak tanınması demekti; ama, bunlar Fransa'da ve Roma-Cermen İmparatorluğu'nda meydana getirdikleri dukalık ve komitalar ile devlet içinde devlet teşkil ediyorlardı. Dükler ve Komitalar kendi prens-liklerini idare ediyorlardı. Kralın bunlar üzerindeki otoritesi sıfır derecesinde idi. Kral, yalnız kendisinin fiilen sahip olduğu toprak üzerinde söz ve hüküm sahibi idi. Bu küçük parçalanmalar -feodal parçalanmaları olarak bilinir- sebebiyle krallar ve imparatorlar büyük sayıda ve çapta asker toplayamıyorlardı. Bunların çağrıları üzerine vasalları bir kısım askerleriyle icabet etmek ve yardım etmek mecburiyetinde idiler. Ama getirdikleri asker sayısı gülünç idi. 100, 60, 40, 20 oluyordu. Bu askerlerin iyi silahlanmış ve profesyonel savaşçı oldukları gerçektir; ama çok az idiler. Macarlar Lore-na'ya saldırdıkları zaman Fransa Kralı'nm savunma çağrısına bir tek senyor cevap vermişti: Reims Arşiepiskopu. Bu sırada bir istekçi Reims Arşiepiskopluk makamını talep ederek hücuma başladığından, Arşiepiskopu askerlerinden bir kısmını makamını savunmak üzere, orada bırakmıştı. Bu yüzden Fransa, yaklaşık olarak 10.000 kişiden meydana gelen Macar ordusu karşısında pratik olarak hiçbir şey yapamadı.

Askerî ve siyasî bakımlardan Asya ve Avrupa'da meydana gelen olaylar karşılaştırıldığında, Avrupadakiler'in çocuk oyuncağından ibaret olduklarını kabul etmek gerekir. Avrupa "Yarımadası"nın küçüklüğünü kabul etmekle beraber bunun birçok devletlere ve bunların da birçok feodallık-lara ve ufak ufak prensliklere bölündükleri bir vakıadır. Bu, durumun siyasî cephesidir. Askerlik bakımından ise, köylüler değersiz insanlar sayılarak askerlik mesleğinden kovul-muşlardır. Bir kölenin silah taşıma ve kullanma yeteneğinde olması, bir şövalye aklının kavrayamadığı bir şeydir. Bu zihniyet anlayışıyla askerlerin gerçek kuvveti doğrudan doğru-180 ya bir hayal ürünüdür. Mesela 1214 yılında Bovines'deki as-nn savaşında Fransa Kralı Filip August, İmparator IV. Ot-to'yu ve İngiltere Kralı Yurtsuz Jan'dan, Flandra Kontu Fer-rand'tan, Braband Dükü Henri'den, Hollanda Kontu Guilla-ume'dan, Luxemburg Dükü Renaud de Baulogne'dan ve Huges de Boves'den oluşan müttefiklerini 10-11.000 askerle karşılıyordu. Koalisyon ordusunun askeri kuvveti buna eşit idi.

Moğol ordularının, sayılan ile Avrupa ordularının orantısız derecede küçük sayıları arasındaki farktan başka, savaş meydanındaki harekâtı ile Avrupa askerlerinki arasında büyük ve temelli farklar bulunmaktadır. Süvarilerden oluşan Avrupa birlikleri, manevra yetenekleri olmayan ve önlerinde kumandanları ile beraber kütle halinde hareket eden ve bir tek şiddetli hücum usulünden yararlanan ve bundan sonra tek tek kişilerle savaşan askerlerden meydana geliyordu. Bu şartlar altında taktik ve stratejik bir düşünce ile değil, rastgele ve

alışkanlık tesiri ile savaşılıyordu. Moğol ordusuna gelince, aynı şeyi söylemek ve tekrarlamak yersiz ve imkânsızdır.

100.000 kişilik Moğol ordusunun -Avrupa'daki benzeri ancak Fransız büyük ihtilâli zamanında gerçekleştirilmiştir-savaş meydanındaki harekâtı, kolayca manevralar ve savaş oyunları yapabilecek düşünce ve plan üzerine düzenlenmiştir. Cengiz Han savaş planlarını tasarlıyor ve üç ordu komutanına bildiriyor. Bunlar merkezi ve iki kanadı sevk ve idare ediyorlar. Birliklerin komutanları kendi ordu komutanlarından aldıkları emirleri veya doğrudan doğruya Cengiz Han'dan gelen buyrukları yerine getiriyorlar. Cengiz Han, ordularının sayıları arttıkça bunların teşkilâtlanma şeklini ve idare sistemini sadeleştirerek büyük sayıdaki birliklerin sevk ve idaresini kolaylaştırıyor. Napoleon da hep bu biçimdeki usulleri ile imparatorluk ordularının teşkilâtlanmasını, sevk ve idaresini mükemmelleştirecektir.

Moğollarla Avrupalılar arasında savaş meydanında göze çarpan büyük farklar yanında, disiplin bakımından da derin farklar vardır. Avrupalı süvariler, disiplin kavramını hemen hemen hiç bilmezlerdi. Onlar ferdi değere önem verirlerdi. Savaş sırasında kendilerine harekât emirlerini hakaret sayarlardı. Savaş bittikten sonra ikisi de yaşıyorsa, emir vereni emir alan düelloya çağırarak şerefini temizlemek isterdi. Moğollar'da en küçük askerden en önemli ve değerli kumandanına kadar, demir gibi disiplin vardı. Cengiz Han, 1206 yılında bu mânâda çok sert kanunlar yapmıştır. Savaş sırasında hiç kimse dahil bulunduğu on kişilik grubunu asla bırakıp gidemez. On kişilik grup, savaşta yaralanan arkadaşlarım bırakıp gidemezlerdi. Savaştan kaçan hemen öldürülürdü. Han'dan emir çıkmadan evvel hiç kimse yağma ve talana başlayamazdı. Moğol ordusundaki disiplin anlayışı ve saygısı o kadar derin idi ki bir ordu komutanı çok uzak yerde bulunduğu halde -ki bu Asya genişliğinde bin veya iki bin km. oluyordu- Cengiz Han'ın emirlerine körü körüne itaat ediyordu. Bir yanlışlık yaptığı takdirde dövülmeye razı oluyor yahut Cengiz Han intiharını emrederse, bu emri zerre kadar irkilmeden yerine getiriyordu.

Bu şekilde disiplin Moğol ordusunu büyük ve müthiş bir savaş makinesi biçimine sokuyordu.

Moğol savaşçıları, bu disiplin yanında, az görülen bir vücut dayanıklılığını ispat ediyorlardı. Sert iklim şartları al- tında büyüyüp yetişen küçüklükten fazla kanaate alışan, harekât esnasında çok uzun mesafeleri aşan ve mahrumiyetlere katlanan bu insanların durumlarına, başka şartlar altında yetişen insanlar katiyen dayanamazlardı. Bu vücut dayanıklılığı kumandana birliklerini istediği yere hızla ulaştırmasını ve düşmanını ya hazırlıksız veya zor bir durumda yakalamasını sağlıyordu. Moğol ordularının maneviyatı Asya ve Avrupa feodal ordularının maneviyatlarına açıkça üstündü. Moğol ordusu, sosyal kanaatleri gözönünde tutmaksızm şahsî değerleri ödüllendirmek imkânına sahiptir. Kuvvetini, çabuk kavrayışını, yeteneğini ispat eden her Moğol hemen ve yerinde yükselebilmekte, aksini gösterenler düşmektedir. Yasa'da şöyle deniliyor: "Yeteneksiz şef öldürülecektir." Şahsî değer aşılanmakta takdir edilmekte ve hemen ödüllendirilmektedir. Esir iken hür olabilirsin. Bu suretle enerjileri fışkırtan ve büyük yetenekleri çiçeklendiren şevk ve heyecanı yaratabilirsin.

Bu usulü uygulayan Cengiz Han, büyük yetenekli generaller kümesi seçmeyi başarmıştır'.

Disiplinli, çok hareketli, Cengiz Han gibi dâhi bir kumandanın emirlerini dinleyen değerli komutanların idaresinde olan ordular, savaş zamanlarında düşmanlarının ve bulundukları mevkilerin durumlarına göre yaptıkları hârika manevralar sayesinde büyük başarılar ve zaferler elde etmişlerdir.

Moğol askerî kuvveti, en az, 1206 yılından sonra ilk yıllarda yalnız süvarilerden oluşuyordu. Bu atlı kuvvet hızlı, ama rastgele değil, yer değiştiriyordu. Cengiz Han herşey-den önce, çabuk ve mükemmel bir haber alma sistem ve şebekesinden yararlanıyordu. 1206 yasalarından birisi, Moğollar arasında içkicilik hoş görülmekle beraber, görevleri sırasında sarhoş olan "ok-haberci"leri ölümle cezalanıyordu. Orduların geçecekleri yerler ve bunlara giden yollarda bulunan engeller, Han'ı fazlasıyla ilgilendiriyor ve her şeyden evvel bunları öğreniyordu; bunları ortadan kaldırmanın çarelerini arıyordu. Buna göre yürüyüş menzil ve mesafeleri önceden tespit ediliyordu. Bütün bu kavramlar, Avrupa feodal askerine hareket ve tutumlarında rehberlik eden yiğitlik ruhuna tamamen yabancı idi. Avrupalılar, savaş meydanındaki manevra hareketlerinin ordulara getireceği faydaları daha birkaç yüzyıl anlamayacaklardır. Askerlik sanatında uzman olan birçok kişinin işaret ettiği gibi, bu açıdan Moğollar Avrupalılardan üstündürler. Bir savaş sırasında Moğollar şeflerinden aldıkları komutlar gereğince çeşitli manevra hareketleri yapıyorlardı. Alışılmış olan manevralardan birisi aldatıcı bir geri çekilme idi. Ordunun çoğunluğuna yakın bir kısmı ile yapılan bir hücum sonunda düşmanın cephesi yarılamazsa, pek çok insan kaybına yol açacak kıhç ve mızrak savaşından kaçman Moğollar, geri çekilme manevrası yaparlardı. Dönüş, merkez kuvvetlerin yavaş çekilmesine karşılık, sağ ve sol kanatlar hızla çekilmek ve savaş meydanını terketmek suretiyle oluşturulurdu. Düşman ordusu ile merkeze yüklenir ve savaştan ayrılan kanatları takip edemez olurdu. Geri çekilen yan kanatlardaki Moğol birlikleri, arazinin durumundan yararlanarak, görünmeden ve hızla geri dönerler ve düşmanlarını arkasından sararlardı. Bu sefer de çabuk bir zafer elde edemezlerse düşmanı engebeli ve elverişsiz bir arazide sıkıştırmak üzere, ona geri çekilme imkânı yaratırlardı ve bu hareketi yapmaya onu mecbur bırakırlardı. Moğollar bu vaziyete düşen düşmanını bir süre takibetmezlerdi. Onda kendilerinin savaşı bıraktıkları fikrinin uyanmasına ve lüzumlu korunma tedbirlerini almayı ihmal etmesine meydan bırakırlardı. Uyanık bir ordunun alması gereken tedbirleri ihmal eden düşmana ansızın ve yıldırım hızıyla hücum ederlerdi.

Diğer bir manevra da Moğol ordusunun sistemli bir şekilde geri çekilerek bir kanadını zayıf bırakması idi. Düşman bu kanada saldırırdı. Geri çekilen Moğol kanadı, hızla yer değiştirerek, zayıf kanada kuvvet yetiştirerek aniden hücuma geçer ve düşmanı arkasından sarardı. Muharebe cephesini tersine çeviren bu hareketi, ancak çok hızlı hareket edip kısa zamanda yer değiştirebilen disiplinli ve çok yetenekli şeflerin sevk ve idare ettikleri birlikler yapabilirlerdi.

Cengiz Han'ın askerî kuvvetinin 1206 yılında 100.000 kişiye yakın insandan meydana geldiğini gördük. Moğolistan'ın arazi genişliğini (yaklaşık olarak iki milyon km2) ve bir km2'ye bir insan düştüğünü gözönüne alırsak, Cengiz Han Devleti'-

nin bir buçuk milyon nüfusu bulunduğunu anlarız. Bir buçuk milyon insandan 100.000 asker çıkarıldığını hesaplarsak, eli silah tutan bütün erkeklerin orduya katıldıkları neticesine ulaşırız. Bu netice Cengiz Han'ın yasasındaki maddeyi destekler: Bütün Moğollar askerdirler! Bu bakımdan da Moğol feodalizmi ile Avrupa feodalizmi arasında büyük fark vardır.
Cengiz Han, dünyayı fethetme işine o zamana kadar tarihin kaydettiği en kalabalık ve çok iyi teşkilâtlanmış, disiplinli ordulardan birisi ile girişmiş bulunuyordu. Ralpf Fox şöyle diyor: "Cengiz Han, Altay dağlarının yeşermiş vadilerinde toplanmış askerlerinin çadırlarını uzaktan gördüğü zaman, aşk heyecanına çok benzeyen ılık bir zevk içinde kaldı ve: "Okçularım ve savaşçılarım çok ağaçlı bir orman gibi karanlıklaşmıştır. Benim tasam ve dileğim, onların ağızlarını tatlılandırmak; göğüslerini, sırtlarını ve omuzlarını simli elbiselerle süslemek; onları iyi atlara bindirmek; berrak ve serin sulardan doyasıya içirmek; hayvanlarını beslemek için onlara bereketli topraklar ve otlaklar bağışlamak; yararlandıkları yollarda ve geçitlerde bulunan her çeşit engeli, kökü ve her çeşit varlığı temizlemeleri için onları yürüyüşe ve harekete geçirmek ve bundan sonra bu yollara ve geçitlerde otlaklarda ve tarlalarda bir daha ne bir diken ve ne bir yabani ot bitmemesini sağlamaktır." dedi."

Bütün bu olaylar 1206 yılında Moğollar'ın kısır yüksek yaylasından çıkan nehirlerden birisinin kenarında gelişiyordu. Burada olağanüstü bir kuvvetin temelleri atılıyordu. Bunun yaratıcısı, Asya bozkırlarında yaşayan topluluklardan birisinin kucağından fışkıran en kuvvetli şahsiyetlerden birisi idi. Bu olağanüstü kişi, fakir çoban dedelerinin rüyasını gerçekleştirmek gayesini taşıyordu: milletine parlak bir elbise ve hele hayvan sürülerini gereği gibi doyuracak zengin ve bol otlu mera ve dinlenme bağışlamak. Cengiz Han, komşularından daha dayanıklı ve sert olan, içinde yaşadığı nankör çevrenin iklim şartlarının hazırladığı, çoban ve sığırtmaçları ile hareketa geçtiği dünyada, yirmi yıl gibi kısa bir sürede, benzeri bulunmayan muhteşem bir imparatorluk meydana getirdi.

Bu işlerin derinlik ve genişliklerini daha iyi kavramak için XIII. yüzyıl başında Avrupa'da siyasî planda neler gerçekleştirilmiş olduğu üzerinde kısaca durmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz. Nüfusu on milyonu geçen Fransa'da Fi-lip August, evlilikten ve aile mirasından intikal suretiyle, hemen hemen bağımsız olan ve Fransa Krallığı'nı oluşturan 186 büyük Dukalıklardan ve Komitalardan bir parçasını hanedanlığma katmayı başardı. Gerçek birlikten henüz uzak bulunulduğundan Kral iktidardan mahrumdur, yeteri kadar insan ve gelir kaynaklarına sahip bulunduğu halde, siyasî ve askerî alanlarda büyük çapta karar almak ve harekete geçmek iktidar ve imkânına sahip değildir. Roma-Cermen İmparatorluğu'nda ve diğer Avrupa memleketlerinde aynı hüküm sürmektedir. O çağın tarihçilerim incelersek, Avrupa'nın siyasî tarihinin birtakım küçük aile kavgalarından, yahut bunu aşarak iki komşu feodalin anlaşmazlık tartışmalarından ve çatışmalarından, iki komşu cumhuriyet şehrin dalaşıp çatışmasından, prenslikler arasındaki küçük çarpışmalardan, bütün bunlara ancak birkaç yüz kişilik askerî birliklerin karışmalarından, yahut 1214 yılında olduğu gibi, birkaç bin kişilik ordusu olan Avrupa koalisyonundan söz ettiğini görürüz. Bu hâdiseler bütün Avrupa'nın Moskova'dan İberik Yarımadası'na kadar o çağdaki karakteristik durumunu yansıtmakta ve küçük kıta haritasının ufak ufak parçalara bölündüğünü gös-

termektedir. Napoleon'un dediği gibi, bu "hayal" biçiminde gelişen olaylarla Cengiz Han'ın oluşturmak istediği planların karşılaştırıması dahi şaşırtıcı ve dehşet vericidir."

DOĞU'YA KARŞI

Cengiz Han geniş istilâ ve fetihlere geçmeden evvel, 1206 Kurultayı'ndan sonraki ilk yıllarda, Moğolistan'ın kuzeyinde ve güneyinde yaşayan Türk ve Moğol boylarını kendisine tâbi kılarak ve siyasî yapısının bazı iç meselelerini de hallederek otoritesini daha da arttırıyor. Merkit kabilelerinin henüz boyun eğmemiş kabilelerine karşı gönderdiği Subutay bunları da Han'a tâbi kılıyor. Cengiz Han tarafın- 187 dan mağlup edilmiş Moğol kabilelerini kendi Krallığı'nda sığınacak yer arayarak tehdit ettikleri Uygurlar'm Kralı Bar-çuk, kendi arzusu ile Cengiz Han'ın hakimiyetine girmeyi kabul ediyor. Uygurlar, Moğol ve Türk kabileleri arasında kültür ve medeniyet bakımından bir derece üstün olduklarından, Cengiz Han, İmparatorluğu'nun idarî işlerini teşkilatlandıracak ve yönetecek bilgili ve yetenekli kişileri bunlardan seçme imkânını buldu. Bunlar aynı zamanda Cengiz Han İmparatorluğu'nun ticarî gelişmesinde ve manevî yükselmesinde çok mühim roller oynayacaklardır. Moğollar, Uygurlar'm etkisiyle, diğer dinlere ve mezheplere karşı temkinli ve hoşgörülü davranışları ile inanç alanlarında olgunluk göstereceklerdir. Cengiz Han'ın diğer dinî inançlara karşı duyduğu saygı ve gösterdiği olgunluk siyasetinin, asla küçük bir görüntüsü değildir. O'nun bu tutumu başarılarının temel dayanaklarından birisini teşkil etmiştir. Uygurlar'ın kendi arzularıyla tâbi olmaları buna bir örnektir. Bunların bağlılığıyla Cengiz Han, Gobi Yaylası'nın batı kısmına sahip oluyor; Karakitaylar İmparatorluğu'na giden yolları eline geçiriyor.

Cengiz Han, hep bu hoşgörülü siyaseti sayesinde Yeni-sey kaynaklarının bulunduğu ormanlık mahallerin sahipleri Kırgızları da hâkimiyetine geçiriyordu. Aynı zamanda Han büyük oğlu Cuci'yi, ormancılıkla uğraşan Moğol kabilelerini itaatma almak üzere gönderiyor. Bu kabileler arasında en önemli olan Oyrat kabilesi Baykal Gölü'nün batısında yaşıyordu; Oyratlar gönülleriyle tâbi oldular. Cuci'yi iş ve hareketlerinde desteklediler. Cengiz Han Oyratlarla Moğollar arasındaki ilişkileri sağlamlaştırmak için, kızlarından birisi- ni Oyrat şefinin oğlu ile evlendirdi. Cuci de aynı şeyi yaptı; yani O da bir kızını Oyrat şefinin diğer oğluna verdi.

Borok, kuzeydeki orman bölgesinde yaşayan Tumat kabilelerini hâkimiyet altına almak üzere gönderildi. Ansızın baskına uğrayan Borok öldürüldü. Cengiz Han yeni askerî birlikler gönderdi ve Tumatları kendisine tâbi kıldı. Bazı Tumat kabilelerini Borok'un ailesine diyet ve teselli bedeli olarak bağışladı.

Cengiz Han, içeride otoritesini düşürme yolunda entrikalar çeviren en büyük din adamının bu oyunlarını engellemek üzere gerekli tedbirleri aldı. Bu din adamı, Temuçin'e önceden babasının ölümünü haber vermiş ve Keraytlar'ın hazırladığı tuzağa düşmesini önlemiş olan Munglik'in dördüncü oğlu Kokotcu idi. Kokotcu 1206 Kurultayı'nda büyük bir rol oynamıştı. Faaliyeti ile Cengiz Han'ın seçilmesi Tan-rı'nın takdiri olduğu ve otoritesini ilâhi himayesine aldığı hususuna kuvvetli bir zan uyandırmıştı. Cengiz'in Mung-lik'e karşı duyduğu

minnettarlığa oğlunun yaptığı hizmetler için duyduğu minnettarlık da eklendi. Kokotcu yeni Moğol İmparatorluğu'nda daha büyük rol oynayabileceğinin hayaliyle Han'ın otoritesini kıran işler yaptı. Moğollar'da en büyük Tanrı olarak tanınan Gök Tanrısı ile doğrudan diyalog kurduğunu iddia eden Kokotcu, altı kardeşinin de yardımıyla, Han'ı, evvela aile üyelerini gerçek ve tesirli yardımlarından mahrum bırakmayı denedi. Yaptığı işin gelişmesinden anlaşıldığına göre, sihirbazın hayal gücü zayıf ve fakirdi. Kokotcu, kardeşlerinin yardımı ile, Cengiz Han'ın kardeşi Kasar'ı dövdü. Bunu haber alan Cengiz Han, Kasar gibi bir adamın mevki ve şerefine yakışmayacak biçimde dövülmesine kolayca razı olmuş bulunmasına çok kızdı. Kokotcu Han'ın kızgınlığından yararlanarak Han'ın tahtına mirasçı olma yolunda Kasar'ın bazı hazırlıklar yaptığını, ön tedbirler zamanında alınmadığı takdirde bunun gerçekleşeceğini kendisine bir ruhun haber verdiği yalanını uydurdu. Her Moğol gibi batıl inançları ve az zaaflarından birisi bu olan Cengiz Han, aynı gecede giderek kardeşini yatağından çekip çıkardı ve yargılamak üzere kendi çadırına getirdi. Kasar'ın talihine, hizmetçilerden ikisi hemen İlun'a koştu ve O'na küçük oğlunun başına geleni anlattılar. İlun, beyaz devesini koşturduğu araba ile sabaha karşı tanyeri ağarırken büyük oğlu Cengiz'in çadırına ulaştı. Çocuklarını binbir zorluk içinde besleyip büyütmüş, her çeşit sıkıntıya kahramanca göğüs germiş, binbir çeşit düşmanlarının tehdid ve saldırılarından korumuş ve bunlarla beraber bütün düşmanlarına karşı kararlılık ve cesaret göstermiş yaman bir ana olarak Kasar'ın bağlanmış ayak ve kollarını çözdü, O'na börkü (kalpak)nü ve kuşağını verdi. Kırgın ve kızgın olan göğsünü çözdü, ihtiyarlıktan sarkmış olan memelerini çıkardı ve Cengiz'e bağırarak, aynı memelerden O'nun gibi aynı kanı (sütü) emmiş olan kardeşlerinin yardımıyla düşmanlarını mağlup ve bertaraf ettikten sonra, artık onlara ihtiyacı kalmamış olduğunu söyledi. Cengiz, anasına karşılık verme cesaretini göstermedi ve çadırını terketti. İhtiyar İlun'un son otorite gösterisi bu oldu. İlun, oğulları arasında patlayan kavgalardan ve Cengiz'in biraz evvel Kasar'a mirasından bırakmış olduğu hisseyi geri almış olmasından kalbi sızlayarak ve kanayarak öldü. Kokotcu silahını bırakmadı. O'nun Moğollar arasındaki etkisi ve otoritesi özellikle Kasar olayından sonra daha da arttı. Han'ın sihirbazı küstahlığından ötürü cezalandırmadığını gören Moğollar -bunu bir zaaf sayıyorlar- ve hurafelere inandıklarından Şaman reisi için büyük bir saygı besliyorlardı. Birçok Moğol, Şaman dini başkanına olan sadakat ve bağlılığını kuvvetlendirerek O'nun çevresinde Han'ın büyüklüğüne eşit bir yücelik hâlesi çevirmeye başlamıştı. Hattâ Cengiz Han'ın küçük kardeşi Okijin'in sadık ve vefalı adamlarından bir kısmı Kokotcu tarafına geçti. Okijin'in adamlarına gönderdiği bir subay, Kokotcu tarafından atının eğerine bağlanarak geri gönderildi. Buna kızan Okijin, Kokotcu'ya giderek adamlarını istedi. Fakat Şaman papazı ve kardeşleri, Okijin'i, önlerinde diz çöküp cüretinden dolayı kendilerinden af dilemeye zorladılar. Bundan gururu son derece incinmiş olan Okijin, ağabeyi Han'ın ayaklarına kapanarak ağladı ve Şaman papazının yüzsüzlüklerine artık bir son vermesini rica etti. Cengiz Han'ın karısı Bordu, kocasının tereddüt ettiğini görünce, bir örtü ile sarınarak, yatağından fırladı ve Han'm yüzüne hiddetle şunları söyledi: "Bu ne biçim idaredir? Yedi kardeş.birleşip Ka-sar'ı dövdüler, Okijin'e hakaret ettiler. Şimdi sen sağ iken kardeşlerini döverlerse, sen öldükten sonra, kuş kümeleri gibi yer değiştiren, rüzgârın çarptığı otlar gibi kararsızlık içinde sallanan halkın, henüz

küçük ve korku vermeyen çocuklarına başeğmeyecektir." Karısının bu sözleri Cengiz'e şidddetle tesir etti ve Kokotcu'ya karşı gerekli tedbirleri almaya şevketti. Okijin'i ayağa kaldırdı ve O'na şunları söyledi: "Bugün Teb-Tengri (Kokotcu'nun dini adı) geldiğinde O'na ne istersen yap!"

Aynı gün Kokotcu, babası Munglik ve altı kardeşi ile birlikte Han'ın çadırına geldi. Okijin Kokotcu'yu yakasından yakaladı ve birgün evvel yaptığı hakaretten dolayı O'nunla hesaplaşmak istediğini yüzüne haykırdı. Cengiz Han, dışarıda döğüşmelerini emretti. Okijin'in dışarıda bekleyen üç 191 adamı Kokotcu'nun üstüne saldırdılar ve omurga kemiklerini kırdılar. Okijin, Cengiz'in çadırına döndü ve Kokotcu'nun sırt üstü yere uzandığını ve kalkıp kendisi ile döğüşmek istemediğini söyledi. Munglik işin aslını anladı ve ağlayarak öldürülmüş olan oğlunun kalpağını öptü ve Cengiz'e sadık kalacağına söz verdi. Ama oğulları O'nun fikrinde olmadılar ve tehdit edici bir vaziyette, çadırın kapısını tuttular. Buna rağmen Cengiz dışarı çıkmayı başardı ve okçu muhafızları O'nu korudular. Cengiz, Kokotcu'nun üzerine bir çadır kurdurdu ve sonra O'nu gizlice gömdürdü. Üç gün sonra çadırı toplattırdı ve MoğoUar'a Gök Tanrısı'nm sihirbazın delice davranışlarına gücenmiş olduğundan, O'nun ruhunu vücudu ile birlikte aldığını açıkladı. Moğollar da buna inandılar. Bu çocuksu saflık ve gözü kapalı inanış tuhaf göründüğü gibi, Moğollar'ın, o sırada üniversite açmaya başlayan, Avrupahlarla aynı eğitim düzeyinde bulunmadıkları izlenimini uyandırmaktadır. Birkaç yıl sonra, İoan'm Krallığı'nı aramak üzere gönderilmiş olan Avrupalı bir rahip, Saraçlarla olan savaşta yardımına ihtiyaç duydukları papaz rahiplerin Şaman sihirbazlarından daha kuvvetli ve hünerli olduklarını, Han'ın isteği üzerine, ortasından ikiye bölünmüş şeker kamışının birbiri üstüne yapıştırılması suretiyle Han'ın zafer kazanacağını müjdelediğini bildirmektedir.

Cengiz Han, babalarına beslediği saygı sebebiyle Mung-lik'in öteki oğullarını af etmiştir. Şaman başpapazı olarak Budunçiyar'ın torunlarından birisi olan Usun'u seçmiştir. Beyaz elbise giyen başpapaz bundan sonra bir beyaz ata binecek ve büyük Han'ın işleri ve girişim için uğurlu olan yılı ve ayı seçecektir. Büyük Şaman'ın otoritesini yıkmış olan Cengiz Han, kuvvet ve otoritesine karşı çıkan fesatçı kışkırt-maları ortadan kaldırmıştır. Kokotcu'nun çevresinde toplanmış olan asiller Han'a acele başeğmeye koştular. Bundan sonra Cengiz Han'ın sınırları içinde Han'ın hükümdarlık otoritesine bir tek itiraz girişimi ve hareketi görülmeyecektir. Cengiz Han Naymanlar'a karşı yaptığı savaşta Hıristiyan Nasturi dininden ve Türk halkından olan ve Çin Duvarı yanında yaşayan Ongutlar'dan yardım görecektir. Buna karşı bir minnettarlık nişanesi olarak kızlarından birini Ongut şe-fiyle evlendirmiştir. Kendisini çok ihtiyar sayan Ongut şefi, Cengiz'in kızını Çin İmparatoru'nun sarayında bulunan yeğeni Çuku ile evlendirmeyi teklif etmiştir. Amcasının ölümü ile Ongutlar'ın şefi olan Çuku, Cengiz Han'ın sadık bir müttefiki olduğunu ispat etmiştir.

Ongutlar'ın Cengiz'e bağlı bir vasallık olmasıyla Cengiz İmparatorluğu'nun sınırları Çin sınırlarına dayanmış oluyordu. Moğollar Çin'i zaptetmeden evvel Moğolistan'ın güney batısında ve büyük Hoang-Ho Nehri'nin meydana getirdiği geniş kaviste bulunan ve Çin İmparatorluğu ile de sınırdaş olan bir memleketi fethettiler. Bir Krallık olan bu memleketin adı Si-

Hia ve ahalisi Tibet kökenli Tangut idi. Bunun büyük ekonomik bir önemi vardı. Bulunduğu mevki itibariyle Çin'den Orta Asya'ya ve İran'a giden ipek ticareti yollarını ve nakliyatını kontrol ediyordu. Yerleşik halk olan Tangutlar, yüksek ve sağlam duvarlarla çevrilmiş imarlı ve zengin şehirlerde yaşıyorlardı. Oldukça ilerlemiş Budist kültürünün etkisi altında idiler. Cengiz Han Si-Hia Krallığı'nı fethetmeye kalkışmakla, ilk kez, yalnız yerleşik bir halktan oluşan bir devletle savaşa giriyordu. Krallığın büyük şehirlerini koruyan yüksek ve sağlam duvarlar, Moğol ordularının şimdiye kadar rastlamadıkları engeller olarak karşıları-na çıkıyordu. Bu yüzden Si-Hia ile karşılaşma, askerî harekât bakımından, yeni meseleler doğuruyor ve Moğol kabilelerinin bir süvari baskını karşısında teslim olmaları gibi kolayca neticeye eriştirilemiyordu. Cengiz Han diplomatça bir taktik kullandı ve Si-Hia ile yaptığı savaşı Çin İmparatorluğu'nun bir müttefik vasalı olarak yaptı. Krallık merkezini su altında bırakmak için Sarı Nehri'nin yatağını değiştirmeyi denedi; ama, başarı sağlayamadı. Sonunda Tangut Kralı Cengiz ile barıştı ve O'na kızlarından birisini gönderdi. Drahoma yahut vasallık sembolü olarak Cengiz Han'a pek çok deve yolladı. Bu develer Cengiz Han'ın ileride yapacağı askerî sevkiyat ve harekâtta çok işine yarayacaktır. Si-Hia Krallığı'nm Cengiz Han'ın tabiiyetini görmesi sonunda Çin ile Moğolistan arasındaki sınırlar pek uzuyordu. Cengiz Han için bu uzun sınır boyunda bulunan geçitlerin birisinden Çin'e âni baskın yapmak imkânı artık doğmuş bulunuyordu.

Uygurlar'ın, Kırgızlar'rn, Ongutlar'ın, Tangutlar'ın ve Kuzeydeki ormanlarda yaşayan Moğollar'm bağlılığından sonra büyük Cengiz Han Çin'i fethetme hazırlığına başladı. Çin'in XIII. yüzyılın başlarındaki durumu tezatlarla doludur. Bir tarafta fakirlikle zenginlik lüksle israf, diğer tarafta açlıkla sefalet arınmış bir medeniyetin, ince ve parlak bir kültürün alışılmış iki yüzünü meydana getiriyor. Birkaç bin yıllık Çin medeniyeti Avrupa medeniyetinin çok üstündedir. Metalürji sanayiinin ulaştığı gelişmeyi Avrupalılar ancak birkaç asır sonra elde edebileceklerdir. Kâğıt, barut, pusula, baskı Çinliler'in çoktan beri oluşturup kullandıkları yükselme araçlarıdır ki, Avrupalılar bunları Araplar vasıtasıyla ve epeyce bir zaman sonra öğrenebileceklerdir. Çinliler şiirde ve resimde büyük kıymette artistik eserler yaratır ve meydana koyarlarken, Avrupalılar hâlâ Pathelin soytarısının martavallarını dinleyerek gülmekten göbeklerini çatlatıyorlardı. Avrupa'da şehirler henüz kurulmaya başlarken Çin'deki şehirler yüzbinlerce insanın toplandığı büyük kalabalıklar halinde idiler. Avrupalı bir şövalyenin yılda birkaç kez yıkandığını söylemek güçtür; ama, Çin asilleri temizlik konusunda çok ileri gitmişlerdi. Çinliler'in bu medeni gelişmeleri ve ilerlemeleri yanında olumsuz yönleri de vardı: Evvela, en önemli konu, Çin'in iki hanedan arasında paylaşılmış olması idi. Kuzeyine Mançurya'dan gelmiş olan Kin sülalesi, Güneyine de Sung sülalesi sahip idiler. Çin-'in bu iki rakip sülale arasında paylaşılmış olması onun zaafının işareti idi. Sosyal teşkilâtlanmasmdaki katı derece farkları sınıflar arasında derin ayrılıklar meydana getiriyordu. Alt tabakalardaki fakirlik ve sefalet o kadar derin idi ki köylülerin ayaklanmaları birbirini kovalıyordu. Kızıl elbiseler adını alan köylüler birliği Çin asillerinin yaptıkları haksızlıkları ve suistimalleri düzeltmeyi ve değiştirmeyi deniyordu. Çinli olmayan yabancıların da gözünden kaçmayan genel memnuniyetsizlik ve kaynaşma Çin'i uçurumun kenarına getirmişti. Ama bu memleket kendisinin büyük nüfus çoğunluğunda toprağının muazzam genişliğinde, yaşama kaynaklarını bul-

muştur. Zaman zaman askerî bakımdan zaaf göstererek, kuzeyin bozkırlarından ve çöllerinden gelenlerin istilalarına düşmüşlerse de sonunda gene hep onlar zafer kazanmışlardır. Yeni gelenler muazzam Çin toplulukları tarafından yutulmuşlar; büyük Çin Duvarı'nm Güneyinde yaşayan Çin kültürünün içinde eriyerek Çinlileşmişler ve aynı millet olarak kaybolmuşlardır.

Çin sülalesinin İmparatoru 1208 yılma kadar Cengiz Han'ı kendisinin himayesinde bulunan bir vasalı sayıyordu. Her yıl bir Çin memuru, Moğol bozkırına girerek yıllık haracı alıp dönüyordu. 1207 yılında tekrar gelen Çin memuruna haracı vermeyi reddeden Cengiz Han, İmparatorun kim olduğunu sordu. Yüzünü Çin İmparatorluğu'na doğru çeviren Cengiz Han o yöne tükürdü. Bu bayağı ve hiç de nazik olmayan jesti ile Çin İmparatoru'na hakaretini belirten Cengiz Han, Çin memuruna şunu söyledi: "Orta İmparatorluk İmparatoru'nun Gök Tanrısı tarafından eğitim ve terbiye görmüş olacağını sanıyordum. Prens Wei gibi günahkâr ve zayıf bir adam böyle bir görevi nasıl yerine getirebilir?"

1211'in ilkbaharında, Kerulen Nehri kenarında Cengiz Han, askerlerinin Çin'e karşı yürüyüşe geçmelerini istedi. Bu harekâtın hazırlıkları, Moğollar'm Çinliler'den gördükleri küçümsemelerin ve hakaretlerin intikamını almak; tam yetmiş yıl önce Çinliler'in öldürdükleri Moğol şeflerinin öcünü almak maksadıyla yapılıyordu. Cengiz Han kendi çadırında üç gün oruç tuttuktan sonra, Gök Tanrısı'na kurban kesmek üzere, başı açık olarak bir tepenin üstüne çıktı. Kendisine bütün kabilelerin ileri gelenleri eşlik ediyorlardı. Gök Tannsı'nm yardım ve korumasını esirgememesi için dualar ve âyinler yapıldıktan sonra ciddi ve gerçek bir savaş meclisi toplandı. Burada, Çin imparatorluğu gibi büyük ve kalabalık bir kuvvete karşı alınması gerekli her çeşit tedbir ve hazırlık hususunda konuşuldu ve tartışıldı. Düşmanın kuvvetleri hakkında bilgi ve haber toplamak, Moğol ordularının geçmeleri gereken yerleri ve yollan tespit ve tayin etmek için büyük Çin Duvarı yakınlarına hafif süvari keşif birlikleri gönderildi. Bunların peşinden öncülerden kurulu 30.000 asker yollandı. Bunları orduların büyük kitlesi tâkib etti. Her süvarinin yedeğinde bir boş at, birkaç ok sadağı (torbası) ve birkaç günlük yiyecek vardı. Cengiz Han, casusları aracılığıyla, Çin ordularının çok kalabalık ve çok iyi silahlanmış olduklarını öğrenmişti. Bunun için, savaşta zafer elde etmenin tek şansını süvarilerinin çabuk hareketinde ve yer değiştirmelerinde görüyordu. Çin ordusu genel olarak yayalardan oluşuyordu ve Cengiz Han'ın süvarileri tarafından anında yapılacak hareketlerle kıyaslanamayacak ağırlıkta idi. Cengiz Han süvarilerinin hızlı hareketleri ve yer değiştirmeleri sayesinde düşman generallerini şaşırtacağını, ordularını beklemedikleri yerde ve anda aniden vurarak bozguna uğratabileceklerini umuyordu. Ordularının ahenkli ve planlı şekilde hareket etmelerini kesinlikle sağlamak hususunda, genel olarak Moğollar'ın ve özel olarak kumandanlarının olağanüstü yön tayin etme yeteneklerine inanıyor ve güveniyordu. Bozkır insanları, görme zekâ ve kuvvetleri çok gelişmiş olduğundan, başka memleket insanlarının farkına varamadıkları küçük bir işaretten yönlerini tayin edebilirler. Moğollar büyük Çin Duvan'nı zorluk çekmeksizin geçtiler. Memleketine ihanet eden Çinliler'i buldular ve bunların duvar kapılarından bazılarını açmaları sonunda Kuzey Çin'e akın ettiler. 1212 yılında Kitay şeflerinden birisi Çin İmparatoru aleyhine isyan ederek Cengiz Han'a katılıyordu. Bu-

nun yardımı ile Cebe Mançurya'nın kuzeyini fethederek Leno-Yang şehrini sarıyor. İlk hücumda başarı sağlayamadığından sahte bir geri çekilme yapıyor ve gece vakti âni bir saldırı ile şehri zaptediyor. 1213 yılı Moğol orduları için büyük başarılar yılı oluyor. Cengiz Han, Çin Duvarı'nı geçen ordularını üç kısma ayırıyor: Biri, Moğol ordusunun sağ kanadını teşkil ediyor ve bunun komutasını üç oğluna: Cuci, Çağatay ve Oktay'a veriyor. İkincisi, kendisinin ve küçük oğlu Tuli'nin kumandasında ve nihayet üçüncüsü sol kanadı teşkil ediyor ve kardeşleri Kasar ile Okijin'in komutalarına veriliyor. Bu üç ordu birlikleri, MoğoUar'a özel olan stratejiye uyarak hemen hemen bütün Çin İmparatorluğu'nu istila, bazı şehirleri zapt ve yağma ediyorlar; bazı şehirler karşısında başarısızlığa uğruyorlar. Görünürde düzensiz olan bu istila ve hücumlar, Çin generalleri için karışık ve içinden çıkılmaz bir durum yarattı.

Moğollar'ın bu kadar kısa bir zamanda bu kadar büyük zaferler ve başarılar sağlamasını aklı olmayan Çin İmparatoru, Çin orduları başkumandanını kendisine ihanet ettiği kuruntusuna kapılarak değiştirdi. Yeni Çin kumandanı memleketinin dağlarını ve yollarını tanımıyordu. Askerleriyle birlikte yönlerini kestirmek ve geçecekleri yolları bulabilmek için durmadan Çin köylülerine soruyordu. Hâlbuki Moğol generali Cebe evvelce bu bölgelerde dolaşmak ve fikir edinmek fırsatını bulmuştu. Şimdi mevcut yollar ve suları mükemmel şekilde hatırlıyordu. Bu sayede gece yürüyüşü yaptırdığı süvari birlikleriyle Çin ordusunun arkasına düştü. Bu durumdan şaşkına dönen Çin askerleri büyük bir bozgun ve mağlubiyete uğradılar.

Sağ kanada kumanda eden Cengiz'in oğullan birçok şehri zapt ve yağma, geniş bir alanı talan ve tahrip ederek topladıkları bol ve kıymetli ganimet yığınları ile, Büyük Du-var'm kuzeyine döndüler. Siyasî ve stratejik çıkar tamamıyla ihmal edilmişti. Başlangıçta zaptedilmiş olan bölgelerin ve şehirlerin güney Çin'e yapılacak sonraki akın ve saldırılara 198 hareket üssü oluşturmaları konusu hiç düşünülmemişti. Toplanan hayret verici ganimetler stok edilerek saklandı. Yağmacı zihniyeti ile yetiştirilmiş bütün süvari ordularının hareketlerini gayelerine uygun biçimde neticelendirmeleri gerçekten ilgi çekicidir.

Moğol orduları 1213 ve 1214 yıllarını akın ve saldırılar ile geçirdiler. Moğollar, saldırılarında inanılmayacak kolaylıkla başarılar sağlıyorlardı; ama, Çin İmparatorluğu'nun da yeni kuvvetler ve ordular toplama imkânı hâlâ vardı; çünkü şehirlerden pek çoğu zaptedilememiş olduğundan, direnme ve asker çıkarma imkânını koruyordu. Çin askerî birliklerinden bazılarının Moğollar'a katılması ve Çin'in bazı bölgelerinde köylülerin ayaklanması ve idarenin bunlarla uğraşması da bu imkânı ortadan kaldırmıyordu. Cengiz Han ancak kuzey Çin'i istila ve tahrip etmesinden sonra 1214 yılında Pekin'e saldırmaya karar verdi. Üç ordusunu Çin İmparatorluğu'nun merkezi Pekin'in duvarları dibinde topladı. Moğollar o zamana kadar görülen bir sertlik ve taktik sayesinde sağlam şehirleri zaptetmeyi başarmışlardı. Sağlam şehirler civarındaki köylüleri toplayarak, surlara yürüyen askerlerinin önlerine katıyorlardı. Şehir halkı direnmeden vazgeçip teslim olduğu takdirde zulüm ve işkence görmüyordu. Ra-zılığı ile teslim olmayan şehir zaptedilirse halkı acımasızca vağma ve katlediliyordu.

Cengiz Han'ın bazı generalleri İmparatorluk kalesine hücuma geçmelerine izin vermesini istediler. Fakat Han, kalenin büyüklük ve sağlamlığı ve içindekilerin direnme kuvvetini hesaplayarak, görüşme yolunun seçilmesini uygun buldu. Büyük Han, Çin İmparatoru'na gönderdiği elçi heyetine şunları söyletti: "Senin Ho-pei ve San-tung bölgelerin elimize geçmiştir. Sana kalan şey Pekin'in duvarlarıdır. Gök 199 Tanrısı senin kuvvetini parçalamıştır. Buna rağmen ben ordularımı Moğolistan'a geri götürmek istiyorum. Sana karşı harekete geçmek için sabırsızlanan generallerimi yatıştırmak için bana ne verirsin?"

Müşavirleri İmparator'a şunu öğütlediler: "Moğollar çok kuvvetlenmişlerdir. En cesur askerlerimizi yok ettiler; en iyi şekilde korunmuş olan şehirlerimizi ellerine geçirdiler. Onlarla bir kez daha karşılaşır ve mağlup olursak ordularımız dağılacaktır. Bu sebeple, askerlerini geri çekmesi ve bize zaman bırakması için Moğol Hanı ile anlaşmamız daha iyidir. Bundan başka bizim hava ve iklimimize alışık olmayan Moğol askerleri arasında bulaşıcı bir hastalık ortaya çıktığı sanılıyor. Han'a eş olarak kızını ver; altın, gümüş ve ipek ver. Bakalım bunlarla barışı kabul edecek mi?"

Çin İmparatoru, Cengiz Han'a teklifini memnuniyetle kabul ettiğini bildirdi. Danışmanlarının tavsiyesi üzerine altın, kıymetli kumaş, 500 çocuk, 500 kız, 300 at yolladı. Şimdiye kadar olduğu gibi Cengiz Han 1214 savaşından da bol ganimet ve bir kadın ile dönüyordu. Bu seferki eşi yüzüne ancak bakılabilecek kadar idiyse de, İmparator sülalesine mensup bulunması ona değer kazandırıyordu. Cengiz Han bir süre sonra, Çinli eşinin İmparatorun öz kızı ve bir prenses olmayıp halktan alınan bir evlatlık olduğunu öğrendi. Ama O'nun ruh temizliği. Cengiz Han'ın O'na hoşgörülü-lükle bakmasını sağlamış ve başka birşey düşündürtmemiş-tir. Bununla beraber Cengiz Han bu parlak evlenmeden faydalar sağlamasını becermiştir.

Büyük Duvar'ın kuzeyine çekilen Cengiz Han, askerleri-200 ne ve atlarına dinlenme ve taze enerji biriktirme fırsatı verdi. Çin İmparatoru, Moğolistan sınırından mümkün olduğu kadar uzak bulunmak için 1215 yılında merkezini daha güneye nakletmeye karar verdi. Generallerinden birisi bunu zaaf işareti sayarak imparatoru aleyhine isyan etti; Pekin'e yerleşti; Cengiz Han'dan yardım istedi. Cengiz Han, generallerinden birisi ile gönderdiği askerlerini Büyük Duvar'm güneyine geçirtti ve bunların Pekin'de asilerle birleşmelerini emretti. Diğer bir ordu Mukali'nin komutası altında Çin'in kuzeydoğusunu işgal etmek üzere gönderildi. Pekin'i kurtarmak üzere gönderilen Çin ordusu bozguna uğradı ve Pekin genel valisi, Moğollar'm hücumlarına dayanamadı ve intihar etti. Böylece Çin İmparatorluğu'nun payitahtı 1215 yılında Moğollar tarafından zaptedildi. Bu sefer Moğollar zaptettikleri bölgeleri bırakıp gitmediler. Ho-pei ve San-tung'u işgal ettiler. İmparator'dan bu unvanı bırakmasını ve yalnız Ho-man Kralı unvanını almasını istediler. İmparator bu teklifi reddetti. Cengiz Han, Mukali'yi sol kanadın komutanı tayin ederek Çin'de bıraktı ve ordusu ile Çinliler'e karşı savaşı sürdürmesini, Çin İmparatorluğu'nu ve mümkünse bütün Çin'i fethetmesini emretti.

İki taraf arasındaki savaşlar yıllarca sürdü; Çin'in bir tarafının harap olması ile neticelendi. Şair şöyle diyordu: "Susmuş duvarlar arasında artık hiçbir kuşun cıvıltısı duyulmuyor. Şimdi uzun gecelerde yalnız yeller esiyor ve karanlıklarda sadece ölülerin gölgeleri dolaşıyor. Ay'ın zayıf sarı ışığı yağan karlara fısıldıyor. Duvarların dibindeki hendekler donmuşlar, ayazdan buz tutmuş sakallarıyla kanlı vücutlar görülüyor. Bütün oklar atılmış, yayların kayışları kopmuş; atlar takatsiz düşmüş. Düşman elindeki Han-li kalesi böyle görünüyor."

1215 harekâtından sonra Kuzey Çin Cengiz Han'ın hakimiyeti altına giriyordu. Cengiz Han savaşı bitirdikten sonra, adamları ve hayvan sürüleri ile birlikte, dedelerinden miras kalan, kendisinin çocukluk ve gençlik hatıraları ile dolu, sert iklimli ve kuru manzaralı Moğolistan'daki Kerulen Neh-ri'nin sahillerine döndü. Cengiz Han, görünmeyen iplerle, memleketine yürekten bağlı idi.

Han, geçmiş zor yıllarda asla düşünmediği ve düşünde bile görmediği zenginliklerle dönüyordu. Arkadaşları, kumandanları şimdi parlak ve yaldızlı kıymetli elbiseler içinde idiler. O kadar ki, 1206 Kurultayı'nda vaad ettiklerinden çok daha fazla ve üstündü.

Cengiz Han, bu kadar ganimet, hayvan, eşya ve insan arasında büyük bilgin Le-liu Çiu-tsai'yi de birlikte getiriyordu. Kitan kökünden olan bu bilgin'in yenilmiş olan hükümdarına karşı beslediği bağlılık Cengiz Han'a, her zamanki gibi derinden etkiledi. Bu, bu biçim anlayışın, insanların ve olayların genel anlaşılmasının dışına çıktığını bir kez daha ispatlıyordu. Le-liu Çiu-tsai Cengiz'e şöyle hitap etti: "Sen at üstünde büyük bir İmparatorluk fethettin; ama O'nu at üstünde idare edemezsin!" Cengiz Han, Kuzey Çin'i ve insanlarının geleneklerini iyi tanımayan adamlarının bu memleketi idare edemeyeceklerini anladı. Çobanlarının yerleşik bir milleti, köylüleri, şehirlileri, sanatkârları ve tüccarları idare edecek yetenek ve hazırlıklara sahip bulunmadıklarının farkına ve mânâsına vardı. Bu sebeple bilgin'in sözlerini dinledi; Kuzey Çin'i idare etmek üzere Liao-tung'dan adamlar getirtti.

Cengiz Han, Büyük Duvar'm Kuzeyi'nden gelip Güne-yi'ne yerleşmiş olan diğer fatihler gibi, Pekin misali büyük bir şehirin karşısına çıkardığı her çeşit zevke kendisini kaptırmadı; bunlara aldanmaktan kendisini tutmayı bildi. Moğolistan'a dönen Cengiz Han, İmparatorluğu'na başkent olarak Karakurum'u seçti. Burası tenha ve çıplak denilecek bir yer olup, çamur evlerden ve çadırlardan oluşan tuhaf ve garip bir manzaraya sahipti. Bununla beraber, bu yer, Çin'den, İran'dan ve Orta Asya'dan gelen kervanların uğrak ve durağı idi. Büyük Han, burada bir ipek çadırın altında yaşıyor ve buradan İmparatorluğu'nun dört bucağına emirler veriyordu. Han'ın emirlerini hiçbir tebası dinlememek cesaretini gösteremiyordu.

BATI'YA KARŞI

Çin'in fetih işini Mukali'ye bırakan Cengiz Han, gözlerini Batı'ya çevirdi. Memleketinin Batı sınırlarında gelişen olayları çok ilginç bularak bunlarla en sıkı ve dikkatli biçimde ilgilendi. Bu olaylardan birisi tamamıyle O'nun şahsi durumu ile ilgili idi. Söz konusu olan, Nayman Kralhğı'nı hâkimiyeti altına aldığı zaman, takibinden kaçmayı başaran, Kralın oğlu

Küçülük idi. Adamları ile kaçarak Karakitay'a sığman Küçülük'e, Cengiz Han'a teslim olmaktan ise kaçmayı tercih etmiş olan Merkitler'in bir kısmı da katılmıştı. Bir vakitler Kuzey Çin'i işgal etmiş olan Karakitay'lar, burasını terkederek Gobi Çölü'ne sığınmaya mecbur edilmişlerdi. Bunlar, Aral Gölü ile Batı'da Sir Derya, Doğu'da Altay dağları ile Gobi arasında uzayan bir İmparatorluk kurmayı başarmışlardı. Bu İmparatorluğun Güney sınırlarında Kuen-Lun dağları bulunuyordu. Orta Asya'dan Moğolistan'a ve Çin'e giden ticaret yolları buradan geçiyordu. Karakitay-lar'm Hanı Gur Han yahut "Dünya Hanı" Doğu'da Uygur-lar'ı hâkimiyeti altına almış; Batı'da Semerkant emiri ile Har-zemşahı'na da otoritesini tanıtmış idi. Gur Han ve Kara-kitaylar'dan bir kısmı budist idilerse de, egemenliklerinde bulunan Türk boylan Müslüman olmuşlardı. Moğollar ve Çinliler gibi hoşgörü ruhu taşıyan Gur Han, İmparatorluğu içinde yaşayan insanlara inandıkları dinlerin gereklerini yapmalarına müsaade ediyordu. Naymanlarla Uygurlar, Gur Han'ın hâkimiyetinden çıkıp, kuvveti günden güne artan ve yayılan Cengiz Han'ın hâkimiyeti altına girdiler. Diğer taraftan Harzemşahı Muhammed Han da kuvvetli bir İmparatorluk kurarak, Gur Han'ın hâkimiyetinden kurtuldu ve Karakitaylar İmparatorluğu'nda yaşayan Müslümanları, kendilerinden başka bir dini tanıyan, Gur Han'a, yani Hükümdarlarına, karşı ayaklanmaya teşvik ve tahrik etti. Bunun yanında Harzemşahı da saldırgan bir siyaset izleyerek Karakitay'ı birkaç kez istilaya kalkıştı. Küçülük'ün gelişi bu şartlar altında iyi karşılandı. Bunun süvari birlikleri Gur Han için gerçek bir yardım kuvveti teşkil edebilirdi. Gur Han kızını Küçülük ile evlendirdi. Damat, bunun karşılığında ödül olarak kayınpederini öldürdü ve yerine kendisini Han ilan ettirdi. Böylece, Cengiz Han'ın düşmanı kendisine kuvvetli bir dayanak kurmuş ve buna güvenerek Moğol Ha-nı'na karşı savaşma imkânına kavuşmuş oluyordu.

Bu kuruluş ve görünüş Cengiz Han'ın gözlerini Batı'ya çeken bir olay idi. ikincisi, Cengiz Han Imparatorluğu'nun sınırlarını Aral Gölü'ne ve Sir Derya Nehri'ne kadar genişlettiği taktirde, eline geçireceği faydaları ve avantajları da düşünüyordu. Karakitaylar Imparatorluğu'nu fethederse Arap dünyası ile ticarî ilişkileri iyileşecekti. Arap dünyasından gelen silahlar en iyi cinsten idi. (Mesela Şam kılıçları). Ticaret âleminde çok olan aracıların sayısı azalacak, eşya fiyatları düşecek, yollar kısalacak ve sonunda kabilelerinin ekonomik durumu daha da iyileşecek idi.

Bunların dışında, Karakitaylar'm bulundukları yer, coğrafya bakımından birbirine uygun ve ahenkli biçimde bağlanmış yüzeyden mahrum talihsiz bir memleket idi. Bu açıdan bakılınca sağlam bir memleket ve kuvvet halini alamıyordu. Burası, nihayet, kuru ve çorak topraklarında kaybolarak haritadan silinen iki akarsuyu olan bir memleket idi. Cengiz Han'ı buralara en çok çeken sebep, Karakitaylar'm zayii olmaları idi. Memleketteki memnuniyetsizlik ve şikâyetlerin artması, yabancı bir kuvvet tarafından kolay bir sömürme ve tahrik unsuru olarak kullanılabilirdi. Küçü-lük'ün akılsızca idaresi altında bu memnuniyetsizlik ve şikâyetlerin bir isyana çevrilmesi işten bile değildi. Tebaları-na karşı geniş bir hoşgörü göstermesi gerekirken, Küçülük, kendisinden evvelki hanların tersine, din meselesinde aykırı davranışlar seçti. Kendisi ölünceye kadar Hıristiyan Nasturi kaldığı halde, Müslümanlara ve Nasturi Hıristiyahlara zorla Budistliği kabul ettirmeye kalkıştı. İslâm dininde bilgisi ile büyük şöhret yapmış olan bir

müslüman bilgin ile dinî meselelerde tartışma gaflet ve hatasına düştü. Müslüman din bilgini Küçülük'ü öyle meseleler ve sorular karşısında bıraktı ki, bunlara ancak Kur'ân ve Hadis konularında ve bilimlerinde geniş bilgi ve tecrübe sahibi olan keskin zekâlı ve akıllı bir âlim ve bir uzman cevap verebilirdi. Küçülük, bu mağlubiyetinden ve utancından doğan kızgınlığının intikamını almak için Bilgin'i astırdı.

Bu olay, Müslümanların aleyhindeki memnuniyetsizlik kaynaşmasını daha ziyade şiddetlendirdi. Cengiz Han, bu memlekete göndermiş olduğu casusları aracılığı ile, bu olaydan ve diğer şikâyetlerden günü gününe haberdar oluyor- 205 du. Burada şunu da belirtelim: Han, düşmanın iç durumunu ve kuvvetini önceden iyice öğrenmeden onun üstüne saldırıya geçmemiştir. Moğol casusları, -Marco Polo'nun oğlu gibi- yetenekli haberciler, komşu memleketleri baştanbaşa dolaşarak insanları ve mevkileri görüp öğreniyorlardı. Bu hususta elçilerden de faydalanılıyordu. Bunlar, geri döndükleri zaman, duydukları, gördükleri ve öğrendikleri şeyler hakkında Han'a çok ayrıntılı raporlar veriyorlardı. Bu haber alma cihazı ve şebekesi çok iyi düzenlenmişti. Karakuruma gelen Avrupalılar böyle bir teşkilâtla karşılaşıyorlardı (Venedik bu yolda bir istisna teşkil eder. Gemilerle dış memleketlere yolculuk yapanlar, tüccarlar gözlerini ve kulaklarını adamakıllı açarak duydukları, gördükleri ve öğrendikleri şeyler hakkında hükümetlerine ayrıntılı haberler ve bilgiler vermeye mecbur idiler.) Cengiz Han Karakitaylar memleketindeki durumu iyice öğrendikten sonra, Harzemşahı'nın daha evvel davranıp bu memleketi eline geçirmemesi için, 1208 yılında Küçülük'e karşı bir ordu gönderiyor. Cengiz'in ordusu, sayıca kalabalık olmadığı halde, en iyi kumandanlarından biri olan Cebe'nin kumandası altında idi. Cebe, sayı azlığını, çok ustaca yaptırdığı dini propaganda sayesinde, önemsiz hale getirdi. Daha savaşa girişmeden evvel, cemiyetler arasında her çeşit dini düşünce, inanış ve ibadetin tam manâsıyla serbest olduğunu ilan etti. Bunun üzerine Karaki-tay'daki topluluklar Cebe'yi bir kurtarıcı olarak karşıladılar; Küçülük'e karşı isyan ederek Cebe tarafına geçtiler. Büyük şehirleri ve bu arada Başkent-'in kale kapılarını açtılar. Bozguna uğrayan Küçülük, Pamir'e kaçtı ise de arkasından yetişen Cebe'nin adamları O'nu yakalayarak öldürdüler. Harzemşahı bu uğurda yıllarca ve hem de daha büyük askerî kuvvetlerle denemelere giriştiği halde başarılı olamamıştı.

Cebe, ustalıklı ve akıllıca bir siyasî hoşgörü sayesinde, çok az bir askerî kuvvetle bunu başarmıştı. Cebe'nin çok kısa bir zamanda ve tam şekilde başarı sağlaması, Cengiz Han'ı kumandanının bağlılığından şüphelendirdi. O'nun Karakitay-lar memleketini kendi hâkimiyeti altına alarak bağımsızlığını ilan edeceğinden endişe etti. Bu endişesinin doğru olduğu, fakat bir temele dayanmadığı biraz sonra anlaşıldı. Çünkü Cebe, Temuçin'e katılmadan önce, Temuçin'in ağzı ve burnu beyaz olan sevdiği bir atını okla vurarak öldürmüştü. Şimdi bu bir at yerine ağzı ve burnu beyaz bin tane at toplayıp Cengiz Han'a gönderiyordu.

Karakitay İmparatorluğu'nun fethiyle Cengiz Han'ın İmparatorluğu'nun Batı'daki sınırlarını Sir Derya teşkil ediyordu. Sir Derya'dan ötesi Harzem İmparatorluğu idi. Harzemşahları (bugün buralara Hive denilmekte) Selçuk Türk sultanlarının vasalları olmuşlardı. Selçuk Türkleri'nin hâkimiyeti Küçük Asya (Anadolu)'nm tamamına yakın kısmına, İran'ın üstünden,

çok Doğu'ya ve Asya'nın ortasına kadar yayılmıştı. XIII. yüzyılın ikinci yarısında Harzemşahları hâkimiyetlerini yavaş yavaş Doğu'ya Sir Derya'ya Karakitay sınırlarına kadar genişlettiler. Karakitaylar'm yardımı ile Güneydoğu'daki Horasan'ı zaptettiler. Burada Merv, Serhas ve Tur gibi büyük şehirler bulunuyordu. Bundan sonra tahıl zenginliği olan Segdul (Segdina) bölgesini ellerine geçirdiler ki bunun siyasî ve ticarî merkezi Semerkant şehri idi. Harzemşahı Horasan'ı e Segdul'u fethettikten sonra, Selçuk Sultanı Tuğrul aleyhine savaş açtı ve bunu 1194 yılında kesin olarak mağlup etti. Bu suretle Selçuk sultanlarının Orta Asya ve İran'daki hükümranlıklarına son verildi; Selçuk Sul-tanı'nın başkenti Rey şehri de Harzemşahı'nın eline geçti. 1194 zaferinden sonra Irak'ta Harzem İmparatorluğu'na katıldı.

1220 yılına kadar saltanat sürmüş olan Harzemşahı Muhammed Alaaddin 1200 yılında şah oldu. Türk ve İran milletleri üzerindeki hükümranlığını kurmuş olan Muhammed Alaaddin, İslâmiyetten birlik sembolü olarak faydalandı. O kendisini Hz. Muhammed Peygamberin bayrağını taşıyan bir kişi olarak görüyor ve O'nun adına gerçek imanın zaferi için savaşıyor ve bu sebeble kendisine "İslâm Arslanı" ve Allah'ın Gölgesi" unvanlarını veriyordu.

Muhammed Alaaddin, 1204-1206 yılında Afganistan'ı fethederek İmparatorluğu'nu genişletiyor. Afganlılara karşı giriştiği savaşta önce bozguna uğruyorsa da Karakitaylar'm yardımı sayesinde, bir yıl sonra zafer kazanıyor. Müslüman dünyanın en kuvvetli sultanı olduğunu düşünen Muham-med Alaaddin, ateşe tapan Karakitaylar'ın vasalı olmayı şeref ve şöhreti ile uygun görmüyor ve kuvvetine yakıştırmıyor. Semerkant emirinin de rıza ve kabulü ile M. Alaaddin Karakitaylar'a karşı açıkça harekete geçiyor; Karakitaylarla yaptığı savaşı Küçülük'ün ihaneti ile kazanıyor. Böylece büyük bir İmparatorluğun sahip ve hâkimi oluyor. İmparatorluğunun sınırları Anadolu'dan Hindistan'a, Basra Körfe-zi'nden Sir Derya sınırlarına kadar genişliyor.

Bu geniş İmparatorluk ne etnik ve ne ekonomik bakımdan homojen değildi. Ama O'nun birliği, son tarihlere ait siyasî bir yapı olduğu için, çürük değildi. Böyle düşünmemiz gerekirse 1206 yılından sonra ortaya konulmuş olan Cengiz Han İmparatorluğu için de aynı düşünceyi kabul etmemiz gerekir. Şimdi karşı karşıya olan bu iki kuvvet ara-smdaki fark başka sebeblerle açıklanabilir. Cengiz Han İmparatorluğu göçebe topluluklardan Harzem İmparatorluğu yerleşik topluluklardan meydana geliyorlardı. Evvelce işaret ettiğimiz gibi, göçebe feodalizm ile yerleşik feodalizm arasında büyük farklar vardır. Yerleşik feodal toplumdaki insanlar arasında çok derin farklar bulunan sınıflar ve tabakalar vardır ki, bunlar birer uçurumdur. Harzem İmparatorlu-ğu'ndaki feodallar saraylar ve sağlam kaleler inşa ediyorlar; servetler biriktiriyorlar; onların hırs ve açgözlülükleri durmadan büyüyor. Çünkü onları koruyan kalelerin duvarları ve hizmetlerinde tuttukları süvarileri itiraz edenler ve ayaklananlara karşı kuvvetle koruyorlardı ve efendilerinin kuvvet ve otoritelerinin inkâr ve reddedilmesine meydan vermiyorlardı. Gerek köylülerin ve şehirlilerin asiller aleyhine isyanları ve gerek fakir tabakaların şehirlerdeki zengin tüccarlara karşı memnuniyetsizlik ve yakınmaları, genel bir tehlike karşısında hareket birliği doğmasına müsait olmayan bir ruh hali yaratmakta, yani birlikte ve toplu halde mücadeleye girişilmesini önlemektedir. Cengiz Han,

eğer Pekin'de kalmış olsaydı sonunda O da, yerleşik feodal devletlerin temellerini çökertmiş olan aynı sosyal meselelerle karşı karşıya kalmış olurdu. Karakurum'a dönmüş olan Cengiz Han, bir şef olarak, İmparatorluğu'nun ve hükümranlığının merkezinde bulunduktan başka, içerden birliklerinin yıkılma tehlikesi az olan göçebeler Moğol ve Türk kabilelerini doğrudan doğruya emirleri altında bulundurmak avantajını da koruyordu. Herhangi bir şef Cengiz Han'a karşı çıkabilirdi ama hükmettiği bir topluluk bunu yapamazdı. Topluluklar, kendilerini yeni ve zengin memleketlere götürüp ganimetlere kavuşturma umudu veren Cengiz Han'ın otoritesini sevinç ve gönül rızalığıyla kabul ediyorlardı. Fakirlik ve ganimetlere kavuşma umudu bu toplulukları hareket birliğinin ve başarıların garantisi haline getiriyordu.

Cengiz Han, İmparatorluğu'nda yaşayan Müslümanlar aracılığıyla Harzemşahı'nın emrinde bulunan askeri birliklerin sayısı ve kuvveti hakkında olduğu gibi tebaları arasındaki ilişkiler ve ruh hali konusunda da ayrıntılı bilgiler elde edebiliyordu. Şah nezdine elçiler göndermek suretiyle Şah'ın ileriki düşünceleri hakkında da ipuçları elde edebiliyordu. "Sana selamlarımı sunuyorum" biçiminde Şah'a yakınlık gösteriyordu. "Senin kuvvetini ve İmparatorluğu'nun genişliğini biliyorum ve bu sebeple seni çok sevgili bir oğlum sayıyorum." diyordu. "Çin'in ve pek çok Türk kabilesinin tarafımdan zaptedilerek hükmüm altına alındıklarını senin bilmeni istiyorum. Benim memleketim savaşçılar karargâhıdır; gümüş madeni ocağıdır; benim başka topraklara ihtiyacım yoktur. Ben babalarımız arasındaki ticari ilişkileri cesaretlendirip arttırmakta, ikimiz için de eşit faydalar bulunduğuna inanıyorum," diyordu. Büyük Han'ın elçileri Harzemşahı'na bunları naklederken bu sözlerini doğrulayan değerli hediyeler de sunuyorlardı. Bu hediyeler arasında gümüş kaşıklar, kıymetli taşlar, en kıymetlilerinden bir mücevher ve beyaz deve derileri bulunuyordu. Cengiz Han'ın bu mesajı barışseverlik, itidal, Şah'a karşı aşırı bir baba sevgisi kapsıyordu. Doğu diplomasisinde oğlum hitabının gerçek mânâsını burada açıklamamız gerekmektedir: Oğlum sözü, ister az ve ister çok sevgiyi göstersin, muhatabını bir çeşit himaye altına alma mânâsını taşır. Şah, Han'ın kendisine karşı kullandığı çok sevgili oğlum sözünü kabul ederek, O'na kendisini düşünen bir baba mânâsını taşıyan bir cevap verirse, O'nun himayesine girmiş ve O'nun üstünlüğünü tanıdığını kabul etmiş sayılırdı. Bu sebeble, Muhammed Ala-addin, Büyük Han'a cevabını vermeden önce, Cengiz'in ne kadar kuvvete sahip olduğunu anlamaya, ondan sonra hitap tarzını seçmeye karar vererek elçilere bazı şeyler soruyor. Elçilerden birisini ayırıp, onunla dört göz arasında başbaşa konuşuyor. Şah bu elçiye, değerini tespite imkân bulunmayan çok kıymetli bir yüzük ile birçok hediye vererek elçinin ağzından sırları almaya çalışıyor. Şah önce Cengiz'in Çin'i gerçekten zaptedip etmediğini öğrenmek istiyor Çin'in dünyada en geniş topraklara sahip bir İmparatorluk olduğu Semerkant ve Buhara tüccarlarından biliniyordu. Cengiz Han'ın bu İmparatorluğu zaptettiği doğru ise, dünyanın en büyük İmparatorluğu'na Cengiz Han'ın sahip bulunduğunu Şah'ın kabul etmesi gerekiyordu. Elçi bunun doğru olduğunu ifade etti. Şah'm ikinci suali, Cengiz Han'ın askerî kuvveti hakkında oldu. Elçinin verdiği cevap Şahı sevindirdi. Büyük Han'ın askerinin çok ve kuvvetli olduğunu söyleyen elçi, bununla beraber, O'nun askerleri seninkiler yanında, Ay ışığının Güneş ışığı yanında çok sönük kaldığı gibi, zayıf ve sönük kalmaktadır; dedi. Şah, Cengiz'in el-

çilerinin verdikleri bilgilerin gerçeğe uyup uymadığını yerinde tespit etmek üzere, Karakurum'a bir elçi heyeti göndermeyi kararlaştırdı. Elçiler, Büyük Han'ın askerlerinin sayısı ve bunlarm kullandıkları silah biçimleri hususunda bilgi toplayacaklardı. Cengiz Han, Şah'ın elçilerine şunları söyledi: "Benim Doğu'nun, Şah'm Batı'nın hükümdarları olduğumuzu Şahınıza söyleyiniz! Aramızda sarsılmaz bir anlaşma bağı bulunduğunu, dostluk ve barış bulunduğunu; memleketlerimizin tüccarlarının ve kervanlarının tam bir barış ve huzur içinde gidip gelmeleri gerektiğini; O'nun memleketinde bulunan mallarını benim memleketime; benim memleketimdeki malların ve eşyanın O'nun memleketine rahatlık ve serbestlikle girip çıkmasını bildiriniz!" Cengiz Han'ın bu sözleri, O'nun anlayışlı ve uzak görüşlü bir idare ve siyaset yeteneğine sahip bulunduğunu ve ticari ilişkileri takdir ettiğini ispat ediyor.

Orta Asya ile Doğu ve bunlarla dünyanın diğer kısımları arasında yapılan hayati alış-veriş yolları Harzem İmparatorluğu'ndan geçiyordu. Hindistan'ın, Afganistan'ın, İran'ın (Irak, Anadolu ve Ak Deniz bölgelerinin ticaret yolları İran'dan geçtiğinden) hepsini içine alan çok önemli yollar hep Harzem Imparatorluğu'ndan geçerek Semerkant ve Taşkent'ten Doğu'ya ulaşıyordu. Cengiz Han'ın kendini Harzemşahı'nın babası yerinde sayması ile birlikte, iki memleket arasındaki alış-verişin iki taraf için de geniş ölçüde faydalı olmasını istediği gerçektir.

Muhammed Alaaddin, endişe beslemekle beraber, Cengiz Han'ın istediği ticaret anlaşmasını 1218 yılında kabul etti. Şah'ın elçileri henüz gitmişlerdi ki, iki memleket arasında silahlı bir çatışma sebepleri ortaya çıkıverdi. Moğol elçileri sınır kalesi olarak Otrar'a ulaştıkları sırada, kale komutanı, hiçbir sebep göstermeksizin onları yakalatıyor ve bunlarla beraber gelmekte olan kervan tüccarlarını astırıyor. Cengiz Han'a karşı şiddetli bir tahrik unsuru olan bu olay, Buhara ve Semerkant tüccarlarını da çok üzdü ve endişelendirdi. Çünkü, Ralph Fox'un kaydettiğine göre 1218 yılındaki bir kervan topluluğunu mahvetmek, bugünkü ölçüler içinde, bir tröstü ortadan kaldırmakla eşittir. (Bazı kaynaklara göre, asılan tüccarların sayısı dört yüz kadardı.

Bu arada Muhammed başka bir hata da işliyor: Bağdat'taki Halife'yi yerinden atıyor; Halife de Muhamed'i aforoz [**](*) ediyor. (Muhammed de ordusu ile Bağdat üzerine yürüyor. Halife ile Muhammed arasında çıkan bu kavga, durumu, Harzemşahı aleyhine çevirmiş ve kötü neticeler doğurmuştur. Muhammed Alaaddin, Cengiz ile arasında çıkacak savaşı yaparken İslâm dininin koruyucusu ve kahramanı sıfatıyla sebebini ilan edemeyecek ve ileri süremeyecektir. Bundan başka, Halife tarafından aforoz edilmiş olduğundan, Hatipler hutbelerinde Muhammed Han'ı Harzemşa-hı'na karşı tahrik etmektedir. Bu maksatla Karakurum'a bir elçi yolladığı da söylenmektedir. Halife, Cengiz'e gönderdiği elçinin saçlarını ustura ile iyice traş ettirdikten sonra kafa derisine mesajı yazdırmış, elçinin saçları uzadıktan sonra,

Moğolistan'a giden tüccar kervanının sade bir kişisi olarak görünmesini ve Harzem İmparatorluğu'ndan geçmesini sağ-

[**] (*) İslâm dininde afaroz kavramı yoktur. Yazar, afarozu alma mânâsında tanımlamış. (Editörün notu)

lamıştır. Moğol payitahtına ulaşan elçi, Cengiz Han'a söylediklerini başını ustura ile tekrar traş ettirerek mesajı okutmak suretiyle ispatlamıştır.

İlk elçi heyetine yapılan şiddetli muamele Cengiz Han'ı çok kızdırdı ama, çileden ve ile hareket etmekten çıkarmadı. İşlerin yeniden ılımlı yola gireceğini umarak, Muhammed Alaaddin'e ikinci bir elçi heyeti gönderdi. Bazılarının beyanlarına göre, sert ve aniden köpüren ve kavgacı bir insan olan Şah Muhammed Müslüman olan elçinin başını kestiriyor Moğol olan elçilerin de sakal ve saçlarını ustura ile traş ettiriyor. Cengiz'in elçilerine karşı yapılan bu yersiz ve küstahça davranış, yalnız elçilere karşı değil, onların hükümdarına karşı da işlenmiş büyük bir hakarettir.

Bu hakaret fiilen savaş ilanı demekti.

Harzemşahı'nın bu düşüncesiz ve açık tahrik hareketine karşı Cengiz Han, bir yüksek tepenin üstüne kurdurduğu çadırına çekilerek sakin kafa ile olayları ve aralarındaki ilgileri ve orantıları ölçmeye, ileride çıkması muhtemel olayları ve sonuçlarını da enine boyuna uzun uzun düşünmeye koyuldu. Halife ile olan ilişkisinde görüldüğü ve Harezmşahı tarafından uğradığı küçültücü tutumda belirdiği gibi, Cengiz Han, şahsına karşı yapılan yersiz ve kötü davranışlarda bile, düşünen, araştıran bir kişi olduğunu da ortaya koymuştur. O adamlarını çok iyi tanıdığını, ordular idare eden bir kumandan olarak karar ve hareketlerinin derin hükümlerinin ürünü olduğunu da ispatlamıştır. Bu vasıf, yeni düşmanı karşısında, büyük Han'ın sahip olduğu avantajlardan birisidir. Karşılaşan bu iki kuvvet mukayese edildiğinde, sayi üstünlüğü Muhammed Alaaddin'de ise de, yetenek üstünlüğünün Cengiz Han'da olduğunu tespit etmemek imkânsızdır.

Savaş hazırlıkları iki tarafta da başlıyor. Muhammed, sayı üstünlüğünü taşımakla beraber, belki şartların zorlaması yüzünden, savunma halini tercih ediyor. Harzem ile Karakurum arasındaki uzaklığın büyüklüğünü ve zaman kazanacağını düşünerek, kuvvetli ve etkili bir savunma teşkilâtı kurabileceğini tahmin ediyor.

Cebe, 20.000 süvarisi ile sabık Karakitaylar İmparatorluğu'nun topraklarında ve Sir Derya'nm doğusunda bulunuyordu. Bu kadar bir kuvvetle saldırıya geçtiği takdirde savaşı kaybedeceğini düşünerek, bir maceraya atılmak ve sayı azlığı bakımından savaşı kaybetmek istemiyordu. Çünkü Moğol ordusunun büyük kitlesi henüz uzaklarda idi.

Şah Muhammed önce, Doğu ve Batı Asya'yı birbirine bağlayan yolların kavşak noktasındaki Semerkant'm kuvvetle sağlamlaştmlmasmı kararlaştırdı. Gelecek yılın vergilerinin toplanmasını emretti. Toplanacak bu paralarla şehrin çevresinde 50 kilometre uzunluğunda yüksek bir duvar yapılmasını istedi. Bu, öyle bir şehir idi ki 1219 Avrupası'nın şehirleri bunun yanında birer zavallı pazar yerleri gibi kalırlardı, imparatorluğun diğer şehir ve kasabalarının da savunma duvarlarını onarıp kuvvetlendirmelerini emretti. Ama Moğol süvarileri o kadar hızlı bir yürüyüşle ilerlediler ki, Harzem imparatorluk idarecilerinin beklemedikleri bir anda ortaya çıkıverdiler. Bu yüzden şehir ve kasabaların savunma duvarları onarılıp bitirilemedi.

Cengiz Han ordularını iki endişe ile hazırlamaya girişti: Ordularını çok uzak yerlere götürüyordu. Henüz birliğini tam sağlamlaştıramadığı geniş İmparatorluğu'nun arkasında savaşa açık olan bir İmparatorluk bırakıyordu: Çin. Bu İmparatorluktaki harekâtı idare etmekte olan becerikli komutanı Mukali'nin bağlılık ve yeteneğine güvenebilirdi; ama, bu harekât ordusunun önemli bir bölümünü kendisinden alıkoyuyordu. Her ihtimale göre, kendi emrinde ancak 70.000 Moğol bulunuyordu. Bu sayıya bir bu kadarını oluşturan diğer milletlere mensup askerleri de katmak gerektir. Cengiz Han bu maksatla tâbiiyet ve korumasında bulunan bütün kabile şeflerine ve krallara haber gönderdi ve hepsini birlikleriyle kendisine katılmaya çağırdı. Bu suretle O bütün şefleri yanında tutup durumunu garantilemek istiyordu. Gözler önünde ve doğrudan kontrolü altında bulunan şefler ve kabileler böylelikle ayrılma hareketlerine cesaret edemeyeceklerdi. Bunlardan yalnız bir tanesi çağrısına gelmedi: Tangutlar'ın Kralı. Cengiz Han O'na: "Sen bana sağ kolum olacağım vaad etmiş idin. İşte, onunla ilişkilerimi kestim ve ona karşı savaşa gidiyorum. Gel ve benim sağ kolum ol!" Tangutlar Kralı'nın cevabı dalkavukça olmadı. "Cengiz Han, yetecek kadar kuvvete sahip değilse, neden bütün dünyanın hâkimi olmaya özendi?" Bu cüretli cevap karşısında Cengiz Han sesini çıkarmadı ve sustu. Moğolistan'ın batısında ordularını topladı ve ileri gelen adamlarıyla bir danışma meclisi kurdu. Burada savaş hareketlerinin esasları ve şekilleri tespit edilerek karara bağlandı. 1219 başlarında Cengiz'in ordularının hepsi süvarilerden oluşuyordu. Çinlilerle yaptığı savaşlar, kalelerin ve kale şehirlerin zaptedilmeleri için özel olarak yetiştirilmiş birliklerin kurulmasını zaruri kılmıştı. Yeni silahlar, taş veya ok atan aletler (mancınık), pek basit olmakla beraber ateşli silahlar, Moğol ordusunun yaptığı ve kullandığı silahlar arasına girmiş ve bu yeni silahları yürütmek ve nakletmek için özel tedbirler alınmıştı. Orduları yalnız süvarilerden oluşsa bile bunların yeni silahlar ve aletlerle birlikte hareket etmeleri büyük güçlükler doğuruyordu. Cengiz ordularının düz çizgi halinde üç bin kilometre yol almaları gerekiyordu. Bunların tahminen üç bin metre yüksekliğinde iki sıra dağları, bozkırları, ova ve yaylaları aşmak mecburiyetinde olduklarını düşünürsek, ne güçlüklere katlanmaları gerektiğini, Komutanlığın ne önemli ve güç meseleleri halletmek mecburiyetinde bulunduğu kendiliğinden anlaşılır. Bu meseleleri 1220 yılı savaşında ve harekâtında çözümlemiş olan Moğol kumandanlığının ve ordularının ne yetenekli ve kıymetli kumandanlara sahip bulunduklarını göstermektedir. Yaklaşık olarak 150.000 kişiden olu- şan bu orduların başarılı yürüyüş ve harekâtının, gerçekten hârika bir çaba olduğunu kabul etmek gerekir. Harzemşahı, bu kadar uzun bir mesafeyi almak becerisini gösterebileceğini sanmıyor ve böyle bir başarı beklemiyordu. Cengiz Han'ın dehası sayesinde, mucize diyebileceğimiz, bu olağanüstü olay gerçekleşti. Anibal'ın ordusu ile Alp dağlarını geçmiş olması, bir yazarın dediği gibi, Moğollar'm Asya'nın meşhur dağlarını aşması yanında bir "eğlenceli gezinti" kalır. Napoleon'un takdir ve ifadesine göre, çöllerin aşılması en güç tabii engeller olduğunu ve Moğol ordularının bu büyük engellerden birkaçını aştıklarını düşünürsek, 1219-1220 kış mevsiminde yapılan Moğol yürüyüşünün bir deha şaheseri olduğunu tereddütsüz kabul etmek gerekir. Moğollar bunun için atlarını birkaç ay otlamaya bırakmışlardır. Her süvarinin, değiştirme imkânı olsun diye, yedeğinde beş at vardı. Besin maddesi herkesin yanında ve kendisine ait idi. Kurutulmuş et ve katılaştırılmış süt (yoğurt veya peynir), etleri için kesile-

cek hayvanlar zamanında toplanmıştı ve orduların geçecekleri yollardan otlatılarak ve beslenilerek sevkediliyordu. Hayvanlara verilecek otlar bağlanmış denkler halinde arabalarla götürülüyordu. Köprü inşasında uzmanlık sahibi olan Çinliler, büyük akarsular üzerinde bunları yapmak üzere birlikte getiriliyorlardı. Kalelerin zaptı için yapılacak hücumlarda savaş makinelerinin kullanılmalarını Çinliler idare edeceklerdi. Hiçbir sağlam erkek ordunun dışında ve asker olmadan kalamayacaktı. Kadınlara verilen günlük emir: "Siz silah taşıyamazsınız, ama yine de bir göreviniz var. Yurtlarınızı ve çadırlarınızı bakımlı ve temiz tutunuz ki, erkekler döndükleri zamant>nları temiz bulsunlar. Habercilerim gece vakti onlarda yemek ve temiz yer bulsunlar. Böyle olan bir kadın erkek için gurur kaynağı olabilir." Bu kadınlar âlemini gözetlemek için Han'ın küçük kardeşi Okijin bırakılmıştır.

Herşey tam titizlik ve dikkatle yapılmıştır. Hiçbir ayrıntı unutulmamıştır. O kadar ki kaybolan eşya ile meşgul olacak bir subay dahi tayin edilmiştir. Her asker yanında iki kürk bulunduracaktır. Soğuk şiddetlenip ısı (eksi 40 dereceye) düştüğü zaman asker ikisine birden sarılıp uyuyabilmelidir.
Moğol ordusu Batı'ya üç kol halinde hareket etti. Han'ın büyük oğlu Cuci, general Subutay öncü birliklere kumanda ediyorlardı. Bunlar Sir Derya kaynaklarına ulaşacaklardı. Han'ın diğer oğulları Çağatay ve Oguday (Oktay) ikinci orduya komuta ediyorlar ve tarım ovasından geçeceklerdi. Cengiz Han ile oğlu Tuli büyük kitleye kumanda ederek biraz Kuzey'e kayacaklardı. Cebe, tümenleri ile Sir Cerya'yı koruyarak Güney'e inecek ve Türkistan'daki dağlan aşacaktı.

1220 ilkbaharında Moğol orduları görünüyor. Sir Der-ya'yı çevreleyen dağlardan Cuci ve Subutay'ın öncü birlikleri iniyorlar. Bunlardan haberi olan Muhammed Alaaddin, kuvvetinin büyük kitlesi ile Moğollar'ı karşılamaya çıkıyor. Karşılaştıkları dar saha Harzem ordularına elverişli idi. Su-butay. Cuci'nin geri çekilmesini tavsiye etti. Çünkü bu durumda Moğol süvarilerinin alışık oldukları savaş metodunu kullanmalarına imkân görünmüyordu ve bu bakımdan savaşı burada kabul etmek tehlikeli sayılıyordu. Cuci generalin tavsiyesini dinlemedi. Cuci Cengiz Han'ın büyük oğlu idi. Ama, hakikatte O'nun oğlumu idi, yoksa Bordu'yıı kaçırmış olan Merkit'in oğlumu idi, bu tam olarak bilinmiyordu. Bu kompleks yüzünden Cuci babasının karşısına bir korkak olarak çıkmak istemiyordu. Bu düşüncenin etkisi ile askerlerine hücum emri verdi. Kendisi de onların arasında çarpışıyordu. Askerlerine durmadan hücum emri veriyordu. Bu sırada bir Çin prensi yetişip kurtarmamış olsaydı mutlaka öldürülecekti. Moğollar Türk hatlarına derinlemesine daldılar. Muhammed tehlike içinde kaldı. Şah'ın muhafız birliklerinin inatçı direnişleri ve oğlunun düşman saflarından birisine karşı giriştiği şiddetli ve cesaretli hücumları sayesinde durumları düzeldi. Gece karanlığı düştüğü zaman, iki ordu birbirine karışmış umutsuzca çarpışıyorlardı. İki tarafın da kaybı büyüktü. Subutay, Cuci'yi geri çekilmesi için tekrar uyardı. Şah'ı yenemeyeceğini anlayan Cuci, büyük ateşler yaptırdı ve gecenin karanlığından yararlanarak askerlerini savaş meydanından geri çekip uzaklaştı. Geri çekilme ve gözden kaybolma o kadar çabuk ve hızlı oldu ki, Şah Moğollar'm gittikleri yönü kestirmeye bile imkân bulamadı. Moğollar savaş sahasını terketmiş oldukları halde, Şah'ın üzerinde çok derin bir korku ve dehşet yarattılar. Vakanü-vis'in beyanına göre, "Bu iman-

sızlar, Harem Sultanı'nın yüreğine korku ile birlikte takdir ve hayranlık hisleri de soktular. Moğollar'dan söz edildiğinde Sultan hemen söze karışıyor ve: "Hayatımda bu insanlar kadar cür'etle savaşan, çarpışmalar sırasında hedeflerini bu kadar kesinlikle bulan, kılıcı ve mızrağı bu kadar ustalıkla kullanarak darbeleri yerine indiren tecrübeli savaş san'atkârları görmedim." diyordu."

Moğollar savaş alanını terkedip gittikleri için, kendisini muzaffer olarak gören Şah, bunun bir ilanı ve müjdesi olarak, yanında savaşa katılmış makam ve rütbe sahiplerine kıymetli kürkler vermek suretiyle ödüllendirdi.

Imparatorluğu'nun doğu sınırlarında ve Sir Derya boylarında görülmeye başlayan Moğol ordularına karşı ordularını toplu ve kitle halinde tutması gerekirken Şah Muham- 219 med, Moğollar'ı durdurmak maksadıyla, bunları nehir boyunca küçük birlikler halinde dağıttı. Aynı zamanda İmparatorluğu'ndaki büyük şehirlerin MoğoUar'a direneceklerine de inandı. Bunun dışında tebasmdan 1220 yılının vergilerini üçüncü kez istedi. Okçu askerlerinden bir kısmını daha toplamak için bu vergilerin alınması gerekiyordu. İmparatorluğun mukadderatı bu vergilerin ve okçu askerlerin hızla toplanmasına bağlı kalıyordu. Yerleşik feodalizm ile Moğol-lar'm göçebe feodalizmi arasındaki büyük fark bu açıdan da meydana çıkmaktadır. Moğollar, millet olarak topyekûn asker olarak savaşırlarken, Harzemşahı, çağrısına gelen asiller ve vasallar yeniden halktan para ile aldığı askerleri de savaşa çağırmak zorunda kalıyordu. Harzem Imparatorluğu'nun savunması asilleri ve para ile tutulan askerlerin sorumluluğuna düşerken, büyük şehirlerdeki fakir halkı köylüler, kendi efendilerine karşı kullanacakları ihtimalinden korkularak, silah taşımak ve asker olmak haklarından mahrum bırakılmışlardı.

Cuci ve Subutay'ın savaşlarından sonra, Han'ın idaresindeki ordular Sir Derya'nın yukarı ve orta kısımlarında görünürken, başka bir Moğol ordusu Güney'de Fergana'da ortaya çıkıyordu. Cebe de iki tümeni ile iki dağ silsilesini geçerek, ilkbaharın gelmesiyle birlikte, Harzem İmparatorlu-ğu'nun en bereketli bölgelerinden birisinde bulunuyordu. Cebe'nin Fergana'da görünerek yürüyüş yapması, Sultan'ın ordularını çok tehlikeli bir duruma düşürüyordu. Cebe hızla ilerlemeyi sağlayabilseydi, Şah'm geri çekilmesini önleyecek ve Sir Derya'nın yukarısında ordusunun en değerli kısmı ile birlikte kuşatılıp etkisiz hale getirilmesini başaracaktı. Cebe, 220 y0^ üstünde rastladığı küçük düşman birliklerini dağıtarak Hokant şehrini sarıyor. Bu şehirde Şah'm en becerikli ve enerjik kumandanlarından birisi olan Timur Melik'in idaresi altında Fergana havalisinden gelen birlikler bulunmakta idi. Timur Melik şehri savunurken bir adada bulunan kaleye sığmıyor. Maksadı Moğol ordusunun ilerleyen sol kanadının yürüyüşünü yavaşlatmak ve geciktirmek idi. Cebe, Hokant köylerinden topladığı 50.000 kişiye taşıttırdığı taşlarla Timur Melik'in çekildiği adaya kadar su içinden yol yaptırtı-yor. Timur Melik de yolun yapılmasını önlemek için, işçilere, tahta perdelerle korunan kayıklar içinde, askerlerini sal-dırtıyor. Cebe Çin topçularının atışlarıyla Tmur Melik'in askerlerini taşıyan kayıkları tahrib ettiriyor. Moğollar'm taş yolunu yaptırıp adaya gelmekte olduklarını ve kayıklarının o zamana kadar görülmemiş savaş aletleri ve silahları ile tahrip edildiğini gören Timur Melik, başa çıkamayacağını anlayarak, bir gece askerleri ile birlikte adayı terkediyor Sir Derya kenarına iniyor. An-

cak böyle Moğollar'm kovalamasından kurtulabiliyor. Timur Melik'in Hokant'taki direnişi sayesinde Şah zaman fırsatından yararlanarak ordularını kurtarıyor; İmparatorluğu'nun içerilerine doğru Semerkant ve Buhara taraflarına çekiliyor.

Şah ordusunun karşısından büyük bir ustalıkla çekilip gitmiş olan Cebe ve Subutay, Cengiz Han'dan gelen askerlerle takviye alarak yeniden Sir Derya sahillerine geliyorlar ve Taşkent'e kadar olan kaleleri zaptediyorlar. İmparatorluğu'nun güneyinde olduğu kadar doğusunda da tehdit edildiğini gören Şah Muhammed, Sir Derya sahillerinde bulunan şehirlerin savunmalarını kuvvetlendirmek üzere buralardaki birliklere asker gönderiyor. Buhara'da 30.000 asker bırakıyor ve Semerkant'a 40.000 asker gönderiyor. Şah, Ur-gancı'da ve Amu Derya'nın ötesinde toplanan askerlerden oluşan yeni bir ordunun yardımına gelinceye kadar, Moğollar'm yürüyüş ve akınlarını durdurmayı başaracağını umuyordu. Sir Derya'yı koruyan kale şehirlerarasında en önemli olan Otrar idi. Bu kale şehrin valisi bir yıl evvel Cengiz Han'ın elçilerini burada öldürtmüştü. Cuci ile Subutay bu kale şehri sarıyorlar ve biraz sonra da zaptediyorlar. Şehir halkı direnme cüreti göstermiş olduğu için kılıçtan geçiriliyor. Yakalanan valinin gözlerine, burnuna ve kulaklarına eritilmiş kurşun dökülerek Hanları'na yaptığı hakaretin intikamını alıyorlar. Sir Derya kenarında bulunan Yend ve Sıg-nak adlarındaki kale şehirleri de zaptediyorlar. Halkı ya kılıçtan geçiriliyor veyahut diğer kale şehirlerini koruma duvarlarının diplerine sürülüyorlar. Moğol askerleri ölenlerin cesetlerini yığın halinde köprü gibi kullanarak kuşattıkları kalelerin duvarlarına ve burçlarına tırmanıyorlar. Yend şehrinin tüm halkını dışarı çıkardıktan ve ne varsa hepsini yağma ve talan ettikten sonra şehri ateşe veriyorlar. Sıgnak şehrinin 200.000 insanını öldürüyorlar. Burdan kimseyi affetmiyorlar. Moğollar hiçbir yerde bu kadar zalimce hareket etmemişlerdi. Açıklaması: "Sözünü bir kere çiğnemiş olana bir daha güvenemezsin."

Sir Derya, Karne şehirlerinin zaptından sonra Semer-kant'a giden yol açılmış oluyordu. Muhammed, her tarafta savunmasını yapmak maksadıyla dağıttığı askerlerini zayıf düşürmüş olduğundan, bir savaş hatası işlemiş ve Moğol-lar'a küçük birliklerini kolayca yenme şans ve imkânını sağlamıştı. Bu basit strateji hataları yanında Sir Derya kale şehirlerinin katliamdan arta kalanların kaçıp etrafa yaydıkları 222 korku ve dehşet de gerek halk ve gerek Şah'ın elinde kalmış olan askerlerin maneviyatı üzerinde çöküntü yapıyordu.

Muhammed, karşısında yalnız iki ordunun, birisinin Güney'-den ve diğerini Doğu'dan gelip ulaştıklarına ve her ikisinin Semerkant üzerine yürüdüğüne inanmış bulunmakta iken, hiç kimsenin bilmediği, üçüncü bir Moğol ordusunun Kızılkum Çölü'nün kumlarından bir hayalet gibi Buha-ra'nm karşısında görünüvermesi büyük şaşkınlık yarattı. Bu kuvvetlerin toplanmasını ve stratejisini bizzat Cengiz Han'ın kendisi gerçekleştiriyordu. Moğolistan'dan Harzem'e yapılan yürüyüşte Cengiz Han'ın sevk ve idaresindeki ordu, Bal-kaş Gölü'nün güneyinde bulunan ve geçilmesi büyük zorluklarla dolu olan en geniş çöllerden birisini aşmak mecburiyetinde kaldı. Sir Derya'yı aşan Cengiz Han, çölden yeni bir yürüyüş yaptı ve kutsal şehir karşısındaki beklenmeyen belirtisi yıldırım etkisi yaptı.

Buhara şehrini koruma ile görevli Türk ordusu kumandanı savaşın ilk günlerinden sonra Moğollar'a sonuna kadar karşı duramayacağının farkına vardı. Bu sebeple savaşın son safhaları için askerlerini kurtarmanın daha faydalı olacağını hesapladı. Gece vakti bir çıkış hareketi yaparak Moğol cephesini yarmayı başardı, ordusu ile Amu Derya'ya doğru gitti. Moğollar düşmanlarının bu planlarını sezmiş olduklarından gitmelerine fazla bir engel çıkarmadılar. Çünkü onlar için bir kale duvarının arkasındaki veya şehir sokaklarmda-ki askerlerle savaşmak açık sahalarda savaşmaktan çok daha zordur. Türk askeri Buhara'dan uzaklaşınca Moğollar şehri iyice sardılar ve ellerine geçirdiler. Burada da kimse hemen hemen ölümden kurtulamadı. Savunmasız kalan Buhara teslim oldu. Asilerin, zenginlerin bütün mücevheratına, altınlarına, varlıklarına iyilikle veya zorla el kondu. Cengiz Han Buhara'nm büyük camiinin Şah'ın sarayı olmayıp Allah'ın evi olduğuna inandıktan sonra içine atı ile ve savaş zırhları ile girerek minbere -vaaz verilen mahalle- çıktı; hocalarla asillere Gök-'ün oğlu olan kendisini dinlemeleri için şöyle seslendi: "Tahıl anbarlarmı açınız ve atlarıma yem, ot veriniz!" Cengiz Han'ın taraftarları, Han'ın, Moğollarca alışık olan hoşgörürlük ruhu ile davranmasını söylüyorlar. İran tarihçiler tersine, din adamlarına karşı çok kaba davrandığını, Allah'ın evinde taşkınlıklara ve hareketlere girişil-diğini, atların kitaplıklara sokulup bağlandıklarını, Kur'-ân'm ayaklar altında çiğnendiğini, yasak olan şarabın su gibi aktığını, kadınların ve kızların genel evlerdekinden büyük devlet adamlarınkine kadar, camiin mermer döşemeleri ve sedirleri üstünde askerler tarafından sürüklenip zorla tecavüze uğradıklarını yazıyorlar. O askerler ki, aylarca dağları, çölleri aşarken açlığın, soğuğun, sıcağın, susuzluğun vs. bin-bir zorluklarını çekmiş olan süvarilerdi.

Cengiz Han Buhara'da ancak birkaç saat kaldı. Bu doğru ise, İran tarihçisi Cuvain'in naklettiği taşkınlıkların ve hareketlerin oluştuğu hususu bu yazarın üslup figürlerinden ibaret kalmaktadır. Çünkü Han buradan tek başına ayrılarak ve ordusunu almadan Semerkant üzerine gitmiş olamaz. Bununla beraber tahmin olunabilir ki, çöllerden ve dağlardan geçen Şah'ın askerleri ile çarpışan süvarilerini bir süre burada dinlendirmiş olsun. Böyle de olsa, taşkınlıklar da olmuş olsa, bunlar Cengiz Han'ın askerlik gücünden hiçbir şey eksiltmez. O'nu insanlık bakımından yargıladığımız takdirde, O büyük bir canidir. Ama O'nu kendisinden evvelki çağdaş veya sonraki Asyalı ve Avrupalı Fâtihler veya istila edenler ile kıyaslarsak, O'nun da onlar gibi olduğunu, yani ne az ve ne çok kötü olduğunu kabul etmek zorunda kalırız. Büyüyüp kuvvetlenme gayesini gerçekleştirmek için savaş yolunun kesin mânâda en mükemmel olduğu düşünülse bile, bu yolu seçmiş olan Cengiz Han'ı ve Moğollar'ı diğerleri ile kıyaslamadan yargılamak doğru olmaz. Cuvain şunları da naklediyor: Moğollar Buhara şehrini bırakıp giderlerken, kadınlar ve çocuklar istila edenler arasında paylaşıldılar. Erkekler, Semerkant şehrinin zaptı sırasında canlı kalkanlar olarak ön sıralara sürüldüler ve bunların arkasından Moğollar kale duvarlarına saldırdılar. "Dehşet verici bir gündü. Birbirlerinden bir daha görüşmemek üzere zorla ayrılan insanların, kadınların ve çocukların feryat ve figanlarından başka birşey duyulmuyordu." diyor İranlı tarihçi. Ayrılık acısına dayanamayarak Moğollar'ın üzerine atılmak cesaretini gösterenler pek azdı. Başkaları, sicimlerle bağlı olup süvariler tarafından çekilenler ve atların gidişlerine ayak uyduramayanlar; susuzluktan, açlıktan, yahut yürüme güçlerini bitirdikleri anda ok darbelerinden ölüyorlardı. Buhara şehri ateşe verildi. Moğollar ufukta kaybo-

lurlarken, Cengiz Han'ın minberde konuştuğu ve emirler verdiği büyük camiden başka koca şehirden birşey kalmıyordu.

Üç Moğol ordusu, hızlı bir yürüyüş sonunda, aynı zamanda Semerkant şehrinin duvarlarına ulaşıyorlardı. Buhara'da meydana gelen işkenceler, taşkınlıklarla ilgili haberler, Moğollar'ın önlerine kattıkları esirlerle çok artmış olan kalabalık sürüler Semerkant müdafilerinin maneviyatını iyice sarsmıştı. Halbuki Semer kat Asya'nın en büyük en kuvvetli şehirlerinden birisi idi. Bu yüzden Moğol saldırısı başlamadan evvel şehir kapıları açıldı ve 30.000 kişilik bir Türk ordusu teslim olarak Moğol saflarına kabul edilmesini istedi. Bunların Moğollar'dan farkedilmemeleri için hepsinin ' saçlarını Moğollarinki gibi kesilmesi istenildi. Berberlik yapanlar Moğollar olduklarından 30.000 baş saçları ile birlikte yere yuvarlandı. Bunların hepsi Cengiz'in gözünde sefil hainlerdi. Bunlara bozkırların sâdık süvarileri güvenemezlerdi.

Moğollar, Semerkant'a büyük çapta bir savaş yapmadan girdiler. Bereketli bir bölgenin merkezi olan Semerkant, aynı zamanda Orta Asya'nın en güzel şehirlerinden birisi idi. Derin bir anlayış ve bilgi ile yapılan kanalizasyonu, su depoları ve boruları, herkesin kana kana buz gibi soğuk su içebileceği kuyuları ve havuzları, taş döşenmiş iki bin caddesi, her biri güzel bir bahçe ve küçük estetik bir ormanla sarılmış evleri ile Semerkant, harekâtının ilk aşamasında pek çok fakirleşmiş bulunan Moğol ordusu için bulunmaz bir dinlenme kampı idi. Moğollar'm arasında bulunan Çinliler, Türkistan kavunlarının eşsiz lezzetine ve kokulu çiçeklerine hayranlıklarını gizleyemediler. Cengiz Han'ın Batı'ya karşı düzenlediği fetih savaşının ilk safhası Semerkant'ta kapanmış oluyordu. Moğol ordularının hızlı yürüyüşleri Harzem Imparator-luğu'nun idarecilerini çok heyecanlandırmıştı. Birçok noktalarda bulunduklarına işaret edilen ve hangi noktalardan saldırıya geçecekleri bilinmeyen Moğollar'ın yarattıkları bu tehlike ve tehdid karşısında Şah ordularını birçok noktalara dağıtmak mecburiyetini duymuştu. Cür'eti hareketler ve yer değiştirmelerle şaşkınlık içinde bıraktığı düşmanına nereden ve ne zaman saldıracağına dair bir belirti vermeyen Moğollar, mükemmel işleyen bir makine gibi, rekor denilecek kadar kısa bir zamanda Harzem İmparatorluğu'nun büyük bir kısmını ellerine geçiriyorlar; Şah'ın güvendiği ordularının büyük çoğunluğunu savaş dışı bırakıyorlar. 1220 savaş harekâtı askerlik sanatının bir şaheseridir. Leon Cahun şöyle diyor: "XIII. yüzyılda askerlik sanatında Moğollar medenî idiler; sayıları bakımından değil, generallerinin dehaları ile şeflerinin tecrübeleri ile, birliklerinin disiplinleri ile yendikleri insanlar asıl barbarlar idiler. Moğollar'm 1219-1220 savaşları bizim 1805 yılının klasik kampanyası kadar metodlu ve düzenlidir." Semerkant talan ediliyor, ahalisinden 200.000 altın isteniyor. Bir inci yutan kadının karnı yarılarak bağırsakları çıkarılıyor ve sonunda inci tanesi bulunuyor. Diğer kadınların da aynı şekilde hareket etmiş olmalarından kuşkulanan Moğollar birkaç bin kadının karnını yararak kıymetli taş arıyorlar. Şehir halkından seçilen 30.000 sanatçı ve usta Moğolistan'a gönderiliyor. Cengiz'in dikkat ve ilgi gösterdiği insanlar yalnız sanat sahibi olanlardır. Gayrisi harabelik, ceset yığınları ve bunların kokup çürümeleri ve sonunda ortaya çıkan bulaşıcı hastalıkların tamamladıkları felaket! İnsanların gayret ve zekâları ile ortadan kaldırmış oldukları çöl ve tenhalık yeniden ortaya çıkmış oluyor. Büyük fâtihin kalbi ve ruhu, askerî zorunlulukların getirdiklerinden başka şeylere karşı duygulu

değildi. Harzemşahı'nın direnişini kırmak, başladığı fetih hareketlerini Amu Derya'nm ötesinde de devam ettirmek için arkasında büyük şehir toplulukları bırakması tehlikeli idi. Zaptettiği şehirlerdeki medeniyet eserlerinden yararlanmayı düşünmeyen ve zaten bunlara ihtiyacı da olmayan Cengiz Han bu-eserleri tahrip ediyor. Genel olarak lüzumsuz olanlar özellikle askerî bakımdan gereksizliği ve zararlı olduğu tesbit edilenler yıkılmalıdır.

Semerkant'm düşmesiyle Cengiz Han topladığı savaş meclisinden sonra ileriki savaş hareketlerinin nasıl düzenlenecegini kararlaştırıyor. Buna göre büyük Han ordularının büyük kısmıyla Amu Derya'yi geçerek zengin Horasan bölgesini fetih, Afganistan'ı ve Harzem'i işgal edecektir.

Aynı zamanda Cebe ile Subutay, idareleri altına verilen 20.000 süvari ile Şah Muhammed Alaaddin'i izleme görevi aldılar. Han'ın emri açıktır: "Ona el koymadan geri dönmeyeceksiniz. Birkaç adamı ile bayırlar arasında veya çöl kumları içinde bir sığmak bularak esrarlı ruhlar gibi insanların gözlerinden gizlenmeyi başarsalar bile siz, herşeyi silip süpüren fırtınalar gibi, O'nu bulup yakalayacaksınız." Leon Cahun, buna: "İnsan aklının tasavvur edebildiği en fantastik süvari kovalayışmdaki orijinallik bu emrin içindedir." "Ürünü, olağanüstü bir karakterin matematik ölçülü bir roman, mâkul bir tuhaflık ve acayiplik" diyor. Bu olağanüstü akm ve saldırı 1220 yılında Nisan ayında başlıyor ve iki yıl sonunda bitiyor. Şah'm oğlunun dostu olan Nisavi, bıraktığı yazıların her satırında Moğollar'a karşı beslediği kin göze çarptığı halde, alışılmış olanların çok üstünde olan olaylar karşısında hayranlığını belirten bir çığlık koparmakta: "Güneşin doğduğu yerden çıkıp Kıpçıklar'm (Kumanlar'ın) memleketini çiğneyerek Hazar'ın kapılarına ulaşan, milletler arasına felâket tohumu saçan, arkalarında ölüm izleri bırakan bir haydut çetesinden söz edildiğini hiç duydunuz mu? Bunun talan etmeden ayağını bastığı bir memleket yoktur. Rastlayıp da harabeye çevirmediği hiçbir şehir olmamıştır. Bundan sonra Harzem yolundan sahibine doğru gelirken, ne yazık ki, bu geniş turneden hiç zarar görmeden ellerini ganimetlerle doldurdu. Yolunda önüne çıkan insanları iki yüzü keskin kılıcıyla öldürdü! ve bunun hepsi yalnız iki yılda olup bitti." demektedir.

Şah Muhammed Alaaddin Afganistan'ı koruyan yüksek dağlara çekildi; oğlu Celâlettin, Aral Denizi yakınlarında bulunuyordu. Cebe ile Subutay O'nu bu yoldan takibettiler. Amu Derya'yı geçerek yollarını tıkayan kaleyi dolaştılar. Muhamed'in Nişabur taraflarına gittiğini öğrendiler ve ordularını ikiye böldüler. Maksatları tenha yerlerden geçerek Harzem İmparatorluğu'nda yollan üstüne düşen bölgelerde mümkün olduğu kadar çok yıkım yapmaktı. Bu orduların yer değiştirmelerinde ve yol almalarında gösterdikleri hız, inanılmayacak ölçüdedir. Günde yüz kilometre yol alıyorlardı ki bunu ancak çağımızın orduları yapabilmektedir. Çölü geçtikten sonra iki ordu nüfusu bir milyona yakın Merv şehrinin surları altında birleştiler. Şah'm Merv'de bulunmadığına kanaat getiren Cebe ile Subutay, Şah'm bulunduğunu tahmin ettikleri Nişabur'a yöneldiler. Şah, buradan bir av bahane ederek uzaklaşmayı ve kendisini kovalayanlarla arasına mümkün olduğu kadar uzun bir mesafe koymayı kararlaştırdı. Şah'm tebaları durumdan ümitsiz idiler. Moğollar Nişabur'u bir hücumla almak istedilerse de başarı elde edemediler. Zamanlarını bununla kaybetmemek için Şahı kova-

lamaya devam ettiler. Düzensizlik içinde çekilen Harzem ordu kırpıntılarına rastlıyorlar ve bunlardan birisini Rey (Tahran) yanında mağlup ediyorlar. Şah, iz bırakmadan kaybolduğundan Moğollar yeniden iki kola ayrılıyorlar: Cebe, Şah'm Bağdat yolunu kapatmak için güneye, Subutay, kuzeye hareket ediyorlar. Bağdat'a doğru kaçan Şah kovalandığını öğrenince, tanınmadan kuzeye dönüyor ve Hazar Denizi kenarında bulunan bir kaleye ailesini ve hazinesini bırakarak, peşinden ayrılmayan Moğollar'dan kurtulmak için bir kayığa atlayıp bir adaya sığınıyor. En büyük toprak sahiplerinden hiç birisi kendi mülklerinde güven içinde yaşamak imkânına sahip değildi. Yorgun ve hasta olan Şah, ailesinin ve bütün cariyelerinin ve hazinesinin Moğollar'm eline düştüğünü öğreniyor. Bu felâketin acısına dayanamayarak ölüyor. Sıradan bir ölü gibi basit bir beze sarılarak toprağa veriliyor. Cebe ile Subutay'ın görevleri bitmiştir.

İki General Şah'ın kadınlarını ve hazinesini Cengiz Han'a gönderiyorlar. Aynı zamanda, zafer kazanmış olarak yürüyüşlerini devam ettirerek Kafkasya'nın ötesine geçip Hazar Denizi'ni Batısı'ndan ve Kuzeyi'nden dolaştıktan sonra Cengiz Han'ı karşılamak için izin istiyorlar. Büyük Han isteklerini kabul ediyor. Tanımadıkları yeni memleketlere yönelmeden önce askerlerini ve atlarını dinlendirmek ihtiyacında idiler. Bundan daha önemlisi, hızla istilâ ettikleri geniş memleketlerde metodlu bir teşkilât kurarak fetihlerini sağlamlaştırmak zarureti idi. İran'ın büyük şehirleri ya teslim olmuşlar veya zorla zaptedilmişlerdi. Karşı koymuş olanlar yeryüzünden silinmişlerdi. Bir avuç insan, iradesini zulümle dünyaya kabul ettirmek istiyordu. Cebren alman veya gönül razılığıyla teslim olan şehirler arasında: Rey, Kum, Hamadan, Kazvin, Zencan şehirleri vardı Tebriz şehri bir yılda iki kez vergi ödemeyi kabul ediyor; ama, Moğollar üç kez ödemelerini isteyince prens kaçıyor.

Tebriz, şefinin başkaldırıp ihanet etmesi yüzünden, fidye karşılığında kendisini kurtarmak zorunda kaldı.

Moğollar, 1220 yılı içinde Gürcistan'a Derbend geçidinden girip Tiflis'e ulaşıyorlar. Kralı askerleriyle Moğollar'ı karşılamaya çıkıyor. Cebe arkada iyi maskelenmiş bir yerde bırakılıyor. Subutay, Gürcü askerleriyle ilk çarpışmadan geri çekiliyor. Gürcüler, zafer kazandıklarına inanarak Subu-tay'ı takip ediyorlar. Cebe, elverişli bir zamanda birden Gür-cüler'in yan ve arkalarına baskın şeklinde hücuma geçiyor. Şaşkına dönen Gürcüler'in bir kısmı kılıçtan geçiriliyor ve bir kısmı dağılıyor. Harita üstünde yapılır gibi basit bir manevra ama, bunun için yeteneğe, değere ve özellikle disipline ihtiyaç vardır. Yerden bitmiş gibi karşılarına çıkıveren Moğollarla çarpışan ilk Ortodoks Hıristiyanlar, yeni düşmanlarının düzeyinde değillerdi.
Kış şiddetini duyurmaya başlamış olduğundan Cebe ile Subutay, birliklerini Hazar Denizi'nin Güneyi'ne yerleştirdiler, teşkilâtlandırma işini tamamladılar. Harzem İmparatorluğu'nu istilâ ve fethin anma kadar göçebe bir millet olan Moğollar'm bir İmparatorluğu bürokratik açıdan teşkilâtlandırma ve idare etme fikir ve bilgisine dahi sahip bulunmadıklarına inanmak istiyoruz.

Cebe ve Subutay, düzen konusunda, İran'da aşırı derecede sert davranmanın delillerini gösterdiler. Yeni tebaalar arasında okuma yazma bilenlere el koydular. İlk tedbir: Genel silahsızlandırma. İkincisi: Hayvanların, özellikle atların ve

eşeklerin sayılması ve yazılması. Üçüncüsü nüfus sayımı. 10 yaşını doldurmuş olanların hepsi defterlere yazılıyor; kadınlar bundan ayrı tutuluyor. Sanat erbabı vergiye tabi tutuluyor. Göller, bataklıklar ve demir maden ocakları, bakır maden ocakları, tuzlalar defterlere yazılıyor. Demirciler, duvarcılar defterlere yazılıyorlar; vergiye tâbi tutuluyorlar. Nehirler, köprüler, dağlar ve yollar da unutulmuyor. Posta ve posta durakları örnek olacak biçimde düzene sokuluyor. Moğollar'ı sahip oldukları yerlerin ve yürüdükleri yolların 231 topografileri yalnız haberleri ulaştırma bakımından ilgilendirmiyor; Moğol generalleri Ortaçağ'da ilk kez basit haritalardan ve toplanmış bilgilerden faydalanmış olanlardır. Dağlar, nehirler ve yollar hakkında toplanmış olan bütün bilgiler Han'a gönderilmektedir. Böylece yeni bir harekâtın tasarlanması ve yapılması, tesadüfe bırakılmamakta, gözleri aldanmayan kişilerin topladıkları haberlere ve bilgilere dayanılarak yapılmaktadır.

Önemli büyük şehirlere bir çeşit valiler atanmıştır. Bunların yanma idarî işlerden anlayan ve defter tutmasını bilen ikişer memur verilmiştir. Bunların yetkisi sınırlanmamıştır. Hamadan şehrinin bir kısım halkı Moğol idaresine karşı ayaklanmış, valiyi öldürmüştür. Ceza sert ve anîdir; Moğol birlikleri Hamadan şehrinin halkını kılıçtan geçirmiş, şehri yakmış, şehri savunan duvarlar temellerine kadar yıkılarak yeryüzünden silinmiştir. Bir Moğol valinin öldürülmesi yüzünden bir milyona yakın insanı olan büyük bir şehir yeryüzünden ve haritadan silinmiştir. Misal korkunç ve etkilidir. Bundan sonra Moğol ordusu ne kadar uzaklarda olsa da, Han'ı temsil eden kişinin otorite ve yetkisini tanımamak kimsenin aklından geçmez.

Cebe ile Subutay, kış mevsiminde, Kafkas dağlarının kuzeyinde yaşayan topluluklarla ilgili haber ve bilgileri topluyorlar. İmparatorlukları Karpat dağlarından Kara Deniz bozkırlarını kapsayarak Kafkasya'ya kadar uzanan Kumanlar, Moğollarla akraba idiler. Bunlardan bir kısmı İslâmiyeti kabul etmişti. Bir kısmı ve özellikle bizim memleketimizde (Romen memleketinde) yaşayanları Hıristiyanlaşmaya ve yerleşik hayat sürmeye başlamışlardı. Bu oluşum eğer ses-232 sizlik içinde yaşanmış olsaydı, XIII. yüzyıl içinde Mol-davya'nın güneyinde ve Muntenya'nm doğusunda bir Kuman devletinin doğma ve kuvvetlenme şansı canlanabilirdi ki, bunun bizim bakımımızdan siyasî neticesini hesaplamak ve kestirmek çok zor olurdu.

Milcov'da bir Kuman Piskoposluğu kuruldu. Papa, bunlara gerçek Hıristiyanlığı öğretmek ve Ortodoks mezhebine sapan Rumenleri doğru yola getirmek üzere Macar Kralı'nı görevlendirdi. Bu yetkili ve ayrıcalıklı görevden yararlanan Macar Kralı, Karpat sınırının dışında, fetihlere girişme siyasetini uygulama imkânı buldu. Kumanlar'dan başka alanlar ve Çerkesler de vardı. Bu üç halk, Moğollar'ın gelişini öğrenince, bunlara karşı birleşmeye ve ortak askerî savunma cephesi kurmaya girişti. Fakat Moğollar bunlara girişim ve hareketlerini oluşturma fırsatı vermediler. Moğol emisarları (gizli maksatla görevlendirilen propagandacıları) Kumanlar arasında sağa ve sola hediyeler dağıtarak kendilerinin Moğollarla aynı kanı taşıyan kardeşler olduklarını ve bu sebeple yabancı olan Alanlar'a ve Çerkesler'e karşı birlikte savaşmaları gerektiğini telkin ediyorlardı. Böylece satın alınmış olan Kumanlar, komşularının mağlubiyetine şahit olduktan sonra, kendileri de

Moğollar'ın saldırısına uğruyorlar. Daha geniş bir plan içinde direnme planı ve hareketi deneniyor. Kiyev'in büyük Kınazı ile diğer Rus prensleri, Karpatlar'dan Don'a kadar olan Kumanlar -Moldavya'daki Rumenler'in bu ittifakın dışında kalmamış oldukları muhakkak- Moğollar'a karşı çıkmak üzere Nipru Nehri kenarında toplanıyorlar. Cebe ile Subutay görünüyorlar; düşmanlarının kalabalık ve kuvvetli olduklarını kestirerek taktik manevralar yapıyorlar. Uydurma savaş hazırlıkları ile Kumanlar'ı ve müttefikleri yanıltıyorlar. Bunlar savaşa girişecekleri sırada Moğollar ya-vaşça savaş meydanından çekiliyorlar ve taa (Mariopol ya-nındaki) Kalka'ya kadar uzanıyorlar. Bu geri çekilme müttefiklerin ulaşım yolunu uzatmış ve yorulmalarına sebebiyet vermiştir. (Söz konusu olan bozkırda dokuz günlük bir yürüyüş). Kumanlarla Ruslar arasında kumanda birliği yoktur ve bütün bu sebepler Kuman-Rus ordusunun gücünü zayıflatmıştır. Düşmanlarının her hareketini yakından gözetleyen iki Moğol generali, Kuman-Rus birliklerinin hiçbir güvenlik tedbiri almaksızın, Kalka Nehri'ni geçerken üzerlerine saldırıyorlar. İkiye ayrılan ve birbirine yardım edemeyen Ruslarla Kumanlar, iki gün süren kanlı bir savaştan sonra bozguna uğruyorlar. Altı Rus prensi, yetmiş Rus asili savaş meydanında canlarını veriyorlar. Kiyevliler arabalarının arkalarına sığınırak savaş ediyorlarsa da Moğollar sonunda bunları da kılıçtan geçiriyorlar. Kiyev'in büyük Kınazı da bu savaşta ölüyor. Cebe ile Subutay Rusya'nın orta ve güney kısımlarını yeniden çiğneyerek talan ediyorlar. Moğollar'ın bir kolu çok daha güneye inerek Kırım'ı işgal ediyor; Soldaida'da bulunan Ceneviz ticaret kurumlarını yağma ve tahrip ediyor. Bu iki general yeni fetih hareketlerine girişecekleri bir sırada Orta Asya'ya dönmeleri için Büyük Han'dan emir alıyorlar. Moğollar'ın bu fetih hareketleri Kumanlar'm Kara Deniz etrafındaki hâkimiyetlerini sarsıyor ve Avrupa memleketlerine korku salıyor. Geri dönen Moğollar, kendileriyle birlikte, gördükleri milletlere ve ilgilendikleri memleketlere dair birçok haber ve bilgiler de götürüyorlardı. Bunlar, birkaç yıl sonra Avrupa'ya karşı başlayacak ve 1241'de kapanacak olan istilâ hareketlerinde yön ve yol tayininde yararlı olacaktır.

Cebe ile Subutay Hazar Denizi'nin kuzeyinden Orta Asya'ya dönerlerken, ordularıyla, yollarında bulunan milletleri ezerek ve bilhassa Volga (İtil) Nehri boyundaki büyük Bulgarya Bulgarları'nı mağlup ederek Cengiz Han'a bol zengin ganimetlerle vardılar. Cebe yolda öldü. Cengiz Han bunun ölümü ile büyük, sadık ve becerekli bir komutanını kaybetti.

Askerlik tarihinde eşine rastlanmayan bu gidiş-dönüş hareketi ile Moğollar Pasifik Okyanusu'ndan Nipru Neh-ri'ne kadar olan geniş toprakları çiğneyen ilk millet olmuştur. Ancak şimdi tarihte ilk kez dünya ve bilhassa az bilinen bazı coğrafya bölgeleri hakkında daha doğru bir tasavvuru onlar düşünüp gerçekleştirebilmişlerdir. Bu bakımdan onlar Avrupalı'lar'ın çok önünde gitmişlerdir. Dünyayı tasavvur açısından Avrupalılarla Moğollar arasında bir kıyaslama yapılırsa Avrupalılar'm gülünç durumda kaldıkları görülür.

Cebe ile Subutay, erişilmesi güç bir fetih hareketini gerçekleştirmekle meşgul olurlarken, Cengiz Han Harzem İmparatorluğu'nun fetih işini tamamlıyordu. Başkente, Urgancı'ya, karşı Han'ın oğullan: Cuci, Çağatay, Ogoday (Oktay) ve -Temuçin'in eski arkadaşı- Bogorcu gönderildiler. Bu vesile ile, Han'ın en büyük oğlunun -Cuci'nin- bir ordu kuman-

danına gerekli olan vasıflara sahip bulunmadığı sabit olmuştur. Urgancı'nın başkenti zaptedilmek için yapılan savaşlarda Cuci'nin tereddütlü ve kararsız olması, Cengiz Han'ın ikinci oğlu Çağatay'ın memnuniyetsizliğine sebebiyet verdi ve araları açıldı. Bu yüzden Moğol ordusunun disiplini sarsıldı. Başkent'in zaptının sonu gelmeyen bir şekilde uzadığını gören ve oğulları arasındaki anlaşmazlığı duyan Cengiz Han, ordularının idaresini üçüncü oğlu Ogoday'a verdi. Ogoday ağabeylerini barıştırdı ve Moğol askerlerini yeniden disipline soktu. 1221 yılında yeniden başkente saldırıya geçen Ogoday sonunda şehri eline geçirdi. Sanat erbabını ve ustaları Moğolistan'a yolladıktan sonra kalan halkı kılıçtan geçirdi ve şehri koruyan duvarları yıktırdı.

Bu arada Celâlettin oldukça kalabalık bir ordu toplamayı başardı. Her tarafa beyannameler göndererek Müslümanları lânetli Moğollar aleyhine kışkırtmaya girişti. Cebe ile Subutay'a gönül rızasıyla başeğip tâbi olan şehirlerin halkı Cengiz Han'ın temsilcilerini öldürdüler; Celâlettin'in kurtuluşlarını vaad ettiği Müslümanlar heyecanla bunun tarafına geçtiler. Horasan, Afganistan ve İran'ın bir bölümü Moğolla-ra henüz tam olarak boyun eğmemiş olduklarından, Celâlettin'in elinde hâlâ büyük para ve insan kaynaklan bulunuyor demekti. Cengiz Han Uygur birliklerini istekleri üzerine askerlikten terhis etmişti. Bu durumlar göz önünde tutulduğu takdirde, Moğollar'ın durumu stratejik açıdan parlak sayılmazdı. Henüz kaybedilmemiş partinin kazanılması iki şarta bağlı bulunuyordu: Uyumlu ve değerli bir ordu ile bunun başına büyük ve değerli bir komutanın getirilmesi. Bunların oldukça zayıflamaya ve gevşemeye yüz tutmuş olan münasebet ve irtibatı yeniden kuvvetlendirip sağlamlaştırmaları gerekiyordu. Cengiz Han, Moğol ordularını pusuda bekleyen tehlikeyi seziyordu. Yapma değil, doğuştan general, ordularını yaz kamplarında dinlendirip iyice düzene koyduktan sonra küçük oğlu Tuli'nin kumandası altında Horasan üzerine yürüttü. Moğollar'ın Transoxiana'nın (Maveraünnehir) şiddetli sıcaklarından korunması için Han'ın bunları Amu Derya'nm kaynakları bulunan yaylalara çekmesi çok ilginçtir. Tuli Merv şehrine doğru hareket etti. Bu şehrin bir milyon nüfusu vardı. Tuli, karşılaştığı bir Türkmen birliğini dağıttıktan sonra şehri kuşattı. Moğollar, Çinliler'in kullandıkları savaş makinelerinin yardımı ile ve duvarlara kolaylıkla saldırabilmek için etrafa yığdıkları toprak üstünde 22 gün ara vermeden saldırıya geçtiler. Bir ara gürültü, kesildi ve herşey sustu. Şehrin valisi, gönderdiği bir imam aracılığıyla görüşme yapılmasını istiyordu, imam nezaketle kabul edildi. Tuli tarafından şereflerine verilecek büyük ziyafete ileri gelen İranlıları, imamın davet etmesi istenildi. İranlılar'm düzenledikleri listeye adlarını yazdıkları Merv'in en zengin İran aileleri davet edildi. Moğolların misafirseverliğine inanıp ziyafete gelenlerin hepsi asıldı. Surların kapılarından birisi açılmış olduğundan, Moğol süvarileri buradan içeri girdiler. Altın yaldızlı bir tahta oturan Tuli, büyük şehrin sistemli bir biçimde yıkılmasını seyretti. Bundan önce, yağmacıların hiçbir güçlük ve engelle karşılaşmamaları için bütün halk şehirden dışarı çıkarıldı Büyük kütüphaneler -bunlardan birisinde 12.000 elyazma kitap bulunuyordu- ateşe verildi. Alınabilecek ne varsa hepsi talan edildikten sonra şehir yakılıp yıkıldı. Yangından artakalan duvarlar da yerle bir edildi. Tahribatın tamamlanması için su hazneleri de bozulup yıkıldı. Fışkıran sular harabeleri bastı. Merv şehri yüz yıl sonra bu pis sularla dolu bir bataklık halinde idi. Şehir halkından ancak pek az usta ve sanatkâr sağ kalabildi.

Yediyüz bin kişi, şerefine tarihin en şeametli ve zâlim sahnesi gösterilen bir tek kişinin gözleri önünde sistemli bir şekilde ve zerre kadar acıma hissi du-yulmaksızm katledildi.

Merv'den sonra sıra Nişabur'a geldi. Şehrin duvarlarına gizlenmiş bir okçu, Cengiz Han'ın damadı Tugucer'i vurup öldürdü. 10 Nisan 1221'de Tuli şehre giriyor. Herşey yıkılıyor ve 400 sanatçıdan geri kalan herkes öldürülüyor. Nişa-bur şehrindeki bu sahneler, Cengiz Han'ın kızı ve Tugu-cer'in karısı olan kadına teselli vermek için ortaya konuluyor. Kadın, Nişabur şehrinin yıkılışını seyretmek üzere özellikle gelmiştir. Kocasını kaybetmekten doğan acısını ve gözyaşlarını hafifletmek üzere kadının hatırasına bir milyon insan kurban edilmiştir. Horasan'ın diğer mühim bir şehri olan Belh de aynı sona uğramıştır. Çağatay'ın oğlunun yani Cengiz'in torununun bir ok darbesiyle öldürüldüğü Bamyan şehrinde de bir tek canlı sağ kurtulamadı: İnsan, hayvan, kuş, Cengiz Han'ın kendisi de başı açık olarak son saldırıya katıldığı söylenir. Urgancı'da şehrin yıkılışının tam olması maksadıyla harebelerin üstüne Amu Derya'nm suları taşırıl-mıştır. Yıkılan şehirlerin halkından bazı kişilerin kurtulmak için öldürülenlerin cesetleri araşma gizlendikleri anlaşılmış olduğundan, güvenlik bakımından, bütün cesetlerin başlarının kesilmesi emredilmiştir. Bazı yerlerde nasılsa gizlenmeyi başarıp sağ kalanları da ele geçirilip yok edilmeleri için, geri çekilme manevrası yapan Moğollar, müezzinlere ezan okutup Müslümanların camilere gelmelerini sağlatmışlar, mucize kabilinden az miktarda hayatta kalmış olanları da ansızın basıp öldürmüşlerdir. Yıkılan şehirler civarındaki tarlalarda bulunan mahsuller yok ediliyordu. Sonunda bulaşıcı hastalıklar ve açlık, yıkma ve yok etme operasyonunu tamamlıyordu. Moğol atlısı için tenhalık ve çöl, büyük şehirlerden daha sevimli ve zevkli arkadaşlık duygusu ilham ediyordu. Cengiz Han generallerine her çeşit merhameti yasak ediyordu. "Zaptedilen düşman tâbi olan düşman değildir; o, yeni efendisine daima kin besleyecektir." diyordu. Bir misal, bu konuda Cengiz Han'a fırsat veriyor ve Herat şehrini kazandırıyor. Tuli Herat şehrinin halkına karşı yumuşak davranmıştı. Netice: Şehir halkı ayaklandı ve Moğollar'm temsilcilerini öldürdü. Tuli dersini aldı ve babasının öğüdünü en şiddetli biçimde uyguladı. Orta Asya ve İran'daki büyük şehirlerin yıkılması ile, İslâmiyetin yayılmasına yardım eden büyük kaynak merkezler de yok oluyordu. Celâlettin'in kutsal savaş ilan ederek Müslümanların dinî duygu ve taassuplarından yararlandığını gözönüne alan Moğollar, İslâm dininin temsilcilerine karşı acımasız ve hoşgörüsüz davranıyorlardı. Cengiz Han, din duygusunun milletlerin hayatında oynadığı çok önemli rolü hemen kavrıyor; bu mühim faktörü ihmal etmek bir yana, tasarladığı fetihleri gerçekleştirmek yolunda tebalarmm dinî hislerinden nasıl yararlanmak gerektiğini ve bunun tedbirlerini araştırıyor. Bu, pratik bakımdan; diğer taraftan, O hayatın mânâsını anlamaya ve insan kaderine nüfuz etmeye çalışıyor. O bu çok derin ve ince meselelerde bilgi ve uzmanlık sahipleri ile konuşup tartışmak için gerekli zamanı iki savaş arasında kendisine ayırıyor ve hattâ zorla yaratıyor. O'nun bu düşünce davranışı gösteriyor ki, O sadece askerî bir deha değildi. Cengiz Han He-rat'ta İran'ın en büyük din bilginlerinden birisiyle konuşuyor. Müslümanların sevmedikleri bir şey muhtemelen Hıristiyanların da hoşuna gitmiyor. Bu, onların inançlarını kutsal bir yere bağlamak istediklerini anlatıyor. Daha ziyade inanç meselesi ile ilgili olan bu görüşün yanında, Cengiz Han, davranış ve görüşlerinin insanlar tarafın-

dan nasıl değerlendirildiğini öğrenmek istiyor. Din bilgini, çekinmeden şu cevabı veriyor: "Kişinin adı, ancak insanların yaşadıkları yerde kalır ve anılır." Bu söz Han'ı düşündürüyor; toptan cezalandırma siyasetinden vazgeçmesini sağlamıyor. Korku ve dehşet tebalarımn öğütçüleri olmalıdır. Adının şöhret bulmasına gelince, O'nun hayat hikâyesini gelecek nesillere aktaracak olan birçok diğer milletler vardır.

İran'da çok zâlimce hareket eden Han, bir yandan fethettiği memleketleri teşkilâtlanmakla uğraşmakta, diğer yandan Moğolistan'da kalmış olanların kaderlerini düzeltmekle ve Çin'deki olaylar üzerinde gerekli tedbirleri almakla meşgul olmaktadır. Bu arada yollar tamir edilmekte ve teşkilâtlandırılmaktadır. Öğütçüleri ve habercileri, ellerinde Büyük Han'ın emirleri veya subayların raporları ile XIII. yüzyılda inanılması güç bir hız içinde gidip gelmektedirler. Her 40 kilometrelik mesafede bulunan irtibat noktalarında habercileri değiştirecek atlar, yiyecekler ve içecekler hazır bulunmaktadır. Bu haberciler en iyi atlar sayesinde günde 200 kilometrelik yolu rahatlıkla alabilmektedirler. Han, böylece, geniş İmparatorluğun her neresinde olursa olsun, cereyan eden her hadiseden hemen haber alabilmektedir. Han adma her tarafta bir bölgede otoritesini icra eden valiler için evler inşa edilmiştir.
Yıkılışından üç yıl sonra Semerkant şehri bir eyalet merkezi rolünü oynuyor ve ihtiyar Çian-Çüen'in en iyi şartlar altında yaşamasına yeterli imkânlara sahip bulunuyordu.

Cengiz Han, hükümdarlığı hakkında tebalarmın ne düşündüklerini öğrenmek ve bilhassa İmparatorluğu'nun idaresi hususunda en uygun vasıta ve tedbirleri almak için insanlar arasında gizlice soruşturma ve araştırma yapıyordu. Harzem'e karşı girişeceği harekâta geçmeden önce, Çian-Çüen'e gönderdiği mektup olağanüstü bir ilgi taşımaktadır: "Gök Tanrısı, boş yere kibirlenen ve sınırsız derecede ahlâksızlığa düşen Çin'i terketmiştir. Ama, ben kuzeyin vahşiliği içinde yaşadığımdan ölçüsüz ihtiraslarımın esiri değilim. Ben itidalliyim ve rahatlıktan tiksiniyorum. Fakir ve basit çobanlarımın yediklerini yiyorum; onlar gibi yamalı rubalar giyiyorum. Halkım bana kendi öz çocuklarım kadar yakındır. Zengin kişilerle kardeşlerim gibi ilgileniyorum. Hepimiz her zaman aynı düşüncedeyiz ve birbirimize karşı aynı sevgi ile bağlıyız. Askerlik işlerinde ve çalışmalarında ben her zaman en öndeyim; savaşta da bir an geri kalmam. Yedi yıl içinde büyük işler yapmayı ve bütün âlemi bir tek İmparatorluk altında toplamayı başardım. Seçkin hasletlerim olmadığından eminim, ama, Çin İmparatorluğu'nun idaresi istikrarsız olduğundan Gök Tanrısı O'nun tahtını almak için bana yardım etti. Sanıyorum ki, San-Yü (Hun) Hanları'nm uzaklarda kalan İmparatorluğu'ndan sonra benimki kadar büyük olanı görülmemiştir. Benim görevim gerçekten büyükse, sorumluluğum da gerçekten ağır ve güçtür. Korkarım ki, ne de olsa, idaremin eksik yönleri vardır. Bir suyu geçmek için kayık ve kürek kullanırız. Bunun gibi, bir imparatorluğu idare etmek için yanımıza bilgili kişileri ve yetenekli yardımcı ve danışmanları alırız. Tahta oturduktan beri aklıma daima milletimi iyi idare etmeyi koydum. Fakat, üçlerin ve dokuzların hizmetleri ile sabır ve temkinle meşgul olmaya lâyık insanlar bulamadım. Bu yönde yaptığım araştırmalar sonunda gördüm ki, sen bir öğretmensin; gerçeği olduğu gibi gören ve doğru yolda yürüyensin. Bir öğretmen ve bilgin kişi olarak kanunları teferruatıyla incelemişsin. Senden rica ediyorum, kutsal ayaklarını harekete getir. Sahranın genişliğini düşünme; milletimin bu-

günkü durumunu düşün! Bana acı! Hayatımı uzatmanın çarelerini bana öğret! Ben de sana hizmet edeceğim. Bilgilerinden bir parçacık olsun bana vereceğini umuyorum, ümit ediyorum.

Bu gerçek vesika birçok noktadan önemlidir. Öncelikle, Cengiz Han'ın Devlet Başkanı olarak samimi bir inanca sahip bulunması ilgi çekicidir. Büyük insanlar ve tebalarla idareciler arasındaki ilişkilerde manevî faktörün temel unsur olarak rol oynadığı Han'ın mektubunun ışığı altında görülüyor. O'nun inancına göre, Gök Tanrısı ancak manevî prensiplere saygı gösteren idareciye yardım etmektedir. Çian-Çüen'e yazdığı mektuptaki ifadeleri ile 1206 Kurultayı'nda kararlaştırılan Yasa hükümleri arasında tam bir benzerlik vardır. Bu belgede en belirli biçimde göze çarpan yön, Cengiz Han'ın otoportresinin çizilmiş bulunmasıdır. Büyük Fâtih karşımıza az rastlanan bir temizlik içinde çıkıyor. Yapmacık değil, alçakgönüllülük içinde olduğu gibi görünüyor.

Ömrünü, kendi ailesini savunma ve korumak için devamlı bir savaş içinde fakir ve sert hayat şartlarına göğüs gererek geçirmiş olan Temuçin ile Çin'i fethetmiş ve Asya'nın batısını zapta yönelmiş Büyük Han arasında hiçbir fark yoktur. O'nun göçebe çobanın, ama artık paçavralardan ibaret olmayan giysi içinde, sürdürdüğü hayat sistemine sadakatla bağlı kaldığını görünce, yemeğini fakir ve basit çobanla paylaştığını söylemesine inanmalıyız. Cengiz Han, bu mektubu ile, Moğol toplumunda insanlar arasındaki ilişkilerde esaslı değişiklikler olmadığına tanıklık etmektedir. Asiller ile tebaları arasındaki temaslar hâlâ patriyarkal karakterini koruyordu. 1220 yılının eşiğinde sınıf ayrılıkları Avrupa feodalizminde veya o yıl içinde temasa girdikleri Harzem Imparatorlu-ğu'nda olduğu kadar büyük değildi.

Cengiz Han, bir siyaset adamı olarak belli bir okulda yetişmedi, ama, esaslı bir gerçeği meydana çıkardı: Bir devlet ancak çok yetenekli kişilerle idare edilebilir. İdareci -söz konusu olan Büyük Han- işe ve hizmete tebaları arasında en bilgili ve en anlayışlı kişiler getirmişti. Bozkırların okuma ve yazma bilmeyen bu çocuğu, sanki Stacirit"in eseri gözünün önünde imiş gibi, bir kanunu ve bir zarureti formüle etmiştir. Cengiz Han, özel bir eğitim görmediği halde, büyük bir sağduyuya sahip olduğunu ve doğuşunda derin bir anlayışla yaratıldığını ispat etmiştir.

Bütün dünyayı içine alacak bir İmparatorluk kurma idaresini ve yeteneğini ispat etmiş olması çok ilgi çekicidir. Oluşmaya başlamış olan bu plan, Cengiz Han'ın Harzem İmparatorluğu karşısındaki davranışını açıklamaktadır. Büyük Han, hiçbir zaafa meydan vermiyor, kimseyi korumuyor ve insanlara merhamet göstermiyor. Herşeyi bu hayalini gerçekleştirmek için feda ediyor. Bunun için zamana ihtiyacı vardı. Dünyanın tanıdığı en büyük siyasî yapının idaresi için muhtaç olduğu bilgiyi edinerek ve mümkün olduğu takdirde bu maksada dayanarak ömrünü uzatacak vasıtaları elde ederek hayal ettiği eseri tamamlamak istiyordu.

Taoist bilginin ta Çin'den Semerkant'a gelmesi gerekti. Gelirken, Moğolistan'da özel olarak inşa edilmiş atölyelerde çalışan ve Orta Asya'dan götürülen sanatçılara rastladı. Bunlar, altın ipliklerle karışık yün kumaşlar dokuyordu. Semerkant'a geldiğinde bunu yarı yarıya yıkılmış buldu. Harabeler arasın-

da kendilerine sığınacak bir çatı ve yiyecek bir lokma ekmek bulmak ümidiyle dolaşan zavallı aç köylüler gördü. Han'ın izlerini takip ederek Hindikuş dağlarına çıktı ve bunun güney ve batı yamaçlarında Han'ın karargâhına rastladı. Burada dağların serinliklerinde dinlenmek üzere getirilmiş bulunan ve insanın merakını uyandıran çeşitli soylara mensup asker ve İranlı esirleri gördü. Esirler, prens veya sıradan insan olduklarına önem verilmeden ve ayrım yapılmadan her türlü hizmeti görüyorlardı. Bunlar arasında prensesler, tüccar kızları, şehirlerin alt tabakasına mensup aile kızları da bulunuyordu. Bu sonuncular, özellikle paçavra elbiseleriyle, yeni sahip ve efendilerinin iyi veya kötü bütün ihtiyaçlarını karşılamak zorunda idiler.

Ölümsüzlük ilacım arayan Han'ın sorusuna Çian-Çüen şu cevabı verdi:

"Senin hayatını koruyan ilaçlar var, ama ölümsüzlük ilacı yok." Büyük Han Bilgin'in sözlerini sabır ve tevekkülle karşıladı; ona hediye ettiği iki çadırı kendi çadırlarının yanına kurdurdu. Celâlettin'in Afganistan'da yeni bir ordu topladığını haber almamış olsaydı, Çin bilgini ile konuşmalarını sürdürmek niyetinde idi. Cengiz Han'ın Afganistan'da bir Moğol kolordusu ile kumandanı general Siji-Kutucu, sayı bakımından kendisinden üstün olan düşmanına, vaktinde geri çekilmeyerek savaşı kabul ettiğinden, mağlup oldu ve kolordusunun büyük kısmı esir düştü. Bir İranlı tarihçinin bildirmesine göre, İranlılar düşmanlarından geride kalmamak için, Moğollar'm kulak deliklerine çivi sokuyorlar; onlara en şiddetli ağrıyı tattırmak istiyorlardı. Celâlettin, bu sahneyi sevinçten parlayan gözleriyle zevk içinde seyrediyordu. Bu, Moğollar'm uğradıkları en büyük yenilgi idi. Cengiz Han, bu yenilgiyi üzüntü ve fakat tam bir soğukkanlılık içinde sükûnetle karşıladı ve Siji-Kutucu'ya darılmadı. Yenilmiş olan kumandan cesaretini göstermişti; korkak değildi; ama savaşta bazen yenilmek de vardı. Bütün ordusu ile Celâlettin'i takibe girişen Cengiz Han savaş meydanına geldiği zaman savaşın nasıl başlayıp nasıl geliştiğini ve ne gibi manevralar yapıldığını sordu ve generallerine yapılmış olan yanlışlıkları anlattı. Celâlettin Cengiz Han'ın karşısında geri çekildi ve Gazne bölgesinden yeni askerler toplamayı denedi; fakat başarısızlığa uğradı. Moğollar bir taraftan Celâlettin'i yakından takibediyorlar, diğer taraftan O'nun geçeceği bütün geçitleri tutuyorlardı. Bu yüzden yeniden asker toplayamıyordu. Tebaları O'na yardım etmek isteseler bile yollar ve geçitler Moğollar tarafından kapatılmış olduğundan buna imkân bulamıyorlardı. İndus'a çekilen Celâlettin Delhi sultanından yardım göreceğini umuyordu. Indus sahilinde bir dar toprak parçasına sıkıştırılan Celâlettin, ordusunun arkasında nehir olduğu halde Moğollar tarafından savaşı kabule zorlandı. Harzem İmparatorluğu'nun veliahdına yalnız bu toprak parçası miras kalmıştı. Bir ümitsizlik savaşma tutuşmak zorunda kalmış bulunan Celâ-lettin'e bir tek şans kalmıştı: Yenmek. Celâldttin askerlerini görülmemiş bir cesaretle, bizzat Cengiz Han'ın kumanda ettiği merkeze saldırttı ve bir an içinde Moğol ordusunu geri sürmeye başladı. Celâlettin, merkez kuvvetini tahkim etmek için sol kanadını sistemli bir şekilde eksiltip zayıflatıyordu. Buna dikkat eden Cengiz Han, düşmanının bu hatasından yararlanmayı denedi ve Harzemli'nin sol kanadına bütün ihtiyatları ve hatta muhafız kuvvetleri ile yüklendi ve Celâlettin'in sol kanadını bozguna uğrattı. Bu kargaşalık sırasında zafere ulaştıklarını sanarak sevinç naraları atan Harzem askerlerinin bu coşkun-

luklarına aldırmadan saldırılarını tekrarlayan Cengiz Han, sol kanattan Celâlettin'in merkezine hücuma geçti. Celâlettin'in Cengiz'in muhafız merkezine yönelttiği son ve şiddetli saldırı savaşın dengesini düzeltemedi. Celâlettin atını değiştirdi, üstündeki zırhını attı; kılıcı ve oku ile, altı metre yüksek bir kayanın üstünden kendisini İndus Nehri'ne fırlattı. Düşmanın hayran bakışları altında nehrin öteki yakasına çıktı. Kaçan Celâlettin'in peşinden bir tümen asker gönderildi. Moğollar O'nu kovalayarak La-hur'a kadar gittiler. Tümen komutanı Cengiz'e şöyle diyordu: "Bu memleketin (Hindistan'ın) sıcağı askerleri öldürdü; suyu da ne serin ve ne berrak!"

Sıcak ve pis su, Cengiz Han'ın dünyayı fetih ve istilâ ihtirasını İndus kenarında durdurmasının kuvvetli delili oldu. Yalnız pis suyun büyük insanlara tiksinti vermesi değil, Moğol generalinin ileri sürdüğü yeni bir dünyanın âdeta yeni bir kıtanın mutlu karakterini özetleyen iki unsur Hindistan'ın fetih ve istilâsına engel olmuştur. Çin'de ve Harzem İmparatorluğu'nda büyük şehirlerin ele geçirilmelerinde karşılaşılan güçlükleri yenen, onların idari meselelerini halleden Moğollar, Hindistan'da büyük şehir kalabalıkları yanında görüp alışmadıkları ve üstesinden gelmeleri imkânsız doğal engellerle karşılaştılar. Bunlar: Ormanlar, yağmurlar, çeşitli böcekler ve genellikle tropikal iklim idi. Hindistan'ın fetih ve istilası için şimdiye kadar yapmış olduklarından tamamıyla başka biçimde hazırlanmaları ve teşkilatlanmaları gerekiyordu. Bir efsaneye göre, Cengiz Han'a görünen büyük garip bir hayvan toptan öldürmelere ve memleket istilalarına artık son verme zamanının geldiğini söylemiş. Cengiz Han, psikolojik durumunu izah eden bu ruh hali üzerinde Moğolistan'ın bozkırlarına ve ormanlarına dönme kararı aldı. 61 yaşına gelmiş olan Büyük Han, yeni bir harekâta girişmek için ne maddî ve ne manevî gerekli kaynaklara sahip olmadığının farkına varmıştır. O'nun gibi adamları da Moğolistan'ın berrak sularını, memleketlerini süsleyen yüksek yaylaların ve dağların kuru ve sert havasını can ve gönülden arıyorlar ve bunların hasretini çekiyorlardı. Harzem'e karşı yapılan savaşların tam ve kesin bir kronolojisini tespit etmek zor olmakla beraber 1220'den 1225'e kadar sürdüğü kesin olarak bilinmektedir. Cengiz ve askerleri beş yıldan beri yurtlarını görmemişlerdi. Cengiz Han Moğolistan'a -yeryüzünün damı- Tibet'ten dönmek istedi ise de, bunun yüksekliklerini ve özellikle Himalaya dağlarını aşmanın güçlüğünü düşünerek bundan caydı ve geldiği yoldan dönmeye karar verdi. Moğol ordusu eve doğru yola çıkmaya hazırlanırken bütün generallerine ve subaylarına haber gönderdi ve Yüce Kurultay'm toplanması için Sir Derya kenarına gelmelerini emretti. İmparatorluğun dört köşesinden te-baları geliyorlar. Kurultay'a katılmak istemeyen Cuci'den başka bütün oğullan geliyorlar. Sir Derya kenarında, Cengiz Han son yıllarda gelişen bütün olayları hatırlatıyor. Bir adamın kendi ömrü içinde gerekleştirdiği ilk en büyük İmparatorluğun sınırları Pasifik Okyanusu'ndan Basra Körfezi'ne kadar yayılıyordu. Cengiz Han, yüce Kurultay'ı kendisini ve işlerini övmek için toplamamıştı. Halledilmesi gereken mesele, meydana getirmiş olduğu büyük İmparatorluğun çeşitli işlerini yönetmek için gerekli teşkilâtlanmayı sağlamaktı. Bu meseleleri halletmek, İmparatorluğu meydana getirmekten daha zordu. Kanunlar ve kanunlara saygı göstermek tartışmaların ağırlık noktasmı oluşturdu. Büyük Han, aynı zamanda yerine geçecek olanı da düşünüyordu. Eski arkadaşlarından pek azı hayatta kalmıştı. Mukali biraz önce Çin'de ölmüştü. Diğerleri ihtiyarlamaya başlamıştı. İlk çocukları Cuci ve Çağatay ne

askerlik ve ne idarecilik bakımından üstün vasıflara sahip olduklarını isbat edememişlerdi. Üçüncü oğlu Ogoday, her iki bakımdan üstün vasıflara sahipti ve bu sebeple Büyük Han tebalarmın O'na itaat etmelerini istedi.

Yüce Kurultay'dan sonra bütün Moğol ordularının katılmalarıyla çok büyük bir av şöleni tertip edildi. Av sahası ve atışı 500-600 kilometrelik çevre içinde yapıldı ve tam iki ay sürdü. Buna Tuli'nin oğlu Kubilay da katıldı. Bunun akıllılığı ve zekiliği dedesinin dikkatini çekti ve yanındakilere bu çocuğun sözlerine önem vermelerini öğütledi.

Çin'in ve İran'ın birer kısmım fethetmiş olan Cengiz Han, İmparatorluğu'nun idare merkezi olarak, bu iki memleketin büyük şehirlerinden birisini seçmek imkânına sahipti; ama Büyük Han böyle bir seçimin ortaya çıkarabileceği tehlikeleri zamanında sezdi. Semerkant ve Pekin konforlu ve rahat yaşama şartlarını sağladıkları ve buralarda idare kadrolarım bulmak daha kolay olduğu halde, esaslı sakıncalar hatıra getiriyorlardı. Cengiz Han'ın kuvvetinin temelini Moğollar ve tebaları olan Türkler teşkil ediyorlardı. Moğolistan Cengiz Han'ın yarattığı İmparatorluğun ortasında bulunuyordu. Başkent'in iki uç noktasından birisinde seçilmesi, öncelikle, Cengiz Han'ı kendi milletinden uzaklaştırmış ve yabancılaştırmış olurdu. İmparatorluk, şefin Çinlileşmesi veya İranlılaşması şeklinde yok olmasa bile, kuvvetinin dayandığı temelden kopmuş olması sebebiyle, Atila'nm gerçekleştirdiği siyasî yapının yıkılması gibi, ortadan kaybolabilirdi. Bu düşünce ile Cengiz Han, başkentinin mümkün olduğu kadar İmparatorluğu'nun orta noktasına yakın bir yerde ve özellikle Moğolistan'ın kalbinde bulunmasına dikkat etti. Moğolistan bozkırlarının sade gelenekleri ve sert hayatidir ki Moğol ordusunun korkunç karakterini oluşturmuş ve ona biçim vermiştir. Cengiz Han böyle ordular sayesinde dünyanın yarısını fetih ve istilayı başarmıştır. İhtiyar Han, yumuşak ipeklerden dikilmiş ve altın ipliklerle işlenip süslenmiş parlak ve göz kamaştırıcı elbiseler giyinmiş oğullarının ve torunlarının zengin memleketlerde güzel kadınların kucaklarında, bu büyük İmparatorluğu kurmuş olanların çektikleri büyük zorluk ve güçlükleri unutabileceklerinden korkmaktadır. Geçmiş olan zaman Büyük Han'ın korkularının doğruluğunu ispatlamıştır.

CENGİZ HAN'IN SONU ve MİRASI

Cengiz Han'ın hayatının son iki yılı hakkında pek bilgimiz yoktur. Dumanlı şekilde bilindiğine göre, Cuci babasına karşı isyan etti ve Cengiz Han âsi oğlunu itaat altına almak üzere aleyhine harekete geçeceği sırada ölüm haberini aldı.

Büyük Han'ın Tangutlara karşı giriştiği son hareketi hakkında daha iyi bilgi edinilmiştir. Cengiz Han'ın, Batı'ya karşı hazırladığı yürüyüşe geçmeden önce, bütün vasallarım yardıma çağırdığını yukarıda görmüştük. Tangut şefinin dışında hepsinin çağrıya ve yardıma katıldığını da bildirmiştik. Cengiz Han, İran'dan döndükten sonra Hi-Sia Krallığı'nı ortadan kaldırıp bütün Çin'i istilâ hareketine girişmeyi tasarlamıştı. Hasta olmasına, karısı Yesui'nin ve generallerinin Tangutlar ile olan hesaplaşmasını başka zamana bırakmasını tavsiye etmelerine rağmen, bunlara karşı uslandırma hareketine geçmeyi kararlaştırdı. Hele Tangut Kralı'nın 1219 yılındaki gibi Cengiz'in boyun eğme teklifine karşı küstahça cevap vermesi suçunu af-ettireceği yerde şiddetlenmesine sebebiyet veriyor

ve Cengiz Han'ın affetme yerine intikam alma hissini kamçılıyordu. İki taraf arasındaki çatışma Ho-ang-Ho'nun donmuş sularında meydana geldi ve söylendi- ¦ ğine göre, 300.000 kişinin ölümü ile neticelendi. Ölü sayımını kolaylaştırmak için sayılan her bininci ölü ayaklarından baş aşağı asıldı. Tangutlar Kralı'nın elinde yalnız başkenti kalmıştı ki, ele geçirilmesi çok zor olan bir yerde bulunuyordu ve kale ile savunuluyordu. Kalenin ve başkentin zaptı için gerekli tedbirler alınır ve saldırı hazırlıkları yapılırken hastalığının şiddetlendiğini ve ölümünün yaklaştığını hisseden Cengiz Han, Çin'in istilâ ve fethi için gereken tavsiyeleri yeni generallerine sıkı sıkıya bildiriyordu. Çin İmparatorluğu'nun tamamı fethedilmiş olduğu halde, Güney Çin Sunt sülalesinin elinde hemen hemen hiç dokunulmadan olduğu gibi duruyordu. Çin'in fethi için açılan savaş 20 yıldan beri sürüp geliyor ve Çinliler başeğip tâbi olmamakta inat ve ısrar ediyorlardı. Cengiz'in bir generali, bu durum karşısında bütün Çinliler'i kılıçtan geçirmeyi teklif etti. Han'ın Çin'deki bütün kanalları ve duvarları yerle bir olacak biçimde yıkıp Çin'i bir çöl haline getirme niyeti zihninde bir an şimşek gibi çaktı. İe-Liu-Çiusa Cengiz'in bu düşüncesine cesaretle karşı çıktı; bunun yerine tebasmdan, durumlarına göre, toprak, eşya, alkol, tuz, demir, çelik, av ve orman üzerinden alınacak verginin daha çok işe yarayacağını söyledi. Bu suretle bir yıl içinde 500.000 gümüş, 80.000 top kumaş, 400.000 kintalın üstünde buğday, toplayabileceğini ve bu kadar büyük zenginlik sayesinde Moğol ordularını donatıp besleyebileceğini söyledi.

Faydaların gerçekliğini açıkça gören Cengiz Han, İe-Liu-Çiusa'nm teklifi ve tavsiyesini memnuniyetle kabul etti ve savaş ganimetlerinden istediklerini almasına izin verdi: Al-

250 tın, gümüş, kadın ve hayvan. İe-Liu-Çiusa: "Eğer izin verir-sen, tebalarma emir ver, bulup ellerine geçirecekleri bütün kitapları ve ilaç yapılan şifalı otları bana getirsinler. Ravent otuna ihtiyacım var (bu otun kökü müshil olarak kullanılır). Çünkü bulaşıcı bir hastalığın tekrar ortaya çıkmasından korkuyorum." dedi.

Cengiz Han'ın hastalığı günden güne şiddetlenince küçük oğlu Tuli çağrıldı. Herkesin kanunlara saygı göstermesini ve oğllarının birleşmesini istedi. Çünkü, bir ok demetinin bir tek oktan daha zor kırıldığını söyledi. Tangutlar'a ne isterlerse vaad edilmesini, ama tâbi ve teslim olunca, hepsinin kendi mezarının üstünde kılıçtan geçirilmesini vasiyet etti. Kendi ölümünün mümkün olduğu kadar uzun zaman gizlenmesini istedi.

Cengiz Han 1227 yılının Ağustos ayında Vey Nehri kenarında, Çin'in kuzey sınırında öldü. Naaşı iki tekerlekli bir arabaya konuldu. Savaş arkadaşlarından ve generallerinden oluşan bir cenaze alayı arabayı, İmparatorluğu'nun başkenti olan Karakurum'a şevketti. Büyük Han'ın ölümünün duyulmaması için, yolda rastlanan her canlı yaratık, insan veya kuş, öldürüldü. Efsaneye göre arabanın tekerlekleri bir anda toprağa battı; cesedin Karakurum'da değil de çocukluk ve gençliğini geçirmiş olduğu bir yerde gömülmesine karar verilinceye kadar battığı yerden çıkarılıp yürütülmesine imkân olmadı. Yine söylendiğine göre Cengiz Han'ın naaşı, bir av esnasında beğenip seçtiği, yeşil otların ve yabani çiçeklerin bol yetiştiği bir ormanın meydanında heybetli bir ağacın altına gömüldü. Cengiz Han'ın mezarını korumakla askerler değil, bir Moğol kabilesi görevlendirildi. Moğollarla ölülerin gö-

müldükleri yerleri göstermemek ve ruhlarının sessizliklerini bozmamak için adlarını söylememek âdeti geçerli oldu- 251
ğundan ve Cengiz Han'ın gömüldüğü alanın ormandaki yeri kaybolduğundan, tarihin en büyük fâtihinin mezarı bugün artık bilinmemektedir.

Cengiz Han'ın ölümü ile Hunlar'da olduğu gibi, İmparatorluğu yıkılıp ortadan kalkmadı. Cengiz Han, fethettiği memleketleri düzene sokmayı bilmişti fetheden ordular ve askerler, çeşitli âdetleri ve zıt dinî inanışları olan ayrı ırklara mensup kabilelerden oluşan rastgele toplanmış topluluklardan ibaret değildi. Bir tek halktan alman askerlerin meydana getirdikleri kuvvetli bir öz çekirdeğe dayanan akraba milletlerden ve boylardan oluşan ve Moğol İmparatorluğu'nun canlılığını sağlayan ordular idi. Cengiz'in ölümünden itibaren uzun süren bir yas devresinden sonra, en küçük oğlu Tuli iki yıl süre ile vekillik görevi yaptı. Kardeşleri ise, Cengiz'in bizzat tespit ve tayin ettiği geniş İmparatorluk mirasının payları üzerinde hâkimiyetlerini uyguluyorlardı. Cengiz'in şimdi en büyük oğlu olan Çağatay, eski Karaki-taylar İmparatorluğu'nun topraklarını idare ediyordu. Cu-ci'nin oğlu Batu, Aral Denizi'nin batısı ve kuzeyindeki bozkırlar üzerinde hüküm sürüyordu.

Tuli, babasının ölümünden iki yıl sonra, Büyük Han'ı seçmek üzere 1229 yılında Kurultay'ı toplantıya çağırdı. Bu seçimle ilgili olarak iki gelenek korundu: Bunlardan birisi Tuli'nin, diğeri Ogoday'ın çıkarma idi. Cengiz Han'ın oğulları anlaşıp bir karara varamadıkları için, seçimin neticesi alınıncaya kadar 40 gün geçti. Cengiz Han, yerine geçmek üzere oğlu Ogoday'ı tayin etmişti. Fakat Tuli çocukların en küçüğü olduğu için -Rumen köylülerinde şimdiye kadar olduğu gibi- Moğollar'da yaşayan bir geleneğe göre, bunun Cengiz Han'ın yerine geçmesi gerekiyordu. Baba ölünce evde onun yerine en küçük oğlu kalıyordu. Tuli Moğolistan'ı zaten iki yıl süre ile idare etmişti; bunun Han seçilmek şansı da büyüktü. Batu da Cengiz'in en büyük oğlunun -Cuci'nin-oğlu olmak sebebiyle Han seçilmek dilek ve iddiasında bulunabilirdi.
Ogoday, Tuli'nin lehine olmak üzere, Büyük Han seçilmekten vazgeçmek istiyordu. Ama Tuli de Ogoday'ın seçilmesinde ısrar ediyordu. Bu iki kardeş birbirlerini tahta davet ederlerken İe-Liu-Çiusa, Subutay ve Cengiz'in diğer arkadaşları Cengiz Han'ın vasiyetinin yerine getirilmesini istiyorlardı. Tuli, ağabeyini İmparatorluk tahtına götürüp oturttu ve biat işareti olarak Çağatay, Tuli, Subutay ve diğer büyük devlet adamları başlarını açtılar, kemerlerini omuzlarına koydular ve yeni Büyük Han'ın önünde iki kez diz büküp eğildiler.

Ogoday'ın hükümdarlığı ılımlı geçti. Temsillerde dahi şiddet gösterilmesine izin vermedi. Yasaya saygı gösterilmesini istedi. İe-Liu-Çiusa'nın telkini gereğince ölçülü vergiler tespit edildi. Kardeşleri Ogoday'a karşı derin bağlılık ve sadakat gösterdiler. (Çağatay, Ogoday'ı bir at yarışma çağırmış ve bu yarışta O'nu geçmiş olduğundan, bu hakaret ve cüretinden ötürü, ölüm cezasına çarptırıldı.) Toplanıp biriktirilmiş olan hazineyi aralarında paylaştılar. Ogaday, tutulduğu ve bir türlü vazgeçmeyip ölümünü çabuklaştıran ve hükümranlığını gölgelendiren kötü huyundan vazgeçemedi: İçki!

Ogoday ile Tuli 1232 yılında Cengiz Han'm planlarını yürürlüğe koydular. Subutay, 1234 yılında Kin İmparatorluğu'nun başkentini kesin olarak zaptetme şerefini kazandı. Ogoday, Çin'in fethi savaşı sırasında hastalandı. Tuli, zehirli bir içki

içerek 39 yaşında iken ağabeyi Ogoday'ın hatasını kendi ölümü ile tamire çalıştı. Kardeşinin ölümünden dolayı çok kederlenen Ogoday, üzüntüsünü ve acısını şarapta buldu ve 1241 yılında öldü.

Kin İmparatorluğu'nun fethi tamamlandıktan sonra Ogoday, Tatarlar'm 1241 büyük akını ve istilası adı altında tanınan ve şöhret bulan Avrupa saldırısına karar verdi. 1235 yılında, büyüklük ve önemi ile öncekileri geçmiş olan büyük Kurultay, sayısı bir milyona yakın ordular grubu toplamaya ve bunları, bütün dünyayı fethetmek üzere dört temel yöne yollamaya karar verdi. Bir ordu güney Çin'i fethetmeye, diğeri Kore'ye karşı gitmeye, üçüncüsü Keşmir yoluyla Hindistan'ı almaya ve dördüncü ordu Batu'nun kumandasında Avrupa'yı zaptetmeye gönderildi. Rusya'nın bir bölümünü tanıyan Subutay, Batu'nun yanma verildi. Böylece

Avrupa'nın kaderi karara bağlanmıştı. Avrupa, Moğol İmparatorluğu'nun bir bölgesi haline gelmeli idi. Moğol ordusu 1236-1237 yıllarında Volga (İtil) Nehri'ne ulaşıyor ve bir kışı orada geçiriyor. 1237 yılının ilkbaharında ve yazında Volga boyu Bulgarları'nı kesin olarak yeniyorlar ve Kara Deniz'in kuzeyinde uzanan bozkırlardaki Kumanlar'ı da bozguna uğratıyorlar. Bizim memleketimizde (Romanya'da) yaşayan Kumanlar Macar Kralı'ndan izin isteyerek Karpat dağlarının batısına kaçıp sığmıyorlar. 1238-1239 yıllarında Tuna ile Tisa nehirleri arasında Krallığın güneyine yerleşiyorlar. Moğollar 1237 yılı sonlarında Rus prensliklerinin sınırlarında beliriyorlar. 1238-1239 yıllarında Rusya'nın kale şehirlerini birer birer ellerine geçiriyorlar. Evvela Riyazan, Biyelgorod, Kolomana şehirleri zaptediliyor ve yakılıyor. Vladimir Dükü Yuri, Moskova'nın savunmasını oğlu Ro-man'a bırakıyor. Şehir zapt ve Yuri esir ediliyor. Yuri, Kiyev ve Sviyatoslav'daki Yaroslav kardeşlerini yardımına çağırarak Moğollar'ın saldırılarını durdurmayı deniyor. Moğollar, 1238 başında Vladimir şehrini zaptederek yıkıyorlar Göre* det, Pereyaslav, Rostov ve Yaroslov şehirlerini de hücumla alıyorlar. 4 Mart 1239'da ordusu ile Siti Nehri kenarında düşmanını bekleyen Yuri'ye saldırıyorlar. Büyük Vladimir Dükü'nü mağlup ederek öldürüyorlar. Batu, Novogorod'u zaptetmeyi deniyorsa da, buzların çözülüp erimiş olmasından meydana gelen büyük bataklık sebebiyle, bundan vazgeçiyor. Güneye yönelerek 1241 Aralık ayında Çernigorod ve Kiyev şehirlerini zaptediyor ve bundan sonra Halic'e karşı harekete geçiyor. 1240 yılı sonunda, Novogorod hariç, tüm Rusya Moğollar'm eline geçiyor. Rus prensleri ve kmaz-ları Moğollara karşı birleşip birlikte hareket etmeyi beceremediklerinden birer birer Moğollara mağlup; ve esir düşüyorlar. Batu, 1241 yılında artık sükûnet içinde Avrupa'nın göbeğine doğru yönelebilirdi. O'nun gerisinde O'nu tehdid edecek ne bir kale ve ne bir prens kalmıştı. Sadece tenha bir çöl vardı.

Moğollar'm 1241 harekât planı, aslında bu yılın başında tasavvur ettikleri stratejik planlan gerçekten dâhiyane idi. Çağatay'ın oğlu Baydar'ın idaresi altında olan 60.000 kişilik bir ordu Moğollar'm sağ kanadını oluşturuyordu. Bu ordunun görevi Macaristan'a girecek olan Moğol ordusunun sağ grubunu güvence altına almak ve aynı zamanda Hıristiyan prenslerin Macarlar'ın yardımına gelmelerini önlemekti. Baydar, Polonya'ya girerek Sandomir, Cracovia (Krakovya), Liegnitz yanındaki Valhstad'ı 9 Nisan 1241'de yağma ve tahrip ediyor; Leh ve Alman askerleriyle Toton süvarilerinden

oluşan orduyu yenip bozguna uğratıyor. Bu, Moğol ordularına Avrupa'nın batısına giden yolları açan bir zaferdi.

Baydar, üç hafta süren bir hareketle Silezya'yı talan ettikten sonra Bohemya'ya giriyor ve bir kaleye kapanan Kralın aldırmayan bakışları altında burasını da hiç zahmet ve zorluk çekmeksizin yağma ediyor. Baydar, önceden hazırlanan planlarına göre, Moğol ordularının büyük kütlesiyle birleşmek üzere Macaristan'a giriyor. Diğer bir kolordu da, Moğol ordusunun sol kolunu teminat altına alıyordu. Bu kolordu Karpatlar'ın güneyinden Macaristan'ın güneyine girmek üzere ileriki yılların Rumanyasma geçiyor ve böylece Bizanslılar'm Macaristan'a göndermeleri muhtemel bir yardımı önlüyorlardı. Bu kolordu bir ara, muhtemelen Karpatlar'ın güneyinde bir bölgede, Kara Ulahlar'm (Kara Rumenler'in) direnişleriyle karşılaştılar. Bu olay, o zaman Rumenler'in bu bölgede bir askerî kuvvet oluşturduklarının delilini veriyorlar. Moğol ordularının büyük topluluğu, Kar-pat dağlarını üç yönden aştılar. Batu ve Subutay, Macaristan'ın kuzeyine "Rusya Kapısı"ndan girdiler. Buri ve Kadan, bugünkü Vatra Dornei'den Transilvania'ya girerek Rodna, Bistritsa, Dej, Cluj, Oradea şehir ve kasabalarını zaptederek, insan yaşayamayan bir yerde Batu ile buluşuyorlar. Boketor, Moldavia'nın güneyini istila ve fethederek Milkov'daki Kuman Piskoposluğu'nu yıkıyor; Oytuz Geçit'inden Transilva-nia'nın güneyine geçerek Sibiu, Alba İulia, Sebeş, Orıştia, Arad kasaba ve şehirlerini zaptediyorlar. Bundan sonra Tisa Ovası'ndan kuzeye geçerek Moğol ordularının büyük topluluğu ile birleşiyorlar. Macar Kralı IV. Bela Macaristan'ın feodal ordusunu güçlükle topluyor. Karpatlar'ın geçitlerini büyük ağaç gövde ve kütükleriyle kapatıyor ve Macar askerlerinin Tokay civarındaki bölgede toplanmasını emrediyor. Macarlar tarafından geçitlere yerleştirilmiş olan ağaç gövde ve kütükleri, 12 Mart tarihinde oraya getirilmiş olan Haliç'li köylüler tarafından balta ve testerelerle kesilip geçitler açılıyor. Moğollar, 13 Mart'ta harekete geçiyorlar ve 15 Mart'ta Pesta'ya ulaşıyorlar. 60.000 kişilik süvari ordusu yalnız üç gün içinde 280 kilometre yol alıyor! Batu ve Subutay, Tran-silvania'nm fethini beklemek ve Macar ordusunu en elverişli zamanda vurmak için ağır ağır geri çekiliyorlar.

IV. Bela karargâhını Tisa'nm bir kolu ve Mohi yanında olan Sajo'da kuruyor. Subutay, kolordusu ile bir gecede Tisa Nehri'ni geçerek 11 Nisan sabahı Macar ordusunu arıyor. Macar Krallığı'nm büyük asilleri savaş hazırlıklarını yapıp bitirmeden önce saldırıya geçiyor ve bunun sonucu Macarlar için felâket oluyor.. Moğollar, oklarından kurtulup sağ kalan Macar askerlerinin kaçabilmeleri için kendilerine bir geçit veriyorlar. Fakat, bu geçitten geçen yol, Macarları bir bataklığa götürüyor ve Moğol oklarından kurtulan Macarlar Bataklığın çamurlu suyu tarafından yutuluyorlar. Macar Kralı Adriyatik Denizi'ndeki adalardan birisine sığınıp canını zor kurtarıyor. Macar Krallığı enine boyuna yağma ve tahrip ediliyor.

Moğol harekâtının 1241 senesi programı hedefine ulaşmış oluyordu. Birleşmiş olan Moğol orduları Batı Avrupa'ya akın etmek için emir bekliyorlar. Bunların plan ve harekât hedeflerini kesinlikle uyguladıklarına dikkat edersek şaşmamak elden gelmiyor. İnsanda Moğol generallerinin sanki ellerindeki haritalarda gösterilen ayrıntılı yolları aynen taki-bettikleri izlenimi istemeyerek uyanıyor. Bunlar hiçbir şeyi ihmal etmemişler. (Ancak Polonya'daki küçük sağlam yerler hariç. Ama,

bunlar Asya'daki bir milyon nüfuslu kale şehirlerle kıyaslandığında çok değersiz yerler.) Moğollar, Karpat dağlarının geçitlerini aynıyla ve kesinlikle biliyorlardı. Panon Ovası'na giden bütün yolları bütün ordu kumandanları biliyorlardı.

Macaristan'ı dize getirmiş olan Moğol birleşik orduları Avrupa'ya taşmak üzere emir bekliyorlardı.

Moğollar'ın gelişleri, ilerleyişleri ve savaşları o kadar geç haber almıyordu ki, 1241 olayları sonunda Batı Avrupa, felâket uçurumunun kenarında bulunduğundan habersiz ve gaflet içinde idi. Bu durum gerçekten çok dikkate değerdir. Batı Avrupa varlığını tehdit eden büyük tehlike karşısında işbirliği yapamadığı gibi, kalbine yakın yerlerde neler olduğunun da hiç farkında değildi. Bazıları belirsiz şekilde Me-cusilerin Vahlstad'ta Hıristiyan ordusu tarafından yenildiğini, bazıları da, daha iyi haber almış olarak, Moğollar'm birçok kez kaçmaya zorlandıktan sonra zafer kazandıklarını söylüyorlardı. Görülüyor ki "Mecusiler"in büyük ustalıkla faydalandıkları taktik Avrupalılara hiç birşey anlatmamış ve Liegnitz'deki yenilgileri hiçbir şey öğretmemişti. Öder ile Atlantik arasındaki mesafeyi Han'ın habercilerinin en çok beş gün içinde alacaklarını düşündüğümüz takdirde, Moğol İmparatorluğu'nun kurduğu teşkilât ile Feodal Avrupa'nın-ki arasındaki büyük farkı anlarız. Çağdaşlarının gözleri önünde gelişen olaylar konusundaki bilgilerinin ne kadar eksik ve tahmini olduğunu anlamamız için Alman İmpara-toru'nun Moğollar hakkındaki Tanrı tarafından sahraya atılan 10 İsrail kabilesi olduğuna inanışını hatırlamamız yeter. Marco Polo'nun yazıp bıraktıklarına uzun zaman inanılma-dığmı da hatırlatalım...

XIII. yüzyılın Avrupa düşüncesine geniş bir İmparatorluğun var olabileceği ve burada ciddi bir düzen ve disiplinin hüküm sürebileceği kavramını sokmak zordu. Câhil bir hanın ve göçebe bir halkın bunu pratik olarak gerçekleştirmeyi başardıkları söylense Avrupalılar bunu bir hikâye sanırlardı. Batı Avrupa'da medenî asiller yol ortasında soygunculuk yaparlarken, Moğolistan yollarında bir kimsenin başında bir tepsi altınla güven içinde dolaştığına Avrupalıları inandırmak güçtü. Batu, Roma-Cermen İmparatoru'nu kendisine tâbi olmaya ve Karakurum'daki Han'ın sarayında bir görev almaya çağırdığı zaman Frederic şaka olarak şahinleri terbiye etmesini bildiğini söyledi. İmparatorun bu şakası, ebedi olarak kaybolan tesadüf ortaya çıkmasaydı, gerek kendisi ve gerek Avrupa'nın geri kalanı için felâketli olurdu. Batı Avrupa en çok iki yıl içinde mutlaka tozduman olurdu. Ama aşırı derecede içkiye düşkün olan Ogoday'm]241 yılı içinde bu yüzden gelen ölümü tesadüfen bu felâketi önlemişti. Han'ın ölümü yeni bir Han'ın seçilme meselesini ortaya çıkarıyordu. Bu seçimden ne Subutay ve ne Batu dışta kalamazdı. Ogoday'ın ölüm haberi Moğol ordusunu harekete geçirdi; ama, beklendiği gibi, Batı yönüne değil, Doğu yönüne doğru! Çeşitli ganimetlerle dolu olan Moğol ordusu Kara Deniz'in kuzeyindeki bozkırlarda bir kısmını bırakarak Asya'ya dönüyordu. Buraya bırakılan ordu bu bölgede hem Han'ın otoritesini yürütecek, hem de Avrupa'ya yeniden yapılacak yürüyüşe bir hareket noktası ve üssü olacaktı. Fakat bu yürüyüş birçok sebepten ötürü bir daha yapılamadı. Ba-tu'dan sonra gelenler Altın Orda Devleti'ni kurdular. Rus prensleri bunun hükümranlığını tanıdılar. Moldovya, Mun-tenya ve Bulgarya Altın Orda'nın hâkimiyetini kabul ettiler.

1241 yılında insanlığın uğradığı kayıplara rağmen, ya-hut asırlarca süren Tatar akın ve istilaları sırasında, Moğollarla ilk temas ve komşuluk bizim (Rumenlerin) lehimize olmuştur. 1241 istilası Kuman Devleti'nin ortadan kalkmasını sağlamıştır. XIII. yüzyılın ilk yıllarında Kumanlar'ın yerleşik hale gelmeleri ve Hıristiyanlaşmaları, bir Kuman Piskoposluğu meydana getirmeleri Kuman topluluğunu ve teşkilâtını sağlamlaştırmaya yöneliyor, memleketimizin Gü-neydoğusu'nda bir Turçik (Türk kavmine mensup) devlet kurulmasını geliştiriyordu. Bu olay şayet gerçekleşmiş olsaydı, Karpat-Tuna havzasında Rumenlerin siyasî gelişmeleri için sonucu güç hesaplanacak durum doğururdu.

Diğer taraftan Macar Krallığı'nın Karpat'm Güneyine ve Doğusuna yayılma denemelerine giriştiği görülüyordu. Toton süvarilerinin Bırsa memleketine yerleşmeleri ve Karpatlar.'ın güneyine saldırmaları, Katoliklerin sayıca artmalarını isteyen Papa'nm bunları himaye etmesi bir tehlike idi. Bütün bu tehlikeli hareketler ve saldırılar 1241 akın ve istilalarıyla ortadan kalkmıştır. Bu tarihten sonra Macar Krallığı'nm Karpatlar'm ötesine yayılma meselesi olmamış, ancak Tatar-lar'm Transilvanya yoluyla sistemli bir biçimde memleketine yaptıkları yıkıcı akınlarına karşı koymak meselesi olmuştur.

Avrupa'nın doğusunda meydana gelen bu yeni siyasî oluşum, Rumen toplumunun gelişme yolunda yavaş yavaş olgunlaşmasını ve nihayet XIV. yüzyılda birtakım feodal devletlerin kurulmasını sağlamıştır.

Cengiz Han'ın mirasına tekrar dönersek, Tuli'nin oğlu Kubilay üzerinde biraz durmak gerekir. Bilindiği gibi Cengiz Han, Harzem İmparatorluğu'nu fethettikten sonra dü-260 zenlediği büyük av esnasında bu torunu hakkındaki görüşünü açıklamış ve ümidini belirtmiş idi. Kubilay 1260 ve 1294 yılları arasında saltanat sürmüş ve Moğol İmparatorluğu'nu en geniş sınırlarına kavuşturmuştu. Çin'in tamamı, Çin Hindi'nin bir kısmı, Hindistan'ın kuzeyi ve Mezopotamya Kubilay ve kardeşi Hülagû tarafından fethedilmişlerdi. Kubilay Pekin'i Moğol İmparatorluğu'nun başkenti yaptı. Ancak, Han'a öz yurdu Moğolistan'ı hatırlatan şey sarayının bahçesinde bulunan bir tutam ot idi. Böylece, dedesinin yıllarca evvel kurduğu muazzam İmparatorluğun temel kuvvetini teşkil eden özyurdu ile olan teması çok zayıflamıştı. Kubilay'ın torunları Çinlileştiler. İran'da saltanat süren Hülagû torunları müslüman oldular. Süslü ve parlak elbiselere, güzel atlara, muhteşem saraylara ve dilber kadınlara kalplerini ve gönüllerini kaptırmış olan Cengiz torunları Moğolistan'ı terkettiler; başkentlerini İmparatorluklarının en kenar yerlerinde seçtiler ve sonunda kaçınılmaz sona uğradılar: Önce İmparatorluğun paylaşılması; sonunda yok oluşu.

Dünyayı fethetmeyi hayal etmiş olan insanın işlerini hikâye gibi anlatacak -esasında Büyük Han'ın inandığı gibi-geriye epeyce halk ve pek çok insan kaldı. Pek çok insan O'nu dâhi bir kasap sayar. İnsanlık ideali açısından O'nun işlerini ve davranışlarını iyi görmemekle beraber, Ralph Fox'un söylediği gibi, "bir insanın savaşları mükemmel sevk ve idare edebilmesi için en yüksek entelektüel vasıf ve hasletlere sahip olması, en kuvvetli irade azmini taşıması, en mükemmel işbirliğini oluşturma yeteneğiyle yaratılmış bulunması gerektir." gerçeğini kabul etmek gerekiyor. Bu sebeple, orduları

sevk ve idare edenler daima efsaneleşmiş ve mitolojiye geçmiş insanüstü bir varlık olarak tanınmışlardır.

Cengiz Han siyasî ideallerini içtenlik ve dürüstlükle açıklamış bir kişi olarak takdire lâyık olabilir. O işlerini ne haç ve ne hilâl (ay) adma yaptığını söylemiş; ne de birtakım insanî gayeler izleyerek yaptığını ifade etmiştir. Belki, daha iyi bir düzene sokacağına inanarak, dünyanın sahip ve hâkimi olmak istemiştir. Bu, başka hiçbirşey değil.

TİMUR

İran'da, Çin gibi, eski ve Ortaçağ devirlerinde Orta Asya bozkırlarında yaşayan göçebe topluluklara karşı, arkası kesilmeyen savaşlar sürdürmüştür. Şehirler yıkılıp göçebe kavimlerin akınları durduktan sonra, bu memleketlerin yüksek kültür ve medeniyetleri istilâcıları erittiler ve kendilerine çevirip dondurdular. Yabancılar İranlılaşüktan sonra yerliler nihayet kendi kişiliklerini belirttiler.

İranlılar'm kesin ve derin neticelerle İslâmlaşmış olmaları, ruhlarının derinliklerinde yaşayan özellikleri değiştirmedi. Sarığı kabul ettiler ama Peygamber'in tavsiyelerini harfi harfine tatbik etmediler. İslâmiyet her ne kadar resimden kaçınmakta ise de, İran'da heykellerle temsillerden vazgeçilmemiştir. İbadet yerlerinde ve tapınaklarda abstre, geometrik motifler nakşedilmekte ve İran heykellerine parlaklık veren renkler katılmaktadır. Muhteşem biçimde süslenmiş olan saraylarda taş kabartmalarla hayvanlar ve diğer şekiller temsil edilmektedir. Minyatüristlerin fırçaları ile büyük millî şaheserlerin sayfaları olağanüstü güzellikle süslenmekte ve bu minyatürlerde bütün bir dünya göze çarpmaktadır. Bütün bunlar XIV. ve XV. yüzyıl insanlarının göz nurlarından süzülerek dökülmüşlerdir. Minyatürist, Peygamber'in meleklerin ve hurilerin eşliğinde dokuzuncu kat Göğe [††] (*) yaptığı yolculuğu temsil edip canlandırırken bunun bir hakaret ve günah sayılacağını hesaba katmıyor. O, minyatüründe günlük hayatı temsil

[††] (*) Yazar, İslâm inanışındaki Miraç olayını anlatıyor. (Editörün notu)

ederken, ona vermeye gayret gösterdiği büyüleyici güzellik ve estetik yanında, İran'ın Ortaçağ hayatını da gözümüzde canlandırma imkânını vermeye çalışıyor. İran'da çok gelişen güzel sanatlar, Orta Asya'daki büyük şehirlerin güzel sanatlarını derinden etkilemiştir. Bu yoldan, büyük Moğol fâtihlerinin yüzleri, ölümlerinden sonra da olsa, İran minyatürlerinde temsil edilmişlerdir.

İran güzel sanatları, dogmaların şiddetli kısıtlamalarına rağmen, İranlı'nın estetik kavramının zaferini ispatlamaktadır.

Moğol istilâsından sonra, siyasî sahada, Transoxiana (Maveraünnehir)'dan, Amu Derya'nın Güney Batı bölgele-
 rinden Toros dağlarına ve Basra Körfezi'ne kadar olan geniş sınırlar içinde, Moğol idaresi ve özellikle Hülagû saltanatı zamanında, birkaç yıl, insanlar bir kararsızlık devresi yaşamışlardır. Transoxiana'da bozkırların sonsuz genişliğine alışmış olan Moğollar, şehir hayatından tiksinerek, kendi mülklerine karşı da güven besleyemiyorlardı ve bu yüzden Buhara ve Semerkant'ı birkaç kez talan etmek eğilimini göstermişlerdi. Bu iki şehir Moğol istilâsından sonra doğrudan Karakurum'a bağlanmış ve mirasın paylaşılmasında Çağatay-'ın hissesine düşmüştü. XIII. yüzyılın son yarısında Çağatay-'ın torunları ile Hülagû'nun torunları arasında Transoxiana'ya hâkimiyet konusunda savaş çıkmıştır. Hülagû'nun torunları İran'a, Çağatay'ın torunları Orta Asya'ya sahip idiler. XIV. yüzyılın kırkıncı yılında Çağatay Hanlığı ikiye bölündü: Bir tarafta Transoxiana ve diğer tarafta Isığ Göl ve çevresini kaplayan Moğolistan.

Transoxiana Moğollar'ı etnik bakımdan Türkleştiler ve XIV. yüzyıl başında İslâmiyeti kabul ettiler. İran'da ise İslâmiyet 1295 yılında Sultan'm müslüman olması ile yerleşmişti. Demek ki iki mesele birden halloldu. Milliyet değiştirme ve İslâmlaşma. Çin'de de Kubilay'ın torunlarıÇinlileştiler.

XIV. yüzyıl ortasında Cengiz Han İmparatorluğu siyasî bakımdan şiddetli bir parçalanmaya uğruyor. Cengiz Han'ın torunlarından yararlanarak ve bunları vasıta biçiminde kullanarak birtakım iddiacılar siyasî kuvveti ellerine geçirmek için aralarında savaşa tutuşuyorlar. Otoritesiz ve beceriksiz torunlar kral veya sultan ilân edilerek, arkalarında gizli kuvvete sahip olanlar yıkıhncaya kadar, iktidarda kalabiliyorlardı. Bu kral ve sultanların kuvvetleri sembolik biçimde de olsa, Cengiz Han'ın ölümünden sonra yüzyıl geçmiş olmasına rağmen, İran'da ve Orta Asya'da ancak bunların saltanat sürdürmek hakkına sahip oldukları zihniyetinin hâlâ devam etmesi cidden ilgi çekicidir. Böylece Büyük Han'ın hanedanlık miras hakkı Kubilay'ın torunlarının şahıslarında tanınıyordu. Moğollar'm Çin'den atılmalarından sonra bile, yeni Çin Hanedanı Ming kendisini Moğol İmparatorlarının mirasına sahip çıkmakta haklı sayarak, hükümranlığının tanınmasını talep ve iddia ediyordu ve bu tutumu gerçekten hayret verici idi. Kuvvetli bir İmparatorluğun sahibi olan Timur bile XIV. yüzyıl sonlarına doğru kendisini Pekin'deki İmparatorun vasah (himayesi altında) sayıyordu. Çünkü, Pekin'deki İmparator kendisini Moğol İmparatoru'nun soyundan gelen bir torunu olarak kabul ediyordu. Vasallık bağı her ne kadar gevşek idiyse de Büyük Han'ın bıraktığı intiba ve hatıralar, Asya kıtasının siyasî birliğinin korunması gerektiği duygusunu yaşatıyordu.

Timur'un kişiliğini hangi şartlar altında ortaya çıkıp parladığını daha iyi anlamak için, İran'da ve Transoxia-na'daki olaylara ve durumlara dönmek gerekir. 1335 yılından sonra İran'daki Moğol Hanlığı birçok krallıklara bölündü. Transoxiana'da 1343-1346 yılları arasında hâkim olan Kazan Han'dır. Bunun idaresinden memnun olmayan asiller, Emir Kazgan'ın önderliği altında, Kazan Han'a karşı ayaklanıyorlar. Emir Kazgan iktidarı eline alarak Transoxia-na'ya sahip ve hâkim oluyor.
Bu sırada, 1336 Nisan 8'de, Semerkant'ın güneyindeki Sahrişebz (Yeşil Şehir) civarında Timur dünyaya geliyor. Timur tarihçileri, bununla Cengiz arasında kan bağı (soydaşlık) olduğunu isbata çalıştılar. Gerçek olan şudur ki, Timur'un soyağacı ne kadar dâhiyane şekilde Cengiz'e bağlanmak istenirse istensin, Barlas kabilesi Turçik (Türk) soyundan idi. Bu itibarla, Timurlenk, kendisinin de Moğol olmak hoşuna gitmekle beraber, Moğol değil, Türk'tür. Timur'un babası Taragay (Turagay) Barlas kabilesinin şefi idi ve Emir unvanını taşıyordu. Din bilginleri ile dost olur, sohbet etmekten hoşlanırdı. Bozkır halkından gelen bir kişi olarak şehirde yaşamayı sevmez ve bundan kaçınırdı. Avrupalı bir yolcu, Timurlenk'in babasının küçük bir senyör olduğunu ve yanında üç veya dört iyi silâhlanmış süvariden fazlasını tutamadığmı söylemiştir.

Bu kadar kuvvetli ve kudretli bir şahsiyetin doğuşunu ve gelecekte büyük ve parlak işler yapacağını müjdeleyen işaretlerin bulunması, bunlar kahramanın büyük değerleri hakkında bizzat verdiği delillerden sonra hayallerde doğmuş olsalar dahi, tabiî görmek gerekir. Söylendiğine göre, Taragay, rüyasında kendisine bir kılıç veren çok yakışıklı bir delikanlı gördü. Kılıcı yukarıya kaldırıp dört yöne uzattığı zaman çeliğinden çıkan parıltı dünyayı aydınlattı. Taragay, rüyasını Şeyh Zahided-Din'e anlattığında, Şeyh: "Bir oğlunun dünyaya geleceğini ve kılıcıyla dünyayı fethedeceğini, bütün insanları İslâm dinine çevireceğini ve dünyayı sapıklık ve kötülüklere götüren karanlıktan çıkarıp gerçekten doğru imana kavuşturacağını" müjdeledi.

Taragay'ın bir oğlu dünyaya geldi ve onu Şeyh'e gösterdi. Şeyh bu sırada Kur'ân okuyordu ve "Tamuru" sözü üzerinde idi ve hemen durdu. Bu sözü hayırlı bir fal sayarak yeni doğan çocuğa Timur adını verdi. Bunun mânâsı Demir kişi demektir. Daha sonra bir savaşta ayağından yaralanan Timur topal kaldı ve kendisine bu anlama gelen (Lenk) lâkabı takıldı. Bu söz Avrupa dillerine TAMERLAN şeklinde geçti.

Atila Roma İmparatorluk sarayında büyüdü. Kendisine parlak bir gelecek müjdelenen Cengiz, gençlik yıllarında bir çoban idi; hayatı basit ve sert idi. Milletinin ve sürüsünün kendisine yüklediği zahmetli görevi yerine getirmeye uğraşıyordu ve bu görevi sınırlı idi. Timur'un çocukluk ve gençlik hayatı tamamıyla başkadır.

Timur, hatıralarında -güvenilir olmamakla beraber- hikâye ettiğine göre, yedi yaşında iken mektebe verildi ve önüne Arap harfleri konuldu. Bunları kopya etmek O'nu sevindirdi. Dokuz yaşında mektepten ayrılırken çocukları iki bölüğe ayırdı ve kendisi bunları yüksek bir yerde idare etti. iki bölükten birisi arazi kaybettiği zaman şahsen işe karıştı. 12 yaşında iken kendi kişiliğinde büyük bir insan olacağının işaretini hayallenmeye başladı. Bu yüzden davranışlarında ve ha-

reketlerinde ağırlık ve ciddilik kazandı. Misafirlerini nezaketle kabul ediyor, kendisinin seçtiği dört arkadaşı ile birlikte dolaşıyor. Yeni bir elbise aldığı zaman eskisini bu dört arkadaşından birisine veriyor. Elbiselerin yıkanmasını yasaklayan, paçavra haline gelinceye kadar giyilmesini ve değiştirilmemesini emreden Yasa'dan çok uzaktayız.

Timur 14 yaşında iken çok sevimli bir çocukla arkadaşlık bağları kuruyor ve vaktinin büyük kısmını bununla beraber geçiriyor. 16 yaşını tamamladığı zaman babası O'nu ailesinin camisine götürüyor ve Tanrı'nın huzurunda bağlı bulunduğu parlak soyundan bahsediyor; dedelerinin asker kumandanlar olduklarını hatırlatıyor. Dünyanın "içi yılanlar ve akreplerle dolu bir altın tas" olduğunu söylüyor. Timur bu cümleyi hiçbir zaman aklından çıkarmayacaktır. Bundan sonra, zehirle dolu gördüğü dünyadan göçmeye hazırlanan iyi bir babanın oğluna vermesi gereken öğütleri veriyor:

1) Hz. Muhammed'e inanmış olan dedelerinin dinine, bu dine hizmet edenlere sarsılmayan bir saygı göstersin ve onlarm izlerini takipten ayrılmasın.

2) Dini para ile desteklesin.

3) Hayatı, Allah'ın kanunlarında (Levhi Mahfuz'da) önceden yazılı olduğu gibi kabul etsin; davranışları ve işleri ile dinin direklerini sağlamlaştırsm: Namaz, Oruç, Hac, Zekât.

4) Ana ve babasını sevsin; hiç kimseye haksızlık yapmasın. Hiç kimseye zincir vurmasın. "Hiç kimsenin hakkını hile veya zulümle gasbetme! Doğruluk rubasını giyin! Hiç kimseyi üç günden fazla hapishanede tutma! Fakirleri ve açları doyur! Tebalarınm kalplerini ve gönüllerini iyiliklerinle kazan! Bunları yapmazsan kuvvetsiz kalırsın ve unutulursun!"

Timur 17 yaşında iken babası çok hastalanınca, ailesinin idaresini eline alıyor iyi bir idareci ve teşkilatçı olduğunu ispat ediyor. Usta bir süvari, korkunç bir satranççı olduğunun delillerini gösteriyor. 18 yaşında iken kimsenin O'na üstün olmayacağı izlenimini etrafına hissettiriyor. 20 yaşma geldiği zaman babası O'nun aile varlığının bir kısmını tek başına yönetebileceğine inanıyor.

1356 yılında Timur askerî ve siyasî mesleğine başlamak üzere Emir Kazgan'ın hizmetine giriyor. Yukarıda hatırlattığımız gibi, Kazgan, Transoxiana senyorlarınm yardım ve destekleriyle Kazan Hanı devirmiş idi. Bunlar arasında Keş (şimdiki Sahrişebz) senyoru Hacı Barlas ile aynı yerden diğer bir senyor Bayazit Celayir önemli olanlar ve göze çarpanlar idiler. Bunlar Türk idiler. Kazgan sakin bir saltanattan memnun oluyor. Saltanatını meşru göstermek için tahtı Ogoday ailesine mensup bir Han'a veriyor. Bundan sonra Çağatay ailesine bağlı Beyankuli admda birisine bırakıyor. Kazgan bunun adına, idare makamlarında Türk unsurunu hâkim kılmaya çalıştığı İran'ın Herat Krallığı aleyhine savaşa giriyor. Memleket içinde pek çok kabile şefi Kazgan'ın idaresinden memnun değildi ve O'nun yerini kendileri işgal etmek istiyorlardı. Bütün bu cereyan eden olayları Kazgan'a haber veren Timur oluyor ve Kazgan, bu hizmetinin ve kendisine gösterdiği bağlılığın karşılığı olarak Timur'a yeğenini eş olarak vermeyi teklif ediyor. Vakanüvislere göre, Kazgan'ın yeğeni çok güzeldi "Ay'm ondördü, boyu bir servi gibi idi. (Arap ve Acem

yazılarında ve binbir gece hikâyelerinde olağanüstü güzellik Ay ile tarif edilir. Tenhalıkta karanlık kurum gibi siyahtır ve güvensizlik hissini daha da arttırır. Ay'ın doğmasıyla bu korku biyolojik bakımdan dağılır. Ay ışığının öyle bir ışığı vardır ki onu kendimizde asla göremeyiz.) Birçok hediyelerle yapılan düğün güzel bir eşten başka Timur'a artan bir kuvvet de getirdi: Bin asker üzerine kumandan tayin edildi.

1357 yılında Kazgan bir suikast sonunda öldürüldü ve Transoxiana'da idare kısa bir zaman için oğlu Mirza Abdullah'a geçti. Han'ın karısına âşık olan Abdullah Buyan-Kutlu'yu öldürüyor. Bu cinayet Transoxiana'daki asilleri kızdırıyor. Hacı Barlas ve Bayazit Celayir Mirza Abdullah'ı idareden atıyorlar; ama, bunlardan hiçbirisi Transoxiana feodalleri üzerinde sağlam bir otorite kurmayı başaramıyor. Bu kargaşalıktan, zamanında Islâmiyetin kabul edildiği, Moğolistan Han'ı Tuğluk Timur yararlanıyor. Çağatay ailesinden gelen Tuğluk Timur, Çağatay ailesinin emlâk ve arazisini yeniden meydana getirmek isteyerek 1360 yılında Transoxi-ana'ya giriyor; Hacı Barlas'ı ve Bayazit Celayir'i mağlup ederek Horasan'a kaçmalarını sağlıyor. Timur amcasına katılmıyor ve Tuğluk Timur'a bağlı kalıyor. Transoxiana'ya sahip olmak için yerli halka ihtiyacı olan Tuğluk, Timur'u memnunlukla kabul ediyor. Timur, Tuğluk Timur'a itaat hususunda, bıraktığı bir açıklamaya göre, kendisini halkının iyiliği için feda etmiş olduğunu vermektedir. Dahası var: Hareketini Allah'a hizmet edenlerin razılıklarına dayandırıyor ve bunlar tarafından sağlanan paralarla elde ettiği kıymetli hediyeler sayesinde her türlü direnmeyi kırabiliyor. Tuğluk Timur bunun karşılığı olarak Timur'a kaçmış olan amcasının Keş senyorluğunu bağışlıyor: O'nu Transoxiana'ya vali tayin ediyor. İdarî ve adlî otoritenin başı olan Timur, bunların sembolü ve yaptırım gücü olarak Han'ın verdiği mühürü de alıyor. 24 yaşında olan genç vali, aynı zamanda 10.000 savaşçının da fiilen kumandanıdır. Davranış ve tutumunun neticesi olarak o şöyle konuşuyor: "Tecrübemle öğrendim ki ustaca düzenlenmiş bir plan on bin askerden da.ha fazla başarı sağlıyor." Amcası, Timur ile bu görüşte aynı fikirde değildir. Tuğluk Transoxiana'dan ayrılınca Hacı Barlas oraya tekrar geliyor. Timur buna kuvvetle mâni olmayı deniyor ama askerleri O'nu terkediyorlar. Bu başarısızlık Timur'u şaşırtmıyor. Amcasının huzuruna çıkıyor, af edilmesini istiyor ve elde ediyor. Aynı zamanda bu olup bitenlerden Tuğluk Timur'u haberdar ediyor ve O'nun yardımını istiyor. Tuğluk Timur geliyor ve Türk asillerinin ileri gelenlerinden bazılarını idam ediyor. Tutulmayanlar, başlarında Hacı Barlas olduğu halde, tekrar Horasan'a kaçıyorlar. Hacı Barlas öldürülüyor ve Timur Barlas kabilesinin şefliğini alıyor. Bunun üzerine Tuğluk Timur, oğlu İlyas'Hoca'yı vali tayin ediyor ve Timur sadece askerî görevi ile kalıyor. O, Transoxiana'ya hâkim olmayı hayal ediyor. Ama, hem kendi adamlarına hem kendi ailesine ihanette tereddüt etmedi. O'nu gayesine yaklaştıran her araç mubah ve iyi idi. Akla yatkın bir açıklama imkânı bulduğu sürece titizlik göstermiyor, vicdan rahatsızlığı duymuyor. Cengiz Han, kuvvetinin en yüksek noktasına erişmek için elinde silah güçlükler ve ağır şartlarla çarpışmıştı. Üstün bir satranççı olan Timur sağlam şekilde hi-yerarşileşmiş bir âlemde yaşadığından insanların ve şartların kendisini kuvvete doğru itmesini sağlamak için her çeşit kombinezonu deniyor ve bunlardan yararlanıyordu. Kurnaz ve usta bir diplomat olan Timur, rolünü mükemmel kavrayarak oynuyor, temas ettiği insanların çeşitli zaaflarından faydalanıyor, ama kendisi hiçbir zaaf göstermiyordu. İlk

iki yıllık çalışmaları ile yüksek klaslı bir siyasî entrikacı olduğunu ispat ediyor. Tuğluk Timur, yeni vasalına tam güveni olmadığı izlenimini veriyor; ama, Timur ikinci plana atıldığını görünce, iktidarı eline geçirinceye kadar, uzun bir bekleme devresine girmeyi tercih etmekten tereddütsüz vazgeçti. Hareket adamı olarak, soydaşlarını yabancı egemenliğine karşı ayaklandırmayı denemeye girişti. Önce kendisi bir itaatsizlik hareketi yaptı; ama hiçbir yankı doğuramadı. Cellâdın eline düşmekten korkarak kaçtı. "Senden daha kuvvetli olan düşmanınla anlaşamadığın zaman kurtuluşu kaçmada aramalısın. Bunu Peygamberimiz söylemiştir." diyerek ve Peygamberinin bu sözüne uyarak karısını yanma aldı ve kendisine katılan sadık 60 adamı ile dağlara sığındı. Transoxia-na'nm dışında kuvvetlenerek buna sahip ve hâkim olmayı ümit ediyordu. Öncelikle, iki yıl evvel, yardım ederek birçok şehirlerin hâkimi olmasını sağladığı kayınbiradere Hüseyin'in bulunduğu Bedahşan'a gitti. Yol boyunca arkadaşları kendisini terkettiler ve yanında yalnız yedi kişi kaldı. Timur-lenk bu yedi arkadaşı ile de dünyayı fethedebileceğim ümit ediyordu. Sayı değil, tesadüf ve bilhassa tesadüften faydalanma yeteneği insanı kuvvete götürür. Afganistan'da feodalliğini kaybetmiş olan kayınbiraderi Hüseyin ile birlikte Har-zem'de müttefik arıyorlar. Hive emirinin saldırısına uğruyorlar ve ancak gösterdikleri olağanüstü cesaret sayesinde kendilerinin ve kanlarıyla adamlarının canlarını kurtarabiliyorlar. Müttefik bulma denemesinde başarı sağlayamayan iki akraba birbirinden ayrılıyor. Hüseyin yardım bulmak ümidiyle tekrar Afganistan'a gidiyor. Timur karısı ve tek hizmetçisi ile yoluna devam ederek Amu Derya'nm batısındaki emirliğe gidiyor. Yaşayabilmek için hırsızlık yapmak zorunda kalıyorlar. Bu arada, bunları hırsız zanneden Türkmenler'in saldırısına uğruyorlar. Timur'u talihinin yardımı ile tanıyan Türkmenler bunları çadırlarına kabul ediyorlar.

Timur'un ortaya çıktığını öğrenen emirlerden biri, O'nu karısı ile birlikte zindana attırıyor. Kahramanımız bu hakarete tahammül edemeyerek, üstüne atılıp elinden silahını aldığı bir gardiyanı yaralayınca öteki gardiyanlar kaçıyorlar. Timur, elinde kana bulanmış kılıcı ile kendisini hapse attıran emirin karşısına dikiliyor. Timur'un cüretine hayret eden emir O'nu serbest bırakıyor.

Davranışları hayranlık uyandıran Timur'un çevresinde kısa zamanda, 200 süvari toplanıyor, başlarını O'nun uğrunda fedaya razı olduklarını ve ne isterse yapacaklarını vaad ediyorlar. O'nun cesaret ve cüreti temsil eden bir kahraman olduğunu söylüyorlar. Timur, sahranın bu ikiyüz süvarisi ile talihini denemek üzere doğrudan Semerkant'm üzerine yürüyor. Bu büyükşehrin savunma surlarına hücum ederek el koyacağını iddia etmiyor; ama, cüretli bir darbe ile halkım valiye karşı ayaklandıracağını ve bunun bütün memlekete yayılarak kendisini kuvvete ulaştıracağını ümit ediyor. Karısı Olcay, Buhara yakınındaki bir köyde kalıyor. Adamları Amu Derya ve Sir Derya arasında dolaşarak Türkmen kabilelerini efendilerinin davasına katılmaya çağırıyorlar. Timur şehre gizlice sızarak burada yaşayan kızkardeşinin evine gizleniyor. Kızkardeşinin evinde kendi taraftarlarıyla gizlice görüşüyor ve onlar aracılığıyla silah topluyor. İlyas Hoca, Timur'un kendi aleyhine suikast hazırladığını haber alıyor, kaçıp kurtulmasına zamanın müsait olduğunu görüyor. Timur güneye doğru kaçarak, önceden kararlaştırıldığı üzere, adamları ve Hüseyin ile tespit edilen yerde buluşuyorlar. Hüseyin'in ge-

tirdiği adamlarla birlikte Transoxivana'dan, Afganistan'dan ve İran'dan gelen maceracılardan oluşturulan bin kişilik bir grupla iki arkadaş hatırı sayılır bir kuvvet elde ediyorlar. Kendilerine şiddet ve talandan yaşama imkânı sağlayacak olan bu bin kişi, aradıkları şefi bulmuş ve böylece rüyaları gerçekleşmiş bulunuyordu. Timur büyüme ve iktidara erişme planlarının gerçekleşmesi yolunda bu bin kişinin kendisine sağlayacağı kuvvetin önemini takdir ediyor; ama, aynı zamanda bu askerî birliği kuvvetinin çekirdeğini teşkil edecek olan halkın sırtına yüklemek ve onun aşırı isteklerini halka tatmin ettirmek arzu ve niyetinde değildi. Bununla beraber, gerek maceracı iki tüccar Timur ve Hüseyin, birliklerini en çok ihtiyacı olan ve en iyi para ödeyenlerin emirlerine veriyorlar.

Toros dağlarından Indusa kadar uzayan coğrafya çizgisi üzerinde iktidarını komşusunun sırtına yükletip sağlamlaştırma peşinde olan birçok devletçikler ve senyörler memleketinde iki ahbap elbette işsizlik çekmeyeceklerdi. İlk fırsat Seyistan'da ortaya çıkıyor. Komşuları tarafından mağlup edilen Seyistan emiri memleketini tekrar eline geçirmek isteyince kale-şehir ve istihkâm şehirden yedisi kapılarını yüzüne kapattı. Bu sebeble Timur'un yardım ve hizmetine başvuruyordu. Timur, gece, âni şekilde bir kale şehire baskın yapıyor ve 24 saatlik bir savaştan sonra girmeye muvaffak oluyor; ikincisini de hücumla zaptediyor. Üçüncü kale-şehri, yüksek ve sağlam duvarlarla çevrili olduğundan, zapt olun-mazlığına halkının aşırı itimat ve güvencinden dolayı ihmali sonunda eline geçiriyor. Askerler, duvarların burçlarına taktıkları halatlarla asılıp gece karanlığından yararlanarak hayaletler gibi kaleye tırmanıyorlar; duvarlardan kayarak şehrin sokaklarına gölgeler gibi iniyorlar ve kapılarını açıyorlar. Timur askerleriyle birlikte şehire dalıyor. Öteki sağlam şehirler ve kale şehirler kapılarını emire açıyorlar. Gece vakti Timur'un karargâhını terketmiş olan Emir, cesareti ve askerlik sanatındaki korkunç bilgisi ile tanınmış olan müttefiki Timur'a karşı savaşa girişiyor. Çok şiddetli geçen savaşta, nerede bir gerileme veya çöküntü belirtisi görülürse, Timur derhal oraya yetişmektedir. Sonunda Emir yenilmiş ve askerleri bozguna uğratılmıştır. Timur çarpışma sırasında iki yara almıştır. Ama, savaşın kızgınlığı yüzünden farkında olmamıştır. Biraz sonra dağlara çekilerek yaralarını tedavi ettirmek zorunda kalmıştır. İkisi de ağır olan yaralardan birisi ayağmdadır ve ömrü boyunca topal kalmasına yol açmıştır. Bu yüzden Timur Avrupalılar arasında Tamerlan diye anılmaktadır.

Timur iyileşince 40 adamı ile birlikte Afganistan'ın kuzeyinde bulunan dağlar arasındaki vadilerden birisine yerleşiyor. Sağlam yerlerden birisini ele geçirmeyi başarıyor ve oraya yerleşerek, gerçek bir Avrupalı şövalye gibi, komşularının arazi ve emlakini talan ederek nafakasını çıkarıyor. Partizanları çoğalınca İlyas Hoca'ya karşı talihini bir kez daha deniyor.

Fakat kendisini daha ziyade korktukları için çevresinde toplanıp desteklemiş olan kabileler terkettiklerinden Amu Derya'nm güney sahiline çekilmek zorunda kalıyor. İlyas Hoca, düşmanının kuvvetini kesin olarak kırmak maksadıyla 20.000 kişilik bir ordu topluyor; Timur'un ancak 6000 askeri vardır; bunlardan 2000 seçkinini Amu Derya üzerindeki köprüyü korumak için görevlendiriyor ve 4000'i ile gece karanlığında nehrin sığ bir yerinden güvenle geçiyor ve hızlı bir yürüyüşle İlyas Hoca'nın birliklerinin arkasına düşen yüksek tepeleri işgal ediyor. Birçok ateş yakılmış, İlyas Hoca ve adam-

ları bütün geceyi uykusuz geçiriyorlar. İkinci günü, üstün kuvvetler tarafından sarıldıklarını sanarak bir kurtuluş ve çıkış yolu arıyorlar. Timur saldırıya geçiyor. Çok kanlı olan savaş ikinci günü gündüz ve gece sürüyor. Ümitsizlik içinde şiddetli ve üst üste hücumlar düzenleyen Timur, sayısının azlığı yüzünden zafer kazanamıyor. O'nu Tuğluk Timur'un ölüm haberi kurtarıyor. Bu haberi alan İlyas Hoca, babasının mirasını eline geçirmek üzere Türkistan'a doğru çekiliyor; Timur tarafından yakından takip ediliyor. Bir kısım askerlerinin at eğerlerinin iki tarafına astırdığı dalların yerlerde sürüklenmeleriyle çıkarılan büyük toz bulutunu gören Keş savunmacıları, karşılarında büyük bir kuvvetin bulunduğunu sanarak ve boş yere kan dökmenin faydalı olmayacağını düşünerek, savaş yapmaksızın Timur'a şehrin kapılarını açıyorlar.

Timur'la beraber Transoxiana'yı itaatları altına alan Hüseyin, eniştesinin idareyi eline almasını önlemek maksadıyla, Çağatay ailesinden gelen Kabul Şah'ı Han tayin ediyor. Timur, kendisini emir altındaki bir kimse durumuna koyan bu tutumu beğenmiyor; O tek başına idareye hâkim olmak istiyor. Kur'ân'm kutsal metinlerinin de kendisine yardımcı olduğu kanısında idi: Gökte bir tek Allah'tan başka bir kudret olmadığı gibi, yerde de bir tek şeften başka kuvvet olamazdı. Gökte bir tek Tanrı olduğu gibi, yerde bir tek şef olmalıdır. Bu arada eşi Olcay ölünce kayınbiraderi Hüseyin ile evlenmeden doğan akrabalık da sona erdi. Bundan sonra ikisi arasında beklenilen savaşın patlaması gecikmedi. Sayı üstünlüğü Hüseyin'de idi. Buluş yeteneği, cesareti, dehası ve talihi sayesinde Timur galip çıkıyor. Timur'un kuvvete ulaşmak hususunda gösterdiği kararlılığı ölçmek için Karşı Kalesi'ni nasıl zaptettiğini anlatmak yeterlidir. Bu kale yüksek duvarlarla ve derin hendeklerle sarılı idi ve çok iyi general olan Musa tarafından 12.000 savunmacı ile korunuyordu. Timur'un asker sayısı bunun yarısı kadar bile değildi. Timur, Karşı Kalesi'ni eline geçirmeden önce, bu kaleye göstermelik bir yürüyüş yaparak Horasan'a indi, Amu Derya'yı geçti ve Herat'a hücum edeceği söylentisini yaydı. Bu arada iki ayını Amu Derya civarında avlanmak ile geçirdi. Bu müddet içinde barışsever niyetini bildirmek üzere Herat Kralı'na zengin hediyelerle bir elçi heyeti yolladı. Bu sırada Herat'tan gelip Semerkant'a giden bir ticaret kervanına rastlayan Timur, tüccarlardan şehrin istihkâmları ve muhafızları ile ilgili haber ve bilgileri aldıktan sonra, bunların gözleri önünde Herat'a doğru yürüyüşe geçti. Ticaret kervanı da Karşı'dan geçip Semerkant'a giden yola girdi. Timur'un bir casusu kervana katılarak Semerkant'a gitti. Timur'un kendisi de sadakatlarına inanıp güvendiği 250 süvarisi ile kervanı uzaktan izlemeye başladı. Yolda rastladıkları ve şahitlik yapacaklarını düşündükleri herkesi ya öldürüyorlar veya kendileri ile beraber götürüyorlardı. Karşı şehrine ulaşan kervan tacirleri, yolda rastladıkları Timur'un az bir askerle Herat'a karşı saldırıya geçeceğini ve bu maksatla oraya gittiğini söylediler. Karşı şehrinin muhafızı General Musa, Timur'u yakalamanın sırası ve zamanı geldiğine inanarak, şehirde küçük bir savunma birliği bırakarak, büyük bir grupla Timur'un peşine düştü.

Karşı şehrinin savunma kalesi Timur tarafından inşa ettirilmiş olduğundan, kendi kılavuzluğu ile yüz kişilik bir kuvvet merdivenlerle duvarlara tırmandılar ve içeri giren askerler kalenin kapısını açtılar. Tan yeri ağarıp sabah olmadan önce, içeri girenler öylesine bir gürültü ve patırtı yaptılar ki, şehir sanki çok kalabalık ordu tarafından istilaya uğramış gibi halk

korku, dehşet ve telâş içinde kaldı. Valinin konağı ateşe verildi. Timur şehre hâkim oldu. Hataya düşürüldüğünü anlayan General Musa, Timur'u sarıp mağlup etmeye girişiyorsa da, generalin saflarında bulunan asillerden çoğunu kendi tarafına çekmeyi beceren Timur, sonunda galibiyet ve zaferi elde etmeyi ve Hüseyin'in generali Musa'yı geri çekilmeye zorlamayı başarıyor. Timur kale-şehirleri birer birer zaptederken, Hüseyin nihayet sabık eniştesi ile savaşı kabul etmek zorunda kalıyor ve mağlup oluyor. Malikânesi olan Belh'te kurtulacağını umarak oraya sığınıyor; izlenerek şehrin bir camiinde yakalanıyor ve emirleri tarafından öldürülüyor. Timur'un tarihçilerine göre, camide son nefesini Allah'a dua ederek vermiş olan sabık kayınbiraderinin bu son durumundan Timur çok duygulanmıştır.

Hüseyin'in ölümü ile Timur, Transoxiana'nın tek sahip ve hâkimi haline geliyordu ama, bu, herşey demek değildi. 10 Nisan 1370 tarihinde Belh şehrinde Kral ilân ediliyor. Başına tacı koyar ve beline imparatorluk kuşağını sararken emirler ve prensler önünde diz büküyorlardı. Üç yıl içinde yaptığı savaşlar o tarihlerde Avrupa'da yapılan savaşlara benziyor ve küçük sayılıyordu. Cebe ve Subutay tarafından yürütülen savaşların büyüklüğü ile kıyaslanamazdı; ama, Timur savaşların hepsinde cesur ve usta bir kumandan olduğunu isbat etmişti. O'nu hiçbir başarısızlık, Transoxia-na'ya sahip ve hâkim olmak plan ve gayesinden çeviremedi. İzlediği hedefine yaklaştıran her araç O'nun için iyi ve geçerli idi. Grousset O'nun için: "Sanki Fouche'nin kalbini almış olan bir Napoleon, doğrudan Atila'dan gelen İkinci Filip idi" diyor.

Gerçekte O asrının kişisi idi. İtalya prensleri arasındaki savaşları ve Fransa'da yüzyıl savaşları sırasında geçen olayları gözönüne getirirsek, Timur'un işleriyle Avrupa'nın büyük feodal prenslerinin ve senyorlarmın yaptıkları arasında çok benzerlik ve paralellik tespit ederiz. Bu sefer Transoxia-na ve İran feodalleri ile Avrupa feodalleri arasında, Cengiz Han zamanında Moğol feodalleri ile olandan çok fazla ortak benzerlikler ve görünüşler bulunur. Bu sebeple 1370'e kadar kahramanı Timur olan yüz tane kadar maceraya şahit oluruz. O'nun kahramanlığı efsane niteliği almaya başlıyor; bozkırların ve sahraların insanları için bir çekici kuvvet haline geliyor. Asya'nın ortasından, batısından ve dört köşesinden gelen miras mahrumları için O'nun bayrağının altı bir geçim kaynağı şeklini alıyor. Timur büyük bir hükümdar olmak istiyordu ama, O'nu bu ihtiraslı dileğine kavuşturacak gerekli araçlara sahip değil idi. Asya'nın Sir Derya'dan itibaren Batı'ya doğru parçalanması, her biri komşularının zararına birer büyük devlet haline gelmeyi hayal eden büyük feodal senyorların bulunması, Turan soyundan olan milletlerin her birinin diğeri ve İran üzerine hâkim olma ihtirasıyla yanıp tutuşması, bütün bunlar Timur'un hareketlerine tesir eden, O'nu dar bir ölçü içinde harekete zorlayan, yeteneğini ufak işlere harcatan ve isteklerini frenleyen olaylar oluyorlar. Kesinlikle hiyerarşileşmiş (kademeleşmiş) feodal cemiyetlerde görüldüğü gibi, alışılmamış işlerin yapılması ve meydana çıkarılması güçtür; yükselmek zordur; Timur'un çok kurnaz, vicdanî endişelerden uzak olduğunu ispat etmesi gerekiyordu. Ancak başkalarının yıkılması O'nun başarılarını kolaylaştırıyordu.

Kuvveti eline geçirmek için yaptığı üç yıllık savaşlar sırasında O bazı şeyler öğrenmiş bulunuyordu. Her şeyden evvel, ilk

sırada, Cengiz Han sülalesinden ancak idare dizginini elinde tutabileceğinin farkına varmıştı. Büyük Han'ın ölümünden bir asırdan fazla bir zaman geçmiş olmasına ve Karakurum'un birkaç bin kilometre uzakta bulunmasına rağmen, Moğol Hanları'nm torunlarından başkalarının Hanlık yapamayacağı zihniyeti beyinlerde o kadar yerleşmişti ki, Timur bu sübjektif unsuru gözden uzak tutamazdı ve bunu dikkate almaya mecburdu. Bu sebeble O Kabul Şah'ı, bir süre için, Han olarak tanıdıktan sonra öldürtüyor ve O'nun yerine Ogoday ailesinden gelen Soyurghatmış'ı geçiriyor. Bu seçim bir tesadüf değildi. Ogoday bütün imparatorluğun Büyük Han'ı iken Çağatay ailesinden olanlar küçük bölgesel hükümdarlar idiler. Timur, Ogoday ailesinden birisini Han yaparken, Moğol Hanları'nm gerçekleştirmeyi tasarladıkları dünya hâkimiyetini, kendisinin meydana getirme ihtirasını ima ediyordu. Bu, O'nun açığa vurulmamış, fakat bunun gerçekleştirilmesi yolunda kalem dairesinden çıkan bütün fermanların hayalet hanların tantanalı unvanlarını ve fakat protoküler şeklini taşımasını kabul ediyordu. Bir çağdaş, bu hayalet hanları sadece birer siyasî tutsak sayıyordu. Timur bu hayalet hanların yerine geçmek ve aynı zamanda ihtiraslarına meşru bir nitelik vermek için, bir Moğol soyağacı düzenleyerek, çağdaşlarına kendisinin Cengiz Han ile akrabalığını ispat ediyor ve bunu kabul ettiriyordu.

Timur'un 1360-1370 olaylarından çıkardığı bir ders daha vardı: Fodal Transoxiana'da devleti idare eden kanunların kendisinin büyüme ihtiraslarını gerçekleştirmesine müsait olmadığı idi. Feodal anarşi Transoxiana'daki Türkmen tebalarının büyük bir askerî kuvvet halinde teşkilâtlanmasını önleyecek biçimde bulunmalarına yol açıyordu. Yalnız asiller bir askerî kuvvet olarak teşkilâtlanmışlardı. Bu sebeple, maddesi az, ama çok sert başka kanunlara ihtiyaç vardı. Bu yasadaki en uygun kanunlar, kendisinin akraba olduğunu iddia ettiği, dedesinin yasası idi. Bunların uygulanması geleneklerin düzeltilmesi ve insanların disipline sokulması demekti. Hareket ve eylemlerde birlik sağlamak için, bağımsızlık ihtirasları besleyenlerin ortadan kaldırılmaları ve bunu iddia edenlerden birisine ya da diğerine istemeyerek katılanların, büyük asillerin gurur ve kibirlerinin kırılması gerekiyordu. O'nun sadık tebalara ihtiyacı vardı. Hâkimiyeti itirazsız şekilde kabul edilmeli idi. Timur'un kurumlarında şöyle deniliyordu: "Hükümdarın verdiği emirler, ne olursa olsun, uygulanmalı ve hiçbir tebada bunların yürürlüğe konulmasına karşı çıkacak kuvvet ve cüret bulunmamalıdır." Yahut: "Hükümdarın otoritesine karşı saygı duygusu askerlerin ve tebalarmın kalplerine öyle yerleşmiş olmalıdır ki, hiç kimse O'nun emirlerini dinlememezlik etmeye ve O'na karşı çıkmaya cesaret edemesin." O'nun arzusu tebaları için emir sayılmalıdır. Her kusur şiddetle cezalandırılıyor; buna karşın her sadakatli hareket kralca ödüllendiriliyordu." "Nizamlara ve kanunlara saygı benim kuvvetimin temelini ve dayanağını teşkil etmiştir. Düzen ve kanunlara hürmet benim kuvvetimi o kadar sağlamlaştırmıştır ki vezirlerim, emirlerim, askerlerim ve halkım daha yüksek derecelere asla göz dikmemişlerdir, her biri kendi derecesi ile memnun olmuştur."

İbni Arabşah, Müslüman kanunlarını değersiz sayarak dedelerinin kanunlarını tatbik etmiştir diye Timur'u şiddetle yermiştir. Bu yerme haksızdır; çünkü Timur İslâmiyetin sahip olduğu önemi takdir etmiştir. İranlı tebaları ateşli inanç sahibi idiler. Bunların duygularını kendi çıkarma sömürebi-lirdi.

Bu sebeble babasının tavsiyelerinden bir an bile ayrılmadı ve uzaklaşmadı. Allah'ın hizmetkârlarını ödüllendirdi; muhteşem dinî eserlerin meydana getirilmesine acımadan bol miktarda yardım etti. Savaşları Peygamber adına yürüterek bunlara kutsallık yükledi. Aleyhlerine savaş açtıklarının çoğunun müslüman oldukları doğrudur. Kuvvetini arttırmak ve kudretini genişletmek için başka türlü yapamazdı. Komşularının hepsi müslümandı ve şartlar onların aleyhlerinde savaşmayı gerektiriyordu. İslâm âleminde birçok mezhep ve tarikat ayrılıkları vardı. O, daima doğru yolda sandığını savundu ve savaşları hakikat yolundan ayrılanlara karşı sürdürdü. Muhalifleri O'nun bu görüşüne katılmıyorlar ve Kur'ân'ın hükümlerine ters yolda gittiğine inanıyorlardı.

Ama, muhaliflerinin bu düşünceleri O'na etki etmiyordu. O'nu ilgilendiren konu, doğrudan doğruya kendisine bağlı bulunan dinî makamın işlerini onaylaması idi. Bu makamın hizmetkârları da kendilerini hediyeleriyle mükâfatlara ve bahşişlere boğan ve avantajlı duruma getiren hükümdarla aynı fikirde idiler. Timur kanunlarına boyun eğenlerin birliğini din kisvesi altında teşkilâtlandırma dehasını gösterdi. Bu hususta Timur şöyle diyor: "Bunun için, Peygamber neslinden gelenlerden en üstününü seçtim ve ona Müslümanlar üzerinde en yüksek mevki ve otoriteyi verdim; cami vakıf ve emlâkini o idare etti; din adamlarını o tayin etti; şehirlerde ve köylerde müftüleri (en yüksek hâkimi) o seçti; pazar yerlerinin ve çarşıların idare memurlarını o teftiş etti; ölçüleri ve besin maddelerini o kontrol etti; Peygamber'in neslinden gelenlerin camilerde ve diğer dinî kurumlarda çalışanların ve büyük din bilginlerinin ücretlerini, maaşlarım ve gelirlerini o tespit etti. Bu teşkilât aşırı derecede merkezileşmiş bir kurum idi ve Timur'a kolayca ve tesirli biçimde kontrol etme imkânını veriyordu; idarî kurumların de en önemlisi idi. Bu teşkilâtın başında bulunan dinî prens, bizzat Timur tarafından seçilip tayin edildiği için mutlaka O'nun çıkarını gözetip korumak mevkiinde ve O'na bütün sadakatıyla bağlı bulunmak zorunda idi. Müftülüğün, Timur'un eylem ve hareketlerini tamamen onaylamasını ve aynı zamanda Tran-soxiana'dan uzakta bulunduğu sırada, İranlı tebalarmm oto- ' ritesine saygı göstermesinin açıklaması böyle yapılmaktadır.

Cengiz Han'ın ilk sıralarda Moğol asillerine karşı takındığı fiili tutum gibi, Timur da askerî teşkilât idaresindeki ilk hoşgörülü davranışını daha sonra değiştirip demir disiplin 285 metodunu yürütmeye başladı. Savaş sırasında hiçbir disiplinsizliğe göz yummuyor, şiddetli biçimde cezalandırıyor; sadık ve samimi savaşçıları takdir ediyor; bunlar isterse kendi bayrağı altında döğüşsünler; isterse karşı cephede düşman olarak savaşsınlar. Bunların fedakârlıklarını karşılamak için hiçbir mükâfaat kâfi değildir. "Bana karşı döğüşen savaşçı -diyor Timur- kumandanına sadık olmaktan da üstün olduğu için benim hayranlığımı kazanan bir askerdir. O benim bayrağım altına geçtiği takdirde, onu yetenek ve sada-katından ötürü, samimi ve güvenilir adamlarımın arasına alarak ödüllendiririm. Ama, savaş sırasında en kutsal ödevini ayaklar altına alarak ve kumandanını terkederek benim tarafıma geçen asker, benim gözümde insanların en alçağıdır."

Cengiz Han: "Bir kez ihanet eden, ikinci kez de ihanet edebilir. Bunun için onun sadakatına güvenilemez" diyordu. Timur'un kanaati Cengiz'in bu izlenimine tamamen uygundur. Cesur olanlar ve sadık askerler lâyık oldukları biçimde ödül-

lendiriliyorlardı. Timur, savaş zamanında bütün zorluklara askerleriyle birlikte tahammül gösteriyor. Barış zamanında üstün vasıflı ve dereceli kumandanları O'nun sofrasında O'nunla birlikte yemek yiyorlar; divanlarda ve meclislerde ise O'nun tahtının sağında veya solunda veya arkasında yer alıyorlar. Bütün manâsıyla bir kahraman olan öncü birliklerin kumandanı, barış zamanlarında, İmparatorluk tahtının karşısındaki şeref mevkiinde dururdu. Zorlukları askerleriyle beraber yüklenen, onların durumlarını iyileştirmeyi düşünen, onları işlerine göre ödüllendiren Timur, disiplinli ve kendisine sadakatla bağlı askerlerden oluşan kuvvetli bir ordu meydana getirmesini bildi.

Sivil idare işinde Timur şehirlere valiler tayin ediyor, bunların işlerini her üç yılda bir teftiş ediyordu. Sulama işlerine ayrı bir önem ve değer veriyordu. Tüccarlara ve kervanlara barınma ve dinlenme imkânını ve kolaylığını veren kervansaraylar yaptırıyor ve yollar açtırıyordu. Önemli olan, her toplulukta bir cami, bir mektep bir hastane, âcizlere ve sakatlara bir sığınma ve bakımevi yaptırıyordu. Vergiler dengeli ve adaletli alınıyordu. Bu sahada gösterilen aşırılık "şehirlerin çökmesini, halkının fakirleşmesini hazinenin fakirleşmesini, eğitim gören askerlerin dağılmasını ve sonuç olarak merkez otoritesinin yıkılmasını gerektirecektir."

Kendi memleketinde gelişen olaylar veya komşu memleketlerde oluşan hareketler ve çalışmalar hakkında kendisine acele haber ulaştıracak ve bilgi sunacak bir haber alıp verme sistemi teşkilâtlandırılıyor. Bir casus şebekesi, yüksek mevkilerde bulunan memurlarının, düşmanlarının planları ve işleri hakkında O'nu haberdar etmektedir. Hırsızlar, kötülük yapanlar, zina işleyenler derhal yok edilmektedir. Timur'un kendi "endişe ve ihtiyatkârlığı" ile İmparatorlu-ğu'nda yerleştirdiği düzen ve kanun durumu, O'nun barışmaz düşmanı olan İbni Arabşah'ı bile hayran bırakmıştır. (Arabşah, Şam zapt ve tahrip edildiği sırada esir düşmüştür. Semerkant'a götürüldükten sonra serbest bırakılmış ve gitmesine izin verilmiştir. Bundan sonra Edirne'ye gelip Türk Sultanı'nın kâtibi olmuş ve eserini burada yazmıştır.)

Timur, din ve ilim adamlarına çok saygı göstermiş ve mevki vermiştir. Bu tutumu O'nun sade ve basit bir süvari iken, camilerin hoş gölgeleri altında İslâm'ın dinî ve ruhanî sınıfına dahil üstün kişilerle devamlı temas ederek sultanlığa götüren yolu açtığını ve aştığını göstermektedir.

Timur, XV. yüzyılın eşiğinde, İmparatorluğu'nun merkezi Semerkant'ı, dünyanın o zamana kadar görmediği biçimde, en güzel ve parlak bir başkenti yapmayı aklına koydu.

FETİHLERİ ve KAFATASI EHRAMLARI (PİRAMİTLERİ)

Satranç tutkunu olan Timur şöyle diyordu: "Krallıkları zaptetmek bir satranç oyunu olduğundan, gündüzleri aydın ve bilgili kişilerle satranç oynuyor, geceleri odama çekilerek yatağımda idari meseleler üzerine zihnimi yoruyor, bunlan çözümleyecek çare ve araçları düşünüyordum. Fetihlere götüren yolu, hangi şekilde ve nasıl hücum etmek ve nasıl geri çekilmek gerekeceğini zihnimde dikkatle tasarlıyordum. Askerlere karşı takınmam gerekli davranış üzerinde fikrimi yoruyordum: Birisine nasıl muamele yapmalıyım, diğerine ne

emir vermeliyim. Hata işlememek için devamlı tetikte idim ve bütün işlere aynı dikkati sarfediyordum."

Saltanatının ilk 10 yılında Transoxiana'da hâkimiyetini sağlamlaştıran Timur, komşularına karşı savaşlara girişiyor: Harzem'e karşı dört, Türkistan'a karşı beş savaş. Harzem'e karşı giriştiği savaşların hepsinde zafer kazandı ise de, 1379 yılma kadar özel bir idare teşkilâtlayamıyor; Türkistan'a karşı yürümeye giriştiği zaman savaşlara yeniden başlıyor; Harzemliler hattâ Semerkant civarını talan ediyorlar. Timur 1379 Kah'ı fethettikten sonra bunun merkezi ve Harzem'in en önemli şehirlerinden biri olan Urgancı şehrini kuşatıyor. Kaleşehrin duvarının altına tek başına giden Timur, şehrin Emirini düelloya çağırıyor; ama, kimse O'nunla döğüşmeye cüret edemiyor. Sonunda şehir hücumla ele geçiriliyor. Bilginler ve sanatkârlar Semerkant'a yollanılıyor. Halkın bir kısmı kılıçtan geçiriliyor bir kısmı şehirden atılıyor. Şehir yıkılıp yeryüzünden siliniyor. Asya'nın büyük ve zengin şehirlerinden biri olan bu şehrin harabesine arpa ekiliyor.

Çağatay'ın eski arazisini ve emlâkini kapsayan Moğolistan'a karşı girişilen harekât daha uzun oluyor ve zor başarı-lıyor. Evvelâ tabiatın kendisi haşindi. Düşman atik ve çevikti; Timur'un önünden sistemli bir şekilde çekiliyor; dağların yüksek geçitlerinde tuzaklar kuruyordu. Düşman savaşı kabul ettiği zaman Timur galip çıkıyordu; ama, Timur Transoxiana'ya döndüğü zaman düşman eski yerine tekrar dönüyordu ve Timur'un savaşa yeni baştan girişmesi gerekiyordu. Timur bu savaşların birisinden dönerken, Han'ın kızı güzel Dilşad Hatun'u beraberinde getirdi ve Semerkant'taki hareminin tacı yaptı.

Timur'un orduları 1389-1390 yıllarında.;Balkaş'm güneyindeki ve doğusundaki bölgeleri talan ederek, Turfan'a ve Gibi'ye vardılar ve Moğollar'ın Doğu Türkistan'daki kuvvetlerini zayıflattılar. Bu sırada Ming sülalesi de Moğollar'ı Kuzey Çin'den kovuyordu. Bütün başarılarına rağmen Timur, Doğu Türkistan'da fiilî bir egemenlik kuramıyordu. 1397 yılında yeni Han olan Hızır Hoca ile görüşmeler yapılıyor ve bunun kızını eş olarak kabul ediyor. Böylece kahramanımız fiilî olarak Cengiz soyundan gelen bir aileye baş koşuyor ve iki taraf arasında barış yapılıyor. 1399-1400 yıllarında Timur'un yeni bir harekâta gönderdiği yeğeni İskender Mirza, önemli bölgeleri feth ve talan ederek değerli bol ganimetle Transoxiana'ya dönüyor.

Timur, 1380'den beri İran'ın doğusunu fethe başlamıştı. İlk kurban Herat Krallığı olmuştu. Timur, O'ndan Kurulta-yı'na katılmasını istedi ki bu, Timur'un hükümdarlığını tanıması ve kabul etmesi mânâsına gelecekti. Herat Kralı'nın bu daveti reddetmesi üzerine Timur Amu Derya'yı geçti ve He-rat'a saldırdı. Buna dayanıp direnemeyeceğini anlayan Kral, merhamet ve affını diledi ve Timur'un tabiiyetini kabul ederek "tahtının halısını öpme şerefini" kendisinden esirgememesini de rica etti. Kral af edildi ve ailesiyle birlikte Semerkant'a yollandı. Timur Herat'ı zaptettikten sonra Horasan'a giriyor. Bu bölgedeki bütün kaleler birer birer eline düşerken, Herat ve Şebzevar şehirlerinin idaresine karşı isyan ettikleri haberi üzerine daha ileri gitmekten vazgeçiyor. Acele olarak Herat'a gelen Timur, 250.000 nüfuslu bir şehri temeline kadar yıkıyor ve öldürülen insanların kafataslarından ehramlar (piramid) diktirmeye başlıyor. Şehrin kapılarına gelen her

asker bir insan kafası alıp getirmeye mecbur tutuluyor ve bunlardan ehramlar ve kuleler dikiliyor. Şebzevar şehrinde iki bin esir diri diri tuğla yerine kullanılarak kuleler yapılıyor. Seyistan'da -diyor Timur'un tarihçisi- "askerlerimiz, insan cesetlerinden bir dağ ve kafalarından da kuleler yükselttiler." Seyistan'ın merkezi Zarenç'te bütün halk, kundaklardaki bebeklerden yüz yaşma kadar olan ihtiyarlar, tamamıyla katlediliyor. Kanallar, suyolları, sulama arkları, Hilmend Irmağı'nın duvarlarının hepsi yıkılıyor. Öyle ki -diyor tarihçi- bu eski eserlerden hiçbir şey bırakılmadı. İnsanlar sabırlı ve uzun çalışmalarıyla Seyistan'ı imarlı bir bölge haline getirmişlerdi. Timur'un onu yıkması yüzyıllar boyunca sürecek bir harabe haline getirdi. Cengiz Han'ın Mo-ğollar'ı tarafından yapılan katliâmlar, Timur'un hayallere sığmayan vahşetle gerçekleştirdiği toptan öldürmeler yanında sönük kalmaya başlıyordu. Timur Herat'ı ve Seyistan'ı harabettikten sonra Afganistan'a gelerek Kandahar'ı zapte-diyor. Bundan sonra, 1383'te kendisine ve askerlerine Tran-soxiana'da üç ay dinlenme izni veriyor. 1384'te Amu Der-ya'yı geçerek Mazenderan'ı zaptediyor. Bunun başkentinde "meme çocukları" bile kılıçtan geçiriliyor. Bundan sonra Batı İran'ı fethe ve istilâya girişiyor. 1384'te Sultaniye'yi zaptediyor. 1385'te tekrar Semerkant'a gelerek kendisini ve askerlerini istirahate çekiyor. 1386 ve 1387'de İran'ın batısını tekrar fetih ve istilaya başlıyor. Azerbaycan'ı fethettikten sora Gürcistan'a giriyor; kutsal savaş bahanesi ile yolunda rastladığı herşeyi yıkıyor. Kale duvarlarından atılan insanların çokluğundan meydana gelen yığın o kadar yükseliyor ki, son atılan insanın ancak kolları ve bacakları kırılıyor. Tiflis de ele geçiriliyor ve Gürcistan Kralı İslâmiyeti kabul edeceğini va-ad ederek ancak canını kurtarabiliyor. Azerbaycan'ın fethi için Volga Tatarları'nın Hanı olan Toktamış ile savaşa tutuşuyor ve O'nu da mağlup ettiği halde O'nunla karşılıklı konuşmayı tercih ediyor. (1387)

Büyük Ermenistan da istila ve talan ediliyor.

Bu sırada Timur Güney İran'ın hâkimi Şah Hoca'nm öldüğünü ve mirasçılarının mirasın paylaşılmasında kavgaya tutuştuklarını öğreniyor. Timur'un orduları binbeşyüz kilometrelik yol alarak İsfahan şehrinin duvarları dibine ulaşıyorlar ve şehir teslim oluyor. Timur askerlerinin herşeyi yağma ve gaspettiklerini gören halk ayaklanıyor ve İsfahan garnizonundaki Türk-Moğol askerlerini öldürüyor. Timur şehri hücumla zaptediyor ye ordularında bulunan 70 bin askerden 70 bin insan kafası getirmelerini istiyor. Bilginlerle, hocalar himayesine kavuşuyorlar. Bunların evleri işaretlenerek Türk-Moğol askerleri tarafından korunuyor. Bu vesile ile dünya tarihinde ilk kez rastlanan bir pazarlık başlıyor: Askerlerin başlarını kesmeye kıyamadıkları silahsız insanların başları ilk sırada altın para ile satıldı ise de sonraları çokluğu sebebiyle fiyatları sıfıra indi. İsfahan'ın yanması yirmi gün sürdü; 70 bin kafadan şehir duvarının etrafına ehramlar dikildi. Bu vahşet karşısında dehşete düşen Şiraz halkı kayıtsız şartsız teslim oldu.

Hindistan Sultanı'nm davetine gitmeyip şehirde kalan büyük Acem şâiri Hafız yazdığı bir şiirinde, kendi şehri kadar dünyada başka bir şehrin güzel olmadığını yazmış olmak cüretini gösterdiği için, başını kesilmekten zorlukla kurtardı. Hafız'ın bu cüreti Timur'un nazarında bir suçtu. Hafız, garibane davranışı ve bir hoş nüktesi ile öldürülmekten zor kurtuldu. Timur ve ordusu güzel ve bereketli Şiraz bölgesinde dinlenerek

vakit geçirirlerken Semerkant'tan aldığı haberde Toktamış'm Tatarı ile Sir Derya'yı aşıp Transoxiana'yı yağma ve talan ettiklerini öğrendi. (1387) Diğer taraftan Har-zemliler'in ayaklandıklarını ve Moğollar'm da Fergana'ya girdiklerini haber aldı. Timur, Şiraz ile Semerkant arasındaki 2500 kilometrelik yolu rekor denilecek kadar kısa bir zamanda aldı. Bunun geldiğini öğrenen Toktamış, Sir Derya'nın ötesine geçti.

Timur Transoxiana'nm sahip ve hâkimi olduğu sırada Karpatlar'dan Aral Denizi'nin kuzeyine kadar yayılan Altın Orda Devleti ikiye ayrılmıştı: Doğu kısmı Ak Orda adı ile Urus Han'ın egemenliği altında bağımsızlığını ilân etti. Bu Han aralarında Toktamış'm da bulunduğu büyük Tatar feodallerini mağlup ederek egemenliğini kuvvetlendirip sağlamlaştırdı. Toktamış, mağlubiyetinden sonra Semerkant'a sığındı ve Timur tarafından iyi karşılandı. Çünkü Toktamış Cengiz sülalesinden gelen gerçek bir prens idi ve Timur'un gözünde değeri vardı ve böyle bir vasalı bulunması küçük-birşey değildi. Aynı zamanda bunu desteklemekle Batu Han'ın torunları tarafından idare edilen ve hâkimiyetleri altında bulundurulan memleketlerde hâkimiyet kurmak istiyordu. Timur tarafından yardım ve destek gördüğü halde Toktamış iki kez yenildi ve sonunda ancak Timur'un müdahalesi ile Urus mağlup edildi. Urus öldükten sora Toktamış Ak Orda'nm Han'ı oldu ve Urus'un oğlunu öldürttü. Tatar şefleri kendisine bağlandılar. Toktamış yalnız Ak Or-da'ya sahip olmakla yetinmeyerek bütün Altm Orda'ya sahip olmak istedi. Özbeğ Han'ın idaresinde Altın Orda, kuvvetinin en yüksek noktasına ulaşmıştı.
Rus prensleri Han'ın Karpatlar'dan Aral Denizi'nin gü-r neyindeki bozkırlara ve sahraya kadar olan hükümranlığını tanıyorlardı. Özbeğ Han'ın ölümünden sonra oğulları arasında çıkan savaşlardan Urus ve Rus prensleri faydalanıyorlar. Mamay JJan Altın Orda üzerinde iddiaları olan kişilerin direnişlerini kırdıktan sonra, otoritesini Rus prenslerine kabul ettirmek istiyor. Rus prensleri, Moskova büyük kmazı Dimitri'nin idaresi altında cephe birliği kuruyorlar. Ruslar Tatarlar'dan öğrendikleri taktik eylemler sayesinde ve Tatarlar'm savaş usullerini iyi bildiklerinden Mamay Han'ı yenmeyi başarıyorlar; ama, kendi savaş kuvvetlerini de zayıflatıyorlar. Kulivoko'dan sonra Mamay Bey'i ordu toplayarak yenilgisinin öcünü almak için Rusya'ya saldırıya hazırlanırken, Toktamış'm Altın Orda Han'ı ilân edildiğini ve kendi aleyhine harekete geçtiğini öğreniyor. Mamay Toktamış'ı, 1223 yılında Cebe ve Subutay'm Rusları ve Kumanları mağ- ¦ lup ettikleri Kalka'da karşılıyor ve mağlup ederek Toktamış Altın Orda'nın Han'ı oluyor. Rusya istila ve talan ediliyor. Moskova 1382'de yakılıyor. Riyazan ve diğer şehirler de aynı akıbete uğruyorlar. Litvanyalılar Poltava'da yeniliyorlar. Altm Orda, böylece XIV. yüzyılda eski kuvvetini kazanıyor. Volga (İtil) Nehri kenarındaki başkent Saray şehri eski parlaklığını tekrar elde ediyor. Timur Azerbaycan'ı fethetmeye teşebbüs ettiği sırada, Toktamış, Kafkasya'nın kuzeyinde bunun ilerleyişini durdurmayı deniyor. Timur'un orduları Güney İran'ı istilâ etmekle uğraşırken, Timur'un çok uzaklarda, taa Semerkant'ta olduğunu ve kendisine karşı gelemeyeceğini ve herhangi bir sürprizle karşılaşmayacağını düşünerek Transoxiana'ya saldırıyor. Timur'un harekât hızı akıllara durgunluk verecek gibidir. Timur, kimsenin beklemediği bir anda Transoxiana'ya yetişiyor. Toktamış geri çekiliyor ve talihini, alışılmadık bir zamanda, kış mevsiminde harekâta geçmek suretiyle denemeye kalkışıyor. Birinci sınıf bir stratejist olan Timur, tuzağa düşmüyor; toplayabildiği az bir kuvvetle Toktamış'm yan ve

arka yönlerine sarkıyor ve buna Transoxiana'da eylemlere geçmesi için meydanı serbest bırakıyor.

Şeyh Ömer, Fergana'ya sokulmuş olan Moğollar'ı buradan çıkarıp attıktan sonra, Toktamış'm sol yanma sokulması için babası Timur'dan emir alıyor. Tatar birlikleri Tokta-mış'a, Timur'un az sayıda olan birliklerinin yanlarına sarkmış bulunduklarını haber veriyorlar. Han, Timur'un büyük ordu gruplarının karşısında bulunduğunu zannediyor. O'nun Sir Derya üzerinden geri çekilmesini engellemek için, 294 Toktamış acele olarak nehrin doğusuna yöneliyor. "Gerekli olan yerde yüz kişi ile hazır bulunman, gereksiz yerde on bin kişi ile bulunmandan daha faydalıdır." diyordu Timur.

Altın Orda'nın Transoxiana için olan devamlı tehlikesini ortadan kaldırmak ve bunu kendi memleketinde bastırıp yerinde imha etmek gerekiyordu. Bu sebeple Tatarlar'a karşı yapılacak harekât büyük dikkatle hazırlandı. Öncelikle yanların güven altına alınması için, iki yıl boyunca, Doğu Türkistan'a sevkiyat yapıldı ve sonunda Çağatay sülalesinin Han'ı, Timur'un hükümdarlığını tanımak zorunda kaldı.

Orduların yeniden teşkilâtlanması ve gerekli besin stoklarının ikmali yapılıyor. Herkes bir yay, 30 ok ve bir kalkan alıp gelmeye mecbur tutuluyor. On kişinin bir çadırı var. Askerlerin yürüyüşe geçmeleri için 300.000 at elde edilecek. Binlerce araba orduların erzakını ve eşyasını taşıyacak. Askerlere paraları önceden altın ve gümüş olarak ödeniyor. Bu küçük ayrıntı, Cengiz Han'ın orduları ile Timur'un orduları arasındaki farkı gösteriyor. Cengiz Han'ın başarılarını ve Timur'un, planlarını gerçekleştirmek hususunda karşılaştığı zorlukları açıklıyor. Moğol orduları "millî" idi ve kumandan arzu ettiği anda harekete geçiyor ve onu takip ediyordu. At üstünde oturabildiği sürece savaşıyordu. Çünkü savaş onun temel borcu idi. Timur'un ordusunun büyük çoğunluğu para ile tutulan askerlerden meydana geldiğinden, istila ve fethedilen memleketlerin niçin harabeye çevrilinceye kadar yağma ve talan edildikleri kısmen anlaşılır.

Bir savaşçı ücret olarak bir at fiyatının karşılığını alıyordu; savaşta üstünlük gösteren bu fiyatın iki ve hattâ dört katını alıyordu. Onbaşı, bir askerden 10 kat fazla alıyordu. Bir yüzbaşı bir onbaşının iki katını; bin kişiye kumanda eden de yüzbaşının aldığının üç kat fazlasını alıyordu. Bir generalin 295 ücreti bin ile onbin at bedeli arasında değişiyordu.

Timur'un ordusu 1391 Martında "Açlık Sahrası" üzerinden harekâta başlıyor. Sir Derya ile Urallar arasındaki genişliği geçmek için dört ay zaman gerekti. Toktamış, yol üstünde bulunan herşeyi imha ederek geri çekiliyordu. Bununla beraber, 19 Haziran 1391 tarihinde, bugünkü Şamara yakınlarında savaşı kabule mecbur kaldı. Savaş üç gün devam etti ve durum, Toktamış'm lehine görünüyordu. Timur'un sol kanadını ezen Toktamış, düşmanına arkasından saldırmaya girişti. Toktamış, bu manevrasının kendisini zafere ulaştıracağını beklerken, Tatar ordusunun merkezindeki bayrağının eğildiği görülüyor; bu, Han'ın yenildiğini gösteren bir işaretti. Timur, Han'ın bayraktarını satın almayı başarmış ve bu sayede zaferi elde etmişti. İtil (Volga)'in ötesine kaçmak için yollara dökülmüş olan yüzbin Tatar kılıçtan geçirildi. Timur'un eline çok miktarda ganimet düştü. Tatar ordusu ile birlikte geri çekilen ve içlerinde kadınlar çocuklar ve bunların eşyası bu-

lunan pek çok araba ve hayvan sürüleri Timur ordularının eline geçti. 26 gün süren görülmemiş bir kargaşalık ve düzensizlik içinde yapılan yağma ve talan, Timur askerlerinin çektikleri yorgunluk ve yoksunlukların karşılığı ve ödülü oldu. Timur Semerkant'a döndü.

Altın Orda büyük bir darbe yedi; ama. O ne yok edildi, ne de tâbi kılındı.

Timur, bu yeni fethini teşkilândırmak yolunda hiçbir şey yapmadı ve bu yüzden Toktamış yerine döndü ve tahtına oturdu.

Semerkant'ta büyük sevgi gösterileriyle karşılanan Timur, gelişen şartlar dolayısıyla yeniden harekete geçmek zorunda kaldı. Çünkü Azerbaycan Han'ı Ahmet Celayir Maverayı, Kafkas'ta Azerbaycanlıları, Gürcüleri, Ermenileri ve Kürtleri Timur'un hükümranlığına karşı ayaklandırmıştı. Şah Mansur da Güney İran'da Şiraz'ı ve İsfahan'ı işgal etmişti. Timur 1392'nin Temmuz ayında 80.000 kişilik bir ordu ile İran'ı yeniden istila ediyor. Şiraz ve diğer şehirler teslim oluyorlar. Şah Mansur, Timur'un oğullarından birisi tarafından öldürülüyor. Hükümdar hanedanına mensup olan prensler, Timur'a boyun eğdikleri halde, güvenlik maksadıyla, başları kesilmek suretiyle idam ediliyorlar. İran feth ediliyor; Timur İran sultanı oluyor. Bir oğlu ile bir torunu Horasan'a ve Afganistan'a vali tayin ediliyorlar. Timur, İran'ın fethinden sonra bir avuç insanla Bağdat'a giriyor ve Sultanı ansızın yakalayacağını sanıyor. Fakat Sultan Suriye çöllerinde umutsuz bir kaçış sonunda Mısır'a sığınmayı başarıyor. Timur, Suriye'yi de fethetmek isterdi ama, önünde artık korkacağı bir kuvvet kalmadığı için ordularını küçük birliklere böldü ve bunlarla Kafkasya ile Fırat arasındaki bütün bölgeleri yağma etti. Ermenistan çöle çevrildi. Bir Gürcü tarihçinin söylediğine göre, öldürülen Ermeniler, çanlarını kurtarabilenlerden çoktu.

Timur, Kafkasya'da, Toktamış tarafından Şirvan bölgesini talan etmek üzere Derbend geçidinden gönderilmiş olan Tatar askerleriyle karşılaşıyor. Timur kışın geçmesini bekleyerek 1395 ilkbaharında Altın Ordu'ya karşı yeni bir harekât hazırlıyor. Bu seferki harekât 1391'deki gibi Aral Denizi'nin kuzeyindeki sahradan ve tenhalıktan sevketmiyor; Kafkasya'dan yürüyerek Toktamış'ın memleketinin tam kalbine sokuluyordu. Terek'te kesin neticeli savaş oluyor. Bir ara durum Toktamış'ın savaşı kazanmak üzere bulunduğunu gösteriyor. Toktamış, Timur'un ordu merkezini yararak Timur'a kadar sokulmayı başarıyor ve O'nunla göğüs göğüse döğü- ' şüyor. Kopmuş mızrağı ve kırılmış kılıcı ile kalmış olan Timur öldürülmek üzere iken özel muhafızı O'nu mutlak bir ölümden kurtarıyor. Bu döğüşün sonunda yere kapanan Timur kendisini kurtardığı için Allah'a dua ve teşekkür ediyor. Timur'u yenemeyeceğini anlayan Toktamış Volga'ya çekiliyor. Bu esnada yeniden toparlanan Tatarlar, peşlerinden gelen Timur askerlerine direnmeye çalışıyorlarsa da, başarı sağlayamıyor ve yeniliyorlar.

Ukrayna talan ediliyor. Ceneviz kolonisi Tana yakılıyor. Tatar kabileleri Dobruca'ya, Litvanya'ya, Moldavya'ya veya Hazar Denizi'nin doğusuna kaçıyorlar. Kafkasya'nın kuzey bölgeleri talan ve tahrip ediliyor. Kış zamanında Volga'ya ulaşan Timur, Astrahan'ı yıktıktan sonra Altın Orda'nm başkenti Saray şehrine yöneliyor. İki parçadan meydana gelen Saray şehrin

su ihtiyacı sağlanan apedük sistemiyle donatılmış su depoları bulunan, kanalları ve artistik zevkle yapılan gölleri ile büyük ve imarlı bir şehir idi. Bizans'tan, Batı Avrupa'dan, Rusya'dan ve Asya'dan gelen ve semtlere göre teşkilâtlanmış tüccarlar bu şehirde buluşuyor ve toplanıyorlardı. Mektepleri, çok güzel camileri, döşemeleri mozayikle kaplanmış, duvarları nefis çinilerle süslenmiş sarayları ile Saray şehri XIV. yüzyılın en güzel ve gösterişli şehirlerinden birisi idi. Timur hepsini yıktı ve yerle bir etti. Şehrin iki parçasından birisi 36, diğeri 48 kilometre karelik birer harabe halini aldılar. Timur, bu sefer de Altın Orda zararına yaptığı fetihleri teşkilatlandırıyor; Derbent'ten Kafkasya'nın güneyine geçerek arkasında yapabildiği kadar büyük bir harabe bırakıyor. Altın Orda bu darbeyi yedikten sonra bir daha eski kuvvetini toplayamadı. Avrupa ile Asya arasında büyük Tatar yolu üzerinden yapılan ticarette yıkıldı. Cengiz Han'ın ve torunlarının Batı ile Doğu arasında gerçekleştirmeyi başardıkları mal değiş tokuşunun güvenliğini Timur yıktı.

Timur, 1396'da 60 yaşını dolduruyordu. Toktamış'ı mağlup ettikten sonra "imparatorluğunda düzen ve sükûnu sağladığı gibi bir mezar sessizliği de yaratmıştı." Tarihçiye inanmak gerekirse, Timur İmparatorluğu'ndaki bu düzeni ve sessizliği, Kur'ân'm tavsiye ve telkinine uyarak yapmıştır. Büyük Timur, "yine bu maksatla, hem sevap ve hem şöhret kazanmak için imansızları daima yok etmek gayreti göstermiştir." Allah huzurunda sevap, insanlar nazarında şöhret! Demek ki hemcinsini öldürmek, Allah'ın sevgisini kazanma eylemi, cellat ise Tanrı'nm hoşuna giden ve öd ağacı kokan kişi oluyor. Allah'ın Timur'a ve torunlarına Asya'ya hâkim olmalarını nasip eylemesi bu biçimde açıklanıyordu. "O, hâkimiyetinin mutluluk getirmesi için merhamet ve şefkatle idare edilmesini öngörüyordu." Tanrı'nm yeryüzündeki temsilcisi, idaresinin gerçekten mutluluk getirmesi gerektiğinden Tufan'dan beri görülmemiş sayıda, Tanrı'nm hiçbir koyununa nasip olmamış biçimde, acele ve kitle halinde, O'na yüzbinlerce kurban gönderiyordu. Cennet kılıçların gölgelerinde durduğu için Timur 1398 yılında, bu sefer Hindistan'a sevkedilmek üzere, yeni bir savaş hazırlamaya karar veriyor. Hindistan yönünden aleyhine hiçbir tehdit veya tahrik olmamış olmakla beraber, 1398 yılındaki Kurultay'da bu girişiminin sebeplerini subaylarına şöyle açıklıyor:

"İmansızları yok etmek" hiçbir sevinç ve kıvanç uyandırmayan bir açıklama! Kaldı ki, Timur ordularının talan edecekleri Batı Hindistan halkı Müslüman idi. O'na göre, bu Müslümanlar çok gevşek ve kayıtsız idiler; çünkü bütün Hintlileri doğru yola getirmek için arta kalan vakitlerini kılıç kullanmaya sarfetmiyorlardı. Hâlbuki Hz. Muhammed, hak dinin yayılması ile meşgul olmayanlarla savaşmalısm! diyordu. Hindistan'ın efsanevî zenginliklerinin O'nun üzerinde uyandırdığı çekici etkiden söz etmeyi gerekli bulmuyoruz. Bu zenginlikleri talan etmek, tapınakları yıkmak, insanlarını öldürmek... Timur ordusu Hindistan'a üç yoldan harekete geçiyor: Timur Hindikuş sıradağlarına giriyor. Sultan, dağ eteklerinin derin uçurumlarına birçok kez halatlar ile inmek zorunda kalıyor ve O'na yoldaşlık eden askerî birlikleri atsız kılıyorlar (atları uçurumlara yuvarlanıyor). Bu öyle bir hareketâ girişim ki bunun açıklamasını yapmak kolay olamıyor. 1398 sevkiyatınm doğruluğunu kabul etmek gerçekten zordur. Pencap insafsızca yağma ediliyor: İslâm'ın kılıcı imansızların kanlarıyla yıkanmıştır. Timur Bhatnir'de yaralanıyor, burasını zaptediyor ve

eline düşen 100.000 esir O'nu rahatsız ettiğinden öldürülmelerini emretti ve bu emir hemen ve dikkatle uygulandı. Üç saat içinde 100.000 insan asıldı.

17 Aralık 1398'de Timur'un ordusu ile Hintliler arasında kesin savaş yapılıyor. Timur ordusunu iyi teşkilâtlandırmış olmasına rağmen, savaşın ilk gününde Hintliler tarafından yüzden fazla fil ile saldırıya uğrar. Hintliler, başarı sağlayarak Türk-Moğol ordusunu güç duruma düşürürler. Kendisine geri çekilmesi tavsiye edilen Timur, geri çekilir ve gece vakti Hintliler'in sayı üstünlüğüne karşı bir çare bularak karşı saldırıya geçer. Develerin gerilerine yerleştirilen kuru ot yığınlarına ateş verilir; bundan ürken filler kaçarlar; Timur kazanır. Savaş alanında insan cesetleri ve başlarıyla bir arada karmakarışık bir sürü fil hortumları kalır. Delhi şehri 300 muzaffer kumandan Timur'a kapılarını ardlarına kadar açа-rak kabul eder. Timur, Hindistan Sultanlarının tahtına oturur ve yeni tebalarından birçok hediye ve bağlılık sunuşlarını kabul eder. Yağma fırtınası ve ölüm ışığı şehrin üzerine düşmeyecek sanılmıştı. Ama, Timur'un askerleri aylarca süren harekât ve sevkiyattan sonra, şehri yağma hakkından mahrum kalmayı kabul etmediler. O şehir ki Hint Sultanları ikiyüz yıldan beri saraylarını altın kakmalar, kıymetli taşlarla süslemişler ve değerli kaplarla doldurmuşlardı. Askerler ayaklandılar ve şehir yağma ve talandan kurtarılamadı. Timur tarihçilerinin bildirdiklerine göre, 16 Ocak 1399 tarihinde Timur'un askerleri şehre daldılar ve yağmalamaya başladılar.

Sultan'ın gönderdiği emirler, askerleri yatıştırarak kamplarına dönmeye ikna etmek için çok uğraştılarsa da hiçbir şey yapamadılar. "İkinci günü akşam, 15.000 asker, bütün gece sabaha kadar, şehri talan etti. Pek çok Hintli evlerini ateşe verdiler. Buna bütün varlıklarıyla birlikte karılarını ve çocuklarım da attılar ve yaktılar. Emirler, şehrin kapılarını kapattıkları takdirde ayaklanmayı sınırlayacaklarını sandılar; ama, şehir içinde kapalı kalan askerler kapıları tekrar açtılar ve dışarıda kalan arkadaşlarını şehre girip yağmaya ve öldürmeye katılmalarına yardım ettiler. Nihayet bütün ordu şehire girip dağıldı ve bütün gün en kaba ihtirasla vahşice yağma ve talan etti. Halkın büyük çoğunluğu kılıçtan geçirildi. Öldürme ve talan üç gün sürdü ve ancak askerlerin yorgunluktan bitkin hale gelmeleri ve kucaklarıyla ganimetleri taşımayacak duruma düşmeleri sonunda durdu."

Başka bir tarihçiye göre, her asker kendisine yirmi tutsağı köle olarak seçtikten sonra geri kalan halk, küçük çocuklardan en ihtiyarına kadar, kılıçtan geçirildi. "Sokaklarda ve caddelerde kan ırmakları akıyordu. Ganimet sonsuzdu: Kıymetli taşlar, her çeşidinden mücevherat, kumaş, altın ve gümüş kupalar ve tabaklar, taslar. Moğollar'm ellerine geçirdikleri paraların sayısını bilmeye imkân yoktur. Esir olarak alman kadınların büyük kısmı bileklerinde altın bilezikler, ayaklarının parmaklarında değerli yüzükler taşıyorlardı. Askerler, ayın 19. günü şehrin eski bölümünü ateşe verdiler. Çünkü buradaki camilere sığman Hintliler, ölümlerini pahalıya mal etmek için hazırlanıyorlardı. Timur'un askerleri ellerinde kılıçlarıyla camilere girdiler ve hepsini cehenneme yolladılar. Onbinlerce ölünün kafalarından ehramlar yaptılar ve geri kalan leşleri yırtıcı hayvanlara ve kuşlara attılar. Binlerce sanatkâr ve işçi şehirden çıkarılarak Semerkant'a gönderildiler."

Delhi şehrinin tekrar başkent rolünü oynayabilmesi için tam 150 yıl geçmesi gerekti.

Askerlerinin yaptıkları aşırı katliâmların, yağma ve talanların önlenmesi hususunda âciz kalan Timur, bu olayların olmalarını, zaptedilen başka şehir ve kasabaların talan ve yağma edilmeleri gibi, "Tanrı istedi" demiş imiş. Çekilen orduların arkasından gelen açlık ve bulaşıcı hastalıklar Timur'un yıkımını tamamlıyor ve felâketi şiddetlendiriyordu. Timur, şimdi, o zamana kadar ispat ettiği askerî vasıflarına karşılık, siyasî bakımdan yüksek donanımlı bir general olmadığını göstermiştir. Timur bu yeni fethinde memleketi teşkilâtlandırıp idare edeceğini gösteren ne bir tedbir ve ne bir çare düşünmemiştir. Câhil bir çoban olan büyük selefi Cengiz'in yaptığı ve gerçekleştirdiği işlerle Timur'un oluşturduklarını kıyaslarsak, sonuncusunun akılsızca işlere giriştiğini görürüz. Timur'un saray habercisinin kendi çıkarı sebebiyle efendisine atfettiği zafer ve şeref, cinayetlerden kazanılmadığı gibi, Peygamberi adına yaptığından dolayı da sıfıra inmiştir. Çünkü düşman dedikleri de aynı dine iman etmiş olan insanlardı.

Atila'dan bin yıl sonra, O'nun zamanındaki barbar Avrupa kavimlerinin yaptıkları soygunu, yağma ve talanı Timur ancak Asya genişliğinin müsait olması sayesinde yeniden sahneye koyuyordu. Şu farkla ki XIV. ve XV. yüzyıllar Avrupası'nm birkaç onbin kişiden oluşan ve daimî hareket halinde olup durmadan yer değiştiren, hayatlarını yağma ve talanla sürdüren "barbarlar"dı. Timur ise yerleşmiş ve zamanındaki medeniyetin yüksek düzeyine ulaşmış topluluklardan oluşan bir imparatorluğun hükümdarı idi. Faydasız ve mânâsız savaş ve harekât halinde gelişmiş olan bütün bu olaylar bir tek gaye için yapılıyordu: Yıkmak, insanları öldürmek, şehirleri yıkmak ve memleketleri harabeye çevirmek.

Semerkant'a henüz dönmüş ve Hindistan'da gördüğü muhteşem binalar ölçüsünde inşaata girişilmesini emretmişken, Küçük Asya'ya (Anadolu'ya) karşı hareket hazırlığına başladı. İmparatorluğu'nun doğu sınırlarında korkunç bir kuvvet belirmişti: Osmanlı imparatorluğu. Murat ve oğlu Yıldırım Beyazıt'ın elde ettikleri fetihler sayesinde Türkler Balkan Yarım Adası'na sahip olmuşlardı. Mircea cel Bâtrîn (İhtiyar Mirçia) Rovine'de gerçekleşen savaşta Tuna'da saldıran Osmanlılar'ı durdurmayı başarıyor. Tehdit edilen Macaristan, Hıristiyanların dayanışma hislerine hitap ediyor; parlak zırhlı elbiseleriyle binlerce süvari Aşağı Tuna kenarında toplanıyor, Macaristan Kralı Sigismund başta olmak 303 üzere meydana getirilen Haçlı ordusu Tuna boyundaki Niğ-bolu'ya iniyor. Bu askerler arasında birkaç bin askeri ile Romanya Voyvodası da bulunuyor. 1396'da Niğbolu'da Avrupa süvarileri ile Türkler karşılaşıyorlar. Mircea cel Bâtrîn düşmanın kuvvetleri hakkında keşifte bulunmak üzere izin istedi. Romanya Voyvodası Türk askerlerinin sayısı hususunda bilgili olduğunu ve savaş usullerini iyi bildiğini ileri sürerek ilk hücumu kendisi yapmak istediğini söylüyor; ama, mağrur süvarileri bu dileği kabul etmediler. Bunlardan birisi tedbir tavsiye ettiği zaman korkaklıkla hakarete uğradı ve şöyle karşılık verdi: Savaş zamanında önceden düşüncesini bildiren kişi, atının burnunu benim atımın kuyruğu olan. yere bile getiremeyecektir. Burgund Dükü, çok uzaktan geldiği ve adamları için pek çok para harcadığı için kendisinin herkesten evvel en önde saldırıya geçmek şerefine sahip olmak hakkı bulunduğunu ve kendisinden önce kimseyi bırakmayacağını söylüyor. Avrupalı süvari-

leri ilgilendirip düşündüren konu, savaş planı yapmak ve birliklerin hareketlerini bir gayeye yöneltmek değildi; savaşa körükörüne akılarak cesaret ve kuvvetlerini ortaya koymaktı. Bu tipik feodal ordusu, stratejik ve taktik açıdan Ortaçağ Avrupa askerî düşüncesinin sıfır olduğunu parlak biçimde ispat ediyordu. Avrupa süvarilerinin karşısında çok ağır şekilde silahlanmamış 10.000 kadar Tük piyadesi (yaya asker) vardı. Piyade askerlere çok değersiz diye bakan süvariler, bunları hemen toz haline getirebilecekleri bir oyuncak sanıyorlardı. Bundan başka türlüsünü düşünmeyi öğrenmemiş olduklarından uzağı göremiyorlardı. Son derece şiddetle hücuma geçtiler.

Bu arada yeniçeriler sıralarını açtılar. Süvarilerin atları-304 mn ayakları, sivri uçları üstte kalıp toprağa gömülmüş kazıklara bastıkça kırılıyordu. Ayakları kırılan atlarla birlikte süvariler de yer yuvarlanıyorlar ve üzerlerindeki ağır zırhlar yüzünden hiçbir savunma hareketi yapamıyorlar ve demir kale gibi sıralanmış olan yeniçeriler tarafından kolayca öldürülüyorlardı. Süvarilerin çok azı esir düştü. Türkler'in bir kısım kuvveti süvarilerden oluşmuş ve arızalı arazi içinde çok iyi gizlenmiş oldukları için, ansızın saldırıya geçtiler ve Hıristiyan ordusunu tam bozguna uğrattılar. Bu felâket doğuluların savaş meydanındaki üstünlüklerini ispat ediyordu.

Beyazıt, İmparatorluğu'nu batı sınırlarını sağlamlaştıran bu zaferden sonra Anadolu'ya geçti. Timur'un uzak bir yerde, Ophirin memleketinde bulunduğunu öğrendi. Timur'un egemenliğinden memnun kalmayanları sarayına kabul etmişti. Timur'un vasalı olan Erzurum Emirini, kendi egemenligini tanıması için zorladı. Aynı zamanda Gürcüler'in ve Ermeniler'in Timur'un despot idaresine karşı ayaklanmalarını teşvik etmiş olması da ihtimalden uzak değildir. Tebriz'de vali olanTimur'un oğlu Miran Şah'a karşı isyan çıktı. Miran Şah at koştururken uğradığı bir kaza sonunda delilik belirtileri gösterdi; bazı eski eserleri kırdı; mezarlara hakaret etti vs. Beyazıt, Timur'un hâkimiyetini kesinlikle reddetmiş olan Mısır Memlukları'yla ittifak sağladı. Böylece, Timur İmparatorluğu sınırlarında tehlikeli bir koalisyon tertipleniyordu. Timur, yeni muhaliflerini mağlup etmek için büyük dikkatle hazırlanmaya başladı. Sultaniye Piskoposu XV. yüzyıl başında Beyazıt aleyhinde müttefik bulmak üzere Avrupa'ya gönderildi. Timur, Türk Sultanı'na hakaretle dolu bir mektubu vermek üzere bir elçi heyeti gönderdi. Bu mektupta Beyazıt'a bütün Asya'nın kendi hâkimiyeti altında bulunduğunu hatırlatıyordu Timur. "Bil ki bizim askerlerimiz bir denizden ötekine yayılıyorlar; krallardan ve hükümdarlardan meydana gelen muhafızlarımız, kapımızın önünde bir duvar gibi nöbet tutuyorlar. Bize karşı çıkan hiçbir kral bulunmadığı gibi, kuvvet sahibi olanlardan bir tanesi de yoktur ki v bizim saray ileri gelenlerimiz arasında bulunmaktan gurur duymasın. Ama Sen, bir kayıkçı Türkmen'in kökenine kadar varan bir soydansın; bunu herkes biliyor; Senin ölçüsüz ihtirasının kayığı, Senin girdiğin uçurumda, yolunu şaşırdı. Gururunun yelkenlerini derhal toplayarak pişmanlık çapanı samimiyet ve hakikat iskelesine atarsan iyi yaparsın. Bu, temizlenme iskelesidir. Korktuğun intikam fırtınamız Seni lâyık olduğun kahırlar denizinde boğmasın."

Timur, Kur'ân'ın hükümlerini takip eden Beyazıt'.a hücum etmedi. O dedelerinden kalan toprakları korusun; ama onların sınırlarından öteye çıkmak cüretini göstermesin. Şayet

Anadolu'nun ormanlarında veya Avrupa'da bazı başarılar kazandı ise, bunlar, Peygamberin yardımı iledir diyor ve: "Ama sakın mağrur olma ve bu başarıları kendi yeteneğine yorma. Bana inan ki, Sen bir karıncadan başka birşey değilsin! Fil ile savaşmaya kalkışma! Ezilirsin. Şahin'e karşı çıkan güvercinin başı yenir. Senin gibi küçük bir prens bizimle nasıl boy ölçüşebilir? Senin böbürlenmen hiçbir değer taşımaz. Türkmen'in aklı olmadığı bilinmektedir. Bu öğütlerimizi dinlemezsen pişman olursun."

Timur'un bu mektubu ve tehditleri Beyazıt'ı korkutmadı. Beyazıt'm cevabı da aldığı mektup kadar serttir. "Timur adını taşıyan kudurmuş köpek bilmelisin ki, Türkler'de dostlarını himaye etmemek âdeti yoktur. Düşmanları ile sa-306 vaşmaktan korkmazlar." (Müslümanlarda bir insanı köpek yapmanın en ağır hakaret anlamına geldiğine işaret etmek gerektir.)

Timur Tebriz'e geliyor; oğlunu yerine koyuyor. Camileri tamir ettiriyor. Bütçeyi dengeliyor. Sonra Gürcistan'a ve Ermenistan'a girerek âsileri cezalandırıyor. Sonra (tarihçilere göre 800.000 kişilik) orduları ile Osmanlı İmparatorluğu'na giriyor ve Sivas şehrini kuşatıyor; kuşatma 18 gün sürüyor. 8.000 kişi kale duvarlarının altına lağımlar kazarak duvarları havaya uçruyorlar. Yalnız kale Timur askerlerinin hücumlarına direniyor; sonunda savunanlar teslim olmayı kabul ediyorlar. Timur, cesaretle döğüşmüş olan -dört bin kadar-Er-meni'nin kendisine teslim edilmesini istiyor. Timur Ermeni-ler'in diri olarak gömülmelerini emrediyor. Ermeniler, başları ayakları arasında bağlanarak, onar kişi olmak üzere, çukura atılıyorlar. Çukurun üstüne odun ve odunların üstlerine toprak örtülüyor. Ölümün yavaş yavaş, havasızlıktan boğulmak suretiyle gelmesi gerekti. Timur cesareti böyle karşılıyor ve değerlendiriyordu. Böyle bir işkence karşısında içinden şöyle bağırmak geliyor: "Nerdesin ey Cengiz Han!"

Sivas'ın 200.000'e yakın halkı tutsak alınıp götürüldü.Diğer bir önemli şehir Malatya bir günde zaptedildi ve böylece Asya'ya giden önemli bir yol kapatıldı, Timur, Osmanlı imparatorluğu ile olan sınırlarını bu şekilde sağlam-laştırdıktan sonra Mısır Kölemen Sultanı Farac'm askerlerini topladığı Halep'e doğru hareket etti ve şaşılacak kadar kısa bir zamanda 400 kilometre yol aldı. (Yakın Doğu'nun en kuvvetli kalesi olan) Halep valisi anlaşma yolunu seçti. Timur, bir kaleye saldırmak'için gerekli araçların en iyilerine sahip olduğundan, şehrin savunmasını başarı ile sonuçlandırmasına imkân yoktur. Halep valisi şöyle dedi: Sayı nis- 307 betsizliği içinde yapılan ve sonu çok şüpheli olan bir savaşta her şeyi gözü kapalı kaybetmekten ise, kalbin hiddet ve kinle dolu olarak gülümsemeyi bilmek, siyasî bakımdan çok daha avantajlıdır." Valinin bu akıllıca öğütünü kimse dinlemek istemedi. Hücum hattının merkezine 60 fil sokan Timur, böyle bir savaş sistemi görmemiş olan Memluk ordusunu bozguna uğrattı. Ölümden kurtulmuş olan Memluk askerlerini yakından kovalayan Timur askerleri, kaçanlarla birlikte kaleye daldılar. Timur, teslim olmayan kalenin duvarlarının havaya uçurulmalarını emretti ve sonunda kale ele geçirildi. Halep üç gün süre ile yağma ve tahrip edildi. Timur bu üç gün içinde din bilginleri ile tartışmaya girişti. Bunlardan savaşlarının meşruiyeti hakkında fetva istedi ve onlara şu şaşırtıcı soruyu sordu: "Halep önündeki savaşta ölen askerlerden hangileri şehittirler?"

Halep'ten sonra Hums, Hama, Balebek şehirleri de zaptedildi Mısır Sultanı Farac, orduları ile yürüyüş halinde olan Timur'a saldırdı ise de püskürtüldü ve Suriye'yi terkederek 1400 yılının Aralık ayında Kahire'ye döndü.

Savunmasız kalan Şam şehri Timur'a teslim oldu. Şam'ın teslim olması hususunda müzakereye girişen murahhas heyetinde XIV. yüzyılın en akıllı insanlarından biri ve İslâm dünyasında yaygın bir şöhret sahibi olan bilgin Magripli İbn-i Haldun da bulunuyordu. (İbn-i Haldun'un akıllı ve sağduyulu olduğuna küçük bir delil olmak üzere işlerin ve olayların gerçeğini anlayan tarihçilerin Hıristiyan askerlerini Müslümanlara ve Müslüman askerlerini Hıristiyanlara çok abartarak bildirdikleri sayılar üzerinde ilk kez şüphe ile akıl yürüten tarihçi olduğunu belirtmek yeterlidir. Bu sayılara ancak şimdi, yirminci yüzyılın ortalarında, itiraz edilmesi gerçekten ilginçtir. XIV. yüzyılın ikinci yarısında tarihçilerin verdikleri rakamları İbn-i Haldun gülünç buluyor. Birkaç yüz bin askerin savaş meydanındaki hareketlerini, pratik olarak, bir tek kumandanın görüp takip ve kontrol etmesine imkân bulamayacağını, diğer izlenimleri arasında, dikkati çekmek suretiyle belirtiyordu.)

Murahhas heyeti büyük bir iltifatla kabul edildi ve bilhassa İbn-i Haldun'a ayrı bir saygı gösterildi. Bilginlere duyduğu saygının bir işareti olarak Timur, İbn-i Haldun ile daima başı açık olarak konuştu ve O'na saygı ile hitab etti. O'na Çeuta, Tanca ve diğer kasaba ve şehirlerin yerlerini sordu. Bilgin'in verdiği cevaplar Han'ı tatmin etmedi. O'na: "Cevapların beni tatmin etmedi. Bana Mağribin -uzak ve yakın bölgelerini, dağlarını ve sularını, köylerini ve şehirlerini- öy-le açık ve iyi biçimde yazmalı ve tarif etmelisin ki, ben onları kendi gözlerimle görmüş gibi olayım." demiştir.

Timur, Peygamberin karılarından birisinin mezarına bir türbe yaptırmayı vaadetti. İbn-i Haldun'un dileği üzerine Mısır Sultanı tarafından terkedilmiş olan kâtiplere ve yardımcılarına memleketlerine dönerken askerlerden zorluk ve engelleme görmemeleri için serbest gidiş belgeleri verdi.

Şam kalesi teslim olmayınca, Timur bunun sarılmasını emretti. Hemen bir karınca faaliyeti başladı: Yer altında hendekler açıldı; kale duvarlarındaki büyük taşlar oyularak içlerine eritilmiş çelik döküldü ve taşları kırmak kolaylaştı. Duvarlar yavaş yavaş yıkrldı. İçeri dalan askerler kalede bulunanları kılıçtan geçirdiler.

Timur, Şam halkına karşı gösterdiği merhamete karşılık bir milyon dinar istedi. Şehrin en fakir esnafından en zengin tüccarına kadar listeye adları yazılanların hepsi Sultana tanıtıldı. Dünyanın en zengin şehirlerinden birisi olan Şam'ı, Timur güya kurtarmak istemiş ise de, askerleri halkı yağma etmeye ve öldürmeye başlıyor. (Aralarında Timur'un portresini kapkara tasvir eden tanınmış İbn-i Arabşah da bulunan) binlerce insan esir alınarak Transoxiana'ya gönderiliyor. Şehir yakılıyor. Alevler içinde yalnız Emeviler'in yaptırdıkları camide toplanmış olan 9.000 insan da yok oluyor. Tutsaklar ve sanatçılar Semerkant'a yollanıyorlar. Sultaniye Piskoposu'nun kaçan tüccarlardan duyup yazdığına göre, "altın ve gümüş, kıymetli taşlar ve güzel yüzükler" ile birlikte bu şe-

hirden yağma edilmiş pek bol ganimeti ve büyük zenginliği 800 deve ile Transoxiana'ya taşıyorlar.

Timur, 1401 Mart 19'da Şam'dan ayrılarak Bağdat'a yöneliyor. Suriye akını Kahire Sultanı Memluk'un askerlerini savaştan çıkarmakla beraber, bir talan ve tahrip edilmiş olan Müslüman Suriye halkının soyulmasını, Müslümanların Sultanı ve merhametli olduğunu iddia eden Timur, Peygamberin damadı Ali'yi tanımadıkları için cezalandırıldıkları şeklinde açıklıyordu.

Bağdat halkı, Timur'a karşı direnmeye karar vererek, gerekli hazırlığa girişiyor ve değerli bir müttefikine güveniyor: aşırı sıcak. Kuşatma Haziran ayının ilk günlerinde başlayıp kırk gün sürüyor. Sıcak o kadar şiddetli idi ki, havada uçan kuşlar sıcağa dayanamayarak yere düşüyorlardı. Kale savunmacıları, duvarların üzerine hücumu imkânsız sayarak 10 Temmuz günü başlıklarını kale burçlarının ve mazgallarının üstlerinde bırakarak, sıcaktan baygın halde, evlerin gölgelerine çekildiler. Moğollar, şehirdeki stratejilerin oyu-nuna aklanmadılar; duvarları aştılar. Ölü, ateş ve yağma ile, binbir gece masallarının şehrini; güzel camiler, birkaç bin hamam, birkaç bin mektep, klasiklerin bilgilerini de kapsayan Arapça'ya çevrilmiş binlerce kitaplı kitaplıklar şehri olan Bağdat'ı yıktılar. Kısaca, Timur hatıralarında, hiçbir heyecan gölgesi göstermeden: "ve Bağdat'ı yıktım.." diyebilmektedir. Bağdat harabelerinde doksan bin kafadan yapılmış yüzyirmi tane ehram, zaferinin abideleri olarak dikilmiştir. Âdeti olduğu üzere, huzuruna getirilen şairleri ve bilginleri yüksek manevî ve ruhanî konular ile meşgul olan bir kişi alçakgönüllülüğü ile kabul eden fâtih, bunların meydana getirdikleri eserleri ve keşifleriyle ilgileniyor. Semer-kant'lı Sultan, kültür için duyduğu üstün hürmet takdirinin delili olmak üzere şairlere ve bilginlere, herhangi bir yerde sığmak bulsunlar diye, at hediye ediyor. Sanatçılar ve kervanlar Bağdat'da elde edilen ganimetlerle birlikte Semerkant'm yolunu tutuyorlar.

Suriye ve Mezopotamya, Timur'un askerleri için artık bir tehlike yaratmıyor ve düne kadar mamur ve kuvvetli olan bu iki memleket artık hiçbir önem taşımıyordu. Artık gerçek bir kuvvet temsil eden tek muhalifine karşı kuvvetlerini toplayabilirdi: Yıldırım Beyazıt. Aynı ırka mensup, aynı kaynaktan ilham alan askerî geleneklere bağlı iki dâhi general 1402 yılında karşı karşıya geliyorlardı. Biraz önce birbirlerine karşı savurdukları hakaretlere rağmen ikisi de karşısındakinin kuvvetini biliyor ve takdir ediyordu. Beyazıt da, Timur da o sırada Avrupalılarmki ile kıyaslanırsa, büyük sayıda asker çıkarabilirdi. Beyazıt Avrupa'daki savaşlarda büyük stratejist ve taktisyen olduğunu ispat etmişti. Timur da kuvvetinin en büyük noktasında, askerlik mesleğindeki üs- 311 tünlüğünün sonuna yaklaşmış bulunuyordu. Askerlik sana-tının uzmanları O'nun için "Cengiz'in tıpkı bir eşi idi" diyorlar." Coğrafî, askerî ve siyasî meselelerle ilgili haberleri toplamakta olağanüstü beceri sahibi idi. Düşmanın gerçek niyetlerini, manevralarını, kurnazlıklarını keşfetmeyi öğütlerdi." XIV. yüzyılın Avrupalılarının hiç bilmedikleri stratejist ve taktisyen vasıflarına sahipti. (Bu tespit ve teşhis XV. yüzyıl için de muteberdir.) Timur'un kanununda aşağıdaki öğütlere rastlıyoruz: "Şefin hiddet ve şiddetin etkisi altında kalarak hareket ve eyleme geçmemesi büyük önem taşır; bütün birliklerinin harekâtını şef idare etmelidir; vuruşmaya bizzat katılmak zorunda kalırsa tehlikeye açıkça atılmamalıdır; çünkü generalin ölümü uğursuz bir etki

yapar, düşmanın cesaret ve cüretini arttırır. Bu sebeple, kumandanın görevi aceleye ve telaşa kapılmadan tedbir ve ehliyetle askerlerini sevk ve idare etmektir; hesapsız acele ve telaş Şeytanın kızıdır."

Napoleon ancak dört yüz yıl sonra kumandanın savaş meydanındaki görevini aynı biçimde tarif ve tespit edecektir.
Türk soyundan olan iki şef, 1402 savaşında kesin neticesine varmak için bütün askerî yeteneklerini değerlendirmeye çalıştılar. İki taraf da hazırlıklarını büyük dikkatle yaptılar. Tarihçilere göre, Ankara civarında yaşanan savaşa iki taraf bir milyon asker sürdü. Sadece İbn-i Haldun'un görüşü gözönünde tutulsa dahi bu muazzam rakamların hayal ürünü oldukları anlaşılır. Bununla beraber, iki tarafın ordularında bulunan askerlerin sayısını çağdaş Avrupalılarmki ile kı-312 yaslarsak yüksek olarak kabul etmek gerekir. (1415'te Fransızlar ile İngilizler arasındaki yüzyıl savaşı sırasında Azincourt'ta yapılan kesin muharebeye katılan askerlerin sayıları onar bini geçmiyordu, Timur, Hıristiyan kuvvetlerle Türk Sultanı aleyhinde bir koalisyon yapma çabası gösterirken, Beyazıt da aynı zamanda biraz önce himayesini kabul etmiş olan vasalları ile Sırplar'ı silah altına çağırıyor ve böylece iki taraf da hazırlıklarını dikkat ve tedbirle yapıyordu. Harekâta ve savaş yürüyüşüne ilk geçen Timur oldu ve Erzurum yoluyla bir yıl önce yıkmış olduğu Sivas'a doğru ordularını şevketti. Ordularını burada denetlemeden geçirdi. Tarihçinin söylediğine göre, "Bir kısım süvarinin bayrağı kızıl, zırhları, atlarının eğerleri, kalkanları ve gürzleri de kızıl idi. Bir ordusu sarı ve diğer bir ordusu beyaz elbiseler ve takımlarla donatılmıştı." Beyazıt elçilerinin de seyrettikleri geçit resmi sabahtan öğleye kadar sürdü. Bu geçit bir kuvvet gösterisi idi. Timur ordularına Orta Asya'dan, İran'dan Afganistan'dan, Kürdistan'dan yirmi sultan katılmıştı.

Sultan Beyazıt, Timur'un sınırlarından içeri girdiğini öğrenince bütün kuvvetini Ankara'da topladı. Timur'un Kuzeye, Tokat'a doğru yöneldiğini duyunca, dağların geçitlerini kuvvetli şekilde askerleriyle kapatarak, zorunlu güvenlik tedbirlerini aldı. Kalan askerleriyle arızalı ve ormanlı bir arazide, ordusu hemen hemen yalnız süvariden oluşan Timur'u yenebileceğini umuyordu. Ama Timur gözden kayboluyor. Beyazıt, O'nun bulunduğu yer hakkında günlerce bir haber alamıyor.
Beyazıt'ın hangi yöne hareket ettiğini zamanında haber alan Timur, Kuzeye gideceği yerde Güneye, Kayseri'ye sarkıyor. Sivas ile Kayseri arasındaki mesafeyi altı günde alıyor ve ordularına dört günlük mola veriyor. Bundan sonra An- 313 kara yönünde yürüyüşe geçiyor ve karargâhını Kırşehir'de kuruyor. Beyazıt, düşmanının ters yöne gittiğini ancak şimdi öğreniyor ve onun peşine düşüyor. Timur, güvenlik tedbiri olarak karargâhını koruma altına alıyor: Etrafına hendek kazdırıyor ve uzun direkler dikiyor. Bin kişilik bir askerî birlik göndererek Osmanlı askerlerinin hareketlerini gözettlettiriyor. Osmanlı askerleri Kırşehir'e yaklaşırken, Timur savaşa girmekten kaçınarak ordusunun büyük çoğunluğu ile Ankara istikâmetine yöneldi ve bir kısım askeri ile Anadolu'yu yıkmaya girişti. Ankara duvarlarına dayanan Timur, şehri kuşatmaya hazırlanırken, Beyazıt'ın yetişmesi üzerine, bundan vazgeçerek Ankara'nın kuzeyinde vaziyet aldı. Beyazıt da Ankara'nın kuzeybatısındaki tepelere sırtını dayayarak vaziyete geçti. Paşaların çoğu, Beyazıt'a hemen saldırıya geçmesini tavsiye ettiler. Çünkü, Timur ordusu, birkısmı yağma peşinde olduğundan, hem dağınık ve tam toplanmamıştı, hem

de Osmanlı ordusunun uzun bir yolu bu kadar kısa bir zamanda alacağını tahmin etmemişti. Oysa Osmanlı ordusu Niğbolu zaferini büyük ölçüde hızlı hareket yeteneği sayesinde kazanmıştı. Beyazıt, generallerinin tavsiyelerini reddetti. Askerleri yürüyüşlerini Temmuz ayının acımasız sıcağı altında yapmış olduklarından yorgun düşmüşlerdi. Kısa bir süre için de olsa, dinlenmeleri zorunlu idi. Savaş ikinci günü başlayabilirdi. Timur'un ordusu sayı bakımından üstün olmakla beraber, Beyazıt muzaffer olmayı umut ediyordu. Bu umudu, kendisinin iyi silahlanmış piyadelerinin hafif silahlı süvarilere üstün şekilde savaşacakları inanışına dayanıyordu. Sultan Beyazıt'ın muhafızları yeniçerilerle Ştefan Lazareviç'in piyade ve süvarilerinden oluşuvordu ve ağır biçimde silahlanmışlardı: Çelik telden örülmüş elbiseler ve çelik miğferlerle donanmışlardı. Beyazıt, tabiî dayanaklarını ve ilk pozisyonunu terkederek ovaya iniyor ve böylece büyük bir hata işleyerek, su ihtiyacını sağlamak imkânından mahrum kalıyor.

Savaşın yakıcı bir güneş altında yaşandığı gözönünde tutulursa, sudan mahrum kalmanın savaşta ihmalinin çok kötü bir rol oynayacağı muhakkaktı.

Timur da güneye doğru ilerleyerek, pozisyonunu hendekler ve yere çakılan kazıklarla kuvetlendiriyor ve Osman-lılar'm yararlanabilecekleri tek su kaynağını zehirleyerek içilmez hale getiriyor.

1402 yılının 28 Temmuz günü tarihin en büyük savaşlarından biri oluyor. Hıristiyan milletler, Timur'un zaferinin Osmanlı tehlikesini uzun bir devre için, kendilerinden uzaklaştıracağını umut ediyorlardı. Aynı zamanda Beyazıt'ın saflarında bulunan Hıristiyan Sırplar'm cesaretle döğüşmeleri, Timur'un hayranlık ve takdirini çekti. Savaş tam 10 saat sürdü. Savaşın en kızgın zamanında Beyazıt'ın ordusundaki Tatarlar, ihanet ederek, Timur cephesine geçiyorlar. Anadolulu diğer birlikler de düşmana katılarak Osmanlı kanatlarının bozulup dağılmasına sebep oluyorlar. Paşalar ve Beyazıt'ın oğulları, savaşı kaybettiklerini görerek, savaş alanını birer birer terkediyorlar. Ştefan Lazareviç, Beyazıt'a geri çekilmesini öğütlüyorsa da Osmanlı Sultanı bunu reddediyor. Sırp prensi, Beyazıt'ın oğullarından birisinin kaçtığını görüyor ve bunun bıraktığı boşluğu kapatmaya çalışarak, o da savaş meydanını yavaş yavaş terkediyor. Bu sırada Beyazıt Türk-Moğol süvarilerinin her yönden gelen saldırısına uğruyor. Osmanlı Sultanı, muhafızlarıyla, kahramanca karşı koymaya devam ediyor. Kısa bir zamanda, yanında yalnız 300 kişi kaldığını görünce, savaş meydanını terke karar veriyor ama buna imkân kalmamıştır ve Timur'un askerleri tarafından sapasağlam ele geçirilmiştir.
Beyazıt, büyük bir kahraman gibi döğüştüğü, ordusunun daha büyük bir felâkete düşmesini sınırladığı için, arka arkaya yapılan ihanetlerle savaş pozisyonunun bozulup dağılmasına rağmen, enerjisinin son damlasına kadar çarpıştığı düşüncesini kendisi için bir teselli sebebi ve kaynağı olarak kabul ediyordu.

Savaş alanında 40.000 ceset yatıyordu. Savaşın ertesi günü, Osmanlı askerlerinin Timur askerleri tarafından kovalanması başlıyordu. Timur, ordularını birçok kollara ayırarak, bunlara, savaş meydanından ayrılmış olanları izlemeleri ve Osmanlı Imparatorluğu'nun Asya kısmında kalan şehir ve kalelerini

zaptetmeleri için emirler verdi. Osmanlı İmparatorluğu'nu feth ve talan işleri Aralık ayma kadar sürdürüldü.

Timur, her ne kadar, Bizans İmparatoru'ndan ve Hıristiyan devletlerden Beyazıt'a karşı savaşa katılmalarını istedi ise de, Boğazlardaki Ceneviz filosu Osmanlı askerlerini Marmara Denizi'nin Asya sahillerinden Avrupa yakasına taşıyor. Venedikliler de para kazanmak hırsına kapılarak ve Cenevizliler'i örnek alarak aynı şekilde asker taşıyorlar. Böylece, Beyazıt'm yenilmesini isteyen Hıristiyanlar, O'na müttefikleri olan Türkmenler'den ve Tatarlar'dan daha çok yardım ediyorlardı. Beyazıt ele geçirildiği zaman, Timur, İmparatorluk çadırının kaldırılmasını istedi ve esirin kendisine getirilmesini kararlaştırdığı saatte oğlu ile derin bir satranç oynuna daldı. Timur'un Beyazıt üzerine dikkatini çekmek için, muhafızı iki kez Beyazıt'ın adını bağırdı. Bizans tarihçisi Dukas'ın bildirdiğine göre, Timur, düşmanının kuvvetine hiçbir önem vermediğini anlatmak maksadıyla, Beyazıt'm geldiğini fark etmediği izlenimini vermek istedi.

Timur, oğlu ile satranç partisini bitirip başını Beyazıt'a çevirdi ve gülmeye başladı. Bu harekete kızan ve kırılan Türk Sultanı, Timur'un gurur ve kibrini kırmak için; kuvvetin insanın elinde durmadığını hatırlattı. Timur: "Bunu biliyorum ve Seninle alay etmiyorum. Ama, Cenab-ı Hakk'ın Senin gibi bir köre (Beyazıt'ın siyasî körlüğünü kastediyor) ve benim gibi bir topala insanlara hükmetmek kuvveti verdiğini görünce kendimi gülmekten alamadım." diye cevap verdi. Beyazıt'ın bir madenî kafese konulup Timurlenk'in, gelenek olduğu üzere, arkasından gelen maiyetinin peşisıra yürütüldüğü hikâyesi, tarihçinin yazısının yanlış yorumlanmış olmasından çıkmıştır. Gerçekte, Timur Beyazıt'a karşı nezaket ve hoşgörüyle davranmış ve lâyık olduğu şerefi vermiş ve hattâ vasalı olmak kaydıyla tahtına oturtmayı da düşünmüştür. Ama, Beyazıt 1403 yılının Mart ayında beyin kanamasından ölmüştür, ki bu, O'nun mağlubiyetinden doğan elem ve kedere tahammül edemediğinin işaretidir.

Timur, Ankara zaferinden ve Anadolu'yu fethinden sonra Avrupa ve Mısır'da kendisinden korkulur bir kişi oluyor. Farac O'nun hükümdarlığını tanıyor. Konstântinopol İmparatoru da aynı şeyi yapıyor. Avrupa kral ve hükümdarları da Timur'u kazandığı zaferden dolayı elçiler göndererek tebrik ediyorlar. Anadolu'nun talanı, bazı korkunç derecede sağlam şehir ve kalelerin duvarlarının yıkılması, büyük şehirlerin ve ticaret merkezlerinin yakılması Osmanlı İmparatorluğu için büyük bir darbe oluyor. Osmanlı kuvvetinin ye- 317 niden eski halini bulması için uzun yılların geçmesi ve büyük çaba gösterilmesi gerekiyor. Konstântinopol bu yüzden elli yıllık bir süre için zaptedilmekten kurtulmuş oluyor.

Romanya, Mircea cel Bıtrın'm saltanatı altında ekonomi ve insan potansiyelini kuvvetlendiriyor. O'nun Voyvodası Beyazıt'm çocukları arasındaki savaşlara katılacak, taht mirası üzerindeki meselelerin hallinde bir ara hâkem rolünü de oynayacaktır.

Timur, Anadolu'yu fethettikten sonra ondokuzuncu kez muzaffer olarak Semerkant'a dönüyor. İmparatorluğu'nun hazinesi Osmanlı İmparatorluğu'ndan getirdiği zenginliklerle biraz daha doluyor. Timur'un aldığı esirler arasında Beyazıt'ın Sırp karısı prenses Olivera ile iki kızı da bulunuyordu.

Timur ihtiyarlamış ve güçten düşmüş bulunduğu halde sabık Cengiz Han İmparatorluğu'nu diriltmek zamanının geldiğini hesaplıyor. Doğrudan Büyük Han'ın neslinden gelen fantom Hanları tanıyor. Moğol Hanları yerine geçen Ming sülalesine mensup Çin İmparatoru'nun hükümranlığını tanıması gerekti. Pekin'e haraç ve üstünde Çin arması bulunan bir beyaz bayrakla kuvvet alâmetlerini belirleyen işaretler gönderdi. 1403 yılma kadar elde ettiği zaferler sayesinde Timur kendisini dünyanın sahibi olarak görmeyi haklı bulmak için Çin'i de mağlup ederek İmparatorluğu'nu Cengiz Han İmparatorluğu'nun sınırlarına kadar büyütmesi gerekiyordu. Timur yaşının çok ilerlemiş -68 yaşında- olmasına rağmen Sir Derya'da 20.000 kişilik bir ordu toplanmasını emretti. Nehirleri daha kolay geçmek, Çin sınırlarına beklenmedik bir zamanda yetişmek için, ordularına Ocak ayının başından yürüyüşe geçmeleri emrini veriyor. Şiddetli soğuk ve ayaz yüzünden birçok askerinin ölmesi ve atın helak olması, Timur'u aldığı karardan caydırtmıyor. Kendisi de hastalanıyor ve ölümünün yaklaştığını hissediyor; ama, yine de ordularının hareketleri ve ihtiyaçları hususunda ayrıntılı bilgi istiyor. O ölümünden sonra da eserinin devamını arzu ediyordu. Ölümünün eşiğinde, yakınında bulunan emirlerini ve hısımlarını yanma çağırdı ve onlara şunları söyledi: "İşte, insanın her türlü kuvvetinin ve büyüklüğünün son bulduğu sınıra ulaşmış bulunuyorum. Saltanatım parlak ve epeyce uzun sürdü; artık onun uzamasını isteyecek değilim. Ben, ancak milletime ve dinime lâyık işler yapmak için yaşamak istedim. Birçok savaşlarda yararlık göstermiş olan arkadaşlarımın benim eserlerimi sonuna götürmelerini Allah'ın tam rızasını kazanmak için ateşe tapanları ve yalvaranları cezalandırmak isterdim. Ama, Allah başka türlü takdir ediyor. Asla şüphe etmiyorum ki sizinle birlikte ve tam imanla inanarak yaptığım işlerden Tanrı razıdır. Siz de biliyorsunuz ki, zaruretin ve zafer aşkının zorlayıp yaptırdığı savaşlardan gayrisinde ben sizi daima Hakk'm kanunlarına saygı göstererek sevk ve idare ettim. Daima zayıfları kuvvetlilere karşı korumuş olduğumu İmparatorluğumun dört köşesinde söyleyebilirsiniz. Cengiz Yasası'na göre cinayeti cezalandırdım; yetenek ve yiğitliği ödüllendirdim. Bütün çabalarımın boşa gitmemesi size bağlıdır. Pek çok güçlük ve kan pahasına meydana getirdiğim İmparatorluğu muzaffer bayrağımıza karşı daima besleyeceğiniz sadakat ve kahramanlık sayesinde koruyunuz!"

Oğlu Şah Ruh'un hazır bulunamayışma üzülen Timur, büyük oğlu Cihangir'in oğlu Pir Mehmet'i kendisine halef olarak tayin etti. 1405 yılının 18 Şubatında, şiddetli kış zamanında, hem lanetlenen ve hem hayranlık duyulan fâtihlerden biri olan Timur, Büyük Çin İmparatorluğu'na giden yolu açmaya çalışan ordularının ortasında ruhunu teslim etti. Türk-Moğol Sultanı Büyük Çin İmparatorluğu'nu fethederek dünyanın sahibi olmak istemişti.

Timur'un naşı bir tabuta konularak Semerkant'a götürüldü. Ölümünün gizlenmesini istemiş ise de, ölüm haberi çabuk yayıldı ve Çin harekâtı durduruldu, Oğulları ve torunları arasında kuvveti ele geçirme savaşı başladı. Fâtih ve muzaffer Timur'un tahtlarından uzaklaştırmış olduğu önceki düşmanları Şam'a, Bağdat'a ve Azerbaycan'a zafer kazanmış şekilde dönüyorlardı. Timur'un İmparatorluğu yavaş yavaş küçülüyor. Şah Ruh İran'ın büyük bir kısmını elinde tutmayı başarıyor. Semerkant'ta doğan kültür ve medeniyet astronomi sul-

tanı Uluğ Beğ'in saltanatı süresince Özbekler-Moğollar 1449'da Transoxiana'yı talan ve tahrip edinceye dek devam ediyor; Timur'un eserinin zaafı görünüyordu. Timur, fetihlerine gerekli ahenk ve dengeyi verebilmek için Cengiz Han'ın sahip olduğu yeteneğe ve araçlara sahip değildi.

Timur, Transoxiana'ya sahip olduğu zaman dünyayı fethetmeyi aklına koyuyor. Eserine meşruluk vermek için düzenlediği soyağacını Cengiz Han'la akrabalığa dayandırıyor. İşlerinde ve hareketlerinde başarı sağlamak için, Cengiz Han'ın 1206 Kurultay'mda tespit ve kabul ettiği az, sade ve fakat çok etkili yasasını kabul ediyor. Timur, oluşturduğu fetihlere sağlamlık ve devamlılık vermek için gerekli olan kurumları kurup teşkilâtlandırma imkânı ve araçlarına sahip olamadığından hayallerini gerçekleştirememiştir. Birincisi, Cengiz Han'mki gibi bir orduya sahip olamamıştır. Cengiz ordusu bütün Moğol milletinden meydana geliyordu. Her Moğol'un ilk işi, her şeyden önce, asker olmak ve ilk ödevi elinde silah ile hanına hizmet etmekti. Bu sayede Han, elindeki devamlı olarak hazır bulunan ve fizikî direnme bakımından eşsiz süvarilerden kurulu olağanüstü disiplinli ve teşkilâtlı ordulara sahipti. Cengiz Han'ın kuvvetinin temelini bu ordular oluşturuyorlardı ve en çok önemli olan husus, Han, bu ordularını ayakta hazır tutmak için hiçbir zaman hiçbir para harcamıyordu. Bir savaş sırasmda toplanan ganimetten her askere derecesine ve gösterdiği yararlığa göre pay dağıtıyordu. Timur'un böyle askerleri yoktu. Askerlik sisteminde O'nun gerçekleştirdiğini başka hiçbir hükümdar kumandan yapabilmiş değildir. Ama, O'nun ordularının büyük çoğunluğu ücretli askerlerden meydana geliyordu. Timur Altın Orda'ya karşı giriştiği savaşa başlamadan önce askerlerinin ücretlerini peşin ödeyerek sadakatlarını güven altına koymuştu. Bunun için askerlerinin görevlerini hatırlatırken, paralan ödenmiş olduğu için, ölümden çekinmeme-leri gerektiğini işaret eden uğursuz düşüncesinin tohumunu da ekmekte kendisini yetkili ve haklı sayıyordu. Diğer savaşlarda da aynı biçimde-hareket edildi: Askerlere ücretleri peşin ödendi. Bundan başka, Timur'un askerleri aynı ırktan ve milletten değildi, karışıktı. Etnik olarak Türk ve Moğol, Türkmen ve İranlı idi ve bunlar da birbirlerini sevmiyorlardı. Askerlerin bir kısmı yarı göçebe kabilelerden toplanmış, bazıları Orta Asya ve Orta Doğu'nun büyük esir pazarlarından satın alınmışlardı. Bunları satanlar, bu işi meslek edinmiş tacirler idi. Askerler Timur'dan fazla kendilerini toplayan ve besleyen bu efendilerine bağlı idiler. Timur ortadan kalkınca, yerel şeyler O'nun hükümranlığından kurtulup serbest kalıyorlar ve Timur'un bayrağı altında savaşmış olanların meydana getirdikleri ordular da çözülüp dağılıyordu. Bunun yanında, Timur'un ordularında Moğol ordularında olduğu gibi, demir disiplin de yoktu. Askerler Sultanın iznini almadan, şayet maskeli bir razılık karşısında değilsek, zaptedilen şehirleri talan ediyorlardı.

Moğollar'ın sosyal teşkilâtlanma şekli Cengiz Han'ın Çin'de bir ordu tutmasına ve bununla Çin'in fethini tamamlamasına imkân veriyordu. Diğer bir ordu ile bizzat Harzem ve İran aleyhinde harekete geçmesi ve bunlar üzerinde egemenlik kurması mümkün ve kolay oldu. Bu ordunun bir kolu Avrupa'nın bir kısmını fethetti ve orada kaldı. Böylece Moğolistan'ı ve bunun batısındaki memleketleri kapsayan çok geniş bir ülke Cengiz Han İmparatorluğu'nun özek çekirdeğini teşkil ediyor ve aynı zamanda Moğol orduları imparatorluğun Doğu

ve Batı sınırlarında harekâta devam ederek Büyük Han'ın hükümranlığını buralarda da sağlıyorlardı.

Timur, İran üzerindeki egemenliğini sağlayıp sağlamlaştırmak için birçok kez harekâta geçmek zorunda kaldı. O'nun ayrılmasından sonra patlak vermekte gecikmeyen isyanlar, O'nun işi yeni baştan almasını gerektiriyordu. Bunlar, Büyük Şarl'ın bir doğuda ve bir güneyde yaptığı harekâtın tekrarlandığı izlenimini veriyordu. Timur sevk ve idare ettiği harekât ve savaşta bâzıları O'nun egemenliği ile değil ancak talan ve tahrip ile neticeleniyordu. O sabık başkentlere valiler tayin ediyordu ama, bunların emirlerini yeni tebalarına dinletecek ve yürüttürecek ordu bırakamıyordu. O herşeyde Cengiz Han'ı taklit etmek istiyordu ama, O'nun sahip olduğu teşkilâtlandırma gücüne sahip olmadığı gibi, ileri ve insanları anlayacak kavrayış yeteneğine da sahip değildi. Sade bir çobanın, dogmaların incelikleriyle eğitilmiş, siyasî sahada büyük uyanıklık göstermiş insanlar arasında ve temasta bulunarak siyasî düşüncelerini olgunlaştırmış bir Emir'in oğluna üstün gelmesi cidden hayret uyandırıyor. Cengiz Han'ın büyük avantajı, dünyayı fethe yönelişini siyasî ve ruhanî bakımlardan hiçbir fikri ile yapmamış olmasındadır. Cengiz Han dünyayı fethetmek ve şöhretinin, ordularının geçtikleri her yerde kalmasını istiyordu. Düşmanlarını kendi hükümranlığını tanımaya çağırdı. Bu dileği reddetmek, savaşı kabul etmek anlamına geliyor ve Cengiz Han bunu inkâr edilmez bir beceriyle gerçekleştiriyordu. Evvelâ düşmanlarından teslim olmalarını istiyor, kabul edenlere hayatlarını ve güvenliklerini bağışlıyordu. Karşı gelenlere ve direnenlere karşı davranışı acımasızca oluyordu. Korku salarak kuvvetine saygı gösterilmesini sağlıyordu, kuvvetine başeğenlere karşı o kadar hoşgörülü davranıyordu ki, bu derecesini ne ortaçağ ve hattâ ne de modern zamanımız görmüş değildir. Herkes istediği dine inanmakta tam serbest idi. İnanışlarını gösteri işareti olan şekiller O'nu hiç ilgilendirmiyordu. Din taassubunu kabul etmediğinden İslâmiyeti tasvip etmiyor ve iyi gözle görmüyordu. Bazı belli kutsal yerlerin varlığı O'na tehlikeli görünüyordu. Madem ki bir tek Tanrı vardı; o halde O'na nerede ve nasıl istersen kulluk eder ve yalvarabilirdin. Başka milletlerin gelenek ve âdetlerine saygı gösterdi ve tebalarından onları ezecek bir yük olmayacak kadarını istedi ve aldı. Timur'un edinmiş olduğu yerleşik kişi tecrübesini almamış olduğu halde huzuruna gelenleri güler yüzle kabul ederdi. Derin anlayış ve sağduyusu tedbirli ve hoşgörülü idarenin anlamını kavramasına imkân veriyordu.

Büyük İmparatorluğun şefi olan Timur'un davranış ve tutumu ile yerleşik insanın ebediyete kadar sürsün diye ortaya koyduğu yapıyı yıkma eğilimini taşıyan göçebeler arasında kıyaslama yaparsak, aralarında garip bir zıtlık ve ayrılık buluruz. Timur, siyasî ve askerî programını geliştirme işinde önyargılarla doludur ve esaslı yanlışlıklar yapmaktadır. Ölçülemeyecek kadar büyük sonuçlar doğuran ve büyük yanlışlığı bütün işlerinde acımasız davranmasıdır. Otoritesini tedhiş ve seyrek rastlanan vahşetle empoze etmesidir. Ama otoritesini kabul ettirmek için sadece yıldırma ve korkutmanın hiçbir faydası olmamıştır; aksine zararı olmuştur. Düşmanına etki etmek için örnek olsun diye cezalandırmadı. İnsana değer vermeyerek onu cinayet arzusu ile öldürdü. O'nun bu işleri insanlarda korku ve saygı doğurmadı, aksine sönmeyen bir kin yarattı. O'nun harekâtının büyük kısmı askerî ve siyasî sebepleri olmayan mânâsız cinayetlerle doludur. Bilginlere

karşı beslediği saygı, büyük ve muhteşem eserlere karşı duyduğu ihtiras, işlediği vahşice işleri ve kurbanlarının çokluğu bakımından insanda şüphe doğuruyor. Mercel Brion'un belirttiği gibi, "Bu işlerin ve rakamların doğruluğunu resmen araştırıp kontrolden geçirmiş olan özel memurlar tespit etmişlerdir." Hindistan'da ve Suriye'de zaptedilmiş şehirlerin çevrelerindeki duvarları yanlarındaki kafalardan yükseltilmiş olan ehramlar bağlılıkları temsil etmiyorlar, kalabalık merkezlerin yeryüzünden kalkışını, geniş bölgelerin yüzyıllar boyunca çöle çevrildiğini gösteriyorlar. O'nun eylemleri, birçok hallerde yapıcı bir maksat gütmemiş, aksine teşkilâtlanma beceriksizliğinin ve yıkıcılığının işaretlerini bırakmıştır.

Timur, siyasî eserlerine, iki müesseseye, dayanarak, bir ideolojik temel koymaya çalışmıştır: İmparatorluk ve din. Cengiz Han'ın kuvvetini meşru göstermek için Çin'den Fırat Nehri'ne kadar yürürlüğe koyduğu İmparatorluk idealine dikkat ve saygı gösterdi, ama, selefinden esaslı olarak ayrıldığı husus dinden yardım aramış olmasıdır. Timur, kendisini bir seçkin sayarak bir tek din adına görülecek bir görevi olduğuna inanmıştır. Din bahsinde asla hoşgörü kabul etmeyen bir fanatik oluşu ve bütün savaşlarına bir kutsal karakter verişi, O'na hiçbir fayda sağlamamıştır. Çünkü O, genel olarak, savaşlarını hep müslüman milletlere karşı yapmış ve bu sebeple savaşlarını kutsal bir gaye uğrunda yaptığına kimseyi inandıramamıştır. Yine bu sebeple din taassubu olan bir ordu kurarak fetihlerini kolaylıkla -gerçekleştirememiştir. Mesela, VII. yüzyılın sonlarına ve VIII. Yüzyılın başlarında Araplar'm yaptıkları gibi, esir düşen Müslümanlarla dinsizler arasındaki duruma dikkat ederek ayrı davrandığı bir gerçektir. Mesela, Hindistan'da Bhâtnir Kalesi'ni zaptettiği zaman aldığı 10.000 esiri Müslüman ve Hinduş olarak iki gruba ayırdı. Hinduşları yaktırdı ve Müslümanları boğazlarını sıktırarak öldürttü. Sonuncuları "Kur'ân'ın merhameti" ile öldürtüyordu. Ermenistan ve Gürcistan gibi Hıristiyan memleketleri fethettiği zaman bunları İslâmlaş-tırmadı. Hıristiyanlara uyguladığı zulüm ve işkenceye karşı bunların teşkilâtladığı kuvvetli direnme sebebiyle bu memleketlerdeki egemenliği kökleşemedi. Bu bakımdanTürk-ler'in (Osmanlılar'm) çok daha hoşgörülü ve ılımlı davrandıkları, tamamen aynı devreye rastlayan bir zamanda olmasma rağmen, Balkanlar'daki Hıristiyanları tabiiyetlerine aldıkları ve bunlara karşı anlayışlı bir siyaset yürüttükleri görülmektedir. Timur, Tatarlar'a karşı da şiddetli davranmıştır. Aleyhine harekâta geçtiği Çin'i fethetmiş olsaydı, Çinli-ler'i ve Moğollar'ı müslüman yapmak niyetinde idi. Bunu yapmayı başarsaydı, Asya güzel sanatları ve kültürü için ne neticeler vermiş olabileceğini tahmin etmek zor olmasa gerektir.

Timur'un hükümdarlığı yalnız olumsuz yanlarıyla göze çarpmaktadır. O, Semerkant'ı, bütün ömrü boyunca, dünyanın iktisadî, siyasî ve ruhanî merkezi yapma hayaline kapılmıştır. İmparatorluğu'nun başkenti devamlı önemli ekonomik ve ticarî bir merkez olmuştur. Çünkü, doğudan gelen büyük ticaret yolları Türkistan, Moğolistan ve bilhassa Çin, Hindistan, Kabil ve Herat'tan gelen yollar; İran yoluyla Orta Doğu'dan ve Anadolu'dan gelen bütün yollar bu başkentte birleşiyorlardı. Volga sahilindeki Saray şehrini ve Urgancı şehrini yıktıktan sonra, Rusya'nın güneyinden gelen ticaret yolu artık Semerkant'tan geçerek bu şehrin ekonomik ve ticarî önemini çok daha fazla arttırıyordu. Bu şehrin çeşitli semt ve mahal-

lelerinde bütün dünyadan gelen tüccarlar buluşuyor veya rastlaşıyorlardı: Türk, Arap, Ermeni, Rum, Hintli... Baharat Hindistan'dan, porselen eşya, ipekli kumaşlar Çin'den, kürkler Tayga'dan Semerkant'a geliyor; buradan ve Rusya üzerinden Avrupa'ya, Nijni Novgorod'a uğradıktan sonra Hansei, Baltık Denizi'ne veya Anadolu yoluyla Kara Deniz iskelelerine ve buralardan bu eşyayı gemilerine alan Cenevizliler, Venediklıler İtalya'ya, Fransa'ya, aşağı memleketlere ve İngiltere'ye taşıyorlardı. "Dünya refaha ticaretle ulaştığı" için Avrupalılar'dan ticaret mallarını getirmelerini istiyordu.

Timur ordularının geçtikleri memleketler, talan yüzünden fakirleşip çöle dönüşürken nehirler arasında bulunan Transoxiana, o zamana kadar asla görmemiş olduğu bolluğa kavuşuyor. Her savaş harekâtı, sürülerle sanatçının yıkılmış şehirlerden toplanıp Timur'un başkentine getirilmesi ile neticeleniyordu. Zorla getirilmiş olan bu sanatçılar özel bir izin vesikası almadıkça Transoxiana'dan çıkamıyor ve O'nu terkedemiyordu.

Sultan'ın emri sayesinde suyolları ve kanalları açılmış olduğundan çiftçilik çok gelişmişti. Timur'un hükümdarlığı zamanında dünyanın dört köşesinden gelmiş elçilerin buluştukları yer, Semerkant'taki İmparatorluk Sarayı idi.

Büyük Fâtih'in saltanatının sonuna doğru Çin İmparatoru'nun gönderdiği kişiler geliyorlardı. Kastilya Kralı'nm büyükelçisi O'nu 1404 yılında O'ndan haraç istemek üzere O'na Cengiz Han adını veriyordu.

Diğer elçiler, Sultana zengin hediyelerle birlikte, Timur'un egemenliğini tanıyan Avrupalı kralların, hanların ve krallıkların dostluk mesajlarını, bağlılık belgelerini getiriyorlardı. Bunların aralarındaki derece farklarını, göze ve söze almadan Sultan "Kral oğlunun" sağlığını soruyor ve işlerinin nasıl gittiğini öğrenmek istiyordu. "İşte, oğlum Fransa Kralı'nm bana gönderdiği elçiler." diye saray ileri gelenlerine onları tanıtıyordu. Sarayda bu misafirlerin şereflerine ziyafetler ve eğlenceler yapılıyordu. Semerkant halkı, bir Sultan olarak, hiçbir zaman yenilmemiş olan hükümdarlarını her savaşın sonunda zaferle dönüşü sebebiyle, büyük sevinç ve iftihar gösterileriyle karşılıyordu. Sultan da kendi halkına zenginlik ve kuvvetini gösteren muhteşem sahnelerde eğlenceler düzenletiyor. Timur'un düzenlettiği bu muhteşem ve parlak eğlenceler, gösteriler olmasa, binbir gece masalları hakkında yazılanları insan fantezi ve zengin hayal ürünü zanneder. Bunlar, fakirliğin kenarında yaşayan âlemin en cüretli hayalini soldu-racak ihtişam ve zenginliktedir. Timur, Toktamış Han'ı yendikten ve Saray şehrini yerle bir ettikten sonra, Semerkant yanında düzenlediği bir eğlencenin 16 kilometre uzunluğundaki bir saha içinde yapıldığı bir gerçektir. Bu 16 km. mesafeyi bir duvar gibi ayıran en güzel ve kıymetli halıları Timur'un askerleri İran'dan toplayıp getirmişlerdi. Bu orijinal duvarı oluşturan halıların renklerini, dokunuş tarzlarını, sanat güzelliğini ve bütün bunların bir arada yarattığı olağanüstü ihtişam ve zenginliği ve etkiyi hayal etmek bile insanı şaşırtır. Üstüne değerleri biçilemeyecek kadar kıymetli taşlar kakılmış som altın tahtında oturan Timur'un önünden geçen askerleri İran'dan ve Altın Orda Devleti'nden talan ve yağma ettikleri ganimetleri sunuyorlardı. Bu ganimetler: Altın ve gümüş eşya, kıymetli taşlar, saatlerce süren esir sıralan,

Transoxiana'daki harem dairelerini dolduracak veya Semerkant pazarlarında satılacak, özel olarak seçilmiş güzel kadınlar ve kızlar, değerli kumaşlar, Semerkant halkının hayretten patlarcasına açılmış gözleri önünde geçit resmi yapıyorlar. Timur, bu ganimetleri emirlerine, kumandanlarına ve savaşlarda büyük yararlıklar göstermiş olan askerlerine paylaştıracaktır.

Timur'un torununa yapmış olduğu düğün, parlaklık ve ihtişam, zenginlik ve bolluk bakımlarından ganimet geçit resminden daha üstün olmuştur. Semerkant gibi büyük bir şehrin bütün halkı Timur'un bu mutlu gününe katılmıştır.

Muhafız alayı, emirleri, itibarlı ve saygıdeğer kişiler eğlenmeye davet edilmişler ve katılmışlardır. Söylendiğine göre, "Çeşitli renklerdeki en kıymetli taşlarla süslenmiş bir halı gibi" alanda her davetli en güzel halılarını sermeye, savaşlar sırasında yağma ve talân-ettikleri ganimetleri sergilemeye zorlandılar. Sultan'ın emrindekilerin çadırları muazzam parlak bir ehram gibi hepsine hâkim olan İmparatorluk çadırının çevresinde kuruldular. Çadırların hepsi canlı renklerle 329 boyanmış ipekli kumaşlardan yapılmıştı. Çadır bezleri incilerden, kıymetli taşlardan yapılmış sorguçlar, altına kakılmış çeşitli değerli taşlarla süslenmişti ki hepsi bir arada, insanı hayal âleminde yaşıyormuş gibi bir duyguya düşürüyordu. Bunlar büyük bir Sultan'm büyüklük ve zenginliğini göstermek maksadıyla tertipleniyordu.

Orta Doğu'nun ve İran'ın en güzel şehirleri olan Şam'ı, Bağdat'ı ve İsfehan'ı yıkan Timur, Semerkant'ı Asya'nın en güzel şehri haline getirmeyi düşünüyor ve arzu ediyordu. Fethedilmiş olan bütün büyük şehirlerin sanatçılarını Transoxiana'ya gönderip toplamıştı. Kendisinin Şam'dan Delhi'ye kadar görmüş ve ilham almış olduğu ne kadar mimarî eser varsa hepsinden daha güzelini ve insan aklının o zamana kadar düşündüğünün daha üstününü yapmalarını mimarlarına emretti. Herşeyin acele ve iyi yapılmasını istedi; beklemeye sabır ve tahammülü yoktu. Emirleri inşaatı kontrol ediyorlardı. Tespit edilen zamanda işini tamamlamayanın başı kesiliyordu. Semerkant mimarisini M. Pravdim şöyle niteliyor: "Diktatörce ve azametli: Çok büyük duvarlar, geniş kubbeler, sade ve klasik plan üzerine inşa edilmiş geniş zemin. Bu düz satıhlar, düz çizgiler, renk sarhoşluğu ve fantastik desenlerle süslü bir cephe ile örtülmüş, Çin ve İran stilleri bir Orta Asya stili ile karışıyor. Bu karışık Asya stilin-deki büyük duvarlar, insanda değerli taşlarla süslenmiş halılar intibaını yaratıyorlar. Cami kubbesi topraktan 50 metre yüksekte. İç avlu 9 metre uzunluğunda ve 7 metre genişliğinde. Kapı 15 metre yüksekliğinde. Her şey: Duvarlar, kapı, iç ve dış duvarlar, cilalanmış yeşil, mavi, sarı, beyaz, kırmızı fayanslar senfonisi daireler, dört köşeler, yıldızlar, üç köşeler, spiraller semboller ve harfler şeklinde mükemmel bir ahenk ve eşsiz bir renk zenginliği içerisinde örülüyor ve biçimleniyorlar. Yüzlerce mermer sütunlar altın yaldızla kaplanmış kubbeleri kaldırıyor. Blö-turkuvaz, ateş kırmızısı, zmaralt yeşil, baygın turuncu, inanılmayacak kadar parlak İtalyan fayansı, Orta Asya'nın ebedî mavi göklerindeki ışıklar altında ışınlar saçıyorlar. O kadar ki, bu göz kamaştırıcı renklere karşı göz kapamak zorunda kalıyorsun."

Çok güzel bahçelerle çevrili saraylar inşa edilmiştir. Savaşta şehit düşen torunu için büyük bir türbe (mozole) yapılmasını

emretmiştir. Ama bunu beğenmemiş ve 10 gün içinde başkasının yapılmasını emretmiştir. Yeni türbe 10 gün içinde gerçekten tamamlanıp bitirilmiştir.

Timur, Şam'da ve Delhi'de gördüğü camiler ayarında bir camii olmayan Semerkant'ta bunlardan daha büyüğünün ve güzelinin yapılmasını ve onlarla rekabet etmesini istedi. Böyle bir camiyi kapsayacak sahanın bulunmadığı ve buna ancak şehrin pazar yerinin uygun olduğu anlaşılınca, pazar yerinin 20 gün içinde yıkılıp başka yere yapılmasını emretti. Bu işle görevlendirilen iki subayın kontrolü altında çalışan birkaç bin işçi gece ve gündüz durmadan gayret ve güç sar-fedip yeni pazar binasının açılış töreninde Timur'un bulunmasını sağladılar.

Asya'nın her tarafından getirilmiş olan diğer binlerce işçi, usta ve kalfa cami inşaatı için gerekli taş bloklarını nakletmek, yontmak ve biçimlemekle; kapıları yapmak için gerekli demirleri eritmekle; camiin duvarlarını süslemek için gerekli mermer kaplamaları, fayansları işleyip hazırlıyorlar. Artık ne yürüyerek ve ne de ata binerek gidemeyen Timur, özel arabası ile her gün cami inşaatını kontrol ediyor. Birinci cepheyi çok küçük görerek bunun derhal yıkılıp yerine büyüğünün yapılmasını emrediyor. Camiin yerden tam 50 metre yüksekte olan kubbesini 500 mermer sütun kaldırıyor. İslâm sanatının yarattığı güzel eserlerin memleketi İspanya'dan gelen elçi hiçbir zaman bunun bir benzerini başka yerde görmediğini söylüyor.

Timur, bir dağın tepesine (Siyah Taht) adını verdiği olağanüstü biçimde siyah mermerden bir güzel bahçe yaptırdı. Semenkant'taki yapılarına büyüleyici bir güzellik veren eserler, geniş ve çok güzel bahçelerdir ki bunlar sarayların etrafını çevirmektedirler. Tarihçilerin yazdıklarına göre, bozkırın süvarisi, dedelerinin güneşlik ihtiyaçlarını gözö-nünde tutarak bunları yaptırmıştır.

Semerkant, sağladığı hükümranlığı yalnız mimarlık konusunda ayrıcalıklı kılmamaktadır. İslâm dünyasının her köşesinden Sultan'm sarayına gelen edebiyatçılar, güzel sanat erbabı, burada, lâyık oldukları saygı, mevki ve ihsanlar ile karşılanacaklarını, güzel sanatların elverişli gelişmesini sağlayacak hava, yardım ve desteği bulacaklarını biliyorlardı. Timur zamanında ve XV. yüzyıl boyunca elyazmaları çok ince nefis münyatürler ile süsleniyor ve minyatür sanatının kendine has bir Timur çağı ve mektebi yaratılıyor ve bu mektebin yarattığı eserler, daha sonraki İran ve Hint minyatürlerine etki ediyor.

Başlarında Şerefeddin Ali Yezdî ve Hafız Abru bulunan tarihçiler topluluğu, bu sahada dünyanın kuruluşundan Timur'un ölümünden biraz sonraya kadar zamanın tarihçesini şiir ve düz yazılarıyla tasvir ediyorlar. Bu yazıların çoğunluğu Sultanı övmektedir. Şam'ın yıktırılmasını asla af etmeyip kötüleyen İbn-i Arabşah'm yazısı müstesna teşkil eder. Şairler ve feylesoflar Semerkant'taki Sultan saraylarına Timur ve bunun torunları tarafından devamlı kabul edilmişler ve saygı görmüşlerdir. Timur'un oğlu Şah Ruh yazılanlarda heyecan duyuyordu. Uluğ Beğ, dünyaca bilinen meşhur bir astronom idi ve Gökbilimi hakknda yazdığı tablolar Latince'ye çevrilerek Avrupalılar'ın bunlardan faydalanmaları sağlanmıştır. F. Grenard bunu şöyle ifade ediyor: "Hiçbir yerde ve hiçbir za-

man ne İtalyan rönesansmda ve ne Fransa'da Valois zamanında, ruhanî yaratılış karşısında peşin hükümden sıyrılmış bu kadar güvenli zevk prensiplerine rastlamıyoruz." Bu hüküm, konuya âşık olan birisinin heyecanlı takdir ve kanaatidir.

Timur zamanında yaratılan bütün artistik ve ruhanî eserler "Timur'un tarihi karıştırılınca kâbuslu izlenimi hafifçe sarartıyor." (Champdor). Ama, heyecan bizi gerçeklerden çok uzağa atmamalıdır. Timur hükümdarlık saltanatını, XV. yüzyılın ruhanî ilişkilerin etkileri altında muhakeme ederken, İtalyan rönesansı ile kıyaslarken Şeyhin önkonuşmala-rmı ve Taragay'm öğütlerini unutmamaklığımız gerekir. Onlar, İslâm dünyasının üstün sınıfının ilgilenip uğraştığı önemli meseleleri özetlemektedir: Dogmada hiç birşey de- 333 ğişmemelidir. Çünkü her yenilik yanlışlıkla eşittir. Yanlışlık da günah ile eşittir. Timur'a yapılan telkin ve öğüt, bilginlerle dostluk kurmasını ve onları şereflendirmesini tavsiye ediyordu. Bilginlerden, âdet olduğu üzere, dogmaların hizmetkârları ve muhafızları kastediliyordu. Timur'dan evvel, İslâm dünyasında akıl, dogmanın baskısı altında idi. Bu zamanda Avrupa'da dogmaya hizmet edilmekle beraber, akim serbest hareket etmeye başladığı görülüyordu. İslâm âleminde gerçeği araştırma yolu henüz kapalı idi; çünkü o hakikate götürüyordu. Mademki en yüksek hakikat dogmanın içinde vardı. O halde, bunun kapsadığı hakikat dışında ve başka bir yolda hakikati arayıp keşfe çalışmak, boşuna gayret sarfetmekti. İslâm dünyasının manevî hareketsizlik ve durgunluğunun sebebini burada aramalı ve başka deyişle, onun medenî İslâm hamlesini frenleyen, onu yükseltecek düşünceleri durduran ve keşif yeteneğini kısıtlayan sebepler buradadır.

Avrupa rönesansı, Delumeau'nun işaret ettiği gibi, medeniyet yolunda dünyanın diğer kısmından ayrılıp uzaklaşması demektir. Timur medeniyeti, ne ekonomide ve ne de maneviyatta ilerleme yolunu tutmadı. Bununla beraber dünyanın bir kısmını yağma ve talan etmek, fethedilen memleketlerdeki sanatçılara el koyup zorla iş yaptırmak sayesinde, heyecan veren muhteşem binalar inşa ettirildi. İnce ve ihtişamlı bir sanat vücuda getirildi. Matematik biliminde de ilerlemeler yapıldı; çünkü matematik hakikatler abstreleriy-le dogmaya etki etmiyordu. Matematiğe bağlı olan astronomi epeyce ilerleme kaydediyor. Ama, bu ilerleme Doğu âleminin astrolojiye olan düşkünlüğünden ileri geliyor ki, ilk kez Sümerliler'in medeniyetini ifade etmek oluyordu. İnsan kaderinin ebediyet (Tanrı) tarafından ezelden tespit edilmiş olması inancı, yani ne yazılmışsa o mutlaka olacaktır (kader) inancı, insanları yıldızlardaki yazıları okuyarak kaderlerini keşfetme gayretlerine götürdü. Tarih, sırasında kısmen peygamberlerin dogma açısından geçmiş ve izah edilmiş hayatlarıyla ilgileniyor. Kralların hayatları, arası kesilmeyen ve onlarla beraber oluşan olayların temsilinden ve naklinden ibaret olup, kahraman burada keskin kılıcıyla hakiki imanı kabul ettiriyor ve gerçek arzuya çok yakışan bir unvan ve sıfat içinde boğuluyor. Aynı zamanda İtalya'da kilisenin lâik sahada söz sahibi olma hakkı şiddetle münakaşa ve reddediliyor. Şiir ince ve temiz ama, ne de olsa, güzelliği kendi içinde olan bir sözdür ve tekrarlamalarla nihayet yok olmaya varmaktadır. Resim, arabesk gibi, çizgi ve süsleyici olarak kalıyor; keşifler genişliğe yeni anlamlar ve özellikle insana olağanüstü bir yer veriyorlar. Timurlular zamanında sanat; ebedî güzel sevgisiyle etkileniyorken Avrupa'da sanat, insan aklının hükmü altına konulu-

yor. İnsan için onun buutlarıyla orantılı olarak gerçekleştiriliyor.

Ekonomik ve teknik bakımdan yavaş ve fakat sağlam olarak gidiliyor. Şimdiki yenilikler başkalarının keşiflerini kolaylaştıracak ve dünyanın yüzünü değiştirecektir. İtalya prensleri ve Fransa Kralları Timur ve bunun torunları kadar süzgeçten geçip temizlenmiş olabilirler. Ama bunların Timur'un ve O'ndan sonra gelenlerin birtakım büyük devletleri feth ve talan ederek elde etmiş oldukları kaynaklara sahip 335 olmadıklarını dikkate almak gerekir.

Türk-Tatarları'nın tarihi, Avrupa'da tanınmalarından çok evvel başlar. Hâdiselerin bilinmesi ve sıralanması bakımından büyük güçlüklerle dolu olan tarih, Asya Kıta'sının genişliği ile orantılıdır. Avrupalılarca az tanınan ve onun ruhuna yabancı olan hâdiselerin anlaşılması ve hele izahı çok güçtür. Bu kavimlerin dramatik dünyasındaki hâdiseler, başka kanunlar altında ve geniş sahalarda cereyan etmiştir. Elinizdeki kitabın amacı, söz konusu kavimlerin dünya tarihi içindeki önemi üzerine okuyucularımızın dikkatini çekmek ve aynı zamanda onlarla Avrupalılar arasında ortaya çıkan ilişkiyi belirtmektir.